שמות רבה

מדרש רבה

geulaquiz.com

פרשה א

א ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו - הדא הוא דכתיב (משלי יג, כד): חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר. בנוהג שבעולם, אדם שאומר לו חברו: פלוני הכה לבנך, יורד עמו עד לחייו. ומה תלמוד לומר: חושך שבטו שונא בנו? ! ללמדך, שכל המונע בנו מן המרדות, סוף בא לתרבות רעה ושונאהו. שכן מצינו בישמעאל, שהיו לו געגועים על אברהם אביו ולא רדהו ויצא לתרבות רעה ושנאהו, והוציאו מביתו ריקם. מה עשה ישמעאל כשהיה בן חמש עשרה שנה? התחיל להביא צלם מן השוק והיה מצחק בו ועובדו כמו שראה מאחרים, מיד (בראשית כא, ט): ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק וגו', ואין מצחק אלא עבודת כוכבים, כמה דאת אמר (שמות לב, ו): ויקומו לצחק, מיד (בראשית שם, י): ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה, שמא ילמד בני אורחותיו, מיד (שם שם, יא): וירע הדבר מאד בעיני אברהם וגו', על שיצא לתרבות רעה. (שם שם, יב): ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך וגו', מכאן אתה למד, שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות, מיד, (שם שם, יד): וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים, ללמדך, שהיה שונא לישמעאל על שיצא לתרבות רעה, ושלחו הוא ואמו הגר ריקם, וטרדו מביתו על כך. וכי תעלה על דעתך, שאברהם שכתוב בו (שם יג, ב): ואברהם כבד מאד במקנה וגו', היה משלח אשתו ובנו מביתו ריקם, בלא כסות ובלא מחיה? ! אלא ללמדך, כיון שיצא לתרבות רעה, לא נפנה עליו. מה היה סופו? כשגרשו ישב בפרשת דרכים והיה מלסטם את הבריות, שנאמר (שם טז, יב): והוא יהיה פרא אדם. כיוצא בו (שם כה, כח): ויאהב יצחק את עשו, לפיכך יצא לתרבות רעה, על אשר לא רדהו, כמו ששנינו: חמש עברות עבר עשו הרשע באותו היום: בא על נערה המאורסה והרג את הנפש וכפר בתחית המתים וכפר בעיקר וביזה את הבכורה ועוד, שתאב מיתת אביו, וביקש להרוג את אחיו, שנאמר (שם כז, מא): יקרבו ימי אבל אבי וגו', וגרם ליעקב לברוח מאבותיו, והלך אף הוא אצל ישמעאל, ללמוד ממנו תרבות רעה ולהוסיף על נשיו, שנאמר (שם כח, ט): וילך עשו אל ישמעאל. כיוצא בו דוד, שלא יסר לאבשלום בנו ולא רדהו, יצא לתרבות רעה ובקש להרוג את אביו, ושכב עם פילגשיו, וגרם לו לילך יחף והוא בוכה, ונפלו מישראל כמה אלפים וכמה רבבות, וגרם לו דברים קשים הרבה, שאין להם סוף, דכתיב (תהלים ג, א): מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, מה כתיב אחריו (שם שם, ב): ה' מה רבו צרי וגו', וקשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם, ממלחמת גוג ומגוג, דאילו במלחמת גוג ומגוג, כתיב (שם ב, א): למה רגשו גוים ולהלן כתיב: ה' מה רבו צרי. וכיוצא בו עשה דוד באדוניה, שלא רדהו ביסורין, ולא גער בו, ולפיכך יצא לתרבות רעה, דכתיב (מ"א א, ו): ולא עצבו אביו מימיו. (שם שם, שם): ואותו ילדה אחרי אבשלום. והלוא אבשלום בן מעכה ואדוניהו בן חגית מהו ואותו ילדה אחרי אבשלום? ! אלא, מתוך שיצא לתרבות רעה ולא רדהו אביו, וכתיב באדוניהו: ולא עצבו אביו מימיו, אף הוא יצא לתרבות רעה, לפיכך כתיב: ואותו ילדה אחרי אבשלום. (משלי יג, כד): ואוהבו שחרו מוסר, זה הקדוש ברוך הוא, על שאהב את ישראל, דכתיב (מלאכי א, ב): אהבתי אתכם אמר ה', שהוא מרבה אותן ביסורין. אתה מוצא שלוש מתנות טובות, נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולם לא נתנם להם, אלא על ידי יסורין: התורה וארץ ישראל וחיי העולם הבא התורה, דכתיב (תהלים צד, יב): אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ארץ ישראל, דכתיב (דברים ח, ה): וידעת עם לבבך וגו'. מה כתיב אחריו? (שם שם, ז): כי ה' אלהיך מביאך וגו'. העולם הבא, דכתיב (משלי ו, כג): כי נר מצוה ותורה אור וגו'. וכל המיסר את בנו, מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו, שנאמר (שם כט, יז): יסר בנך וינחך וגו', ואומר (שם יט, יח): יסר בנך, כי יש תקוה ומוסיף עליו אהבה, שנאמר: ואוהבו שחרו מוסר, לפי ששחרו מוסר, לכך אוהבו. אתה מוצא, שאברהם יסר את יצחק בנו, ולמדו תורה, והדריכו בדרכיו, דכתיב באברהם (בראשית כו, ה): עקב אשר שמע אברהם בקולי, וכתיב (שם כה, ט): ואלה תולדות יצחק בן אברהם, ללמדך, שהיה דומה לאביו בכל דבר: בנוי, בחכמה, בעושר, ובמעשים טובים. תדע לך, שבן שלושים ושבע שנה היה כשעקדו אביו, וכתיב (שם כד, א): ואברהם זקן בא בימים, ועקדו וכפתו כשה ולא נמנע, לפיכך (שם כה, ה): ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק הוי, ואוהבו שחרו מוסר. כיוצא בו היה יצחק משחר מוסר ליעקב, שלמדו יצחק תורה, ויסרו בבית תלמודו, שנאמר (שם שם, כז): ויעקב איש תם וגו'. ולמד מה שלמדו אביו, ואחר כך פרש מאביו, ונטמן בבית עבר ללמוד תורה, לפיכך זכה לברכה וירש את הארץ, שנאמר (שם לז, א): וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען. ואף יעקב אבינו יסר את בניו ורדה אותם ולמדם דרכיו, שלא היה בהם פסולת, שכן כתיב: ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה וגו', השוון כולם ליעקב, שכולם צדיקים כיוצא בו היו, הוי, ואוהבו שחרו מוסר:

ב דבר אחר: ואלה שמות אמר רבי אבהו: כל מקום שאמר: אלה - פסל את הראשונים. ואלה - מוסיף שבח על הראשונים. (בראשית ב, ד): אלה תולדות השמים והארץ, פסל לתהו ובוהו. ואלה שמות, הוסיף שבח על שבעים נפש שנאמרו למעלה, שכולם היו צדיקים:

ג ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו איש וביתו באו - שקולים הם ישראל כצבא השמים, נאמר כאן שמות, ונאמר בכוכבים שמות שנאמר (תהלים קמז, ד): מונה מספר לכוכבים לכולם שמות יקרא, אף הקדוש ברוך הוא, כשירדו ישראל למצרים מנה מספרם כמה היו, ולפי שהם

משולים לכוכבים, קרא שמות לכולם, הדא הוא דכתיב: ואלה שמות בני ישראל וגו׳:

ד הבאים מצרימה - וכי היום באים, והלוא ימים רבים היו להם שבאו למצרים, אלא כל זמן שיוסף היה קים, לא היה להם משוי של מצריים, מת יוסף, נתנו עליהם משוי. לפיכך כתיב: הבאים, כאילו אותו יום נכנסו למצרים. את יעקב, כל אלה מכוחו של יעקב, שסגל מצוות ומעשים טובים, וזכה להעמיד שנים עשר שבטים איש וביתו באו:

ה ואלה שמות בני ישראל, על שם גאולת ישראל נזכרו כאן. ראובן, שנאמר (שמות ג, ז): ראה ראיתי את עני עמי. שמעון, על שם (שם ב, כד): וישמע אלהים את נאקתם. לוי, על שם שנתחבר הקדוש ברוך הוא לצרתם (שם ג, ב) מתוך הסנה, לקים מה שנאמר (תהלים צא, טו): עמו אנכי בצרה. יהודה, על שם שהודו להקדוש ברוך הוא. יששכר, שנתם להם הקדוש ברוך הוא שכר שעבודם, ביזת מצרים וביזת הים, לקים מה שנאמר (בראשית טו, יד): ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. זבולון, על שם שהשכין הקדוש ברוך הוא שכינתו בקרבם, שנאמר (שמות כה, ח): ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ואין זבולון אלא בית המקדש, שנאמר (מ״א ח, יג): בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים. ובנימין, על שם (שמות טו, ו): ימינך ה׳ נאדרי בכח. דן, על שם (בראשית טו, יד): וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. נפתלי, על שם תורה ומצוות, שנתן להם הקדוש ברוך הוא, שכתוב בהם (תהלים יט, יא): ומתוקים מדבש ונופת צופים. גד, על שם המן שהאכילם הקדוש ברוך הוא, שהוא (שמות טז, לא): כזרע גד. אשר, על שם שהיו מאשרין אותן כל שומעי גאולתן וגדולתן, דכתיב (מלאכי ג, יב): ואשרו אתכם כל הגוים, כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה׳ צבאות. יוסף, על שם שעתיד הקדוש ברוך הוא להוסיף ולגאול את ישראל ממלכות הרשעה, כשם שגאל אותם ממצרים, דכתיב (ישעיה יא, יא-טז): והיה ביום ההוא יוסיף ה׳ שנית ידו וגו׳, וכל הענין:

ו הדא הוא שאמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי: למה אין שמותם של שבטים שוים בכל מקום? אלא [פעמים] שזה מקדים לזה, וזה מקדים לזה, שלא יאמרו בני גבירות תחילה, ובני השפחות אחרונה, ללמדך שלא היו גדולים אלו מאלו. דבר אחר: למה הקדים אלו לאלו? לפי שהם תקרת העולם, זה שמתקן תקרה כראוי, נותן עוביה של תקרה זו, בצד ראשה של אחרת, שאינה שוה לפיכך מקדים אלו לאלו. ומנין שהם תקרתו של עולם? שכן ישעיה הנביא אומר (ישעיה מח, יב): שמע אלי יעקב וישראל מקוראי:

ז ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב וגו׳, עם יוסף, שהיה במצרים היו שבעים. דבר אחר: ויוסף היה במצרים, אף על פי שזכה יוסף למלכות, לא נתגאה על אחיו וכל בית אביו, כשם שהיה קטן בעיניו מתחילה, שהיה עבד במצרים, כך היה קטן בעיניו אחר שהיה מלך:

ח וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, ללמדך שכל זמן שהיה אחד מהם קים, מאותן שירדו למצרים, לא שעבדו המצרים בישראל. ובני ישראל פרו וישרצו, אף על פי שמת יוסף ואחיו, אלהיהם לא מת, אלא ובני ישראל פרו וישרצו. דבר אחר: כל אחת ואחת ילדה ששה בכרס אחד, שנאמר: ובני ישראל פרו וישרצו וגו׳. ויש אומרים: שנים עשרה דכתיב: פרו שנים וישרצו שנים וירבו שנים ויעצמו שנים במאוד מאוד שנים ותמלא הארץ אותם שנים הרי שנים עשר ויעצמו יש אומרים: ששה בכרס אחד. ואל תתמה, שהרי עקרב שהיא מן השרצים, יולדת שבעים. רבי נתן אומר: ותמלא הארץ אותם, כחושים של קנים. ויקם מלך חדש, כיון שראו המצרים כך, חדשו גזרות עליהם. הדא הוא דכתיב: ויקם מלך חדש. רב ושמואל: חד אמר: חדש ממש. וחד אמר: שנתחדשו גזרותיו, שחדש גזרות ופורעניות עליהם. טעמא דמאן דאמר חדש ממש, דכתיב: חדש. טעמא דמאן דאמר שחדש גזרותיו, דלא כתיב: וימת, וימלוך, אשר לא ידע את יוסף. על דעתה דמאן דאמר חדש, ניחא. ועל דעתה דמאן דאמר שחדש גזרותיו, מאי דרש בה? דהוי דמי כמאן דלא ידע לה ליוסף כלל. רבנן אמרי: למה קראו מלך חדש, והלוא פרעה עצמו היה? אלא, שאמרו המצריים לפרעה: בוא ונזדוג לאומה זו. אמר להם: שוטים אתם! עד עכשיו משלהם אנו אוכלים, והיאך נזדוג להם?! אלולי יוסף לא היינו חיים. כיון שלא שמע להם, הורידוהו מכסאו שלושה חדשים, עד שאמר להם: כל מה שאתם רוצים הריני עמכם, והשיבו אותו, לפיכך כתיב: ויקם מלך חדש. רבנן פתחין פתחא להאי קרא, (הושע ה, ז): בה׳ בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חודש את חלקיהם. ללמדך, כשמת יוסף הפרו ברית מילה. אמרו: נהיה כמצרים, מכאן אתה למד, שמשה מלן ביציאתן ממצרים, וכיון שעשו כן, הפך הקדוש ברוך הוא האהבה שהיו המצריים אוהבין אותן לשנאה, שנאמר (תהלים קה, כה): הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו, לקים מה שנאמר (הושע ה, ז): עתה יאכלם חדש את חלקיהם. מלך חדש, שעמד וחדש עליהם גזרותיו. אשר לא ידע את יוסף, וכי לא היה מכיר את יוסף?! אמר רבי אבין: משל לאחד שרגם אוהבו של המלך. אמר המלך: התיזו את ראשו, כי למחר יעשה בי כך, לכך כתב עליו המקרא, כלומר, היום - אשר לא ידע את יוסף, למחר - הוא עתיד לומר (שמות ה, ב): לא ידעתי את ה׳:

ט ויאמר אל עמו - הוא התחיל בעצה תחילה, לכך לקה תחילה. הוא התחיל בעצה תחילה, דכתיב: ויאמר אל עמו. והוא לקה תחילה, דכתיב (שמות ז, כט): ובך ובעמך ובכל עבדיך. הבה נתחכמה לו, להם לא נאמר, אלא לו. אמר רבי חמא בר רבי חנינא, אמר: בואו ונתחכמו לאלהיהם של אלו. נדונם

בחרב, כבר כתיב (ישעיה סו, טז): ובחרבו את כל בשר. לא נדון אותם אלא במים, שכך נשבע הקדוש ברוך הוא, שאין מביא מבול לעולם, שנאמר (שם נד, ט): אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ. והם אינם יודעים שעל כל העולם כולו אינו מביא, אבל על אומה אחת מביא. ועליהם אינו מביא, אבל הם באים ונופלים לתוכן, שנאמר (תהלים סג, יא): יגירוהו על ידי חרב מנת שועלים יהיו, (שמות יח, יא): כי בדבר אשר זדו וגו׳, בקדירה שבשלו בה נתבשלו. אמר רבי חיא אמר רבי סימון: שלושה היו באותה עצה, בלעם ואיוב ויתרו בלעם, שיעץ, נהרג. איוב, ששתק, נדון ביסורין. יתרו, שברח, זכו בניו וישבו בלשכת הגזית, דכתיב (דה״א ב, נה): ומשפחות סופרים יושבי יעבץ, תרעתים שמעתים שוכתים, המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב, וכתיב (שופטים א, טז): ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה. ועלה מן הארץ, ועלינו לא נאמר, אלא ועלה. אמר רבי אבא בר כהנא: כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים. דבר אחר: ועלה מן הארץ, כל זמן שישראל בירידה התחתונה, הם עולים. ראה מה כתיב: ועלה מן הארץ. אמר דוד (תהלים מד, כו): כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו. אותה שעה (שם שם, כז): קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך:

י וישימו עליו, עליהם לא נאמר, אלא עליו. תנא דבי רבי אלעזר בר רבי שמעון: מלמד שהביאו מלבן ותלו בצוארו של פרעה, שאם היה אחד מישראל, שאומר להם: איסטניס אני, אומרים לו: כלום איסטניס אתה מפרעה? ! שרי מסים, דבר שמשים עליו לבנים. למען ענותו בסבלותם, למען ענות פרעה בסבלותם של ישראל. ויבן ערי מסכנות לפרעה רב ושמואל חד אמר: שמסכנות את בעליהן. וחד אמר: שממסכנות את בוניהם, שכל העוסק בבנין מתמסכן. ורבנן אמרי: בתי אוצרות. כמה דתימא (ישעיה כב, טו): לך בוא אל הסוכן הזה. את פיתום ואת רעמסס רב ושמואל חד אמר: פיתום שמה. ולמה נקרא שמה רעמסס? שראשון ראשון, מתרוסס. וחד אמר: רעמסס שמה. ולמה נקרא שמה פיתום? שראשון ראשון, פי תהום בולעו:

יא וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ - כן רבו וכן פרצו לא נאמר, אלא כן ירבה וכן יפרוץ. אמר רבי שמעון בן לקיש: רוח הקדש מבשרתן, כן ירבה וכן יפרוץ. ויקוצו מפני בני ישראל. מלמד, שהיו דומין ישראל בעיניהם כקוצים. ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך רבי אלעזר אמר: בפה רך. רבי שמואל בר נחמן אומר: בפריכה. וכן עשו לכל אחד מישראל, כל מה שעשו הלבנים ביום ראשון, שמו עליו לגזרה, שיעשה כנגדן בכל יום ויום. וימררו את חייהם בעבודה קשה וגו׳ בתחילה, בחומר ובלבנים, ולבסוף, ובכל עבודה בשדה. ולבסוף, את כל עבודתם. מהו את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך? רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן: מלמד, שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים, ומלאכת נשים לאנשים. אמר רבי אויא: מודה רבי אלעזר, שהוא בפריכה:

יב ארבע גזרות גזר פרעה עליהם: בתחילה, גזר וצוה לנוגשין, שיהיו דוחקין בהן, כדי שיהיו עושין הסכום שלהן. ולא יהיו ישנין בבתיהם, והוא חשב למעטן מפריה ורביה. אמר: מתוך שאינן ישנין בבתיהם, אינן מולידין. אמרו להן הנוגשים: אם אתם הולכין לישון בבתיכם, עד שאנו משלחין אחריכם בבקר, היום עולה לשעה ולשתים, ואין אתם משלימין את הסכום שלכם, שנאמר (שמות ה, יג): והנוגשים אצים לאמר וגו׳, והיו ישנין על הארץ. אמר להן האלהים: אני אמרתי לאברהם אביהם, שאני מרבה בניו ככוכבים, דכתיב (בראשית כב, יז): כי ברך אברכך והרבה ארבה וגו׳, ואתם מתחכמים להן, שלא ירבו? ! נראה איזה דבר עומד או שלי או שלכם ! מיד, (שמות א, יב): וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו׳. דרש רבי עקיבא: בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור, נגאלו ישראל ממצרים. ומה עשו? בשעה שהיו הולכות לשאוב מים, הקדוש ברוך הוא מזמן להם דגים קטנים בכדיהן, ושואבין מחצה מים ומחצה דגים, ומוליכות אצל בעליהן ושופתות להם שתי קדרות, אחת של חמין, ואחת של דגים, ומאכילות אותן, ומרחיצות אותן, וסכות אותן, ומשקות אותן, ונזקקות להם בין שפתים, שנאמר (תהלים סח, יד): אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף.בשכר ששכבו בין שפתים, זכו ישראל לבזת מצרים, שנאמר: כנפי יונה נחפה בכסף.

יג וכיון שמתעברות באות לבתיהן, וכיון שהגיע זמן מולידיהם, הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח, שנאמר (שיר ח, ה): תחת התפוח עוררתיך, והקדוש ברוך הוא שולח מלאך משמי מרום ומנקה אותם, ומשפר אותם, כחיה זו שמשפרת את הולד, שנאמר (יחזקאל טז, ד): ומולדותיך ביום הולדת אותך וגו׳, ומנקט להם שני עגולין, אחד של שמן, ואחד של דבש, שנאמר (דברים לב, יג): וינקהו דבש מסלע וגו׳. וכיון שמכירין בהם המצריים, רצו להרגם. ונעשה להן נס, ונבלעין בקרקע, ומביאין שורים וחורשין על גביהן, שנאמר (תהלים קכט, ג): על גבי חרשו חורשים. ולאחר שהולכין, מבצבצין ויוצאין כעשב השדה, שנאמר (יחזקאל שם, ז): רבבה כצמח השדה נתתיך וגו׳. וכיון שמתגדלין, באין עדרים עדרים לבתיהם, שנאמר (שם שם, שם): ותבואי בעדי עדיים, אל תקרי בעדי עדיים, אלא בעדרי עדרים, וכשנגלה הקדוש ברוך הוא על הים, הם הכירוהו תחילה, שנאמר (שמות טו, ב): זה אלי ואנוהו: כשראה שהם פרים ורבים גזר על הזכרים, הדא הוא דכתיב (שמות א, טו): ויאמר מלך מצרים למילדות וגו׳. מה היו המילדות? רב אמר: כלה וחמותה, יוכבד ואלישבע בת עמינדב. רבי שמואל בר נחמן אמר: אשה ובתה, יוכבד ומרים, ולא היו למרים אלא חמש שנים, שאהרן גדול ממשה שלש שנים. אמרו רבותינו זכרונם לברכה: הולכת היתה עם יוכבד אמה ועושה צרכיה, והיתה זריזה, שעד שהתינוק קטן הוא, ניכר הוא, שאמר שלמה (משלי

כ, יא): גם במעלליו יתנכר נער וגו׳. אשר שם האחת שפרה, שהיתה משפרת את התינוק, כשהוא יוצא מלא דם. פועה, שהיתה נופעת יין בתינוק אחר אמה. דבר אחר: שפרה, שפרו ורבו ישראל עליה. פועה, שהיתה מפיעה את התינוק, כשהיו אומרים מת. דבר אחר: שפרה, ששפרה מעשיה לפני האלהים. דבר אחר: פועה, שהופיעה את ישראל לאלהים. דבר אחר: פועה, שהופיעה פנים כנגד פרעה, וזקפה חטמה בו. ואמרה לו: אוי לו לאותו האיש, כשיבוא האלהים לפרע ממנו, נתמלא עליה חמה להרגה. שפרה, שהיתה משפרת על דברי בתה, ומפיסת עליה. אמרה לו: אתה משגיח עליה תינוקת היא, ואינה יודעת כלום. רבי חנינא בר רב יצחק אמר: שפרה, שהעמידה ישראל לאלהים, שבשבילם נבראו השמים, שכתוב בהם (איוב כו, יג): ברוחו שמים. שפרה, פועה, שהופיעה פנים כנגד אביה, שהיה עמרם ראש סנהדרין באותה שעה, כיון שגזר פרעה, ואמר (שמות שם, כב): כל הבן הילוד. אמר עמרם: ולריק ישראל מולידים?! מיד הוציא את יוכבד ופרש עצמו מתשמיש המטה, וגרש את אשתו כשהיא מעוברת משלשה חודשים. עמדו כל ישראל וגרשו את נשותיהן. אמרה לו בתו: גזרתך קשה משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה על הזכרים ונקבות! פרעה רשע הוא, וגזרתו ספק מתקימת ספק אינה מתקימת, אבל אתה צדיק, וגזרתך מתקימת! עמד הוא והחזיר את אשתו, עמדו כל ישראל והחזירו את נשותיהם. הוי, פועה, שהופיעה פנים כנגד אביה:

יד ויאמר בילדכן את העבריות - למה צוה להרוג אותם על ידי המילדות? כדי שלא יתבע הקדוש ברוך הוא ממנו ויפרע מהן. וראיתן על האבנים, מקום שהולד נפנה בו. דבר אחר: האבנים אמר רבי יהודה בר סימון: שהקדוש ברוך הוא עושה אבריה של אשה קשה כאבנים בשעה שיושבת על המשבר לילד, שאלולי כן מתה. ורבי פנחס החבר אומר בשם רבי יונה, מסיע לה לרבי יהודה בר סימון: אין אבנים, אלא סדן, שהוא דבר קשה, דכתיב (ירמיה יח, ג): וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים. אמר רבי חנין: סימן גדול מסר להם. מה יוצר זה, ירך מכאן וירך מכאן וסדן באמצע, אף אשה, ירך מכאן וירך מכאן וולד באמצע. ואית דאמרי: בשעה שכורעת לילד ירכותיה מצטננות כאבנים. אם בן הוא והמתן אותו אמר להם: אם זכר הרגו אותו, ואם נקבה אל תהרגו אותה, אלא אם חיתה חיתה, ואם מתה מתה. אמרו לו: מהיכן נדע אם זכר אם נקבה? אמר רבי חנינא: סימן גדול מסר להם. אם פניו למטה, דעו שהוא זכר, שמביט באמו בארץ שממנה נברא. וכשהוא פניו למעלה, היא נקבה, שמבטת בבריתה בצלע, שנאמר (בראשית ב, כא): ויקח אחת מצלעותיו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: רשע! מי שנתן העצה הזאת טפש הוא, היה לך להרוג את הנקבות, אם אין נקבות אין זכרים, מהיכן ישאו נשים?! אשה אחת אינה יכולה ליטול שני אנשים, אבל איש אחד יכול ליטול עשר נשים או מאה, הוי, (ישעיה יט, יא): אך אוילים שרי צוען וגו׳, שנתנו לו זו העצה:

טו ותיראן המילדות את האלהים - עליהן נאמר (משלי לא, ל): אשה יראת ה׳ היא תתהלל. ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים, להן לא נאמר, אלא אליהן. אמר רבי יוסי בר חנינא: מלמד, שתבע אותן להזדוג להם ולא קבלו ממנו. ותחיין את הילדים וכי מאחר שלא עשו כאשר דבר אליהן, אין אנו יודעין שקימו את הילדים?! למה הוצרך הכתוב לומר ותחיין את הילדים? יש קלוס בתוך קילוס, לא דין שלא קימו את דבריו, אלא עוד הוסיפו לעשות עמהם טובות. יש מהם שהיו עניות, והולכות המילדות ומגבות מים ומזון מבתיהם של עשירות, ובאות ונותנות לעניות, והן מחיות את בניהן, הוא שכתוב: ותחיין את הילדים. דבר אחר: ותחיין את הילדים יש מהם שראויים לצאת חגרים, או סומים, או בעלי מומין, או לחתוך בו אבר, שיצא יפה. ומה היו עושות? עומדות בתפילה, ואומרות לפני הקדוש ברוך הוא: אתה יודע, שלא קימנו דבריו של פרעה, דבריך אנו מבקשות לקים, רבון העולם! יצא הולד לשלום, שלא ימצאו ישראל ידיהם להשיח עלינו, לומר: הרי יצאו בעלי מומים, שבקשו להרוג אותם. מיד היה הקדוש ברוך הוא שומע קולן ויוצאין שלמים. אמר רבי לוי: הרי אמרת את הקלה, אמור את החמורה, יש מהן שראויין למות בשעת יציאתן, או אמן לסכן בם ולמות אחר יציאתן, והיו עומדות בתפילה ואומרות להקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! תלה להם עכשיו, ותן להם נפשותיהם, שלא יאמרו ישראל: הן הרגו אותן. והקדוש ברוך הוא עושה תפילתן, לפיכך, ותחיין את הילדים. ותחיין, אלו האמהות. הילדים, הילדים ממש. דבר אחר: ותיראן המילדות קשטו עצמן למעשה זקנן, זה אברהם, כמה שהקדוש ברוך הוא מעיד עליו, (בראשית כב, יב): כי עתה ידעתי כי ירא אלהים וגו׳. אמרו: אברהם אבינו עליו השלום פתח לו פונדק, והיה זן את העוברים ואת השבים, בני אדם ערלים, ואנו לא דינו שאין לנו להאכילן, אלא להרוג אותן?! אנו נחיה אותן! כיון שראה פרעה שלא עשו גזרתו, שלח וקרא אותן, הדא הוא דכתיב: ויקרא מלך מצרים למילדות:

טז כי חיות הנה - אם תאמר מילדות הנה, וכי מילדת אינה צריכה מילדת אחרת לסיעה?! אלא כך אמרו לו: אומה זו כחיות השדה נמשלות, שאין צריכות מילדות. יהודה, נמשל כאריה, דכתיב (בראשית מט, ט): גור אריה יהודה. דן, (שם שם, יז): יהי דן נחש. נפתלי, (שם שם, כא): אילה שלוחה. יששכר, (שם שם, יד): חמור גרם. יוסף, (דברים לג, יז): בכור שורו. בנימין, (בראשית שם, כז): זאב יטרוף. ועל שאר כתיב (יחזקאל יט, ב): מה אמך לביא בין אריות רבצה. וייטב אלהים למילדות מה היה הטובה הזאת? שקבל דבריהם מלך מצרים, ולא הזיק להן. דבר אחר: וייטב אלהים אמר רבי ברכיה בשם רבי חיא בן רבי אבא: הדא הוא דכתיב (אביו כח, כח): ויאמר לאדם, הן יראת ה׳ היא חכמה. מהו שכר היראה? תורה, לפי שיראה יוכבד

מפני הקדוש ברוך הוא, העמיד ממנה משה, שכתוב בו (שמות ב, ב): כי טוב הוא, ונתנה התורה על ידו, שנקראת (משלי ד, ב): לקח טוב. ונקראת על שמו, שנאמר (מלאכי ג, כב): זכרו תורת משה עבדי. ומרים יצא ממנה בצלאל, שהיה מלא חכמה, דכתיב (שמות לא, ג): ואמלא אותו רוח אלהים וגו', ועשה ארון לתורה, שנקראת טוב. הוי, וייטב אלהים למילדות. וירב העם, לקים מה שנאמר (איכה ג, לז): מי זה אמר, ותהי ה' לא צוה. אם פרעה צוה להרוג את הזכרים, מה הועיל בגזרתו? ה' לא צוה, אלא וירב העם ויעצמו מאד:

יז ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להן בתים - רב ולוי: חד אמר: בתי כהונה ובתי לויה. וחד אמר: בתי מלכות. בתי כהונה ולויה ממשה ואהרן. בתי מלכות ממרים. לפי שדוד בא ממרים, דכתיב (דה"א ב, יח): וכלב בן חצרון הוליד את עזובה אשה ואת יריעות, ואלה בניה: ישר ושובב וארדון, עזובה זו מרים. ולמה נקראת שמה עזובה? שהכל עזבוה. הוליד והלא אשתו היתה?! אמר רבי יוחנן: ללמדך, שכל הנושא אשה לשם שמים, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדה. יריעות, שהיו פניה דומין ליריעות. ואלה בניה, אל תקרי בניה, אלא בוניה. שר זה כלב, שישר את עצמו. שובב, ששבב את עצמו. וארדון, שרדה את יצרו. (שם שם, יט): ותמת עזובה, מלמד, שנחלית ונהגו בה מנהג מתה. וגם כלב עזבה. (שם שם, שם): ויקח לו כלב את אפרת, זו מרים. למה נקראשמה אפרת? שפרו ורבו ישראל על ידיה. מהו ויקח לו? שאחר שנתרפאת, עשה בה מעשה ליקוחין, הושיבה באפריון ברוב שמחתו בה. וכן אתה מוצא במקום אחר שקורא למרים שני שמות, על שם המאורע שארע לה, הדא הוא דכתיב (שם ד, ה): ולאשחור אבי תקוע היו שתי נשים, חלאה ונערה. אשחור זה כלב, לפי שאשחור בן חצרון היה. ולמה נקרא שמו אשחור? שהשחירו פניו בתענית. אבי שנעשה לה כאב. תקוע, שתקע לבו לאביו שבשמים. היו שתי נשים, כשתי נשים חלאה ונערה, לא חלאה ונערה הואי, אלא מרים היתה. ולמה נקראת חלאה ונערה? שחלתה, וננערה מחליה, והחזירה הקדוש ברוך הוא לנערותה. (שם שם, ו): ותלד לו נערה, לאחר שנתרפאה, ילדה לו בנים. (שם שם, שם): את אחזם ואת חפר. (שם שם, ז): ובני חלאה צרת וצחר ואתנן. צרת, שנעשית צרה לחברותיה. צחר, שהיו פניה דומין לצהרים. ואתנן, שכל הרואה אותה מוליך אתנן לאשתו, ולכך כתיב: ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור. ומנין שדוד בא ממרים? דכתיב (ש"א יז, יב): ודוד בן איש אפרתי הזה, מבית לחם יהודה. וכן אתה מוצא, שכתוב אחד אומר: ובני חלאה וגו' (דה"א ד, ח): וקוץ הוליד את ענוב. וקוץ זה כלב, שקצץ עצת מרגלים. הוליד את ענוב, סגל מעשים טובים, בעת שהביאו אשכול ענבים, שאלולי כלב לא הביאו. את הצובבה, שעשה צביונו של הקדוש ברוך הוא. ומשפחות אחרחל בן הרום אחרחל זו מרים. ולמה נקרא שמה כן? על שם (שמות טו, כ): ותצאן כל הנשים אחריה וגו'. מהו משפחות? זכה להעמיד ממנה משפחות. בן הרום זכתה שיצא ממנה דוד, שרימם הקדוש ברוך הוא מלכותו, כמה דאת אמר (ש"א ב, י): ויתן עז למלכו וגו':

יח ויצו פרעה לכל עמו - אמר רבי יוסי בר רבי חנינא: אף על עמו גזר. ולמה עשה כן? שהיו אסטרולוגין אומרים לו: גואל ישראל, נתעברה ממנו אמו, ואין אנו יודעין אם ישראל הוא או מצרי הוא? באותה שעה כנס פרעה כל המצרים, ואמר להם: השאילו לי את בניכם תשעה חדשים, שאשליכם ליאור, הדא הוא דכתיב: כל הבן הילוד היאורה וגו', כל הבן של ישראל אין כתיב כאן, אלא כל הבן, בין יהודי בין מצרי, ולא רצו לקבל ממנו, שאמרו: בן מצרי לא יגאל אותן לעולם, אלא מן העבריות. היאורה תשליכוהו למה גזרו להשליכן ליאור? לפי שהיו רואין האסטרולוגין שמושיען של ישראל על ידי מים ילקה. והיו סבורין שבמים יטבע. ולא היה, אלא על ידי באר מים נגזר עליו גזרת מות, שנאמר (במדבר כ, יב-יג): יען לא האמנתם בי וגו'. ורבנן אמרי: העמיקו עצה, שלא יפרע הקדוש ברוך הוא מהן במים, לפי שהיו יודעין שאין הקדוש ברוך הוא משלם אלא מדה כנגד מדה, והיו בטוחים שלא יביא מבול לעולם, לכך גזרו להטביעם במים. וכל הבת תחיון מה צורך לפרעה לקים הנקבות? אלא כך היו אומרים: נמית הזכרים ונקח הנקבות לנשים, לפי שהיו המצריים שטופים בזימה:

יט וילך איש מבית לוי - להיכן הלך? אמר רבי יהודה בר רבי זבינא: שהלך בעצת בתו. תניא, עמרם גדול הדור היה וכו' (לעיל). ויקח את בת לוי. והחזיר לא נאמר, אלא ויקח. אמר רבי יהודה בר רבי זבינא: שעשה לה מעשה לקוחים, הושיבה באפריון, ומרים ואהרן מרקדין לפניהם, ומלאכי השרת אומרים (תהלים קיג, ט): אם הבנים שמחה. את בת לוי אפשר בת מאה ושלושים שנה היתה, וקרי לה בת?! והאמר רבי חמא בר חנינא: יוכבד היתה, והיא היתה הורתה בדרך, ולדתה בין החומות, שנאמר (במדבר כו, נט): אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לדתה במצרים ולא הורתה. וקרי לה בת. אמר רבי יהודה בר רבי זבינא: שנולדו בה סימני נערות:

כ ותהר האשה ותלד בן - אמר רבי יהודה: מקיש לדתה להורתה: מה הורתה שלא בצער, אף לדתה שלא בצער. מכאן לנשים צדקניות, שלא היו בפתקה של חוה. ותרא אותו כי טוב הוא תני רבי מאיר אומר: טוב שמו. רבי יאשיה אומר: טוביה שמו. רבי יהודה אומר: הגון לנביאות. אחרים אומרים: שנולד כשהוא מהול. ורבנן אמרי: בשעה שנולד משה, נתמלא כל הבית כלו אורה. כתיב הכא: ותרא אותו כי טוב הוא. וכתיב התם (בראשית א, ד): וירא אלהים את האור כי טוב. ותצפנהו שלושה ירחים שלא מנו המצרים אלא משעה שהחזירה, והוה מעברא בה תלתא ירחי מתחילתו. ולא יכלה עוד

הצפינו למה? שלפי שהמצרים היו הולכין בכל בית ובית שהיו חושבין בו שנולד שם תינוק, ומולכין לשם תינוק מצרי קטן, והיו מבכין אותו, כדי שישמע תינוק ישראל קולו ויבכה עמו. והיינו דכתיב (שיר ב, טו): אחזו לנו שועלים שועלים קטנים וגו׳:

כא ותקח לו תבת גומא - ולמה של גומא? אמר רבי אלעזר: שחביב עליהם לצדיקים ממונן יותר מגופן. וכל כך למה? שאין פושטין ידיהן בגזל. רבי שמואל בר נחמן אמר: דבר רך, שהוא יכול לעמוד לפני רך ולפני קשה. ותחמרה בחמר ובזפת תנא, חמר מבפנים, וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע. ותשם בה את הילד וגו׳ רבי אלעזר אמר: ים סוף, שים סוף מגיע עד נילוס. רבי שמואל בר נחמן אמר: אגם, כמה דתימא (ישעיה יט, ו): קנה וסוף קמלו. ולמה השליכה אותו ביאור? כדי שיהיו חושבין האסטרולוגין, שכבר הושלך למים, ולא יחפשו אחריו:

כב ותתצב אחותו מרחוק - למה עמדה מרים מרחוק? אמר רבי עמרם בשם רב: לפי שהיתה מרים מתנבאת ואומרת: עתידה אמי, שתלד בן שיושיע את ישראל, כיון שנולד משה, נתמלא כל הבית אורה, עמד אביה ונשקה על ראשה. אמר לה: בתי! נתקימה נבואתך, הינו דכתיב (שמות טו, כ): ותקח מרים הנביאה, אחות אהרן את התף, אחות אהרן ולא אחות משה?! אלא שאמרה נבואה זו, כשהיא אחות אהרן ועדין לא נולד משה, וכיון שהטילוהו ליאור, עמדה אמה וטפחה לה על ראשה. אמרה לה: בתי! והיכן נבואתך?! והינו דכתיב: ותתצב אחותו מרחוק וגו׳, לדעת מה יהא בסוף נביאותה. ורבנן אמרין: כל הפסוק הזה על שם רוח הקודש נאמר. ותתצב על שם (ש״א ג, י): ויבא ה׳ ויתיצב. אחותו על שם (משלי ז, ד): אמור לחכמה אחותי את. מרחוק על שם (ירמיה לא, ב): מרחוק ה׳ נראה לי. לדעת מה יעשה לו על שם (ש״א ב, ג): כי אל דעות ה׳ (וכל הענין):

כג לרחוץ על היאור - לרחוץ מגלולי בית אביה. ונערותיה הולכות אמר רבי יוחנן: אין הליכה האמורה כאן, אלא לשון מיתה, וכן הוא אומר (בראשית כה, לב): הנה אנכי הולך למות. אמרו לה: גברתנו מנהגו של עולם, מלך גוזר גזרה, וכל העולם אינן מקימין אותה, ובניו ובני ביתו מקימין אותה, ואת עוברת על מצות אביך?! מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע. ותשלח את אמתה ותקחה רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר: ידה. וחד אמר: שפחתה. טעמא דמאן דאמר ידה, דכתיב: אַמָּתָהּ. וטעמא דמאן דאמר שפחתה, דלא כתיב ידה. על דעתה דמאן דאמר שפחתה, כשבא גבריאל וחבטן בקרקע, הניח לה אחת מהן, דלאו דרך בת מלך לעמוד יחידה. איתיבון אליבא דמאן דאמר ידה, לכתוב ידה?! לא תברא, שלכך כתיב אמתה, דאשתרבובי אשתרבוב. ותנינן, וכן אתה מוצא (תהלים ג, ח): שני רשעים שברת, אל תקרי שברת, אלא שרבבת. רבנן אמרין: בת פרעה מצורעת היתה, לפיכך ירדה לרחוץ, כיון שנגעה בתבה נתרפאת, לכך חמלה על משה ואהבה אותו אהבה יתירה:

כד ותפתח ותראהו - ותרא לא נאמר, אלא ותראהו אמר רבי יוסי בר חנינא: שראתה עמו שכינה. והנה נער בוכה קרי לה נער, וקרי לה ילד?! תני, הוא ילד וקולו כנער, דברי רבי יהודה. אמר לו רבי נחמיה: אם כן עשיתו בעל מום, למשה רבנו עליו השלום, אלא מלמד שעשתה לו אמו חופת נעורים בתבה. בוכה, היה בוכה ואומר: שמא לא אזכה ואראה אחותי הממתנת לי. דבר אחר: והנה נער בוכה ילד היה ומנהגו כנער, בא גבריאל והכה למשה, כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים. ותחמול עליו כיון שראתה אותו בוכה, חמלה עליו. ותאמר מילדי העברים זה מנין הכירה בו? אמר רבי יוסי בר רבי חנינא: שראתה אותו מהול. זה מהו זה? זה נופל ליאור ואין אחר נופל ליאור, כיון שהפילו משה ליאור, בטלה הגזרה. כההיא דאמר רבי אלעזר: מאי דכתיב (ישעיה ח, יט): וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים, צופין ואינן יודעין מה צופין, הוגין ואינן יודעין מה הוגין, ראו שמושיען של ישראל במים הוא נדון, עמדו וגזרו (שמות א, כב): כל הבן הילוד, כיון שהושלך משה למים, אמרו: כבר מושלך מושיען במים, מיד בטלו הגזרה, והם אינם יודעים, שעל מי מריבה הוא לוקה. כההיא דאמר רבי יוסי בר חנינא: מאי דכתיב (במדבר כ, יג): המה מי מריבה, המה ראו אצטגניני פרעה וטעו, הינו דקאמר (שם יא, כא): שש מאות אלף רגלי העם וגו׳. אמר להם משה לישראל: בשבילי נצלתם כולכם. רבי חנינא בר פפא אמר: אותו היום עשרים ואחד בניסן היה. אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולמים! מי שעתיד לומר שירה על הים ביום זה, ילקה במים ביום זה?! אמר רבי אחא בר חנינא: אותו היום ששה בסיון היה. אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: מי שעתיד לקבל תורה מהר סיני ביום זה, ילקה ביום זה?! איתיבון, בשבעה באדר נולד משה. על דעתה דמאן דאמר, בששה בסיון נשלך ליאור, ניחא, שמשבעה באדר עד ששה בסיון, יש שלשה חדשים שנטמן, אלא למאן דאמר בעשרים ואחד בניסן, לא ניחא! ולית תברא, אותה שנה מעוברת היתה. רובו של ראשון ורובו של אחרון וחודש האמצעי שלם, חשב להו תלתא ירחי:

כה ותאמר אחותו אל בת פרעה וגו׳ - למה אמרה מרים מן העבריות, וכי אסור לו למשה לינוק מחלב הנכרית? לא כן תנינן (ע״ז כו.): בת ישראל לא תניק בנה של כותית, אבל כותית תניק בן ישראל ברשותה?! אלא למה אמרה כן? לפי שהחזירתו למשה על כל המצריות להניק אותו, ופסל את כולן. ולמה פסלן? אמר הקדוש ברוך הוא: הפה שעתיד לדבר עמי יינק דבר טמא?! והיינו דכתיב (ישעיה כח, ט): את מי יורה דעה וגו׳. למי יורה דעה? לגמולי מחלב וגו׳. דבר אחר: למה פסל דדיהן? אמר הקדוש ברוך הוא: זה עתיד לדבר עמי, למחר יהיו המצריות אומרות: זה, שמדבר עם השכינה,

אני הניקיתיהו. ותלך העלמה למה קראה הכתוב עלמה? שהלכה בזריזות. רבי שמואל אמר: שהעלימה את דבריה. ותאמר לה בת פרעה היליכי. אמר רבי חמא בר רבי חנינא: נתנבאת ולא ידעה מה נתנבאת: היליכי, שליכי הוא. ואני אתן את שכרך. אמר רבי חמא בר חנינא: לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבדתן, אלא שנוטלים שכר. ותקח האשה את הילד ותניקהו באותה שעה נתן לה הקדוש ברוך הוא מקצת שכרה, שהיא היתה מחיה את הילדים, וכן הקדוש ברוך הוא החזיר לה את בנה, ונתן לה שכרה:

כו ויגדל הילד - עשרים וארבעה חודש הניקתהו, ואתה אומר ויגדל הילד?! אלא שהיה גדל, שלא כדרך כל הארץ. ותבאהו לבת פרעה וגו׳ היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת ומחבבת אותו, כאלו הוא בנה, ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך. ולפי שהיה יפה כל מתאוים לראותו, מי שהיה רואהו לא היה מעביר עצמו מעליו. והיה פרעה מנשקו ומחבקו, והוא נוטל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו, כמו שעתיד לעשות לו כשהיה גדול. וכן הקדוש ברוך הוא אומר לחירם (יחזקאל כח, יח): ואוציא אש מתוכך היא וגו׳. וכן בת פרעה מגדלת מי שעתיד לפרע מאביה. ואף מלך המשיח, שעתיד ליפרע מאדום, יושב עמהם במדינה, שנאמר (ישעיה כז, י): שם ירעה עגל ושם ירבץ וגו׳, והיו שם יושבין חרטומי מצרים, ואמרו: מתיראין אנו מזה, שנוטל כתרך ונותנו על ראשו, שלא יהיה זה אותו שאנו אומרים שעתיד ליטול מלכות ממך. מהם אומרים להרגו, מהם אומרים לשרפו. והיה יתרו יושב ביניהן, ואומר להם: הנער הזה אין בו דעת, אלא בחנו אותו והביאו לפניו בקערה זהב וגחלת, אם יושיט ידו לזהב, יש בו דעת והרגו אותו, ואם יושיט ידו לגחלת, אין בו דעת, ואין עליו משפט מות. מיד הביאו לפניו, ושלח ידו לקח הזהב, ובא גבריאל ודחה את ידו, ותפש את הגחלת והכניס ידו עם הגחלת לתוך פיו ונכוה לשונו, וממנו נעשה (שמות ד, י) כבד פה וכבד לשון. ותקרא שמו משה מכאן אתה למד שכרן של גומלי חסדים, אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה, אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה, ואף הקדוש ברוך הוא לא קראהו בשם אחר:

כז ויהי בימים ההם ויגדל משה - בן עשרים שנה היה משה באותה שעה, ויש אומרים בן ארבעים. ויגדל משה וכי אין הכל גדלים?! אלא לומר לך, שהיה גדל שלא כדרך כל העולם. ויצא אל אחיו שתי יציאות יצא אותו צדיק, וכתבן הקדוש ברוך הוא זו אחר זו. ויצא ביום השני, הרי שתים. וירא בסבלותם מהו ויראה? שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר: חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט, והיה נותן כתפיו ומסיע לכל אחד ואחד מהן. רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגליגי אומר: ראה משוי גדול על קטן, ומשוי קטן על גדול, ומשוי איש על אשה, ומשוי אשה על איש, ומשוי זקן על בחור, ומשוי בחור על זקן, והיה מניח דרגון שלו והולך ומישב להם סבלותיהם, ועושה כאלו מסיע לפרעה. אמר הקדוש ברוך הוא: אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל, ונהגת בהן מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים, ואדבר עמך. הדא הוא דכתיב (שמות ג, ד): וירא ה׳ כי סר לראות, ראה הקדוש ברוך הוא במשה, שסר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך (שם שם, שם): ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה:

כח דבר אחר: וירא בסבלותם ראה שאין להם מנוחה. הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע, הוא מת! ואלו עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים! אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח. וירא איש מצרי מה ראה? אמר רבי הונא בשם בר קפרא: בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: אחד שלא שינו שמותם (כמו שכתוב בשיר השירים רבה ובויקרא רבה פרש ל״ב). ומנין שלא נחשדו על הערוה? שהרי אחת היתה ופרסמה הכתוב, שנאמר (ויקרא כד, י-יא): ושם אמו שלומית בת דברי וגו׳. אמרו רבותינו זכרונם לברכה: נוגשים היו מן המצריים, ושוטרים מישראל. נוגש ממונה על עשרה שוטרים. שוטר ממונה על עשרה מישראל. והיו הנוגשים הולכים לבתי השוטרים בהשכמה, להוציאן למלאכתן לקריאת הגבר. פעם אחת הלך נוגש מצרי אצל שוטר ישראל, ונתן עיניו באשתו, שהיתה יפת תאר בלי מום. עמד לשעת קריאת הגבר, והוציאו מביתו, וחזר המצרי ובא על אשתו, והיתה סבורה שהוא בעלה, ונתעברה ממנו. חזר בעלה ומצא המצרי יוצא מביתו. שאל אותה: שמא נגע בך? אמרה לו: הן, וסבורה אני שאתה הוא. כיון שידע הנוגש שהרגיש בו, החזירו לעבודת הפרך, והיה מכה אותו ומבקש להרגו, והיה משה רואה אותו ומביט בו, וראה ברוח הקדש מה שעשה בבית, וראה מה שעתיד לעשות לו בשדה. אמר: ודאי זה חיב מיתה, כמו שכתוב (שם שם, כא): ומכה אדם יומת! ולא עוד, אלא שבא על אשתו של דתן, על כך חייב הריגה, שנאמר (שם כ, י): מות יומת הנואף והנואפת, והיינו דכתיב: ויפן כה וכה וגו׳, ראה מה עשה לו בבית, ומה עשה לו בשדה:

כט וירא כי אין איש - כי בן מות הוא. רבי יהודה אומר: כי אין איש שיקנה להקדוש ברוך הוא, ויהרגנו. רבי נחמיה אומר: ראה שאין מי שיזכיר עליו את השם, ויהרגנו. ורבנן אמרי: ראה שאין תוחלת של צדיקים עומדות הימנו ולא מזרעו, עד סוף כל הדורות, כיון שראה משה כך, נמלך במלאכים, ואמר להם: חיב זה הריגה! אמרו לו: הן. הדא הוא דכתיב: וירא כי אין איש, שילמד עליו זכות. ויך את המצרי במה הרגו? רבי אביתר אמר: הכהו באגרוף .ויש אומרים: מגרפה של טיט נטל והוציא את מוחו. רבנן אמרי: הזכיר עליו את השם והרגו, שנאמר (שמות ב, יד): הלהרגני אתה אומר?!

ויטמנהו בחול שלא היה שם אלא ישראל, טמנו בפניהן של ישראל, שנמשלו לחול. אמר להם: אתם משולים כחול. מה חול הזה, אדם נוטלו מכאן ונותנו לכאן, ואין קולו נשמע, כך יטמן הדבר הזה ביניכם, ולא ישמע. וכן אתה מוצא, שלא נשמע הדבר אלא על ידי העברים, שנאמר: ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים, זה דתן ואבירם, קראם נצים, על שם סופם. הם הם שאמרו דבר זה. הם היו שהותירו מן המן. הם היו שאמרו (במדבר יד, ד): נתנה ראש ונשובה מצרימה. הם שהמרו על ים סוף. דבר אחר: נצים, שהיו מתכונין להרוג זה את זה, כמה דתימא (דברים כה, יא): כי ינצו אנשים יחדו. ואמר רבי אלעזר: במצות של מיתה הכתוב מדבר. ויאמר לרשע למה תכה רעך הכית לא נאמר, אלא תכה, מכאן, שמשעה שאדם מרים ידו להכות חברו, אף על פי שלא הכהו, נקרא רשע. רעך, שהוא רשע כיוצא בך, מלמד ששניהם רשעים:

ל ויאמר מי שמך לאיש שר וגו' - רבי יהודה אומר: בן עשרים שנה היה משה באותה שעה. אמרו לו: עדין אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו, לפי שבן ארבעים שנה לבינה. ורבי נחמיה אמר: בן ארבעים שנה היה. אמרו לו: ודאי שאתה איש, אלא שאי אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. ורבנן אמרי: אמרו לה: והלוא בנה של יוכבד אתה, והיאך קורין לך בן בתיה, ואתה מבקש להיות שר ושופט עלינו? ! נודיע עליך מה עשית למצרי. הלהרגני אתה אומר אתה מבקש לא נאמר, אלא אתה אומר, מכאן אתה למד, ששם המפורש הזכיר על המצרי והרגו, כיון ששמע כן, נתירא מלשון הרע. ויאמר אכן נודע הדבר רבי יהודה בר רבי שלום, בשם רבי חנינא הגדול ורבותינו, בשם רבי אלכסנדרי אמרו: היה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חטאו ישראל, שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו, אמר: לשון הרע יש ביניהן, היאך יהיו ראוין לגאולה? ! לכך אמר: אכן נודע הדבר, עתה ידעתי, באיזה דבר הם משתעבדים:

לא וישמע פרעה - שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו. ויבקש להרוג את משה, שלח פרעה והביאו סיף שאין כמותה, נתנו עשר פעמים על צווארו, ונעשה צווארו של משה כעמוד השן ולא הזיקתו, שנאמר (שיר ז, ה): צווארך כמגדל השן. ויברח משה מפני פרעה אמר רבי ינאי: וכי אפשר לבשר ודם לברוח מפני המלכות? ! אלא בשעה שתפסו את משה וחייבוהו להתיז את ראשו, ירד מלאך מן השמים, ונדמה להם בדמות משה, ותפשו את המלאך וברח משה. אמר רבי יהושע בן לוי: נעשו כל הסנקליטין, שהיו יושבין לפני פרעה, מהם אלמין, מהן חרשין, מהן סומין. והיה אומר לאלמין: היכן משה? ולא היו מדברים. לחרשין, ולא היו שומעין. לסומין, ולא היו רואין. זה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה (שמות ד, יא): מי שם פה לאדם? ! מי שם פה לפרעה? ! שאמר בפיו: הביאו את משה לבימה להרגו. (שם שם, שם): או מי ישום אלם, מי שם הסגנים אלמים, חרשים וסומין, שלא הביאוך? ! ומי עשה עצמך פקח, שתברח? ! (שם שם, שם): הלא אנכי ה', שם הייתי עמך, והיום אני עומד לך:

לב וישב בארץ מדין וישב על הבאר - קלט דרך אבות. שלשה נזדווגו להם זווגיהם מן הבאר: יצחק יעקב ומשה. ביצחק, כתיב (בראשית כד, סב): ויצחק בא מבוא באר וגו', ועוד שנזדווגה רבקה לאליעזר, למעין. יעקב, (שם כט, ב): וירא והנה באר בשדה. משה, וישב על הבאר. ולכהן מדין שבע בנות והלוא הקדוש ברוך הוא שונא עבודת כוכבים, ונתן מנוס למשה אצל עובד עבודת כוכבים? ! אלא אמרו רבותינו: יתרו כומר לעבודת כוכבים היה, וראה שאין בה ממש, ובסר עליה, והרהר לעשות תשובה, עד שלא בא משה, וקרא לבני עירו ואמר להם: עד עכשיו הייתי משמש אתכם, מעתה זקן אני, בחרו לכם כומר אחר, עמד והוציא כלי תשמישי עבודת כוכבים, ונתן להם הכל ונדוהו, שלא יזדקק לו אדם, ולא יעשו לו מלאכה, ולא ירעו את צאנו, וביקש מן הרועים לרעות לו את צאנו ולא קבלו, לפיכך הוציא בנותיו. ותבאנה ותדלינה, מלמד שהיו מקדימות לבוא מפני פחד הרועים. ויבאו הרועים ויגרשום, אפשר הוא כהן מדין, והרועים מגרשים בנותיו? ! אלא ללמדך, שנדוהו וגרשו בנותיו, כאשה גרושה, כמה דאת אמר (שם ג, כד): ויגרש את האדם. ויקם משה ויושיען, מלמד, שישב להן בדין. אמר: דרך אנשים דולים ונשים משקות, וכאן נשים דולות ואנשים משקים? ! ויצילן לא נאמר, אלא ויושיען. רבי יוחנן בשם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: דבר של גלוי עריות באו לעשות עמהן, ועמד משה והושיען. נאמר כאן ויושיען, ונאמר להלן (דברים כב, כז): צעקה הנערה המארשה ואין מושיע לה, מה להלן גלוי עריות, אף כאן גלוי עריות. ורבנן אמרי: מלמד שהשליכו אותן למים, והוציאן משה. ואין ויושיען, אלא לשון הצלת מים, שנאמר (תהלים סט, ב): הושיענו אלהים כי באו מים עד נפש. וישק את צאנם, מלמד שדלה משה להם והשקה את צאנם, כשם שעשה יעקב לרחל. ותבאנה אל רעואל אביהן, זה יתרו. ולמה נקרא שמו רעואל? שנעשה רע לאל. ויאמר: מדוע מהרתן בא? ! מכאן אתה למד, שכל הימים באחרונה היו באות. ותאמרן איש מצרי הצילנו מיד הרועים וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי, והוא עברי. דבר אחר: איש מצרי משל לאחד, שנשכו הערוד והיה רץ ליתן רגליו במים, נתנן לנהר וראה תינוק אחד שהוא שוקע במים ושלח ידו והצילו. אמר לו התינוק: אלולי אתה, כבר הייתי מת! אמר לו: לא אני הצלתיך, אלא הערוד, שנשכני וברחתי הימנו, הוא הצילך! כך, אמרו בנות יתרו למשה: יישר כחך, שהצלתנו מיד הרועים! אמר להם משה: אותו מצרי, שהרגתי, הוא הציל אתכם! ולכך אמרו לאביהן: איש מצרי, כלומר מי גרם לזה, שיבוא אצלנו, איש מצרי שהרג. דלה דלה דליה אחת דלה והשקה את כל הצאן, שהיו שם ונתברכו המים על ידו, הדא הוא דכתיב: וישק את הצאן. צאננו לא נאמר, אלא הצאן, שאף צאן הרועים השקה. ומה לנו? שאף לנו דלה, שהרועים השליכונו למים, והוא הוציאנו. ויאמר אל בנותיו ואיו

וגו׳ אמר להם: סימן שאתם אומרות, שדלה והשקה את כל הצאן, זה מבני בניו של יעקב, שעמד על הבאר, והבאר מתברכת בשבילו. למה זה עזבתן את האיש וגו׳ שמא ישא אחת מכם. ואין אכילת לחם האמור כאן, אלא אשה. ודומה לו (בראשית לט, ו): כי אם הלחם אשר הוא אוכל, מיד רצתה צפורה אחריו כצפור, והביאה אותו. ולמה נקרא שמה צפורה? שטהרה הבית כצפור:

לג ויואל משה - רבי יהודה אומר: שנשבע לו, ואין ויואל אלא לשון שבועה, שנאמר (ש״א יד, כד): ויואל שאול את העם. ולמה השביעו? אמר לו: יודע אני שיעקב אביכם, כשנתן לו לבן בנותיו, נטלן והלך לו חוץ מדעתו, שמא אם אתן לך את בתי, אתה עושה לי כך? מיד נשבע לו ונתן לו את צפורה. ורבי נחמיה אמר: קבל עליו ללון עמו, ואין ויואל, אלא לשון לינה, שנאמר (שופטים יט, ו): הואיל נא ולין. ורבותינו זכרונם לברכה אמרו: קבל עליו לרעות את צאנו, ואין ויואל אלא לשון התחלה, כיון שנשא בתו, התחיל וקיבל עליו לרעות את צאנו. ותלד בן ויקרא את שמו גרשום דרך הצדיקים לשום שם לבניהם לענין המאורע. ביוסף מהו אומר (בראשית מא, נא-נב): ויקרא שם הבכור מנשה, ואת שם השני קרא אפרים, כדי להזכיר את הנסים שעשה הקדוש ברוך הוא עמו. אף משה קרא שם בנו גרשום, על הנס שעשה לו ה׳, שגר היה בארץ נכריה והצליחו הקדוש ברוך הוא משם:

לד ויהי בימים הרבים ההם - ימים של צער היו, לפיכך קורא אותן רבים. ודכוותה (ויקרא טו, כה): ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים, לפי שהיו של צער, קורא אותן רבים. וימת מלך מצרים, שנצטרע, והמצורע חשוב כמת, שנאמר (במדבר יב, יב): אל נא תהי כמת ואומר (ישעיהו ו, א): בשנת מות המלך עוזיהו. ויאנחו בני ישראל למה נתאנחו? לפי, שאמרו חרטומי מצרים: אין לך רפואה, אם לא נשחוט מקטני ישראל מאה וחמישים בערב, ומאה וחמישים בבקר, ורחץ בדמיהם שתי פעמים ביום, כיון ששמעו ישראל גזירה קשה, התחילו מתאנחים וקוננים, ואין ויזעקו אלא לשון קינה, כדכתיב (יחזקאל כא, יז): זעק והילל בן אדם. ותעל שועתם אל האלהים, אינו אומר צעקתם, אלא שועתם, כמה דתימא (איוב כד, יב): ונפש חללים תשוע. וישמע אלהים את נאקתם, נאקת החללים, כמה דתימא (יחזקאל ל, כד): ונאק נאקות חלל, וכמה דתימא (איוב שם, שם): מעיר מתים ינאקו. ויזכור אלהים את בריתו, ולא היו ראוין ישראל להנצל, לפי שהיו רשעים, אלא בזכות אבות נגאלו, הדא הוא דכתיב: ויזכור אלהים את בריתו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה: נעשה להם נס ונתרפא מצרעתו:

לה וירא אלהים את בני ישראל, כמה דתימא (שמות ג, ז): ראה ראיתי את עני עמי. וידע אלהים (שם שם, ז): כי ידעתי את מכאוביו. דבר אחר: וירא אלהים, שלא היה בידם מעשים טובים שיגאלו בשבילם. וכן הוא מפורש על ידי יחזקאל, (יחזקאל טז, ז): רבבה כצמח השדה נתתיך, לא היה צורך לומר, אלא ושערך צמח ואחר כך: שדים נכונו, שקודם בא סימן התחתון מן העליון. אלא מהו שדים נכונו? זה משה ואהרן, שהיו נכונים לגאלם, דכתיב (שיר ד, ה): שני שדיך כשני עפרים. ושערך צמח, הגיע הקץ של גאולה. ואת ערום ועריה, בלא מעשים טובים. לכך נאמר: וירא אלהים, שאין בידם מעשים ליגאל בהן:

לו וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים - ידע הקדוש ברוך הוא שעליו לגאלם למען שמו, בעבור הברית שכרת עם האבות. וכן הוא אומר (שמות ב, כד): ויזכור אלהים את בריתו. וכך הוא אומר על ידי יחזקאל, (יחזקאל כ, ט): ואעש למען שמי. דבר אחר: וירא אלהים אמר ריש לקיש: שראה, שהן עתידין להמרות על ים סוף, דכתיב (תהלים קו, ז): וימרו על ים בים סוף. וידע אלהים, ידע, שהן עתידין לומר (שמות טו, ב): זה אלי. רבי יהושע בן לוי אמר: ראה שעתידין לומר (שם לב, ד) אלה אלהיך ישראל, וידע אלהים, שעתידים להקדים נעשה לנשמע. ורבנן אמרי: וירא אלהים, שעשו תשובה הבינונים, וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה, דכתיב (שיר ב, יג): התאנה חנטה פגיה. וידע אלהים, שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע, אלא הקדוש ברוך הוא לבדו, וזה מכוון את לבו, וזה מכוון את לבו ועושין תשובה, ואף על פי שעשו תשובה, לא יצאו משם אלמלא זכות האבות, מפני שמדת הדין מקטרגת עליהן, על העגל שהיו עתידין לעשות, ועל זה נאמר (שמות יב, כב): ולקחתם אגודת אזוב, כנגד שהשפילו עצמן לעשות תשובה כאזוב. (שם שם, שם): וטבלתם בדם אשר בסף, בזכות התורה שעתידין לקבל, דכתיב במתן תורה (שם כד, ו): ויקח משה את הדם. וכתיב (שם יב, שם): והגעתם אל המשקוף, שאברהם גדול בגרים, וכשם שהמשקוף גבוה, כך היה גדול שבאבות. (שם שם, שם): ואל שתי המזוזות, בזכות יצחק ויעקב, ללמדך שבזכות כל אלו יצאו. דבר אחר: וירא אלהים, פרישות שביניהן. וידע אלהים, ידע שקרב הזמן שאמר לאברהם, ונגלה על משה להודיעו, כשהיה רועה:

פרשה ב

א ומשה היה - הדא הוא דכתיב (תהלים קג, ז): יודיע דרכיו למשה, לבני ישראל עלילותיו. בשר ודם, מדותיו ועלילותיו מעוותות הן, שנאמר (דברים כב, יד): ושם לה עלילות דברים. אבל מדותיו ועלילותיו של הקדוש ברוך הוא, רחמניות הן, שנאמר (תהלים שם, ח): רחום וחנון ה׳, ואותן מדות הודיע למשה, בשעה שאמר לו (שמות לג, יג): הודיעני נא את דרכיך. אמר לו הקדוש ברוך הוא (שם שם, יט): וחנותי את אשר אחון, הוי, רחום וחנון

ה׳ יודיע דרכיו למשה, שהודיע דרך הקץ למשה, שנאמר: ומשה היה רועה לבני ישראל. עלילותיו, שעשה עלילותיו במצרים, כדי שיספרו ישראל עלילותיו, שעשה הקדוש ברוך הוא למצרים, הדא הוא דכתיב (שם י, ב): ולמען תספר באזני בנך. ורחום, שריחם על ישראל, ולא נגעו בהן המכות. וחנון, שנתן חן העם בעיני מצרים. (תהלים שם, שם): ארך אפים, שהאריך אף עמהם, שהוא מטה כלפי חסד, ונסתכל בטוב ולא ברע, שהיו עתידים לעשות:

ב ומשה היה רועה - הדא הוא דכתיב (חבקוק ב, כ): וה׳ בהיכל קדשו. אמר רבי שמואל בר נחמן: עד שלא חרב בית המקדש, היתה שכינה שורה בתוכו, שנאמר (תהלים יא, ד): ה׳ בהיכל קדשו. ומשחרב בית המקדש, נסתלקה השכינה לשמים, שנאמר (שם שם, שם): ה׳ בשמים הכין כסאו. רבי אלעזר אומר: לא זזה השכינה מתוך ההיכל, שנאמר (דה״ב ז, טז): והיו עיני ולבי שם וגו׳. וכן הוא אומר (תהלים ג, ה): קולי אל ה׳ אקרא ויענני מהר קדשו סלה, אף על פי שהוא חרב הרי הוא בקדושתו. בא וראה מה כורש אומר (עזרא א, ג): הוא האלהים אשר בירושלים. אמר להן: אף על פי שהוא חרב, האלהים אינו זז משם. אמר רבי אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי, שנאמר (שיר ב, ט): הנה זה עומד אחר כתלנו. וכתיב (תהלים יא, שם): עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם. אמר רבי ינאי: אע״פ ששכינתו בשמים, עיניו יחזו עפעפיו, יבחנו בני אדם. משל למלך שהיה לו פרדס ובנה בו מגדל גבוה, וצוה המלך שיתנו לתוכו פועלים, שיהיו עוסקים במלאכתו. אמר המלך: כל מי שמתכשר במלאכתו, יטול שכרו משלם, וכל מי שמתעצל במלאכתו, ינתן בדימוס. המלך, זה מלך מלכי המלכים. והפרדס, זה העולם, שנתן הקדוש ברוך הוא לישראל בתוכו לשמור התורה, והתנה עמהם ואמר: מי שהוא שומר את התורה, הרי גן עדן לפניו, ומי שאינו משמרה, הרי גיהנם. אף הקדוש ברוך הוא, אף על פי שהוא נראה כמסלק שכינתו מבית המקדש, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם, ולמי בוחן לצדיק, שנאמר (תהלים שם, ה): ה׳ צדיק יבחן. בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, שנאמר (שם עח, ע): ויקחהו ממכלאות צאן. מהו ממכלאות צאן? כמו (בראשית ח, ב): ויכלא הגשם, היה מונע הגדולים מפני הקטנים, והיה מוציא הקטנים לרעות, כדי שירעו עשב הרך, ואחר כך מוציא הזקנים, כדי שירעו עשב הבינונית, ואחר כך מוציא הבחורים, שיהיו אוכלין עשב הקשה. אמר הקדוש ברוך הוא: מי שהוא יודע לרעות הצאן איש לפי כחו, יבא וירעה בעמי, הדא הוא דכתיב (תהלים שם, עא): מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו, ואף משה לא בחנו הקדוש ברוך הוא, אלא בצאן. אמרו רבותינו: כשהיה משה רבינו עליו השלום רועה צאנו של יתרו במדבר, ברח ממנו גדי ורץ אחריו, עד שהגיע לחסית, כיון שהגיע לחסית, נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות, כיון שהגיע משה אצלו, אמר: אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא, עיף אתה, הרכיבו על כתיפו והיה מהלך. אמר הקדוש ברוך הוא: יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם, כך, חייך! אתה תרעה צאני ישראל. הוי, ומשה היה רועה:

ג נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן. דבר אחר: ומשה היה רועה, הדא הוא דכתיב (משלי ל, ה): כל אמרת אלוה צרופה, אין הקדוש ברוך הוא נותן גדולה לאדם, עד שבודקהו בדבר קטן, ואחר כך מעלהו לגדולה. הרי לך שני גדולי עולם, שבדקן הקדוש ברוך הוא בדבר קטן, ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה. בדק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר, להרחיקם מן הגזל, שכן אליאב אומר לדוד (ש״א יז, כח): ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר, מלמד, שהיה דוד מקיים המשנה, (ב״ק עט): אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל. אמר לו הקדוש ברוך הוא: נמצא אתה נאמן בצאן, בא ורעה צאני, שנאמר (תהלים עח, עא): מאחר עלות הביאו. וכן במשה הוא אומר: וינהג את הצאן אחר המדבר, להוציאן מן הגזל, ולקחו הקדוש ברוך הוא לרעות ישראל, שנאמר (שם עז, כא): נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן:

ד דבר אחר: ומשה היה, כל מי שכתוב בו היה, מתוקן לכך. (בראשית ג, כב): הן האדם היה, מתוקנת היתה המיתה לבא לעולם, שנאמר (שם א, ב): וחשך על פני תהום, זו מיתה, שמחשיך פני הבריות. (שם ג, א): והנחש היה ערום, מתוקן לפורעניות היה. בנח, כתיב (שם ו, ט): תמים היה, מתוקן לגאולה. ביוסף, כתיב (שמות א, ה): ויוסף היה, מתוקן לפרנסה. במרדכי, כתיב (אסתר ב, ה): איש יהודי היה, מתוקן להצלה. ומשה, לגאולה, מתחלת ברייתם נתקנו לכך. וינהג את הצאן אחר המדבר אמר רבי יהושע: למה היה רודף למדבר? לפי שראה שישראל נתעלו מן המדבר, שנאמר (שיר ג, ו): מי זאת עולה מן המדבר, שהיה להם מן המדבר: המן, והשליו, והבאר, והמשכן, והשכינה, כהונה, ומלכות, וענני כבוד. דבר אחר: אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אתה עתיד להעלות ישראל ממצרים, בזכות מי שדברתי עמו בין הבתרים, זה אברהם, ואין מדבר אלא דבור, שנאמר (שם ד, ג): ומדברך נאוה. ואמר רבי לוי, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: סימן זה לך, במדבר אתה מניחן, ומן המדבר אתה עתיד להחזירן לעתיד לבא, שנאמר (הושע ב, טז): לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר. דבר אחר: למה היה רודף למדבר? שצפה שהוא עתיד להחריב כרכי אומות העולם, כמה דכתיב (ירמיה נ, יב): הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה. דבר אחר: וינהג את הצאן אחר המדבר, בישורו, שישראל הקרויים צאן, ימותו במדבר. וכן בשעה שתבע משה צרכיהן של ישראל, אמר לו הקדוש ברוך הוא (שיר א, ז): הגידה לי שאהבה נפשי וגו׳ כמה חיות בהן? כמה מעוברות? כמה מיניקות, התקנת לתינוקות? כמה ריכוכין, התקנת למעוברות? השיבו הקדוש ברוך הוא (שם שם, ח): אם לא תדעי לך, אם לא ידעת, סופך לידע. (שם שם, שם): צאי לך

בעקבי הצאן, כלומר: הצאן והגדיים אתה רועה! (כלומר: האבות ימותו במדבר והבנים נכנסים): ואין אתה רועה הבנים, אלא (שם שם, שם): על משכנות הרועים, בארץ סיחון (שלא תכנס משם והלאה). ויבא אל הר האלהים חורבה חמשה שמות יש לו הר אלהים: הר בשן. הר גבנונים. הר חורב. הר סיני. הר האלהים, ששם קבלו ישראל אלהותו של הקדוש ברוך הוא. הר בשן, שכל מה שאוכל אדם בשניו, בזכות התורה, שניתנה בהר. וכן הוא אומר (ויקרא כו, ג-ד): אם בחקותי תלכו, ונתתי גשמיכם בעתם. הר גבנונים, נקי כגבינה, נקיים מכל מום. הר חורב, שממנו נטלו סנהדרין רשות להרוג בחרב. ורבי שמואל בר נחמן אמר: שמשם נטלו עובדי גלולים איפופסין שלהם, שנאמר (ישעיה ס, יב): והגוים חרב יחרבו, מחורב יחרבו. הר סיני, שממנו ירדה שנאה לעובדי כוכבים:

ה וירא מלאך ה׳ אליו - הדא הוא דכתיב (שיר ה, ב): אני ישנה ולבי ער. אני ישינה, מן המצות. ולבי ער, לעשותן. (שם שם, שם): תמתי, בסיני, שנתממו עמי בסיני ואמרו: (שמות כד, ז): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע. אמר רבי ינאי: מה התאומים הללו, אם חשש אחד בראשו, חבירו מרגיש כן. אמר הקדוש ברוך הוא: כביכול (תהלים צא, טו), עמו אנכי בצרה. דבר אחר: מהו עמו אנכי בצרה? כשיש להם צרה אינם קוראים אלא להקדוש ברוך הוא. במצרים, (שמות ב, כג): ותעל שועתם אל האלהים. בים, (שם יד, י): ויצעקו בני ישראל אל ה׳, וכאלה רבים. ואומר (ישעיה סג, ט): בכל צרתם לו צר. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער, כשם שישראל שרוים בצער, הוי יודע, ממקום שאני מדבר עמך מתוך הקוצים, כביכול אני שותף בצערן. וירא מלאך ה׳ רבי יוחנן אמר: זה מיכאל. רבי חנינא אמר: זה גבריאל רבי יוסי הארוך: בכל מקום, שהיו רואין אותו היו אומרים: שם רבינו הקדוש! כך כל מקום שמיכאל נראה שם, הוא כבוד השכינה. אליו מהו אליו? מלמד, שהיו אנשים עמו ולא ראו אלא משה בלבד, כשם שכתוב בדניאל (דניאל י, ז): וראיתי אני דניאל לבדי את המראה. בלבת אש ללבבו, כשיבא לסיני ויראה אותן אשות, ולא ייירא מהם. דבר אחר: בלבת אש, משני חלקיו של סנה ולמעלה, כשם שהלב נתון משני חלקיו של אדם, ולמעלה. מתוך הסנה שאל גוי אחד את רבי יהושע בן קרחה: מה ראה הקדוש ברוך הוא לדבר עם משה מתוך הסנה? אמר לו: אלו מתוך חרוב, או מתוך שקמה, כך היית שואלני, אלא להוציאך חלק אי אפשר. למה מתוך הסנה? ללמדך, שאין מקום פנוי בלא שכינה, אפילו סנה. בלבת אש, בתחלה לא ירד, אלא מלאך אחד, שהיה ממוצע ועומד באמצע האש, ואחר כך ירדה שכינה ודברה עמו מתוך הסנה. רבי אליעזר אומר: מה הסנה שפל מכל האילנות שבעולם, כך היו ישראל שפלים ירודים למצרים, לפיכך נגלה עליהם הקדוש ברוך הוא וגאלם, שנאמר (שמות ג, ח): וארד להצילו מיד מצרים רבי יוסי אומר: כשם שהסנה קשה מכל האילנות, וכל עוף שנכנס לתוך הסנה אין יוצא בשלום, כך היה שעבוד מצרים קשה לפני המקום, מכל השעבודים שבעולם, שנאמר (שם שם, ז): ויאמר ה׳ ראה ראיתי את עני עמי. ומה תלמוד לומר ראה ראיתי שתי פעמים? אלא, מאחר שהיו מטביעין אותן בנהר, היו חוזרין וכובשין אותן בבנין. משל לאחד, שנטל את המקל והכה שני בני אדם, ושניהם קבלו את הרצועה ויודעים צערה. כך היה צערן ושיעבודם של ישראל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שנאמר (שם שם, שם): כי ידעתי את מכאוביו. רבי יוחנן אמר: מה הסנה הזה, עושין אותו גדר לגנה, כך ישראל, גדר לעולם. דבר אחר: מה הסנה הזה, גדל על כל מים, כך ישראל אינן גדילים אלא בזכות התורה שנקראת מים. שנאמר (ישעיה נה, א): הוי כל צמא לכו למים. דבר אחר: מה הסנה הזה גדל בגינה ובנהר, כך ישראל הם בעולם הזה ובעולם הבא. דבר אחר: מה הסנה עושה קוצין ועושה וורדין, כך ישראל יש בהן צדיקים ורשעים. אמר רבי פנחס הכהן בר רבי חמא: מה הסנה הזה, כשאדם מכניס ידו לתוכו אינו מרגיש, וכשהוא מוציאה מסתרטת. כך כשירדו ישראל למצרים, לא הכיר בהן בריה, כשיצאו, יצאו באותות ובמופתים ובמלחמה. רבי יהודה בר שלום אמר: מה הסנה, העוף נכנס לתוכו ואינו מרגיש, וכשהוא יוצא כנפיו מתמרטות. כך כשירד אברהם אבינו למצרים, לא הכיר בו בריה, וכשיצא (בראשית יב, יז): וינגע ה׳ את פרעה. דבר אחר: מתוך הסנה רבי נחמן בנו של רבי שמואל בר נחמן אומר כל האילנות, יש מהן עושה עלה אחת, ויש מהן שתים, או שלש, הדס עושה שלש, שנקרא (ויקרא כג, מ): עץ עבות, אבל הסנה יש לו חמש עלין. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: אין ישראל נגאלין, אלא בזכות אברהם יצחק ויעקב ובזכותך ובזכות אהרן. דבר אחר: מתוך הסנה, רמז לו שיחיה מאה ועשרים שנה, כמנין הסנה. וירא והנה הסנה בוער באש, מיכן אמרו: האש של מעלה, מעלה לולבין ושורפת, ואינה אוכלת, והיא שחורה. האש של מטה, אינה מעלה לולבין, והיא אדומה ואוכלת ואינה שורפת. ולמה הראה לו הקדוש ברוך למשה בענין הזה? לפי שהיה מחשב בלבו ואומר: שמא יהיו המצריים מכלין את ישראל, לפיכך הראהו הקדוש ברוך הוא, אש בוערת ואיננו אוכל. אמר לו: כשם שהסנה בוער באש ואיננו אוכל, כך המצריים אינן יכולין לכלות את ישראל. דבר אחר: לפי שהיה הקדוש ברוך הוא מדבר עם משה ולא היה מבקש לבטל ממלאכתו, הראה לו אותו דבר, כדי שיהפוך פניו ויראה וידבר עמו, שכך אתה מוצא מתחלה, וירא מלאך ה׳ אליו ולא הלך משה, וכיון שבטל ממלאכתו והלך לראות, מיד (שמות ג, ד): ויקרא אליו אלהים:

ו ויאמר משה אסורה נא ואראה - רבי יוחנן אמר: חמש פסיעות פסע משה באותה שעה, שנאמר: אסורה נא ואראה. רבי שמעון בן לקיש אמר: הפך פניו והביט, שנאמר: וירא ה׳ כי סר לראות, כיון שהביט בו הקדוש ברוך הוא, אמר: נאה זה לרעות את ישראל. אמר רבי יצחק: מהו כי סר לראות? אמר

הקדוש ברוך הוא: כי סר וזעף הוא זה, לראות בצערן של ישראל במצרים, לפיכך ראוי הוא להיות רועה עליהן, מיד: ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה. ויאמר משה משה אתה מוצא (בראשית כב, יא): באברהם אברהם יש בו פסק. (שם מו, ב): יעקב יעקב יש בו פסק. (ש״א ג, י): שמואל שמואל יש בו פסק. אבל משה משה אין בו פסק, למה כן? משל לאדם, שנתן עליו משאוי גדול וקורא: פלוני פלוני, קרובי, פרוק מעלי משוי זה! דבר אחר: עם כל הנביאים הפסיק מלדבר עמהם, אבל במשה לא הפסיק כל ימיו. תני, רבי שמעון בן יוחאי: מהו משה משה? לשון חיבה, לשון זירוז. דבר אחר: משה משה, הוא שלמד תורה בעולם הזה, והוא עתיד ללמד בעולם הבא. שעתידין ישראל לילך אצל אברהם ואומרים לו: למדנו תורה. והוא אומר להם: לכו אצל יצחק, שלמד יותר ממני. ויצחק אומר: לכו אצל יעקב, ששימש יותר ממני. ויעקב אומר להם: לכו אצל משה, שלמדה מפי הקדוש ברוך הוא, הדא הוא דכתיב (תהלים פד, ח): ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון, ואין אלהים אלא משה, שנאמר (שמות ז, א): ראה נתתיך אלהים לפרעה. רבי אבא בר כהנא אמר: כל מי שנכפל שמו, הוא בשני עולמות. ויאמר הנני הנני לכהונה ולמלכות. אמר לו הקדוש ברוך הוא: במקום עמודו של עולם אתה עומד. אברהם אמר (בראשית כב, א): הנני, ואתה אומר: הנני. בקש משה שיעמדו ממנו כהנים ומלכים. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אל תקרב הלום! כלומר, לא יהיו בניך מקריבין, שכבר מתוקנת הכהונה לאהרן אחיך. הלום, זו מלכות, כמו דתימא (ש״ב ז, יח): כי הביאותני עד הלום. ואומר (ש״א י, כב): הֲבָא עוד הלום איש. אמר לו הקדוש ברוך הוא: כבר מתוקן המלכות לדוד, אף על פי כן זכה משה לשתיהן: כהונה ששימש בשבעת ימי המלואים. מלכות דכתיב (דברים לג, ח): ויהי בישורון מלך. של נעליך כל מקום שהשכינה נגלית, אסור בנעילת הסנדל. וכן ביהושע (יהושע ה, טו): של נעלך. וכן הכהנים לא שמשו במקדש, אלא יחפים:

פרשה ג

א ויאמר אנכי אלהי אביך - הדא הוא דכתיב (משלי יד, טו): פתי יאמין לכל דבר. מהו פתי? נער, שכן בערביא קורין לנער, פתיא. דבר אחר: אין פתי אלא לשון פתוי, כמה דתימא (שמות כב, טו): וכי יפתה איש. אמר רבי יהושע הכהן בר נחמיה: בשעה שנגלה הקדוש ברוך הוא על משה, טירון היה משה לנבואה, אמר הקדוש ברוך הוא: אם נגלה אני עליו בקול גדול, אני מבעתו. בקול נמוך, בוסר הוא על הנבואה. מה עשה? נגלה עליו בקולו של אביו, אמר משה: הנני! מה אבא מבקש? אמר הקדוש ברוך הוא: איני אביך, אלא אלהי אביך, בפתוי באתי אליך, כדי שלא תתירא. אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שמח משה ואמר: הא אבא נמנה עם האבות, ולא עוד, אלא שהוא גדול, שנזכר תחלה. ויסתר משה פניו אמר: אלהי אבי עומד כאן, ואיני מסתיר פני? ! רבי יהושע בן קרחה ורבי הושעיא, אחד מהן אומר: לא יפה עשה משה כשהסתיר פניו, שאלולי לא הסתיר פניו, גלה לו הקדוש ברוך הוא למשה, מה למעלה ומה למטה, ומה שהיה ומה שעתיד להיות. ובסוף בקש לראות שנאמר (שם לג, יח): הראני נא את כבודך. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אני באתי להראות לך והסתרת פניך, עכשיו אני אומר לך (שם שם, כ): כי לא יראני האדם וחי כשבקשתי לא בקשת. ואמר רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי: אף על פי כן הראה לו, בשכר ויסתר משה פניו (שם שם, יא) ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים. ובשכר כי ירא (שם לד, ל): ויראו מגשת אליו. ובשכר מהביט (במדבר יב, ח): ותמונת ה׳ יביט. ורבי הושעיא רבה אמר: יפה עשה שהסתיר פניו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני באתי להראות לך פנים, וחלקת לי כבוד והסתרת פניך, חייך! שאתה עתיד להיות אצלי בהר ארבעים יום וארבעים לילה, לא לאכול ולא לשתות, ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה, שנאמר (שמות שם, כט): ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. אבל נדב ואביהוא, פרעו ראשיהן וזנו עיניהן מזיו השכינה, שנאמר (שם כד, א): ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, והם לא קבלו על מה שעשו:

ב ויאמר ה׳ ראה ראיתי את עני עמי - הדא הוא דכתיב (איוב יא, יא): כי הוא ידע מתי שוא, ידע הקדוש ברוך הוא העם המתים על השוא, לעשותו. דבר אחר: ידע הקדוש ברוך הוא העם העתידים לעשות שוא ונהרגים, כמה דתימא (ישעיה ג, כה): מתיך בחרב יפולו, אלא (איוב שם, שם): וירא און ולא יתבונן. כיצד? אתה מוצא בשעה שיצאה הגר מביתו של אברהם היא ובנה, מה כתיב (בראשית כא, טו-טז): ויכלו המים מן החמת ותלך ותשב לה מנגד. אמר רבי ברכיה: התחילה מטחת דברים כלפי מעלה. אמרה: רבון העולמים! אתמול אמרת לי (שם טז, י): הרבה ארבה את זרעך, והיום הוא מת? ! מיד, (שם כא, יז): ויקרא מלאך אלהים אל הגר. אמר רבי סימון: בקשו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו: רבון העולמים! אדם שעתיד להמית בניך בצמא, אתה מעלה לו את הבאר? ! נאה להעלות לששים רבוא, שהן עתידין לומר לפניך, (שמות טו, ב): זה אלי ואנוהו. אמר להם: עכשיו צדיק הוא או רשע? אמרו לפניו: צדיק הוא! אמר להם: איני דן את האדם אלא בשעתו. לכך כתיב (איוב יא, יא): וירא און ולא יתבונן. וכן כשהיו ישראל במצרים, ראה הקדוש ברוך הוא מה שעתידין לעשות, הדא הוא דכתיב: ויאמר ה׳ ראה ראיתי, ראיתי לא נאמר, אלא ראה ראיתי. אמר לו הקדוש ברוך הוא: משה! אתה רואה ראייה אחת, ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותן באין לסיני ומקבלין תורתי, ואני רואה אותן מקבלין תורתי, זהו ראה. ראיתי, זו ראיית מעשה העגל, שנאמר (שמות לב, ט): ראיתי את העם הזה, כשאבא לסיני ליתן להם את התורה, אני יורד בטטראמולי שלי, שהן

מתבוננים בי ושומטים אחד מהן ומכעיסים אותי בו, אף על פי כן, איני דנם לפי המעשים העתידין לעשות, אלא לפי הענין דהשתא. כי שמעתי את צעקתם אף על פי שידעתי מכאוביו, שעתידים לעשות. הוי, ראה ראיתי. מהו כי ידעתי את מכאוביו? יודע אני כמה עתידים להכאיבני במדבר, כמה דתימא (תהלים עח, מ): כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון, ואף על פי כן איני נמנע מלגאלם. אמר רבי שמואל בר נחמן: הדבר הזה שפט עתניאל בן קנז לפני הקדוש ברוך הוא. אמר לפניו: רבון העולם! כך הבטחת את משה, בין עושין רצונך, בין לא עושין רצונך אתה גואלם, שנאמר (שופטים ג, י): ותהי עליו רוח ה׳ וישפוט את ישראל, לכך כתיב: כי ידעתי את מכאוביו, אף על פי כן אני גואלם:

ג וארד להצילו מיד מצרים - אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אני אמרתי ליעקב אביהם (בראשית מו, ד): אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך וגו׳, ועתה ירדתי לכאן להעלות בניו, כמו שאמרתי ליעקב אביהן. ולהיכן אני מעלן? אל המקום אשר הוצאתים משם, אל הארץ אשר נשבעתי לאבותם. הדא הוא דכתיב: ולהעלותו מן הארץ ההיא. ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי עד עתה לא בא צעקתם לפני, שלא הגיע הקץ שאמרתי לאברהם, (שם טו, יג): ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. ועתה לכה ואשלחך אל פרעה אמר רבי אלעזר: לכה, וודאית (הה״א שבסוף התיבה), לומר: אם אין אתה גואלם, אין אחר גואלם:

ד ויאמר משה אל האלהים מי אנכי - אמר רבי יהושע בן לוי: משל למלך, שהשיא את בתו ופסק ליתן לה מדינה ושפחה אחת מטרונית, ונתן לה שפחה כושית. אמר לו חתנו: לא שפחה מטרונית פסקת ליתן לי? ! כך, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולמים! כשירד יעקב למצרים, לא כך אמרת לו (שם מו, ד): אנכי ארד עמך מצרימה, ואנכי אעלך גם עלה, ועכשיו אתה אומר לי: לכה ואשלחך אל פרעה, לא אנכי הוא שאמרת לו: ואנכי אעלך גם עלה? ! דבר אחר: מי אנכי רבי נהוראי אומר: אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: אתה אומר לי: לך והוצא את ישראל! היכן אני משכים בקיץ מפני החמה, ובחורף מפני הצנה? מנין לי לספק במאכל ובמשתה? כמה חיות יש בהן? כמה מעוברות יש בהן? כמה תינוקות יש בהן? כמה מיני מזונות התקנת להם להחיות שבהן? כמה מיני רכוכין התקנת למעוברות? כמה קליות ואגוזין התקנת לתינוקות? והיכן פירושו של דבר זה? בשיר השירים, שנאמר (שיר א, ז): הגידה לי שאהבה נפשי. אמר לו הקדוש ברוך הוא: מן חררה, שהיא יוצאת עמהן ממצרים, מספיק להן שלשים יום. אתה יודע, איך אני עתיד להנהיגם. דבר אחר: מי אנכי אמר לפניו: רבונו של עולם! היאך אני יכול ליכנס למקום לסטים, ולמקום הורגי נפשות. הוי מי אנכי כי אלך אל פרעה וגו׳. וכי אוציא את בני ישראל מה זכות יש בידם, שאוכל להוציאם? ! אמר לו הקדוש ברוך הוא: כי אהיה עמך אין אומר אהיה עמך, אלא למי שהוא מתיירא. וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, ובדבר הזה תהיה ניכר שאתה שלוחי, לפי שאהיה עמך, וכל מה שתרצה אעשה אני. בהוציאך את העם ממצרים, תעבדון את האלהים על ההר הזה, מה שאמרת, באיזה זכות אוציאם ממצרים? הוי יודע, שבזכות התורה שהן עתידים לקבל על ידך בהר הזה, הם יוצאים משם. דבר אחר: האלהים מהו שאמר לו: כי אנכי שלחתיך. אמרו רבותינו זכרונם לברכה: סימן לגאולה הראשונה, שבאנכי ירדו ישראל למצרים, שנאמר (בראשית מו, ד): אנכי ארד עמך מצרימה. ובאנכי אני מעלה אתכם. וסימן לגאולה האחרונה, שבאנכי הם מתרפאין והן עתידים להגאל, שנאמר (מלאכי ג, כג): הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא:

ה ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא - אמר רבי שמעון לודייא, בשם רבי סימון, בשם רבי לוי: אמר משה: עתיד אני להעשות סרסור בינך וביניהם, כשתתן להם את התורה, ותאמר להם (שמות כ, ב): אנכי ה׳ אלהיך. אלהי אבותיכם שלחני אליכם, אותה שעה נתברר משה על עסקיו, שנתיירא אם ישאלו לו מה שמו מה יאמר להם? באותה שעה היה מבקש משה שיודיענו הקדוש ברוך הוא את השם הגדול:

ו ויאמר אלהים אל משה - אמר רבי אבא בר ממל: אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה: שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא. פעמים שאני נקרא באל שדי, בצבאות, באלהים, בה׳. כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים. וכשאני עושה מלחמה ברשעים, אני נקרא צבאות. וכשאני תולה על חטאיו של אדם, אני נקרא אל שדי. וכשאני מרחם על עולמי, אני נקרא ה׳, שאין ה׳ אלא מדת רחמים, שנאמר (שמות לד, ו): ה׳ ה׳ אל רחום וחנון. הוי, אהיה אשר אהיה, אני נקרא, לפי מעשי. רבי יצחק אומר: אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: אמור להם: אני שהייתי, ואני הוא עכשיו, ואני הוא לעתיד לבא, לכך כתיב: אהיה שלשה פעמים. דבר אחר: אהיה אשר אהיה רבי יעקב ברבי אבינא, בשם רבי הונא דציפורן אמר: אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אמור להם בשעבוד זה אהיה עמם, ובשעבוד הן הולכין ואהיה עמם. אמר לפניו: וכך אומר אני להם, דיה לצרה בשעתה! אמר לו: לאו, כה תאמר לבני ישראל: אהיה שלחני אליכם. לך אני מודיע, להם איני מודיע. דבר אחר: אהיה רבי יצחק בשם רבי אמי אמר: בטיט ובלבנים הן עומדים, ולטיט ולבנים הן הולכים. וכן בדניאל (דניאל ח, כז): ואני דניאל נהייתי ונחליתי. אמר לפניו: וכך אני אומר להן? ! אמר לו: לאו! אלא, אהיה שלחני אליכם. אמר רבי יוחנן: אהיה לאשר אהיה ביחידים, אבל במרובים על כרחם, שלא בטובתם, כשהן משוברות שיניהן מולך אני עליהם, שנאמר (יחזקאל כ, לג): חי אני נאם ה׳ אלהים, אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם. דבר אחר: דאמר רבי ענניאל בר רבי ששון: אמר הקדוש ברוך הוא:

לכשאני מבקש אחד מן המלאכים, שהוא אחד משלישו של עולם, פושט ידו מן השמים ומגעת לארץ, שנאמר (שם ח, ג): וישלח תבנית יד ויקחני בציצת ראשי. וכשבקשתי שלשה מהן, עשיתים יושבים תחת האילן, שנאמר (בראשית יח, ד): והשענו תחת העץ. וכשאני מבקש כבודו מלא כל העולם, שנאמר (ירמיה כג, כד): הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה׳. וכשבקשתי דברתי עם איוב מן הסערה, שנאמר (איוב לח, א): ויען ה׳ את איוב מן הסערה. וכאשר אני מבקש מתוך הסנה:

ז ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר לבני ישראל ה׳ אלהי אבותיכם - לך ואמור להם בשמי, שהוא מדת רחמים, בו אני מתנהג עמהם, בזכות אבותם. ותדע שעל אבות אברהם יצחק ויעקב אני אומר. הדא הוא דכתיב: ה׳ אלהי אבותיכם, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם, וכששמע משה כך, שלא הזכיר אביו כשם שעשה בתחלה, אמר לפניו: רבונו של עולם! יש חוטאים בשאול? אמר לו: לאו! אמר לפניו: לשעבר אמרת שמך על אבי, ועכשיו סלקת אותו?! אמר לו: בתחלה פיתוי פתיתי אותך, מכאן ואילך דברי אמת אני מדבר עמך. זה שמי לעלם, חסר וא״ו, שלא יהגה אדם את השם באותיותיו. וזה זכרי לדור דור, שאין אומר אותו, אלא בכינוי:

ח לך ואספת את זקני ישראל - לעולם זקנים מעמידים את ישראל. וכן הוא אומר (יהושע ח, לג): וכל ישראל וזקניו ושוטריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון. אימתי ישראל עומדים? כשיש להם זקנים. למה כשהיה בית המקדש קיים היו שואלים בזקנים? שנאמר (דברים לב, ז): שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים, אינו נכשל. תדע לך, כששלח בן הדד אל מלך ישראל, שנאמר (מ״א כ, ג): כה אמר בן הדד: כספך וזהבך לי הוא! שלח לו מלך ישראל (שם שם, ד): כדברך אדוני המלך, לך אני וכל אשר לי! פעם שנייה שלח לו (שם שם, ו): כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך, וחפשו את בתיך ואת בתי עבדיך, והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו. וכי כל מה שתבע בראשונה אינו חמדה?! בקש כסף וזהב והם חמדה, שנאמר (חגי ב, ז: ובאו חמדת כל הגוים. בקש נשים והם חמדה, שנאמר (יחזקאל כד, טז): בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך וגו׳. בקש בנים והם חמדה, שנאמר (הושע ט, טז): והמתי מחמדי בטנם, הוי אומר: כל מה שתבע בראשונה חמדה. ומהו כל מחמד עיניך? דבר שהיא חמדה מתוך חמדה, זו התורה, שנאמר (תהלים יט, יא): הנחמדים מזהב ומפז רב, כיון ששמע מלך ישראל זה, אמר: אין זו שלי, אלא של זקנים היא, מיד (מ״א שם, ז-ח): ויקרא מלך ישראל לכל זקני ישראל וגו׳ ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולא תאבה. כיון ששמע לעצת הזקנים, מיד (שם שם, כא): ויצא מלך ישראל ויך את הסוס ואת הרכב וגו׳. הוי, ישראל נמלכים בזקנים, ולכך אמר הקדוש ברוך הוא למשה: לך ואספת את זקני ישראל. אמור להם פקוד פקדתי אמר לו: מסורה היא בידם מיוסף, שבלשון הזה אני גואלם, לך אמור להם זה הסימן. מהו פקד פקדתי? פקד במצרים, פקדתי על הים. פקד להבא, פקדתי לשעבר. ואת העשוי לכם במצרים כלומר אני פוקד על המצריים מה שעושים לכם, כמה דאת אמר (ש״א טו, ב): פקדתי את אשר עשה לך עמלק. ואומר אעלה אתכם אמור להם: כמו שאמרתי ליעקב אביהן, כן אעשה! ומה אמר לו? (בראשית מו, ד): ואנכי אעלך גם עלה. וכן יעקב אמר לבניו (שם מח, כא): והיה אלהים עמכם והשיב אתכם וגו׳. מיד, ושמעו לקולך. למה? שמסורת גאולה הוא בידם, שכל גואל שיבא ויאמר להם פקידה כפולה, גואל של אמת הוא. ואחר כך, ובאת אתה וזקני ישראל וגו׳ חלק כבוד לזקנים. ואמרת אליו ה׳ אלהי העברים נקרא עלינו למה קורא אותם עברים? על שום שעברו ים. ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים למה אמרו שלשה ימים ולא אמרו נלכה נא לעולם? למה אמרו כן? כדי שיטעו המצריים וירדפו אחריהם. בשעה שיצאו ויאמרו לא גאלם, אלא על מנת שילכו שלושת ימים ויזבחו לו, והם עכבו עצמן כל כך, וירדפו אחריהם בסוף שלושת ימים ויטביעם בים, למדוד להם במדה שמדדו, שאמרו (שמות א, כב): כל הבן הילוד היאורה וגו׳:

ט ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך - ראה הקדוש ברוך הוא, מה עתיד פרעה הרשע לעשות ולהכביד העבודה על העם, מעת שילך בשליחותו וכדי שלא יטעה בדבר, הודיעו הקדוש ברוך הוא, כך וכך עתיד פרעה לעשות בזמן שתלך בשליחותי, כדי שלא ישיח דברים כלפי מעלה, ואף על פי כן הטיח דברים כלפי מעלה, ועליו נאמר (קהלת ז, ז): כי העושק יהולל חכם:

י ושלחתי את ידי - אעשה מה שדברתי לאברהם, (בראשית טו, יד): וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, כדי למדוד בהם במדתם, לכך אסרב בהם, ואחר אשר אשלם להם אל חיקם, ישלח אתכם:

יא ונתתי את חן העם - מה שאמרתי לאברהם (שם שם, שם): ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אני עתיד לעשות אתכם לחן בעיני מצרים, כדי שישאילום וילכו מלאים, בכדי שלא יהא פתחון פה לאברהם אבינו לומר (שם שם, יג): ועבדום וענו אותם, קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, לא קיים בהם. ושאלה אשה משכנתה וגו׳, מלמד שהשמלות חביב עליהם ביותר, שבזמן שאדם יוצא לדרך אם אין לו שמלה, הוא מכסיף. ונצלתם את מצרים, עתידים לעשות מצרים כמצולה, שאין בה דגה:

יב ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי - אותה שעה דבר משה שלא כהוגן, הקדוש ברוך הוא אמר לו (שמות ג, יח): ושמעו לקולך, והוא אמר: והן לא יאמינו לי? ! מיד השיבו הקדוש ברוך הוא בשיטתו, נתן לו אותות לפי דבריו, ראה מה כתיב אחריו: ויאמר ה׳ אליו מזה בידך? ויאמר: מטה, כלומר מזה שבידך אתה צריך ללקות, שאתה מוציא שם רע על בני, הם מאמינים בני מאמינים. מאמינים, שנאמר (שם ד, לא): ויאמן העם. בני מאמינים, שנאמר (בראשית טו, ו) והאמין בה׳. תפש משה מעשה הנחש, שהוציא לשון הרע על בוראו, שנאמר (שם ג, ה): כי יודע אלהים, כשם שלקה הנחש, כך זה עתיד ללקות. ראה מה כתיב, ויאמר: השליכהו ארצה וישליכהו ארצה, ויהי לנחש. לפי שעשה מעשה נחש, לכך הראה לו את הנחש, כלומר עשית מעשה של זה. וינס משה מפניו מטרונה אמרה לרבי יוסי: אלהי גדול מאלהיך. אמר לה? למה? אמרה לו: בשעה שנגלה אלהיכם למשה בסנה, הסתיר פניו משה, אבל בשעה שראה את הנחש, שהוא אלהי, מיד וינס משה מפניו. אמר לה: תיפח עצמותה, בשעה שנגלה אלהינו בסנה, לא היה לו מקום לברוח, אנה היה בורח לשמים, או לים, או ליבשה, מה נאמר באלהינו (ירמיה כג, כד): הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה׳. אבל הנחש, שהוא אלהיך, כיון שאדם בורח ממנו שתים, או שלוש פסיעות, יכול להנצל ממנו, לכך כתיב: וינס משה מפניו. דבר אחר: למה נס? לפי שחטא בדבריו, שאלו לא חטא, לא היה נס, שאין נחש ממית, אלא החטא ממית, כמו שכתוב במעשה ר׳ חנינא בן דוסא. ויאמר ה׳ אל משה שלח נא ידך ואחוז בזנבו והרי אמרנו: למה היה הנחש כנגד משה, אלא מה אות היה לישראל בכך? אמר רבי אליעזר: לכך נהפך המטה לנחש, כנגד פרעה שנקרא נחש, שנאמר (יחזקאל כט, ג): התנים הגדול. ואמר ישעיה (כז, א): על לויתן נחש בריח, לפי שהיה נושך את ישראל. אמר לו הקדוש ברוך הוא: ראית פרעה, שהוא כנחש, עתיד אתה להכותו במטה, וסוף הדברים הוא יעשה כעץ, מה המטה אינו נושך, כך הוא לא ישך, הדא הוא דכתיב: שלח ידך ואחוז בזנבו למען יאמינו כי נראה אליך ה׳, לך עשה להם אות זה, כדי שיאמינו שאני נראה אליך:

יג ויאמר ה׳ [לו] עוד הבא [נא] ידך בחיקך - אמר לו: מה הנחש, כשהלשין הכיתי אותו בצרעת, שנאמר (בראשית ג, יד): ארור אתה מכל הבהמה, כמה דאת אמר (ויקרא יג, נא): צרעת ממארת. אמר רבי אלעזר: הלין סלעין דביה, צרעין אינון, אף אתה ראוי ללקות בצרעת. ולמה הכניסה בחיקו? לפי שדרכן של לשון הרע לומר בסתר. וכן הוא אומר (תהלים קא, ה): מלשני בסתר רעהו אותו אצמית אין אצמית, אלא לשון צרעת, כמה דתימא (ויקרא כה, כג): לצמיתות, ומתרגמינן לחלוטין. ותנן, אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט. ויבא ידו בחיקו ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג לקח את שלו, על שהלשין. רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר: מכאן אתה למד, שכל החושד חבירו בדבר ואין בו, לוקה בגופו. ויאמר השב ידך אל חיקך וכי מה אות היה לישראל בזה? לך אמור להם: מה מצורע מטמא, אף המצריים מטמאים אתכם, וכשם שהוא נטהר, כך הקדוש ברוך הוא עתיד לטהר לישראל, כמו שכתוב: והנה ידו מצורעת כשלג. וברפואה כתיב: ויוציאה מחיקו והנה שבה כבשרו. אמרו רבותינו: שלא להוציא לעז על בשרו של משה, לכך לא נצטרע היד, עד שיצא מחיקו, אבל לענין הרפואה, מתוך חיקו נתרפאת. דבר אחר: מכאן שהפורענויות שוהה על הצדיקים לבא, ומדת הטוב ממהרת לבא. והיה אם לא יאמינו גם לשני וגו׳ למה עשה לו הקדוש ברוך הוא שלש אותות? כנגד אברהם, יצחק ויעקב. ולקחת ממימי היאור, רמז לו שעל ידי דבר שיאמר אל ישראל, עתידין המים להפוך לדם, והוא ילקה על ידיהם, שכן כתיב (במדבר כ, י): שמעו נא המורים, והכה הסלע והוציא, שנאמר (תהלים עח, כ): הן הכה צור ויזובו מים, ואין ויזובו, אלא לשון דם, שנאמר (ויקרא טו, כה): ואשה כי יזוב זוב דמה, ולכך הכה הסלע פעמים, שבתחלה הוציא דם ולבסוף מים. בשני האותות הראשונים את מוצא, שחזרו לכמות שהיו, אבל אות הדם לא חזר לכמות שהיה, לפי שלא רצה למחול למשה על חטא המים. ומה אות היה לישראל? אמר להם: בזה האות, ילקו המצריים תחלה:

יד ויאמר משה אל ה׳ בי אדני - אמר משה להקדוש ברוך הוא: אתה אדון העולם, ובי אתה רוצה שאהיה שליח! הרי לא איש דברים אנכי וגו׳. אמרו חכמים: שבעה ימים קודם היה הקדוש ברוך הוא מפתה למשה שילך בשליחותו, ולא היה רוצה לילך, עד מעשה הסנה, הדא הוא דכתיב: לא איש דברים אנכי - חד מתמול - שנים גם שלשה משלשום - ארבעה גם חמשה מאז - ששה דברך שבעה. אמר רבי פנחס הכהן: אמר משה: אני איני איש של דברים, ואיני רואה כאן דברים, כי האדם שאני הולך אצלו עבד הוא, ואינו מקבל מוסר, שנאמר (משלי כט, יט): בדברים לא יוסר עבד.

טו ויאמר ה׳ אליו מי שם פה לאדם - אמר לו: אם אין אתה איש דברים, אל תחוש, הלא אני בראתי כל פיות שבעולם, ואני עשיתי אלם מי שחפצתי, וחרש, ועור, ופקח לראייה, ופקח לשמיעה, ואם אני חפצתי שתהיה איש דברים, תהיה כמו כן, אלא לעשות בך נס אני חפץ, בעת שתדבר, שיהיו דבריך נכונים, שאני אהיה עם פיך, הדא הוא דכתיב: ואנכי אהיה עם פיך. מהו והורתיך? רבי אבהו אמר: מורה אני דברי לתוך פיך, כמו חץ, כמה דאת אמר (שמות יט, יג): או ירה, יירה. רבי סימון אומר: בורא אני אותך בריה חדשה, כמה דאת אמר (שם ב, ב): ותהר האשה:

טז ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח - אמר רבי חייא הגדול: אמר לפניו: רבונו של עולם! בי אתה רוצה לגאול בניו של אברהם, שעשה אותך אדון על כל בריותיך, שלח נא ביד תשלח. אמר לפניו: איזה חביב לאדם בן אחיו או בן בנו? הוי אומר: בן בנו! כשבקשת להציל את לוט בן אחי אברהם,

ביד המלאכים שלחת להצילו, בניו של אברהם שהם ששים רבוא, בידי אתה משלח להצילם? ! שלח ביד המלאכים, שאתה רגיל לשלח. דבר אחר: הגר המצרית, חמשה מלאכים שלחת אצלה, לששים רבוא, בניה של שרה, בידי אתה משלח להצילן? ! ורבנן אמרי: סבור אתה, שהיה מעכב משה לילך אינו כן, אלא כמכבד לאהרן, שהיה משה אומר: עד שלא עמדתי, היה אהרן אחי מתנבא להם במצרים שמונים שנה, הוא שכתב (יחזקאל כ, ה): ואודע להם בארץ מצרים. ומנין שאהרן היה מתנבא? שכן הוא אומר (ש"א ב, כז-כח): ויבא איש האלהים אל עלי, ויאמר אליו: כה אמר ה' הנגלה נגליתי אל בית אביך, בהיותם במצרים לבית פרעה, ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן. אמר משה: עכשיו אכנס בתחומו של אחי ויהיה מיצר בשביל כך, לא היה מבקש לילך, מיד ויחר אף ה' במשה:

יז מה חרון אף היה שם? שנטלה כהונה ממשה ונתנה לאהרן. אמרו רבותינו זכרונם לברכה: הלא אהרן אחיך הלוי, וכי מאחר שאמר אחיך, איני יודע שהוא לוי? ! אלא אמר לו: ראוי היית להיות כהן והוא לוי, ולפי שאתה מסרב על דברי, תהיה אתה לוי והוא כהן. ידעתי כי דבר ידבר הוא לפי שאמרת: לא איש דברים אנכי, לכך דבר ידבר הוא, ומה שאתה סבור שהוא מיצר, לא כן, אלא שמח, שנאמר: וראך ושמח בלבו. אמר רבי שמעון בר רבי יוסי: הלב ששמח בגדולת אחיו, ילבש אורים ותומים, שנאמר (שמות כח, ל): והיו על לב אהרן. מה שאתה מתיירא לדבר כל אלו הדברים, אני אהיה עם פיך. ודבר הוא לך אל העם והיה הוא יהיה לך לפה, למתורגמן. ואתה תהיה לו לאלהים, אף על פי שהוא אחיך הגדול ממך, יהיה מוראך עליו, מכאן אמרו: מורא רבך כמורא שמים. אמר לו: כשם שמוראי עליך, כך מוראך עליו. ואת המטה הזה תקח בידך אמרת (שם ד, י): לא איש דברים אנכי (משלי כט, יט): בדברים לא יוסר עבד. מה עושין לעבד? רודין אותו במקל, כך אתה, קח את המטה, שתייסרנו בו, הדא הוא דכתיב: ואת המטה הזה תקח בידך, אשר תעשה בו את האותות:

פרשה ד

א וילך משה וישב אל יתר חותנו - הדא הוא דכתיב (תהלים כד, ד): נקי כפים ובר לבב וגו'. מי יוכל לעלות בהר ה'? מי שיש בו מדות הללו, וכולן נאמרו במשה. נקי כפים, זה משה, שנאמר (במדבר טז, טו): לא חמור אחד מהם וגו', אם נטל חמור משלהן מה שְׂנֵא מן הלסטים? אלא, כך אמר משה: כל אותן המסעות, שהיינו נוסעים במדבר, לא אמרתי לאחד מהן, שיטול דבר משלי ויטעון על חמורו, ואין נשיאה אלא לשון עמיסה, כמה דתימא (בראשית מד, יג): ויעמוס איש על חמורו. ובר לבב, זה משה, שלא הלך בשליחותו של הקדוש ברוך הוא, עד שנתברר על עסקיו, שנאמר (שמות ג, יג): ואמרו לי מה שמו וגו'. אשר לא נשא לשוא נפשו, זה נפשו של מצרי, שלא הרג את המצרי, עד שעמד עליו בדין והרגו, וראה שחייב מיתה. ולא נשבע למרמה, זה משה, כשהלך אצל יתרו נשבע לו, שלא ילך חוץ מדעתו, וכשהלך בשליחותו של הקדוש ברוך הוא, הלך אצל יתרו והתיר שבועתו, הדא הוא דכתיב: וישב אל יתר חותנו:

ב דבר אחר: וילך משה, הדא הוא דכתיב (משלי יז, יז): בכל עת אוהב הָרֵעַ ואח לצרה יולד. מי היה אוהב הרע? זה יתרו, שקבל למשה, שהיה בורח מפני פרעה, מכאן אתה למד, מי שקבל על עצמו לעשות מצוה, אין אותה מצוה פוסקת מביתו. מצותו של יתרו, שקבל בתוך ביתו גואל, שברח מפני השונא, עמד מביתו, שקבל לשונא, שברח מפני הגואל והרגו. איזה זה? זה סיסרא, שנאמר (שופטים ד, יז): וסיסרא נס ברגליו אל אהל יעל אשת חבר הקיני. וכתיב (שם א, טז): ובני קיני חותן משה, לכך נאמר: ואח לצרה יולד, לפי שאהב יתרו למשה והיה לו ריע, לכך נעשו בניו אחים לישראל בעת צרתן, והרגה יעל לסיסרא. ובשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא (שמות ג, י): ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. אמר לו: רבון העולם! איני יכול, מפני שקבלני יתרו ופתח לי ביתו, ואני עמו כבן, ומי שהוא פותח פתחו לחבירו, נפשו חייב לו.וכן אתה מוצא באליהו בשעה שהלך אצל צרפית האלמנה, מת בנה, התחיל מתחנן ואומר (מ"א יז, כ): הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה, הרעות להמית את בנה? ! וכתיב (שם שם, כב): וישמע ה' בקול אליהו, ותשב נפש הילד, ולא עוד אלא, שכל הפותח פתחו לחבירו חייב בכבודו יותר מאביו ומאמו. אתה מוצא, בעת שנלקח אליהו מאלישע, וזכה ליטול פי שנים ברוחו, כמה דתימא (מ"ב ב, ט): ויהי נא פי שנים ברוחך אלי, היה לו לילך אצל אביו ואמו להחיותם, כמו שהחיה בן אכסניא שלו. וכן אליהו, היה לו להחיות אבותיו, כמו בן הצרפית! אלא שמסר נפשו על אכסניא שלו, לכך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: קבלני יתרו ונהג בי כבוד, איני הולך אלא ברשותו, לכך כתיב: וילך משה, וישב אל יתר חותנו:

ג דבר אחר: וילך משה הדא הוא דכתיב (איוב כג, יג): והוא באחד ומי ישיבנו. דרש רבי פנחס: לפי שהוא יחיד בעולם, דן יחידי לכל באי עולם ואין להשיב על דבריו (כמו שכתוב במדרש שיר השירים רבה): ורבותינו אמרו: מהו והוא באחד ומי ישיבנו? מה שהוא גוזר גזירה על האדם, אין להשיב על דבריו. כמה בקש בלעם לקלל את ישראל ועל כרחו שלא בטובתו היה מברכן, שנאמר (במדבר כג, ח): מה אקוב לא קבה אל. כמה בקש יונה שלא

לילך בשליחותו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (יונה א, ג): וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש והלך בעל כרחו, שנאמר (שם ג, ג): ויקם יונה וילך אל נינוה. כמה ביקש ירמיה, שלא להתנבאות ונתנבא שלא בטובתו, שנאמר (ירמיה א, ז): אל תאמר נער אנכי כי על כל אשר אשלחך תלך. כמה סרב משה שלא לילך בשליחותו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות ד, יג): שלח נא ביד תשלח ולבסוף הלך בעל כרחו, שנאמ: ר וישב משה וילך אל יתר חותנו:

ד דבר אחר: וילך משה לא היה צריך לומר, אלא וישב משה, אלא אמרו רבותינו: בתחלה הלך אצל פרעה בשליחותו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך וישב אל יתר חותנו, שכך אמר לו הקדוש ברוך הוא: אם יאמר לך יתרו כלום מן השבועה, אמור לו: בעל השבועה התיר אותי מן נדרי, לכך וילך משה, ואחר כך וישב אל יתר חותנו. בנו של רבי חייא הגדול אמר: לא הלך אצל פרעה עד שהתיר לו יתרו את נדרו. ואם תאמר: למה נאמר וילך משה, להיכן הלך? שהלך ליטול אשתו ובניו. אמר לו יתרו: להיכן אתה מוליכן? אמר לו: למצרים. אמר לו: אותם, שהם במצרים מבקשין לצאת ואת מוליכן?! אמר לו: למחר הן עתידין לצאת, ולעמוד על הר סיני לשמוע מפי הקדוש ברוך הוא (שם כ, ב): אנכי ה' אלהיך ובני לא ישמעו כמו הם?! מיד, ויאמר יתרו למשה לך לשלום, אמר לו: לך לשלום, ותכנס לשלום, ותבא לשלום:

פרשה ה

א ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה - הדא הוא דכתיב (שיר ח, א): מי יתנך כאח לי. באיזה אח הכתוב מדבר? אם תאמר בקין, והא כתיב (בראשית ד, ח): ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו. אם תאמר כישמעאל ליצחק, הא גרסינן ישמעאל שונא ליצחק. אם תאמר כעשו ליעקב, הא כתיב (שם כז, מא): וישטם עשו את יעקב. אם תאמר כאחי יוסף, והכתיב (שם לז, ד): וישנאו אותו. וכתיב (שם שם, יא): ויקנאו בו אחיו אלא, כיוסף לבנימן, (שיר שם, שם): יונק שדי אמי. כמשה לאהרן שנאמר: וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה: כל נשיקות של תפלות הן, חוץ משלשה: נשיקה של גדולה, נשיקה של פרישות, נשיקה של פרקים. נשיקה של גדולה, שנאמר (ש"א י, א): ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו. נשיקה של פרישות, (רות א, יד): ותשק ערפה לחמותה. נשיקה של פרקים, שנאמר: וילך ויפגשהו בהר האלהים, וישק לו. ויש אומרים: אף נשיקה של קריבות אין בה גנאי, שנאמר (בראשית כט, יא): וישק יעקב לרחל, שהיתה קרובתו. אמר רבי פנחס: מעשה היה באח ובאחות, שהיה אחד מהם, בגוש חלב ואחד מהן, בבית מרון. נפלה דליקה בביתו של גוש חלב, באתה אחותו מבית מרון, ונפלה עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו. אמרה לו: איני מרגלת לבא אליך, אלא פחדתי, דהוית אחי באננקי, ופלטת ממנה, (שיר שם, שם): אמצאך בחוץ אשקך. באיזה חוץ? במדבר, מקום שנשקו אחים זה לזה, משה ואהרן:

ב אמר רבי חמא: בן שתים עשרה שנה נתלש משה רבינו מבית אביו. למה כן? שאילו גידל בבית אביו, ובא ואמר להן לישראל המעשים, לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים: אביו מסרה לו, לפי שיוסף מסרה ללוי, ולוי לקהת, וקהת לעמרם, ולכך נתלש מבית אביו. וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים, לפיכך האמינו בו, שנאמר (שמות ד, לא): ויאמן העם:

ג ויאמר לו אלכה נא ואשובה - אתה מוצא, כל מי שנאמר בו: לך לשלום, הלך וחזר. וכל מי שכתוב בו: בשלום, הלך ולא חזר. יתרו אמר למשה: לך לשלום, הלך וחזר:

ד ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים - אמר רבי יוחנן: למדתך תורה דרך ארץ, שהנשבע בפני חבירו לא יתירנו אלא בפניו, שלא יחשדנו שהוא נשבע לשקר, שכן אתה מוצא, שמשה נשבע ליתרו והלך למדין והתיר שבועתו בפניו, שנאמר: ויאמר ה' אל משה במדין. אמר לו הקדוש ברוך הוא: במדין נשבעת, לך והתיר שבועתך במדין. כי מתו כל האנשים וגו' וכי מתו והלא דתן ואבירם הם, והם היו עם קרח במחלקותו?! אלא מאי מתו? שֻׁנְּתָעֲנוּ. ארבעה הן חשובין כמתים: סומא, ומצורע, ועני, ומי שאין לו בנים. (וכולן קרא במסכת עבודת כוכבים):

ה ויקח משה את אשתו ואת בניו - למה הוליכן? כדי שיהיו עם ישראל, לקבל התורה. וירכיבם על החמור זה אחד משמונה עשר דברים ששינו חכמים לתלמי המלך. ויקח משה את המטה וגו', עשה כמו שאמר לו הקדוש ברוך הוא (שם ד, יז): ואת המטה הזה תקח בידך:

ו ויאמר ה' אל משה בלכתך וגו' - וכי על איזה מופת אמר? אם תאמר על הנחש, והצרעת, והדם, והלא אותן נסים לא אמר לו הקדוש ברוך הוא לעשות אלא לישראל, ועוד, לא מצינו שעשה משה אותן האותות לפני פרעה?! אלא מהו כל המופתים אשר שמתי בידך? זה המטה, שהיו כתובין עליו עשר

מכות, שהיה כתוב עליו נוטריקון: דצ"ך עד"ש באח"ב. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אלו המכות, אשר שמתי בידך, עשה אותם לפני פרעה, על ידי המטה הזה:

ז ואני אחזק את לבו - כדי ליפרע דינם מהם. ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני וגו' גלה לו הקדוש ברוך הוא, שלא ישלח פרעה את ישראל, עד מכת בכורים, ולכך לא הוצרך הכתוב לפרסם לו בסוף, מהו בני בכורי ישראל, על יעקב אביהם אמר, שקנה הבכורה, כדי שיוכל לעבוד למקום. ואמרת אליו שלח את בני ויעבדני אמר לו: אם אתה מונע ממני בני בכורי מלעבדני, אני אמנע ממך בנך בכורך מלעבדך, שאני אהרוג את כולן:

ח ויהי בדרך במלון - חביבה מילה, שלא נתלה משה עליה אפילו שעה אחת, לפיכך כשהיה בדרך ונתעסק במלון ונתעצל למול לאליעזר בנו, מיד ויפגשהו ה' ויבקש המיתו, את מוצא מלאך של רחמים היה, ואף על פי כן ויבקש המיתו. ותקח צפורה צור וכי מנין ידעה צפורה שעל עסקי מילה נסתכן משה? אלא בא המלאך ובלע למשה מראשו ועד המילה, כיון שראתה צפורה שלא בלע אותו, אלא עד המילה, הכירה שעל עסקי המילה הוא ניזוק, וידעה כמה גדול כח המילה, שלא היה יכול לבלעו יותר מכאן, מיד, ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו.ותאמר כי חתן דמים אתה לי אמרה: חתני תהיה, אתה נתון לי, בזכות דמים הללו של מילה, שהרי קיימתי המצוה, מיד, וירף המלאך ממנו. אז אמרה: חתן דמים למולות אמרה: כמה גדול כח המילה, שחתני היה חייב מיתה, שנתעצל במצות המילה לעשותה, ולולי היא, לא ניצל:

ט ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה - הדא הוא דכתיב (איוב לז, ה): ירעם אל בקולו נפלאות. מהו ירעם? כשנתן הקדוש ברוך הוא את התורה בסיני, הראה בקולו לישראל פלאי פלאים. כיצד היה הקדוש ברוך הוא מדבר והקול יוצא ומחזיר בכל העולם? ישראל שומעין את הקול בא עליהם מן הדרום, והיו רצים לדרום לקבל את הקול, ומדרום נהפך להם לצפון, והיו רצים לצפון. ומצפון נהפך למזרח, והיו רצים למזרח. וממזרח נהפך להם למערב, והיו רצים למערב. ומן המערב נהפך להן מן השמים, והיו תולין עיניהן והיה נהפך בארץ. והיו מביטין לארץ, שנאמר (דברים ד, לו): מן השמים השמיעך את קולו ליסרך. והיו ישראל אומרים זה לזה (איוב כח, יב): והחכמה מאין תמצא? והיו ישראל אומרים: מהיכן הקדוש ברוך הוא בא, מן המזרח, או מן הדרום, שנאמר (דברים לג, ב): ה' מסיני בא וזרח משעיר למו. וכתיב (חבקוק ג, ג): אלוה מתימן יבא. ואומר (שמות כ, טו): וכל העם רואים את הקולות. הקול אין כתיב כאן, אלא הקולות. אמר רבי יוחנן: היה הקול יוצא ונחלק לשבעים קולות, לשבעים לשון, כדי שישמעו כל האומות, וכל אומה ואומה שומעת קול בלשון האומה, ונפשותיהן יוצאות, אבל ישראל היו שומעין ולא היו ניזוקין. כיצד היה הקול יוצא? אמר רבי תנחומא: דו פרצופין היה יוצא והורג לעובדי כוכבים, שלא קבלוה ונותן חיים לישראל, שקבלו את התורה, הוא שמשה אמר להם: בסוף ארבעים שנה (דברים ה, כג): כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש וגו', אתה היית שומע קולו [וחיית, אבל עובדי כוכבים שומעים ומתים. בוא וראה] היאך הקול יוצא אצל כל ישראל. כל אחד ואחד לפי כחו. הזקנים לפי כחן, הבחורים לפי כחן, והקטנים לפי כחן, והיונקים לפי כחן, והנשים לפי כחן, ואף משה לפי כחו, שנאמר (שמות יט, יט): משה ידבר והאלהים יעננו בקול, בקול שהיה יכול לסובלו. וכן הוא אומר (תהלים כט, ד): קול ה' בכח, בכחו לא נאמר, אלא בכח, בכחו של כל אחד ואחד, ואף נשים מעוברות לפי כחן. הוי אומר: כל אחד ואחד לפי כחו. אמר רבי יוסי בר חנינא: אם תמה אתה על הדבר הזה, למוד מן המן, שלא היה יורד לישראל אלא לפי כח של כל אחד ואחד מישראל. הבחורים היו אוכלין אותו כלחם, שנאמר (שמות טז, ד): הנני ממטיר לכם, לחם מן השמים וגו'. והזקנים, כצפיחת בדבש, שנאמר (שם שם, לא): וטעמו כצפיחת בדבש. ויונקים, כחלב משדי אמו, שנאמר (במדבר יא, ח): והיה טעמו כטעם וגו'. והחולים, כסולת מעורב בדבש, שנאמר (יחזקאל טז, יט): ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך. והעובדי כוכבים, טעמו אותו מר וגד, שנאמר (במדבר שם, ז): והמן כזרע גד הוא. אמר רבי יוסי בר רבי חנינא: ומה המן, שהיה מין אחד נהפך לכמה מינין, בשביל צורך כל אחד ואחד, הקול שהיה כח בו, על אחת כמה וכמה, שהיה משתנה לכל אחד ואחד, שלא ינזקו. ומנין שהקול נחלק לקולות הרבה שלא ינזקו? שנאמר (שמות כ, טו): וכל העם רואים את הקולות, הוי (איוב לז, ה): ירעם אל בקולו נפלאות. דבר אחר: ירעם אל בקולו נפלאות אמר רבי לוי: שלשה קולות הולכות מסוף העולם ועד סופו, והבריות ביניהן, ואינן שומעות כלום, ואלו הן: היום והגשמים והנפש בשעה שיוצאת מן הגוף. היום מנין? אמר רבי יהודה בר רבי אלעאי: זה הכוכב, שהוא שף ברקיע אינו אלא כמסר [סברא אחרינא: כמסמר] הזה, שהוא נתון בעץ. הגשמים מנין? שנאמר (תהלים מב, ח): תהום אל תהום קורא לקול צנוריך. כיצד? יש אילן ששרשיו יורדים עשרים אמה, ויש שלשים, ויש חמשים, ויש שאינן יורדין אלא שלשה טפחים, והגשמים למעלה, אם אין משקין אותן, אלא שלשה טפחים. אותן של חמישים אמה, הן מתים, אם שותין של חמשים אמה, טורף אותן של שלשה טפחים. אלא, זה תהום העליון קורא לתחתון, אומר לו: עלה, ואני יורד! ותחתון אומר לו: רד, ואני אעלה! עד שהעליון יורד ומשקה של שלשה טפחים, והתחתון עולה ומשקה אותן של חמשים אמה, בוא וראה! כמה בין אלו לאלו, וקוראין זה לזה, ובני אדם בנתיים, ואינן (יודעין): [שומעין], הוי, ירעם אל בקולו נפלאות. והנפש? בשעה שהיא יוצאת מן הגוף, ובני אדם יושבין אצלו ואינן שומעין.

הוי, ירעם אל בקולו נפלאות. אמר רבי ראובן: בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה במדין (שמות ד, יט): לך, שוב מצרימה; נחלק הדבור לשני קולות ונעשה דו פרצופין, והיה משה שומע במדין: לך, שוב מצרימה; ואהרן שומע: לך, לקראת משה המדברה; הוי, ירעם אל בקולו נפלאות:

י וילך ויפגשהו - הדא הוא דכתיב (תהלים פה, יא): חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. חסד, זה אהרן, שנאמר (דברים לג, ח): וללוי אמר: תומיך ואוריך לאיש חסידך. ואמת, זה משה, שנאמר (במדבר יב, ז): לא כן עבדי משה וגו', הוי, חסד ואמת נפגשו. כמה דתימא: וילך ויפגשהו בהר האלהים צדק, זה משה, שנאמר (דברים שם, כא): צדקת ה' עשה. ושלום, זה אהרן, שנאמר (מלאכי ב, ו): בשלום ובמישור הלך אתי. נשקו, וישק לו. אמרו רבותינו: כל הנשיקות של תפלות, חוץ משלוש. (כדכתיב לעיל). וישק לו מהו? וישק לו, זה שמח בגדולתו של זה, וזה שמח בגדולתו של זה. דבר אחר: וישק לו, נטל כהונה ולויה. זה נוטל כהונה, ונותן לויה. וזה נטל לויה, ונותן כהונה. דבר אחר: וישק לו אמר רבי שמואל בר נחמן: משל לזהבי, שהביאו לו מוניטה אחת, וראה אותה מבפנים של חרס, ומבחוץ של זהב. לימים הביאו לו מוניטה, שכולה זהב. אמר להם: הראשון חרס היה, והיה מצופה זהב, אבל זה כולה זהב. כך, נשיקה שנשק עשו ליעקב, לא היה אלא לפסולת, שנאמר (משלי כו, כג): כסף סיגים מצופה על חרש. ומה היה סופו? (שם שם, שם): שפתים דולקות ולב רע, שלא בקש לנשקו אלא לנשכו. אבל נשיקה של אהרן ומשה היתה נשיקה של אמת, ועליהן הוא אומר (תהלים פה, יא): חסד ואמת נפגשו. רבי יהודה בר רבי סימון אומר: חסד, זה אהרן. ואמת, זה משה. ורבי עזריה אומר: חסד, זה משה, שעשה חסד עם יוסף. ואמת, זה אהרן, דכתיב (מלאכי ב, ו): תורת אמת היתה בפיהו. הוי, חסד ואמת נפגשו, זה משה ואהרן. וישק לו, אין אנו יודעין למי חלק הקדוש ברוך הוא כבוד, אם לאהרן, אם למשה. יש אומרים: לאהרן, שהיה במצרים ומתנבא להן לישראל, שעתיד הקדוש ברוך הוא לגאול אותם, כדי שיבא משה ויעיד על דבריו של אהר,ן ויהיו ישראל אומרים: אמת היה מתנבא אהרן. ויש אומרים: למשה, כדי שיבא משה ויאמינו לדבריו:

יא ויגד משה לאהרן את כל דברי ה' וגו' - התחיל משה אומר לו: כל הדברים וכל האותות אשר צוהו לעשות לפני העם, כשם שאמר לו הקדוש ברוך הוא כן עשה. (שמות ד, טו): ודברת אליו ושמת את הדברים בפיו:

יב וילך משה ואהרן ויאספו וגו' - אמר רבי עקיבא: למה נמשלו ישראל כעוף? מה עוף אינו פורח אלא בכנפים, אף ישראל אינן יכולין לעמוד אלא, בזקנים. גדולה הזקנה, אם זקנים הם חביבין לפני הקדוש ברוך הוא, ואם נערים, נטפלה בהן ילדות. תני, רבי שמעון בן יוחאי: בכמה מקומות שנינו, שחלק הקדוש ברוך הוא כבוד לזקנים. בסנה, דכתיב (שם ג, טז): לך ואספת את זקני ישראל. בסיני, דכתיב (שם כד, א): ואל משה אמר עלה אל ה' וגו'. באהל מועד, דכתיב (ויקרא ט, א): קרא משה לאהרן ולבניו וגו'. ולעתיד לבא, כמו, שנאמר (ישעיה כד, כג): כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים, ונגד זקניו כבוד. רבי אבין אמר: עתיד הקדוש ברוך הוא להושיב את זקני ישראל כגורן, והוא יושב בראש כולן כאב בית דין, ודנין לעובדי כוכבים, שנאמר (שם ג, יד): ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו. על זקני עמו אין כתיב כאן, אלא עם זקני עמו. הוא יושב עמהן ודנין לעובדי כוכבים, ומה הוא אומר להם? (שם שם, שם): ואתם בערתם הכרם, אלו ישראל, דכתיב (שם ה, ז): כי כרם ה' צבאות בית ישראל. (שם ג, שם): גזלת העני בבתיכם. וכתיב (שם יד, לב): כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו. וכן היה דרך המלכים לישב כגורן עגולה, שנאמר (דה"ב יח, ט): ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה יושבים איש על כסאו, מלובשים בגדים ויושבים בגורן. וכי בגורן ישבו? אלא, כדתנינן: סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כדי שיהיו רואים זה את זה, ושני סופרי הדיינין יושבין לפניהם וכו'. אמר שלמה: אני ראיתיו יושב עמהן, ודן בתוכם, שנאמר (משלי לא, כג): נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ:

יג וידבר אהרן את כל הדברים - עשה כמו שאמר הקדוש ברוך הוא (שמות ד, טז): ודבר הוא לך אל העם ויעש האותות לעיני העם, כמה שאמר למעלה. ויאמן העם, עשו כמו שאמר הקדוש ברוך הוא (שם ג, יח): ושמעו לקולך. יכול לא האמינו עד שראו האותות? לא, אלא וישמעו כי פקד ה', על השמועה האמינו, ולא על ראיית האותות. ובמה האמינו? על סימן הפקידה שאמר להם. שכך היה מסורת בידם מיעקב, שיעקב מסר את הסוד ליוסף, ויוסף לאחיו, ואשר בן יעקב, מסר את הסוד לסרח בתו ועדיין היתה היא קיימת. וכך אמר לה: כל גואל שיבא ויאמר לבני (שם שם, טז): פקוד פקדתי אתכם, הוא גואל של אמת. כיון שבא משה ואמר: פקוד פקדתי אתכם, מיד, ויאמן העם. במה האמינו? כי שמעו הפקידה, הדא הוא דכתיב: כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עניים ויקדו וישתחוו. ויקדו, על הפקידה. וישתחוו, על כי ראה את עניים:

יד ואחר באו משה ואהרן - היכן הלכו הזקנים שלא חשב אותם עמהם? שכבר אמר לו הקדוש ברוך הוא (שם ג, יח): ובאת אתה וזקני ישראל. אמרו רבותינו: הלכו עמהן הזקנים, והיו מגנבין את עצמן ונשמטין אחד אחד, שנים שנים, והלכו להן, כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה, לא נמצא אחד. שכן כתיב: ואחר באו משה ואהרן. והיכן הזקנים? אלא שהלכו להן. אמר להם הקדוש ברוך הוא: כך עשיתם, חייכם! שאני פורע לכם. אימתי? בשעה שעלה משה ואהרן עם הזקנים להר סיני לקבל התורה, החזירן הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם כד, יד): ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה. ויאמרו אל

פרעה: כה אמר ה׳ אלהי ישראל שלח את עמי ויחגו לי במדבר אמר רבי חייא בר אבא: אותו היום, יום פרוזבוטי של פרעה היה, ובאו כל המלכים כלן לכבדו, והביאו דוראות של עטרות והיו מעטירין אותו, שהוא יום קוזמוקרטור, והביאו אלהיהן עמהן. משעטרו אותו, היו משה ואהרן עומדין על פתח פלטרין של פרעה, נכנסו עבדיו ואמרו: שני זקנים עומדין על הפתח. אמר להן: יעלו! כיון שעלו היה מסתכל בהן, שמא יעטרו אותו, או שמא יתנו לו כתבים, ואף לא שאלו בשלומו. אמר להם: מי אתם? אמרו לו: שלוחיו של הקדוש ברוך הוא אנו. מה אתם מבקשים? אמרו לו: כה אמר ה׳ שלח את עמי וגו׳. אותה שעה כעס ואמר: מי ה׳ אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל, לא היה יודע לשלח לי עטרה, אלא בדברים אתם באים אלי, לא ידעתי את ה׳, וגם את ישראל לא אשלח! אמר להם: המתינו לי, עד שאחפש בספר שלי. מיד נכנס לבית ארמון שלו והיה מביט בכל אומה ואומה ואלהיה, התחיל קורא אלהי מואב, ואלהי עמון, ואלהי צידון. אמר להם: חפשתי שמו בבית גנזי ולא מצאתי אותו. אמר רבי לוי: משל למה הדבר דומה? לכהן שהיה לו עבד שוטה. יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות. התחיל צווח לבני אדם, שעומדים שם לא ראיתם בכאן רבי? אמרו לו: רבך לאו כהן הוא?! אמר להן: הן! אמרו לו: שוטה, מי ראה כהן בבית הקברות! כך אמרו משה ואהרן לפרעה: שוטה, דרכן של מתים לתבען בין החיים, שמא החיים אצל המתים?! אלהינו חי הוא, אלו שאתה אומר, מתים הם. אבל אלהינו, הוא אלהים חיים ומלך עולם! אמר להם: בחור הוא או זקן הוא? כמה שנותיו? כמה עיירות כבש? כמה מדינות לכד? כמה שנים יש לו מיום שעלה למלכות? אמרו לו: אלהינו כחו וגבורתו מלא עולם, הוא היה עד שלא נברא העולם, והוא יהיה בסוף כל העולם, והוא יצרך ונתן בך רוח חיים. אמר להם: ומה מעשיו? אמרו לו (ישעיה נא, יג): נוטה שמים ויוסד ארץ. קולו חוצב להבות אש, מפרק הרים ומשבר סלעים. קשתו אש, חציו שלהבת, רומחו לפיד, מגינו עננים, חרבו ברק, יוצר הרים וגבעות, מכסה הרים בעשבים, מוריד גשמים וטללים, מפריח דשאים, ועונה חיות, צר את העובר במעי אמו ומוציאו לאויר העולם. (דניאל ב, כא): מהעדה מלכין, ומהקם מלכין. אמר להם: מתחלה שקר אתם אומרים, כי אני הוא אדון העולם! ואני בראתי עצמי ואת נילוס, שנאמר (יחזקאל כט, ג): לי יאורי ואני עשיתני. באותה שעה קבץ כל חכמי מצרים, אמר להם: שמעתם שמו של אלהיהם של אלו? אמרו לו: שמענו, שבן חכמים הוא ובן מלכי קדם. אמר להם הקדוש ברוך הוא: לעצמכם קראתם חכמים, ולי בן חכמים, שנאמר (ישעיה יט, יא): חכמי יועצי פרעה עצה נבערה, איך תאמרו אל פרעה בן חכמים, אני בן מלכי קדם. ראה מה כתיב בהן (שם שם, שם): אך אוילים שרי צוען חכמי יועצי פרעה. (שם כט, יד): ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר. השיבם: אלוה שלכם, איני יודע מי הוא, שנאמר: מי ה׳ אשר אשמע בקולו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: רשע! מי ה׳ אמרת, במי אתה לוקה! מ׳ ארבעים, י׳ עשרה, הם חמישים מכות, שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים בים, שנאמר (שמות ח, טו): ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא. ועל הים מהו אומר? (שם יד, לא): וירא ישראל את היד הגדולה. כמה לקו באצבע? עשר מכות. חשוב! חמשה אצבעות שביד הגדולה, לכל אחד ואחד, עשר מכות, הרי חמשים. דבר אחר: מי ה׳. סרס אותו: מי ים, הים הודיעך ה׳. אתה אמרת: מי ה׳, עתיד אתה לומר (שם ט, כז): ה׳ הצדיק. אתה אמרת: לא ידעתי את ה׳, עתיד אתה לומר (שם י, טז): חטאתי לה׳ אלהיכם. אתה אמרת: וגם את ישראל לא אשלח, אלו היה שם אותו ישראל הזקן, הייתי נותן הסל והמגריפה על כתיפו:

טו ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו - אמרו משה ואהרן: שמא תאמר שנינו אותו הלשון שאמר לנו הקדוש ברוך הוא, ואמרנו לו: כה אמר ה׳ אלהי ישראל, ובשביל כך הקשה כנגדנו, חזרו ואמרו: אלהי העברים. פן יפגענו בדבר או בחרב, לא היה צריך לומר, אלא פן יפגעך, מהו פן יפגענו? ללמדך שנהגו בו כבוד, ללמדך שחייב אדם לחלוק כבוד למלכות:

טז ויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן - מהו למה? אמר להם: אתם למה, ודבריכם למה. לכו לסבלותיכם אמר רבי יהושע בן לוי: שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך. אמר להם פרעה: בשביל שאתם פנוים, אתם אומרים (שם ה, ח): נלכה ונזבחה לאלהינו, לכו לסבלותיכם:

יז ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ - אמר להם: אם אלף אנשים אתם מבקשים, או אלפים, הייתי נותן, שמא ששים רבוא אתם מבקשים?! לכו לסבלותיכם. דבר אחר: אמר רבי נהוראי: מנין אתה אומר שלא יצאו ישראל ממצרים אלא שנים משששים רבוא? נאמר במדבר (יחזקאל כ, יג): ואומר לשפוך חמתי (עליכם): [עליהם] במדבר לכלותם. ונאמר במצרים (שם שם, ח): לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בם, בתוך ארץ מצרים. מה במדבר לא נשתיירו בם אלא שנים משששים רבוא, אף במצרים לא נשתיירו בם אלא שנים משששים רבוא, הן רבים עתה עם הארץ:

יח ויצו פרעה ביום ההוא - מלמד על הרשע, שלא עכב לעשות עמהן רע. וזו היתה גזירה רביעית. והנוגשים אצים לאמר, אלו המצרים. השוטרים, אלו זקני ישראל. לא תוסיפון לתת תבן לעם ואת מתכונת הלבנים, מכאן אתה למד שחשבון היה על כל אחד ואחד כמה לבנים יעשו ביום, ולכך העביד בהן בתחלה בפה רך, כדי שיעשו הלבנים בכל כחם, ולראות כל יכולת שלהם, ולפי מספר שעשו ביום הראשון, גזרו עליהם לעשות כל הימים. כי נרפים הם אמר רבי שמעון בן יוחאי: התחיל מחרק עליהם שיניו ואומר: נרפים אתם, לשון טינוף הוא, ישתחקו עצמותיו, קדושים הם. על כן הם צועקים לאמר

וגו׳ תכבד העבודה על האנשים, מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת, לומר שהקדוש ברוך הוא גואלן, לפי שהיו נוחין בשבת. אמר להן פרעה: תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו וגו׳ אל יהו משתעשעין, ואל יהו נפישין ביום השבת:

יט ויצאו נוגשי העם ושוטריו - כיון שגזר כן, הלך משה למדין ועשה ששה חדשים, ואהרן היה יושב במצרים, ואותה שעה החזיר משה אשתו ובניו (במדין): [למדין]. אתם קחו לכם תבן ויפץ העם בכל ארץ מצרים, מפני שהיה משה במדין, אמר להם הקדוש ברוך הוא: למחר אני מביא עליהם מכות. והם אומרים: פרעה חוטא ואנו לוקין? ! כיון שישראל יוצאין להביא תבן ולעשות, היה המצרי רואהו בתוך שדהו ומשבר את שוקיו, לפיכך ויפץ העם. והנוגשים אצים לאמר, אלו מצריים הרשעים, שהיו דוחקים בהן ואומרים להם: כלו מעשיכם, אבל השוטרים לא היו אצים, שהם כשרים, והיו רואין אותן בצרה גדולה, ולא היו דוחקין עליהם:

כ ויכו שוטרי בני ישראל - מכאן אתה למד, שהיו כשרים ומסרו עצמן על ישראל, וסבלו מכות כדי להקל מעליהם, ולפיכך זכו לרוח הקודש, שנאמר (במדבר יא, טז): אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגו׳. אמר הקדוש ברוך הוא: הם לקו עליהם, לפיכך יזכו לרוח הקדש ונתמנו נביאים עליהם. ויבואו שוטרי בני ישראל ויצעקו תבן אין נתן לעבדיך ויראו שוטרי בני ישראל אותם ברע לאמר ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים אחר ששה חדשים נגלה הקדוש ברוך הוא על משה במדין, ואמר לו (שמות ד, יט): לך שוב מצרים. בא משה ממדין ואהרן ממצרים ויפגעו בהן שוטרי ישראל, כשהיו יוצאין מלפני פרעה. מהו נצבים? אמרו רבותינו זכרונם לברכה: דתן ואבירם היו עמהן, שכתוב בהן (במדבר טז, כז): ודתן ואבירם יצאו נצבים, התחילו מחרפין ומגדפין כלפי משה ואהרן:

כא ויאמרו אליהם ירא ה׳ עליכם וישפוט - אם באמת באתם משמו של הקדוש ברוך הוא, ישפוט בינינו ובין פרעה, ואם מעצמכם באתם, ישפוט ה׳ בינינו וביניכם. אשר הבאשתם את ריחנו רבי יוחנן אמר: מן המכות שהיו מכין אותם, היה ריחן מבאיש. ורבי שמעון בן לקיש אמר: מאותן שהיו משקעין בבנין, היו מתים וריחן מבאיש. ורבי חייא אמר: משל לנבלה, שהיתה נתונה בזוית ועפר מכוסה עליה, ואין ריחה עולה. ובא אחר וגילה אותה, והלך ריחה. כך אמרו ישראל למשה: משה ריח היה ביד מצרים שאנחנו עתידין ליגאל, ובאתם ועכרתם אותו. לתת חרב בידם להרגנו אמר רבי יהודה הלוי ברבי שלום: אמרו לו למשה, למה אנו דומין, לשה שבא הזאב ליטול אותו. רץ הרועה אחריו להצילו מפי הזאב. בין הרועה ובין הזאב נבקעת השה. כך אמרו ישראל משה מבינך לבין פרעה אנו מתים:

כב וישב משה אל ה׳ ויאמר ה׳ למה הרעותה לעם הזה - באותה שעה בא משה והשיב דברים לפני הקדוש ברוך הוא, אמר לו: למה הרעות וגו׳. מהו ה׳ למה הרעות? בנוהג שבעולם בשר ודם האומר לחבירו: למה אתה עושה כן, הוא כועס עליו, ומשה אמר לפני הקדוש ברוך הוא: למה הרעותה לעם הזה? ! אלא כך אמר לפני הקדוש ברוך: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו, וראיתי מעשיהן של דור המבול היאך נדונו, מדת הדין היתה, ומעשה דור הפלגה, של סדומיים היאך נדונו, ומדת הדין היתה, העם הזה מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו (בראשית טו, ח): במה אדע כי אירשנה, ואמרת לו (שם שם, יג): ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, אם כן, הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם? ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק, או דורו של יעקב, לא לעם הזה שהוא בדורי? ! ואם תאמר מה איכפת לי? אם כן, למה זה שלחתני? ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, הרע וגו׳. אמר רבי פנחס הכהן בן חמא: אמר לפניו: שמך הגדול, גבור ונורא הוא, וכל העולם כולו מתייראין ממנו, ופרעה הרשע, שמע שמעך והזיד. מהו והצל לא הצלת? רבי ישמעאל אומר: והצל לא הצלת, ודאי. רבי עקיבא אומר: יודע אני, שאתה עתיד להצילם אלא, מה איכפת לך, באותן הנתונים תחת הבנין! באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, וכיון שראה הקדוש ברוך הוא, שבשביל ישראל הוא אומר, לא פגעה בו מדת הדין:

כג ויאמר ה׳ אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה - במלחמות פרעה אתה רואה, ואין אתה רואה במלחמות של שלושים ואחד מלכים שיעשה בהן נקמה יהושע תלמידך. מכאן אתה למד, שנטל משה עכשיו את הדין, שלא יכנס לארץ:

פרשה ו

א וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה׳ וארא אל אברהם אל יצחק - הדא הוא דכתיב: (קהלת ב, יב): ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות כי מה האדם שיבא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו הפסוק הזה נאמר על שלמה ועל משה. על שלמה כיצד? כשנתן הקדוש ברוך הוא תורה לישראל, נתן בה מצות עשה ומצות לא תעשה, ונתן למלך מקצת מצות, שנאמר (דברים יז, טז): לא ירבה לו סוסים וכסף וזהב וגו׳ ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו. עמד שלמה המלך והחכים על גזירתו של הקדוש ברוך הוא ואמר: למה אמר הקדוש ברוך הוא: לא ירבה לו נשים, לא בשביל שלא יסור לבבו,

אני ארבה ולבי לא יסור ! אמרו רבותינו: באותה שעה עלתה יו"ד שב"ירבה', ונשתטחה לפני הקדוש ברוך הוא ואמרה: רבון העולמים ! לא כך אמרת: אין אות בטלה מן התורה לעולם ! הרי שלמה עומד ומבטל אותי, ושמא היום יבטל אחת ולמחר אחרת, עד שתתבטל כל התורה כולה ! אמר לה הקדוש ברוך הוא: שלמה ואלף כיוצא בו יהיו בטלין וקוצה ממך איני מבטל ! ומנין שבטל אותה מן התורה וחזר לתורה? שנאמר (בראשית יז, טו): שרי אשתך לא תקרא שמה שרי, כי שרה שמה. והיכן חזר? (במדבר יג, טז): ויקרא משה להושע בן נון, יהושע. ושלמה, שהרהר לבטל אות מן התורה, מה כתיב בו (משלי ל, א): דברי אגור בן יקא, שאיגר דברי תורה והקיאן. נאם הגבר לאיתיאל דבר זה שאמר הקדוש ברוך הוא: לא ירבה לו נשים, לא אמר לו, אלא בשביל לא יסור לבבו (שם שם, שם): לאיתיאל שאמר אתי אל ואוכל מה כתיב ביה (מ"א יא, ד): ויהי לעת זקנת שלמה, נשיו הטו את לבבו. אמר רבי שמעון בן יוחאי: נוח לו לשלמה, שיהא גורף ביבין, שלא נכתב עליו המקרא הזה, ולכך אמר שלמה על עצמו: ופניתי אני לראות חכמה ודעת הוללות וסכלות. אמר שלמה: מה שהייתי מחכים על דברי תורה, והייתי מראה לעצמי, שאני יודע דעת התורה, ואותו הבינה ואותו הדעת של הוללות וסכלות היו. למה? כי מה האדם שיבא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו, מי הוא שיהיה רשאי להרהר אחר מדותיו וגזרותיו של מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא, דברים אשר הם חצובים מלפניו, שכל דבר ודבר שיוצא מלפניו, טרם הוא נמלך בפמליא של מעלה ומודיע להם הדבר, כדי שידעו ויעידו כולן, כי דינו דין אמת, וגזירותיו אמת, וכל דבריו בהשכל. וכן הוא אומר (משלי שם, ה): כל אמרת אלוה צרופה. ואומר (דניאל ד, יד): בגזירת עירין פתגמא. שלפי שהרהרתי אחר מעשיו נכשלתי. כיצד נאמר על משה? לפי שכבר הודיע הקדוש ברוך הוא למשה, שלא יניח אותם פרעה לילך, שנאמר (שמות ג, יט): ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, ואני אחזק את לבו, ומשה לא שמר את הדבר הזה, אלא בא להתחכם על גזירתו של הקדוש ברוך הוא, והתחיל אומר: ה' למה הרעות לעם הזה. התחיל לדון לפניו (כמו שכתוב למעלה), ועל זה נאמר, שאותה חכמה ודעת של משה, של הוללות וסכלות היו, כי מה האדם שיבא אחרי המלך, וכי מה היה לו להרהר אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא, את אשר כבר עשוהו, מה שכבר גילה לו, שהוא עתיד לחזק את לבו, בעבור לעשות לו דין תחת אשר העבידם בעבודה קשה. ועל דבר זה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, הדא הוא דכתיב: וידבר אלהים אל משה, ולפי שנסתכל הקדוש ברוך הוא, שבשביל צער ישראל דבר כן, חזר ונהג עמו במדת רחמים, הדא הוא דכתיב: ויאמר אליו אני ה':

ב דבר אחר: וידבר אלהים אל משה, הדא הוא דכתיב (קהלת ז, ז): כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה, כשחכם מתעסק בדברים הרבה, מערבבין אותו מן החכמה. ויאבד את לב מתנה, מן התורה שניתנה מתנה בלבו של אדם. דבר אחר: כי העושק יהולל חכם, המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. אמר רבי יהושע בן לוי: ששים הלכות, למדני רבי יהודה בן פדייה בחרישת הקבר, וכולן נשתכחו ממני, בשביל שהייתי עוסק בצרכי צבור. אמר רבי יהודה בר סימון: כי העושק יהולל חכם, זה משה. עושק, שעשקו אותו דתן ואבירם. יהולל חכם, עירבבו אותו. ויאבד את לב מתנה, וכי תעלה על דעתך שהיה משה מתאבד? אלא, הם שהקניטוהו ואמרו לו (שמות ה, כא): ירא ה' עליכם וישפוט, ואף הוא מקפיד ואומר (שם שם, כג): ומאז באתי אל פרעה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני הכתבתי עליך, שאתה עניו, ואתה מקפיד על דברי? ! חייך ! יש לך לידע, שנאמר (קהלת שם, ח): טוב אחרית דבר מראשיתו, טובה אחריתן של ישראל, מראשית שנתתי להם במצרים, שנאמר (שמות ו, א): ויאמר ה' אל משה עתה תראה, באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע בו, שנאמר: וידבר אלהים אל משה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: וכי בשר ודם אני במדותי, שאיני מרחם? ! הדא הוא דכתיב: ויאמר אליו אני ה'. ורבי יוסי בר רבי חנינא אמר: אלהים על המצריים. אני ה', על ישראל:

ג דבר אחר: וידבר אלהים אל משה רבי מאיר אמר: משל למלך בשר ודם, שהיה משיא בתו. קרא לקרתני אחד להיות סרסור ביניהן. התחיל מדבר בגסות כנגדו. אמר המלך: מי הגיס את לבך, לא אני הוא שעשיתיך סרסור? ! כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה: מי גרם לך, שתרבה דברים הללו, אני הוא שגדלתי לך ! ורבי יהודה אמר: כך אמר משה: בשעה שאמרת לי (שמות ג, י): לכה ואשלחך אל פרעה, במדת רחמים אמרתי לי, שאתה עתיד לגואלן, שמה עד שבאתי נהפכה למדת הדין? ! אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני ה', במדת רחמים, אני עומד, הוי, ויאמר אליו אני ה':

ד וארא אל אברהם - אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי, ולא הודעתי להם כי שמי ה' כשם שאמרתי לך, ולא הרהרו אחר מדותי. אמרתי לאברהם (בראשיתי יג, יז): קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו', בקש לקבור שרה ולא מצא, עד שקנה בדמים ולא הרהר אחר מדותי ! אמרתי ליצחק: גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך וגו', בקש לשתות מים ולא מצא, אלא (שם שם, כ): ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק, ולא הרהר אחר מדותי ! אמרתי ליעקב (שם כח, יג): הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו', בקש מקום לנטות אהלו ולא מצא, עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחר מדותי ולא שאלני מה שמי, כשם ששאלת אתה ! ואתה, תחלת שליחותי אמרת לי: מה שמי? ולבסוף אמרת (שמות ה, כג): ומאז באתי אל פרעה? ! ועל זה נאמר: וגם הקימותי את בריתי, שניתנה להם כמו שאמרתי להם, שאתן להם את הארץ, ולא הרהרו אחרי. וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל, לפי שהן לא הרהרו אחרי, וגם אף על פי שישראל שבאותו הדור, לא היו נוהגין כשורה,

שמעתי נאקתם, בעבור הברית שכרתי עם אבותיהם, הדא הוא דכתיב (שמות ו, ה): ואזכור את בריתי. לכן אמור לבני ישראל, אין לכן אלא לשון שבועה, שנאמר (ש״א ג, יד): ולכן נשבעתי לבית עלי. נשבע הקדוש ברוך הוא שיגאלם, שלא יירא משה, שמא מדת הדין יעכב גאולתן. והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים ארבע גאולות יש כאן: והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי כנגד ארבע גזירות שגזר עליהן פרעה, וכנגדן תקנו חכמים ארבע כוסות בליל הפסח, לקיים מה שנאמר (תהלים קטז, יג): כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא. והבאתי אתכם אל הארץ, אשר נשאתי את ידי, אעשה להן מה שאמרתי לאבותיהן, שאתן להם את הארץ, ויהיו יורשין אותה בזכותן:

ה וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה וגו׳ - היה קשה בעיניהם לפרוש מעבודת כוכבים, וכן יחזקאל מפרש ואומר (יחזקאל כ, ז): איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו. ראה מה כתיב (שם שם, ח): איש שקוצי עיניו לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו. בא דבר אל פרעה מלך מצרים המשל אומר: מן שטייא לית הנייא, אלא מן קציא. וידבר משה לפני ה׳ וגו׳:

פרשה ז

א וידבר ה׳ אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל הדא, הוא דכתיב (משלי יד, כג): בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור. בכל הדברים שאדם נושא ונותן בהם דברי תורה, הוא נוטל עליהן שכר. יכול אף בדברי בטלה כן? תלמוד לומר: ודבר שפתים אך למחסור. אתה מוצא לא היה יוסף ראוי לינתן בבית האסורין, אלא עשר שנים, מפני שהוציא דבה על עשרת אחיו, ועל ידי שאמר לשר המשקים (בראשית מ, יד): כי אם זכרתני אתך והזכרתני אל פרעה, ניתוסף לו עוד שתי שנים, שנאמר (שם מא, א): ויהי מקץ שנתים ימים. וכן אתה מוצא במשה, בתחלה היה ראוי הדיבור להתיחד עליו בפני עצמו, ועל ידי שאמר (שמות ד, יג): שלח נא ביד תשלח, נאמר לו (שם שם, יד): הלא אהרן אחיך הלוי. ואף כאן (שם ו, יב): הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו׳ והיה ראוי ליעשות כל הנסים על ידו, ובשביל זה, נתייחד הדיבור עליו ועל אהרן, שנאמר: וידבר ה׳ אל משה ואל אהרן:

ב הדא הוא דכתיב (איוב לג, כט): הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר. שלש פעמים ממתין לאדם, שאם עשה תשובה מוטב, ואם לאו הוא מגלגל עליו את הראשונות. וכן אתה מוצא, כשאמר הקדוש ברוך הוא למשה: (שמות ג, י): לכה ואשלחך אל פרעה, אמר תחלה (שם ד, א): והן לא יאמינו לי. ואחר כך אמר (שם שם, י): לא איש דברים אנכי. ואחר כך אמר (שם שם, יג): שלח נא ביד תשלח. הרי שלש פעמים, וכיון שלא חזר בדבריו ואמר (שם ו, יב): הן בני ישראל לא שמעו אלי, נתייחד הדיבור על אהרן עמו, הדא הוא דכתיב: וידבר ה׳ אל משה ואל אהרן:

ג ויצום אל בני ישראל וגו׳ - אמר להם הקדוש ברוך הוא: בני סרבנים הן, רגזנין הן, טרחנין הן, על מנת כן תהיו מקבלין עליכם, שיהיו מקללין אתכם, שיהיו מסקלין אתכם באבנים. ואל פרעה מלך מצרים, להוציא את בני ישראל מארץ מצרים אמר להן הקדוש ברוך הוא: היו נוהגין בו כבוד וחלקו כבוד למלכות, אף על פי שאני צריך לעשות בו את הדין. וכן עשה משה, שנאמר (שמות יא, ח): וירדו כל עבדיך אלה אלי, לא אמר עליו אלא על עבדיו, אף על פי שהיה לו לומר: אתם ומלככם, הוא בעצמו, שנאמר (שם יב, ל): ויקם פרעה לילה, ולכך לא פרסם אותו, כדי לחלוק כבוד למלכות. רבי יעקב אומר: מהו ויצום? אמר להם הקדוש ברוך הוא: שתפו הראשים שביניהן עמכם, שכך אתה מוצא כתוב אחריו: אלה ראשי בית אבותם:

ד דבר אחר: אל פרעה מלך מצרים אמר רבי לוי: משל למלך, שהיה לו פרדס ונטע בו אילני סרק ואילני מאכל. אמרו לו עבדיו: מה הנאה יש לך באילני סרק הללו? אמר להם: כשם שאני צריך לאילני מאכל, כך אני צריך לאילני סרק, שאלולי אילני סרק מהיכן הייתי עושה לי מרחצאות וכבשונות! לכך נאמר אל בני ישראל ואל פרעה, כשם שקילוסו של הקדוש ברוך הוא עולה לו מגן עדן, מפי הצדיקים, כך עולה מגיהנם, מפי הרשעים, שנאמר (תהלים פד, ז): עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו. מהו מעין ישיתוהו? שמורידין דמעות כמעיינות, עד שמצננין את גיהנם בדמעותיהן, ומשם הקילוס עולה, שנאמר (שם שם, שם): גם ברכות יעטה מורה. מה הם אומרים אמר? רבי יוחנן, יפה אמרת, יפה דנת, יפה טהרת, יפה טמאת, יפה חייבת, יפה למדת, יפה הורית, ועתידה גן עדן להיות צועקת ואומרת: תן לי צדיקים אין לי עסק ברשעים, שנאמר (שם לא, ז): שנאתי השומרים הבלי שוא. ולמי אני מבקשת? לאותן, שהיו בטוחים על שמך, שנאמר (שם שם, שם): ואני אל ה׳ בטחתי. ועתידה גיהנם להיות צועקת ואומרת: אין לי עסק בצדיקים. ולמי אני מבקשת? לרשעים, להבלי שוא, לאותן פועלי השוא. והקדוש ברוך הוא אומר: תנו לזה צדיקים ולזה רשעים, שנאמר (משלי ל, טו): לעלוקה שתי בנות:

ה אלה ראשי בית אבותם - (מפורש בשיר השירים רבה): ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב, ממשמע שנאמר בת עמינדב, איני יודע שהיא אחות נחשון? ! אלא ללמדך, שכל הנושא אשה צריך שיבדק באחיה. ותנינן, כן רוב בנים דומין לאחי האם. ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל וגו׳ בת

פוטיאל לא נאמר, אלא מבנות פוטיאל, שהיתה אשתו משתי משפחות, משבט יוסף שפטפט ביצרו, ובא מצד אחר מיתרו, שפיטם עגלים לעבודת כוכבים. הוא ואהרן ומשה הם המדברים:

פרשה ח

א ויהי ביום דבר ה׳ וגו׳ ויאמר ה׳ אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה, הדא הוא דכתיב (תהלים כד, ז): שאו שערים ראשיכם. שלמה אמר הפסוק הזה, בשעה שהכניס הארון לבית קדשי הקדשים, עשה ארון של עשר אמות, כיון שהגיע לפתח בית המקדש, היה הפתח של עשר אמות והארון של עשר אמות ואין עשר אמות יכולין להכנס בתוך עשר אמות, ועוד, שהיו טעונין בו, כיון שבא להכניסו, לא היה יכול. עמד שלמה והיה מתבייש ולא היה יודע מה לעשות, התחיל להתפלל לפני הקדוש ברוך הוא. מה עשה שלמה? אמרו רבותינו זכרונם לברכה: הלך והביא ארונו של דוד, ואמר (דה״ב ו, מב): ה׳ אלהים אל תשב פני משיחך. אמר רבי ברכיה בשם רבי חלבו: באותה שעה חיה דוד, והכל ממך לדרוש, שכן דוד אומר (תהלים ל, ד): ה׳ העלית מן שאול נפשי חייתני מירדי בור, והיה שלמה אומר: רבון העולמים! עשה בזכותו של זה, שנאמר (דה״ב שם, שם): זכרה לחסדי דויד עבדך. מיד נענה. מה כתיב אחריו (שם ז, א): וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד ה׳ מלא את הבית, ורוח הקדש צווחת ואומרת (קהלת ד, ב): ושבח אני את המתים, שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה. התחיל שלמה אומר (תהלים כד, ז): שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד. אמרו לו השערים (שם שם, י): מי הוא זה מלך הכבוד? אמר להם (שם שם, שם): ה׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה. כיון שאמר להם כן, מיד שככו, אלולי כן, בקשו לרוץ את ראשו להמיתו. דבר אחר: מי הוא זה מלך הכבוד למה קרא להקדוש ברוך הוא מלך הכבוד? שהוא חולק כבוד ליראיו. כיצד? מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו, והקדוש ברוך הוא הושיב לשלמה על כסאו, שנאמר (דה״א כט, כג): וישב שלמה על כסא ה׳ למלך. והרכיב לאליהו על סוסו. ומהו סוסו של הקדוש ברוך הוא? סופה וסערה, שנאמר (נחום א, ג): ה׳ בסופה ובסערה דרכו לו וענן אבק רגליו. וכתיב (מ״ב ב, יא): ויעל אליהו בסערה השמים. מלך בשר ודם אין משתמשין בשרביטו, והקדוש ברוך הוא מסר שרביטו למשה, שנאמר (שמות ד, כ): ויקח משה את מטה האלהים בידו. מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו, והקדוש ברוך הוא עתיד להלביש עטרה שלו למלך המשיח. ומהו עטרה של הקדוש ברוך הוא? כתם פז, שנאמר (שיר ה, יא): ראשו כתם פז קווצותיו תלתלים שחורות כעורב. וכתיב (תהלים כא, ד): תשת לראשו עטרת פז. מלך בשר ודם אין לובשין לבושו, וישראל לובשין לבושו של הקדוש ברוך הוא. ומהו לבושו של הקדוש ברוך הוא? עוז שנאמר (שם צג, א): לבש ה׳ עוז התאזר, ונתנו לישראל, שנאמר (שם כט, יא): ה׳ עוז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום. מלך בשר ודם אין נקראין בשמו קיסר אגוסטא, ואם נקראין בשמו היו ממיתין אותו, והקדוש ברוך הוא קרא למשה בשמו, שנאמר: ראה נתתיך אלהים לפרעה. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: פרעה הרשע עשה עצמו אלוה, שנאמר (יחזקאל כט, ג): לי יאורי ואני עשיתני, לפיכך, יראה אותך ויאמר: שזה אלוה:

ב פרעה היה אחד מארבעה בני אדם, שעשו עצמן אלהות והרעו לנפשם, ואלו הן: חירם ונבוכדנצר ופרעה ויואש מלך יהודה. חירם מנין? שנאמר (שם כח, ב): אמור לנגיד צור וגו׳, ותאמר אל אני. ומנין ששחת לנפשו? שנאמר (שם שם, יז): גבה לבך ביופיך שחת חכמתך על יפעתך על ארץ השלכתיך לפני מלכים נתתיך לראוה בך. נבוכדנצר מנין שעשה עצמו אלוה? דכתיב (ישעיה יד, יד): אעלה על במתי עב אדמה לעליון. אמר לו הקדוש ברוך הוא (שם שם, טו): אך אל שאול תורד אל ירכתי בור. מה עשה לו הקדוש ברוך הוא? הגלהו למדבר, עד שהוא במלכותו והאכילו עשב כבהמות, שנאמר (דניאל ד, ל): ועשבא כתורין יאכל והיו הבהמות והחיות רואין אותו בדמות נקבה, שנאמר (חבקוק ב, יז): ושוד בהמות יחיתן מדמי אדם וחמס ארץ קריה וגו׳ כענין שנאמר (דברים ז, ג): ולא תתחתן בם. ועל כל זאת (דניאל ז, ד): ולבב אנש יהיב לה, דכתיב (שם ד, לא): ולקצת יומיא, אנא נבוכדנצר עיני לשמיא נטלת ומנדעי עלי יתוב. ופרעה מנין שעשה עצמו אלוה? שנאמר (יחזקאל כט, ג): לי יאורי ואני עשיתני, מסרו הקדוש ברוך הוא ביד אויביו, שנאמר (ירמיה מד, ל): כה אמר ה׳ הנני נותן את פרעה חפרע מלך מצרים. מהו חפרע? כענין שנאמר (במדבר ה, יח): ופרע את ראש האשה ונתן על כפיה את מנחת הזכרון. וכתיב (ישעיה יט, טז): ביום ההוא יהיה מצרים כנשים. יואש מנין שעשה עצמו אלוה? דכתיב (דה״ב כד, יז): ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם. מהו וישתחוו למלך? שעשאוהו אלוה. אמרו לו: אלולי שאתה אלוה, לא היית יוצא לאחר שבעה שנים מבית קדשי הקדשים. אמר להן: כך הוא, וקבל על עצמו ליעשות אלוה והשחית לנפש, שנאמר (שם שם, כג): ויהי לתקופת השנה עלה עליו חיל ארם, וכתיב (שם שם, כד): ואת יואש עשו שפטים, אל תקרי שפטים, אלא שפוטים. וכתיב (שם שם, כה): ובלכתם ממנו כי עזבו אותו במחלויים רבים וגו׳ וימת ולא קברוהו בקבורת המלכים. ומי גרם לפרעה שילקה? על שאמר: לי יאורי ואני עשיתני, לפיכך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: ראה נתתיך אלהים לפרעה (קהלת ה, ז): כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, לך ועשה מי שעשה עצמו אלוה, שחץ בעולם על שהגביה עצמו, שנאמר (איוב מא, כו): את כל גבוה יראה, הוא מלך על כל בני שחץ, וכי גבוה יראה ושפל אינו רואה, והכתיב (זכריה ד, י): עיני ה׳ המה

משוטטים בכל הארץ? ! אלא, אמר רבי ברכיה: אלו הגיותנין, שעושין עצמן אלוהות והקדוש ברוך הוא, עושה מהן שחצים בעולם. וכן סנחריב נתגאה ונעשה שחץ בעולם, שנאמר (מ"ב יט, לה): ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף איש, לכך כתיב: את כל גבוה יראה, שהקדוש ברוך הוא מראה שחץ של גוותנין לכל הבריות. אמר הקדוש ברוך הוא (ירמיה כג, כד): אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' אמר רבי בנימין בר לוי: אם ישב אדם בזוית ועוסק בתורה, אני מראהו לבריות, אם יטמין אדם עצמו לעבודת כוכבים, אני מראהו לבריות, שנאמר: אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו. אמר רבי חמא בר חנינא: אני ממלא ממנו העליונים והתחתונים ומראה שחצו לבריות, לפיכך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: ראה נתתיך אלהים לפרעה:

ג ראה נתתיך אלהים לפרעה - לך והפרע ממנו. אמר לו היאך אביא עליו עשר מכות? אמר לו (שמות ד, יז): ואת המטה הזה תקח בידך. אמר רבי יהודה: המטה משקל ארבעים סאה היה, ושל סנפרינון היה, ועשר מכות חקוקות עליו נוטריקון: דצ"ך עד"ש באח"ב. אמר לו הקדוש ברוך הוא: בטכסיס הזה, הבא עליו את המכות. ואהרן אחיך יהיה נביאך, כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו, כך, אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה, ועל ידי שניהם נעשו כל הדברים, שנאמר (שמות יא, י): ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה:

פרשה ט

א כי ידבר אליכם פרעה - רבי פנחס הכהן בר חמא פתח: (ישעיה מו, י): מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה. הקדוש ברוך הוא מגיד מראשית, מה יהא בסוף, שכן הוא אומר למשה (דברים לא, טז): וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ, מה שעתידין לעשות אחר מיתתו של יהושע (שם שם, שם): ועזבני והפר את בריתי. (שופטים י, ו): ויעזבו את ה' ולא עבדוהו. הוי, מגיד מראשית אחרית. אמר רבי פנחס הכהן בר חמא: כל הקורא פסוק זה, סבור שמא פלינקרא יש למעלה, שהוא אומר עצתי תקום. מהו וכל חפצי אעשה? שהוא חפץ להצדיק בריותיו, שנאמר (ישעיה מב, כא): ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. ואינו חפץ לחייב בריה, שנאמר (יחזקאל לג, יא): אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה לכך נאמר: וכל חפצי אעשה. וכן אתה מוצא שהגיד הקדוש ברוך הוא למשה מראשית אחרית. אם ידבר אליכם פרעה אין כתיב כאן, אלא כי ידבר, עתיד הוא לומר לכם כן. ורבי יהודה בר רבי שלום אמר: כהוגן, הוא מדבר תנו לכם מופת. וכן אתה מוצא בנח, אחר כל הנסים שעשה לו הקדוש ברוך הוא בתיבה והוציאו ממנו. אמר לו (בראשית ט, טו): ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר, התחיל מבקש סימן, עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא (שם שם, יג): את קשתי נתתי בענן. ומה נח הצדיק היה מבקש סימן, פרעה הרשע על אחת כמה וכמה! וכן אתה מוצא בחזקיה בשעה שבא ישעיה ואמר לו (מ"ב כ, ה): כה אמר ה' הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית ה' התחיל לבקש סימן, שנאמר (שם שם, ח): ויאמר חזקיה: מה אות כי אעלה בית ה'? ומה חזקיהו הצדיק בקש אות, פרעה הרשע לא כל שכן. חנניה מישאל ועזריה, כשירדו לכבשן האש לא ירדו, אלא בסימן. כיצד? (תהלים קטו, א): לא לנו ה' לא לנו, אמר חנניה. (שם שם, שם): לשמך תן כבוד, אמר מישאל. (שם שם, שם): על חסדך ועל אמתך, אמר עזריה. וגבריאל היה עונה אחריהן (שם שם, ב): למה יאמרו הגוים איה וגו'. כיון ששיגרו כל הלילה בפיהם, נטלו אותו סימן וירדו. ואם אין לך ללמוד מיכן, למוד ממקום אחר, דכתיב (זכריה ג, ח): שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך כי אנשי מופת המה. ומי היו? אמר רבי יהודה בר רבי שלום: אלו חנניה, מישאל ועזריה, שנעשה להן הסימן הזה. ומה אם הצדיקים מבקשים סימן, הרשעים על אחת כמה וכמה!

ב ואמרת אל אהרן קח את מטך, הדא הוא דכתיב (תהלים קי, ב): מטה עוזך ישלח ה' מציון. אין הקדוש ברוך הוא רודה את הרשעים, אלא במטה. ולמה? לפי שנמשלו לכלבים, שנאמר (שם נט, טו): יושבו לערב יהמו ככלב. כשם שדרכו של כלב ללקות במקל, כך הם לוקים, לכך נאמר: מטה עוזך. אמר להן הקדוש ברוך הוא: פרעה רשע הוא, אם אומר לכם: תנו מופת, הכה אותו במקל, שנאמר: אמור אל אהרן קח את מטך:

ג והשלך לפני פרעה יהי לתנין - תנן, העומד להתפלל אפילו המלך שואל בשלומו, לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקיבו לא יפסיק. מה ראו חכמים להקיש כריכת נחש למלכות מצרים? אמר רבי שמעון בן פזי: דכתיב (ירמיה מו, כב): קולה כנחש ילך. מה הנחש מלחש והורג, אף מלכות מצרים מלחשת והורגת, כי הוא נותן בבית האסורים ומלחש עליו להורגו. דבר אחר: מה ראה הקדוש ברוך הוא להקיש מלכות מצרים לנחש? מה הנחש מעוקם, אף מלכות מצרים מעקמת דרכיה. לפיכך, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: כשם שהנחש מעוקם, אף פרעה מעוקם, כשיבא להתעקם, אמור לאהרן ויתלה את המטה כנגדו, כלומר, מֻזֶּה אתה לוקה:

ד דבר אחר: למה אמר להם נס של תנין? לפי שפרעה נדמה לתנין, שנאמר (יחזקאל כט, ג): התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו, כשהיה משה יוצא מאצל פרעה, היה אומר: אם יבא אצלי בן עמרם, אני הורגו, אני צולבו, ואני שורפו, וכשהיה משה נכנס, מיד נעשה פרעה מטה:

ה ויבא משה ואהרן אל פרעה - והלא אהרן היה לו ליכנס תחלה, שהרי גדול היה ממנו בשנים. ולמה משה? שהיה גדול ממנו בארץ מצרים, שנאמר (שמות יא, ג): גם האיש משה גדול מאד. דבר אחר: לפי שעשה הקדוש ברוך הוא אלהים למשה על אהרן, שנאמר (שם ד, טז): ואתה תהיה לו לאלהים, ודרך ארץ הרב נכנס תחלה. ויעשו כן כאשר צוה ה׳ אותם, שלא עשו עד ששאל פרעה מהן מופת, כשם שאמר הקדוש ברוך הוא, ואותה שעה, וישלך אהרן את מטהו:

ו ויקרא פרעה לחכמים ולמכשפים, באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת, ואומר להם: כך אותותיו של אלהיכם?! בנוהג שבעולם, בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום שצריכין להם, כלום מביאין מורייס לאספמיא, דגים לעכו, אין אתם יודעין שכל הכשפים ברשותי הן?! מיד שלח והביא תינוקות מן אסכולי שלהם, ועשו אף הם כך, ולא עוד, אלא קרא לאשתו ועשתה כך, שנאמר: ויקרא גם פרעה. מהו גם? שאף לאשתו קרא ועשתה כן. ויעשו גם הם חרטומי מצרים מהו גם? אפילו התינוקות של ארבע וחמש שנים קרא, ועשו כן:

ז וישליכו איש מטהו - אמרו יוחני וממרא למשה: תבן אתה מכניס לעפריים?! אמר להם: למתא ירקא ירקא שקול. ויבלע מטה אהרן את מטותם, הדא הוא דכתיב (משלי כט, יא): כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה. הכסיל מוציא כל דבריו בפעם אחת, כשיבא לריב עם חבירו, וחכם באחור הוא מסלקו. דבר אחר: כל רוחו יוציא כסיל, הרשע הזה משהוציא כל עצתו, אחר כן חכמו של עולם, באחור ישבחנה, שכן אתה מוצא באחשורוש, שעמד ובטל מלאכת בית המקדש, לפיכך לא מלך אלא על חציו של עולם. מה כתיב בו? (אסתר א, ד): בהראותו את עושר כבוד מלכותו וגו׳. אמרו רבותינו זכרונם לברכה: ששה גיסין היה מראה להם בכל יום ויום, ואין אחד מהן דומה לחבירו, ואחר כך הוא משלח לכל גדולי המלכות. ורבי חייא בר אבא אמר: מיני יציאות הראה להם. רבי לוי אמר: בגדי כהונה הראה להם. נאמר כאן (אסתר שם, שם): תפארת גדולתו ונאמר להלן (שמות כח, ב): ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך וגו׳, מה תפארת האמור להלן בגדי כהונה גדולה, אף תפארת האמור כאן, בגדי כהונה גדולה. וחכם באחור ישבחנה, שהפיל הקדוש ברוך הוא עצתו, והרג את ושתי. דבר אחר: כל רוחו יוציא כסיל, זה פרעה, שהיה מלעיג על הקדוש ברוך הוא, שהיה סבור שמעשה כשפים הן, מה שעשו משה ואהרן, וקרא לכל בני ביתו לעשות כמותם. הוי, כל רוחו יוציא כסיל, זה פרעה. וחכם באחור ישבחנה, זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר (איוב ט, ד): חכם לבב ואמיץ כח. באותה שעה, אמר הקדוש ברוך הוא: אם יבלע תנין את תניניהם של מצרים, מנהגו של עולם הוא, נחש בולע נחש, אלא יחזור לברייתו ויבלע את תניניהם. מהו ויבלע מטה אהרן את מטותם? אמר רבי אלעזר: נס בתוך נס, מלמד, שחזר המטה מטה כברייתו, ובלע אותן, כשראה פרעה כן, תמה ואמר: ומה אם יאמר למטה בְּלַע לפרעה ולכסאו, עכשיו הוא בולע אותו! אמר רבי יוסי בר רבי חנינא: נס גדול נעשה במטה, שאף על פי שבלע כל אותן המטות שהשליכו, שהיו רבים לעשות מהן עשרה עומרים, ולא הועבה, וכל מי שרואה אותו אומר: זה מטה אהרן, מכאן, שהיה מטה אהרן סימן טוב לעשות בו נסים ונפלאות לדורות:

ח ויחזק לב פרעה - ויאמר ה׳ אל משה כבד לב פרעה - כועס הוא. מה הכבד כועס, אף לבו של זה נעשה כבד, אינו מבין כסיל הוא. (קהלת ז, ט): כי כעס בחיק כסילים ינוח. במה מייסרים את הכסיל? במטה, שנאמר (משלי כו, ג): ושבט לגו כסילים, אף משה ייסר פרעה במטה, שנאמר: והמטה אשר נהפך לנחש וגו׳ דבר אחר: כבד לב פרעה אמר לו הקדוש ברוך הוא: רשע, בלשון שהכבדת בו, בלשון אני מתכבד עליך, שנאמר (שמות יד, יח): בהכבדי בפרעה. לך אל פרעה בבקר הנה יוצא המימה, לא היה יוצא אלא המימה [בבוקר], לפי, שאותו רשע היה משתבח ואומר, שהוא אלוה ואינו יוצא לנקביו, לפיכך היה יוצא בבקר, בשעה שהוא נצרך, תפוש אותו. והמטה אשר נהפך לנחש, תקח בידך, כדי שיתיירא ממנו:

ט ואמרת אליו ה׳ אלהי העברים וגו׳- כה אמר ה׳ בזאת תדע, הדא הוא דכתיב (איוב לו, כב): הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה בנוהג שבעולם, בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו, פתאום מביא עליו, עד שלא ירגיש בו, והקדוש ברוך הוא מתרה לפרעה על כל מכה ומכה, כדי שישוב בו, הדא הוא דכתיב: בזאת תדע כי אני ה׳. (שמות ז, כז): הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים. (שם ט, יט): שלח העז. על המים אשר ביאור ונהפכו לדם למה לקו המים תחלה? בדם, מפני שפרעה והמצריים עובדים ליאור, אמר הקדוש ברוך הוא: אכה אלוה תחלה, ואחר כך עמו. משל להדיוט אומר מחי אלהייא ויבעתון כומריא. וכן הוא אומר (ישעיה כד, כא): יפקוד ה׳ על צבא המרום במרום ואחר כך וגו׳, והדגה אשר ביאור תמות:

י ויאמר ה׳ אל משה אמר אל אהרן - אמר רבי תנחום: למה לא לקו המים על ידי משה? אמר לו הקדוש ברוך הוא: המים ששמרוך כשהושלכת ליאור, אינו דין שילקו על ידך, חייך! לא ילקו אלא, על ידי אהרן. ונטה ידך על מימי מצרים, הכל מה שביאור, ובאגמים, ובנהרות, ועל כל מקוה מימיהם. ויהיו דם, מה שבקיתון. והיה דם בכל ארץ מצריים וגו׳, אפילו מה שמצרי רוקק דם היה. מפני מה הביא הקדוש ברוך הוא עליהן דם? מדה כנגד מדה, שכך אמר לאברהם (בראשית טו, יד): וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וגו׳. לפי שלא היו מניחין בנות ישראל לטבול מטומאתן, כדי שלא יהו פרין ורבין, לפיכך לקו המים בדם.

יא ויעשו כן משה ואהרן כאשר צוה ה׳, והדגה אשר ביאור מתה - אמר רבי אבין הלוי ברבי: ממכת דם העשירו ישראל. כיצד? המצרי וישראל בבית אחד, והגיגית מלאה מים, ומצרי הלך למלאות הקיתון מתוכה, מוציאה מליאה דם, וישראל שותה מים מתוך הגיגית. והמצרי אומר לו: תן לי בידך מעט מים, ונותן לו ונעשו דם. ואומר לו: נשתה אני ואתה מן קערה אחת, וישראל שותה מים, והמצרי דם. וכשהיה לוקח מישראל בדמים, היה שותה מים, מכאן העשירו ישראל: ויעשו כן חרטומי מצרים, מלמד שהיו סבורין, שהיו מעשה כשפים. בלטיהם אמר רבי איבו בר נגרי אמר רבי חייא בר אבא: בלטיהם, אלו מעשה שדים, (שמות ז, יא): בלהטיהם, אלו מעשה כשפים. וכן הוא אומר (בראשית ג, כד): את להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים, לפי שמעשה כשפים, על ידי מלאכי חבלה נעשים. ויפן פרעה, לא חשש ולא הרגיש במכת האלהים. ויחפרו כל מצרים סביבות היאור רבי יהודה אומר: שביאור לקו. ורבי נחמיה אמר: מלמעלה ומלמטה לקה, וכל מצרים לקו מימיה בדם. אמר לו רבי יהודה: ומה אני מקיים ויחפרו כל מצרים סביבות היאר? אמר לו: לפי שהיו המצריים אומרים: כל המים, שהיו רואין משה ואהרן, נעשין דם והיו חופרין להוציא מים לשתות, ממה שאין עיניהן רואין. אמר רבי ברכיה: מאי דכתיב (שמות ז, כ): ויהפכו כל המים אשר ביאור וגו׳ משל לעבד, שהיה לוקה לפני רבו, מה שהיה לוקה על מעיו, היה הופך על עצמו ולוקה על גופו. כך היה היאור מהפך עצמו, כדי שלא תשלוט בו המכה ולא היה מועיל, שכולו נהפך לדם. אמר רבי יוסי בר אבין: כלל ופרט וכלל, אי אתה דן אלא, כעין הפרט. (שם שם, יט): ועל מימי מצרים, הרי זה כלל. (שם שם, שם): על נהרותם ועל יאוריהם ועל אגמיהם, פרט (שם שם, שם): ועל כל מקוה מימיהם, הרי כלל אחר. מה אתה מרבה, כל הדומין להן. מהו (שם שם, שם): ובעצים ובאבנים? רבותינו ז״ל אומרים: אף עבודת כוכבים שלהם לקה בדם, שנאמר (ירמיה ב, כז): אומרים לעץ אבי אתה. דבר אחר: ובעצים ובאבנים, שהיו המים ששותין עם יהודי בכלי אחד, או בכלי עץ, או בכלי אבן נהפכין בפיו לדם. ויש אומרים: אף בימסאות ובתי כסאות שלהם, לקו בדם, וכשהיה אחד מהם הולך ויושב על גבי המטה, או על גבי האבן, או על גבי סלע, היו מפסידין את בגדיהם בדם, וכן הוא אומר: (שמות שם, כא): ויהי הדם בכל ארץ מצרים:

יב וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה׳ את היאור - רבי יהודה ורבי נחמיה: אחד מהם אומר: עשרים וארבעה ימים היה מתרה בהם, עד שלא בא המכה, ושבעה ימים המכה משמשת בהם. ואחד מהם אומר: שבעה ימים מתרה בהם ועשרים וארבעה ימים היתה המכה משמשת בהם. על דעתיה דהאיך דאמר: עשרים וארבעה ימים היה מתרה בהם, וימלא שבעת ימים, להכאה. ועל דעתיה דמאן דאמר: שבעת ימים היה מתרה בהם, וימלא שבעת ימים אחרי הכות וגו׳, שהיה מתרה בהן על מכה אחרת:

יג אמר רבי אלעזר בן פדת: כשם שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים, כך הוא עתיד להביא על צור, שנאמר (ישעיה כג, ה): כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור. אמר רבי אלעזר: כל צר שבמקרא חסר, במלכות הרשעה הכתוב מדבר. וכל צור מלא, בצור המדינה הכתוב מדבר. מצרים לקו בדם, אף כאן (שם לד, ט): ונהפכו נחליה לזפת. (שם שם, י): לילה ויומם לא תכבה, לפי שבטלה ישראל מן התורה, שכתוב בו (יהושע א, ח): והגית בו יומם ולילה. לפיכך, הקדוש ברוך הוא פורע ממנה באש, שלא תכבה לעולם, ביום ובלילה. ולפי ששרפה ביתו של הקדוש ברוך הוא, שכתוב בו (ישעיה ו, ד): והבית ימלא עשן, לפיכך, (שם לד, שם): יעלה עשנה. וכן הוא אומר (שם סו, ו): קול שאון מעיר, קול מהיכל, קול ה׳ משלם גמול לאויביו, בשביל קול שאון מעיר, קול מהיכל, כמה דאת אמר (איכה ב, ז): קול נתנו בבית ה׳, כיום מועד. לפיכך, קול ה׳ משלם גמול לאויביו:

פרשה י

א ויאמר ה׳ אל משה בא אל פרעה אם מאן אתה לשלח הנה אנכי נוגף וגו׳, הדא הוא דכתיב (קהלת ה, ח): ויתרון ארץ בכל הוא. (ראה המדרש בויקרא רבה וכן בזאת חוקת התורה). רבותינו אמרין: מהו ויתרון ארץ בכל היא? אפילו דברים שאתה רואה אותן, כאלו הם מיותרין בעולם, כגון: זבובים, ופרעושים, ויתושין, הן היו בכלל ברייתו של עולם, שנאמר (בראשית א, לא): וירא אלהים את כל אשר עשה. ורבי אחא בר רבי חנינא אמר: אפילו דברים, שאתה רואה אותן, כאלו הן מיותרין בעולם, כגון: נחשים ועקרבים, הן היו בכלל ברייתו של עולם. אמר להן הקדוש ברוך הוא לנביאים: מה אתם סבורים, אם אין אתם הולכין בשליחותי, וכי אין לי שליח? ! ויתרון ארץ בכל היא, אני עושה שליחותי, אפילו על ידי נחש, אפילו על ידי עקרב, ואפילו על ידי צפרדע. תדע לך שכן, שאלולי הצרעה, היאך היה הקדוש ברוך הוא פורע מן האמוריים? ! ואלולי הצפרדע, היאך היה פורע מן המצריים? ! הדא הוא דכתיב: הנה אנכי נוגף וגו׳:

ב מהו הנה אנכי נוגף? אמר הקדוש ברוך הוא: הריני דוחק עליך את המכות, כמה דכתיב (שמות כא, לה): וכי יגוף שור את איש. רבי יהושע בן לוי אמר: כל מכה ומכה, שהיתה באה על המצריים במצרים, היה הדבר ממשמש ובאה עמה, שנאמר: הנה אנכי נוגף. הנה, זה הדבר, כמה דאת אמר (שם ט, ג): הנה יד ה׳ הויה במקנך. את כל גבולך בצפרדעים רבותינו זכרונם לברכה אמרו: המכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים, גרם להם שיעשו

שלום ביניהם. כיצד? היה מחלוקת בין בני כוש ובין בני המצריים. המצריים אומרים: עד כאן תחומנו! והכושים אומרים: עד כאן תחומנו! כיון שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם, הגבול שהיו נכנסות לתוכו, הדבר ידוע שאין השדה שלו, שנאמר: את כל גבולך, גבולך ולא של אחרים. ועלו ובאו בביתך אמר רבי יהודה בר שלום: המעולות שבהם, יהיו בביתך. בנוהג של עולם, מלך בשר ודם נכנס במדינה, כל אחד נותנין לו מדור לפי כבודו, אבל המלך לתוך הפלטרין שלו, הוא דר במקום מישור. אם כן למה נאמר ועלו ובאו בביתך? המעולות שבהן, היו בביתו של פרעה. ובתנוריך ובמשארותיך, כשהיתה המצרית לשת את העיסה ומסקת את התנור, באין הצפרדעים ויורדין לתוך העיסה, ואוכלין את הבצק, ויורדין לתוך התנור, ומצננין אותו, ונדבקות בפת, שנאמר: ובתנוריך ובמשארותיך. ואימתי עונתה של עיסה להדבק בתנור? הוי אומר: בשעה שהוא מוסק מן הצפרדעים. נשאו חנניה מישאל ועזריה קל וחומר בעצמן, וירדו לתוך כבשן האש. ומהו ושרך היאור צפרדעים? אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה אמרת (יחזקאל כט, ג): לי יאורי, אראה אותך אם הוא שלי, או שלך, שמכתו ממני תבא עליו, ואני גוזר עליו והוא יעלה צפרדעים, כשם שגזרתי על המים. שבתחלה אמרתי (בראשית א, כ): ישרצו המים, ועשו צווי, כן היאור יעשה גזירתי:

ג ובכה ובעמך - פרעה התחיל בעבירה תחילה, שנאמר (שמות א, ט-י): ויאמר אל עמו. ובו התחילה המכה תחלה, שנאמר: ובכה. ואחר כך, ובעמך. ואחר כך, ובכל עבדיך. אמר רבי אחא: ובכה, ראיה שהיה שותה מים וטפה אחת יורדת על לבו, ונעשה צפרדע ונבקעת. שם רבי יוחנן אמר: כל מקום, שהיה שם עפר והיה טפה של מים בו, היה נעשה צפרדע. חזקיה ברבי אמר: אם כשיטה הזו, לא לקו בתיהם של גדולים, שהיו עשויין בשיש ובפסיפס, אלא מלמד, שהיה הצפרדע עולה מן התהום ואומרת לשיש: עשה לי מקום שאעלה ואעשה רצון בוראי, והיה נבקע השיש ועולה ונוטלת בית הסתרים שלהם ומסרסן, שנאמר (תהלים עח, מה): וצפרדע ותשחיתם, כמה דאת אמר (ויקרא כב, כה): כי משחתם בהם:

ד ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את ידך - אמר רבי תנחום: אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: המים ששמרוך, בשעה שהושלכת ליאור, לא ילקו על ידיך, ויט אהרן את ידו. למה הביא עליהם צפרדעים? מפני שהיו משעבדין בישראל, ואומרים להן: הביאו לנו שקצים ורמשים, לפיכך הביא עליהן צפרדעים. ובשעה שהיו מוזגין את הכוס, היה מתמלא מן הצפרדעים. ותעל הצפרדע ותכס את וגו' תני, רבי עקיבא אומר: צפרדע אחת היתה והיא השריצה ומלאה את ארץ מצרים. אמר לו רבי אלעזר בן עזריה: עקיבא! מה לך אצל הגדה, כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות! צפרדע אחת היתה ושרקה להן ובאו. ויעשו כן החרטומים בלטיהם, שהיו סבורין שהן מעשה שדים:

ה ויקרא פרעה - כיון שהתחילה הפורענות בגופו, מיד הרגיש והתחיל צועק: העתירו לה' ויסר הצפרדעים וגו'. ויאמר משה רק ביאור תשארנה, כולן ימותו ולא ישתארו מהן, אלא אותן הנשארות ביאור. ויאמר למחר, מכאן אתה למד, שאותו היום היה לו להשלים שבעה ימים, לכך אמר לו משה: למתי אעתיר לך? למחר אעתיר לך, ולא לאותו יום, וסרו הצפרדעים:

ו ויצא משה ויצעק אל ה' על דבר הצפרדעים - רבותינו זכרונם לברכה אמרו: לא די להם למצריים השחתת הצפרדעים, אלא שהיה קולן של צפרדעים קשה להם ממכתן, שהיו נכנסות בגופן וצועקין בתוכן, שנאמר: על דבר הצפרדעים, אשר שם לפרעה, על דבור הצפרדעים. ויעש ה' כדבר משה וימותו הצפרדעים, לפי שלא היה להם שום הנאה בנבלתם ובעורן, לכך מתו. ויצברו אותם חמרים חמרים, מלמד, שכל אחד מהן היה עושה ארבע אשפות, והיתה הארץ מבאשת, לפי שהיו ישראל נבאשין ממכות המצריים, מדה כנגד מדה. וירא פרעה כי היתה הרוחה, כך דרך הרשעים, כשהן בצרה הם צועקים, ובעת הרוחה חוזרין לקלקולן. כאשר דבר ה' והיכן דבר? (שמות ג, יט): ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך: ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ אמר רבי תנחום: אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: עפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי, אינו דין שילקה על ידך, לפיכך לקו שלש מכות אלו על ידי אהרן. ויט אהרן את ידו במטהו למה הביא עליהם כנים? לפי ששמו ישראל מכבדי חוצות ושוקים, לפיכך נהפך עפרם לכנים, וחופרין אמה על אמה ולא היה שם עפר, שנאמר: כל עפר הארץ היה כנים. ויעשו כן החרטומים להוציא את הכנים ולא יכולו אמר רבי אלעזר: מכאן אתה למד, שאין השד יכול לבראות פחות מכשעורה. ורבנן אמרי: אפילו כגמלא לא מצי בראו, אלא האי מכניף ליה, והאי לא מכניף ליה. ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא כיון שראו החרטומים, שלא יוכלו להוציא הכנים, מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים, ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה, להוציא המכות:

פרשה יא

א ויאמר ה' אל משה השכם בבקר - הדא הוא דכתיב (משלי כב, כט): חזית איש מהיר במלאכתו וגו', כדכתיב (בפסוק (מ"א ז, נא): ותשלם כל המלאכה). דבר אחר: חזית איש מהיר, זה משה, שהיה מהיר במלאכת המשכן, לפיכך, לפני מלכים יתיצב. רבי יהודה אומר: חזית איש מהיר, זה משה,

שהיה זריז להביא המכות על פרעה. לפני מלכים יתיצב, והתיצב לפני פרעה. בל יתיצב לפני חשוכים זה יתרו. אמר ליה רבי נחמיה: לדבריך עשית הקדש חול, אלא לפני מלכים יתיצב, לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא יתיצב, וכמה דאת אמר (שמות לד, כח): ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה. בל יתיצב לפני חשוכים, זה פרעה, שהחשיך הקדוש ברוך הוא לו ולארצו, שנאמר (שמות י, כב): ויהי חשך אפלה. השכם בבקר והתיצב לפני פרעה למה בהשכמה? אמר רבי ברכיה: לפי שהיה פרעה הרשע אומר: ומה בנו של עמרם זה, הולך ובא אלינו בכל בקר ובקר, אלא עד שלא יבא אלך ואצא לי מכאן, והקדוש ברוך הוא שהוא בוחן לבבות אמר ליה למשה: הוי יודע, שהרשע הזה כך מחשב בלבו, אלא עד שלא יצא קדם לפניו, לכך נאמר: השכם בבקר. ורבי פנחס הכהן בר רבי חמא אמר: הדא הוא דכתיב (איוב לו, יג): וחנפי לב ישימו אף, לאחר שהקדוש ברוך הוא מצפה לרשעים שיעשו תשובה ואינם עושין, אפילו הם רוצים באחרונה, הוא נוטל את לבם שלא יעשו תשובה. ומהו וחנפי לב? אותן שהם באין ומחנפים בראשונה, בלבם הם מביאים עליהם האף. באחרונה ומהו? (שם שם, שם): לא ישועו כי אסרם, אף על פי שהם רוצים לשוב להקדוש ברוך הוא ובאין לעסוק בתפלה, אינן יכולים. למה? כי אסרם, שנעל בפניהם. כך היה פרעה רוצה לעסוק בתפלה, ואמר הקדוש ברוך הוא למשה: עד שלא יצא, לך והתיצב לפניו:

ב דבר אחר: השכם בבקר אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: הרשע הזה, הקשה את לבו בשלשה הראשונות, ומכה רביעית קשה היא יותר על הראשונות, לך והזהר אותו, כדי שישלח עמי ולא תבא עליו המכה. כי אם אינך משלח את עמי הנני משליח בך וגו׳ מהיכן בא עליהם? יש אומרים מלמעלה, ויש אומרים מלמטה. ורבי עקיבא אמר: מלמעלן ומלמטן. אמר רבי שמעון בן לקיש: אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם עשיתם המונים המונים על בני, אף אני אעשה עליכם עוף השמים וחיות הארץ, המונים המונים, שנאמר: הנני משליח בך את הערוב, חיות ועופות מעורבבין, אבל ארץ גושן, שישראל יושבין בה, לא היה שם ערוב, שנאמר: והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן. אמר רבי אמי: כאדם שאומר לחבירו, לא יטול פלוני בטאריקי זו, שפלוני פטרונו עומד עליהן. ושמתי פדות בין עמי, מלמד שהיו ישראל ראויין ללקות בזו המכה, ונתן הקדוש ברוך הוא פדיונם המצרים, ואף לעתיד לבוא, הקדוש ברוך הוא מביא עובדי כוכבים ומזלות הקדמונים, ומשליכן לתוך גיהנם תחת ישראל, שנאמר (ישעיה מג, ב-ג): כי אני ה׳ אלהיך קדוש ישראל מושיעך נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך:

ג ויעש ה׳ כן ויבא ערוב כבד ביתה פרעה - הוא לקה תחלה, שהוא התחיל בעצה רעה תחלה, שנאמר (שמות א, כב): ויצו פרעה וגו׳, ואחר כך ובית עבדיו. ויקרא פרעה ויאמר משה, לא נכון לעשות כן, לפי שהמצריים משתחוים לבהמות כאלוה. דרך שלשת ימים נלך במדבר, כדי להטעותן. ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם. ויאמר משה הנה אנכי יוצא מעמך מהו הנה? התפלה תהיה מיד, כדי שיסור הערוב ממך מחר, הדא הוא דכתיב: וסר הערוב. ויצא משה ויעש ה׳ כדבר משה ויסר הערוב למה הביא עליהם ערוב? לפי שהיו אומרים לישראל, צאו והביאו לנו דובים וארויות ונמרים, כדי להיות מצירים בהם, לפיכך הביא עליהם חיות מעורבבות. דברי רבי יהודה. רבי נחמיה אמר: מיני צרעין ויתושין. ונראין דבריו של רבי יהודה, לפי שבצפרדעים כתיב (שמות ח, ט): וימותו הצפרדעים, לפי שלא היה בהן הנאה בעורותיהן. אבל ערוב, שהיה הנאה בעורותיהן, לפיכך לא נשאר בהן עד אחד, שאלו היו צרעין ויתושין, היה להן שיסריחו:

ד ויכבד פרעה את לבו - ויאמר ה׳ אל משה כי אם מאן אתה הנה יד ה׳ הויה - למה הביא להן דבר? לפי ששמו ישראל רועי בקר ורועי צאן וכל בהמה בהרים ובמדברות, כדי שלא יפרו וירבו, אמר הקדוש ברוך הוא: אני אביא עליכם רועה יפה, שנאמר: הנה יד ה׳ הויה. מהו ולא ימות מכל לבני ישראל דבר? אפילו בהמה, שהיתה ביד מצרי והיה לו לישראל תרעומות עליה שיש לו חלק בה, היתה ניצולת, ובכך ידעו דינן של ישראל. וישם ה׳ מועד ויעש ה׳ את הדבר הזה וישלח פרעה וגו׳ מהו עד אחד? אפילו בהמה חציה של ישראל וחציה של מצרי, לא מתה: ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן נס גדול נעשה בשחין, שמשה ואהרן לקחו שניהם מלא חפניהם, והחזיקו ידיו של משה מלא חפן שלו ומלא חפן של אהרן, מכאן שמועט מחזיק מרובה. זו המכה באה להן על ידי הקדוש ברוך הוא ומשה ואהרן, לפי שמשה ואהרן לקחו שניהן פיח הכבשן, וזרקו משה השמימה, והפכו הקדוש ברוך הוא לשחין למעלה, ונפל עליהן. והיה לאבק על כל ארץ מצרים שחין למה הביא עליהן? מפני ששמו את ישראל לחום להם חמין, ולצנן להם את הצונן, לפיכך לקו בשחין, כדי שלא יוכלו ליגע בגופן. אמר רבי יהושע בן לוי: נס גדול נעשה בשחין, שאדם זורק חץ למעלה אינו מהלך מאה אמות, ומשה זרק פיח הכבשן מלא חפניו, דבר שלא היה בו ממש וזרקו משה השמימה, עד כסא הכבוד. ועוד נס אחר נעשה בו, שמה שהחזיק ידו של משה, היה מלא חפנים. ועוד נס אחר נעשה בשחין, אדם מפזר עפר קב אחד, אין מפזר אלא ארבע אמות, אבל משה נטל מלא ידו ופיזרו על כל ארץ מצרים:

ה ויקחו את פיח הכבשן וגו׳ פורח באדם ובבהמה - מהו פורח? שלקו בצרעת עמו, כמה דאת אמר (ויקרא יג, יב): ואם פרוח תפרח הצרעת. ולא יכלו החרטומים וגו׳ למה לא יכלו לעמוד? מפני משה, לפי שהם השיאו עצה לפרעה להשליך ליאור: כל הבן הילוד, כדי שימות משה. ועוד, שהיו מחייבין אותו הריגה, על שהסיר העטרה מראש פרעה לראשו, לפיכך ולא יכלו החרטומים. ויחזק ה׳ את לב פרעה, כיון שראה הקדוש ברוך הוא, שלא חזר בו מחמש מכות ראשונות, מכאן ואילך, אמר הקדוש ברוך הוא: אפילו אם ירצה לשוב, אני מחזק לבו, כדי שאפרע כל הדין ממנו. כאשר דבר ה׳ אל משה, שכן כתיב (שמות ז, ג): ואני אקשה את לב פרעה:

פרשה יב

א ויאמר ה׳ אל משה השכם בבקר וגו׳ - הדא הוא דכתיב (איוב לו, כב): הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה. אמר רבי ברכיה: הן אחד, שכן בלשון יוני קורין לאחד הן, כלומר, אחד אלהינו, ישגיב בכחו מעצים כח הצדיקים, לעשות רצונו. ומי כמוהו מורה שהוא מורה דרך לעשות תשובה. וכן אתה מוצא במשה, שהשגיב הקדוש ברוך הוא כחו ללכת בשליחותו ולעשות צוויו, והיה מורה לפרעה הרשע שיעשה תשובה, שלא חפץ לשלוח המכה, עד שיזהירנו שיעשה תשובה, שכן כתיב: השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, היה נותן כח במשה להשכים ולהתיצב לפני פרעה, והיה מורה דרך לפרעה כדי שיעשה תשובה, שכן כתיב: ואמרת אליו כה אמר ה׳ אלהי העברים כי בפעם הזאת וגו׳. למה לא נאמר כאן (שמות ח, טז): הנה יוצא המימה? כיון שראה פרעה, שבעת שהיה יוצא המימה, משה מקדימו בדרך, נמנע שלא לצאת, כדי שלא יפגע בו משה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: לך אצלו בהשכמה, עד שלא יצא מביתו. כי בפעם הזאת וגו׳ כי עתה שלחתי את ידי וגו׳ אמר לו הקדוש ברוך הוא: אי רשע! סבור אתה שלא אוכל להכחידך מן העולם? למוד ממכת הדבר. בעת ששלחתי אותו הדבר, אילו הייתי משלחו עליך ועל עמך, היית נכחד מן הארץ, אבל לא שלחתיו עליך, אלא כדי שאראך כח גבורתי ותספר כחי בכל הארץ. הדא הוא דכתיב (שמות ט, טז): ואולם בעבור זאת העמדתיך. עודך מסתולל בעמי, שהיה עושה אותם כמסילה, שהכל דשין עליה, כמה דאת אמר (ישעיה נא, כג): אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה ותשימי כארץ גוך:

ב הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד - זבדי בן לוי אמר: סרט לו סריטה על הכותל. אמר לו: כשתגיע השמש לכאן, ירד מחר הברד. אשר לא היה כמוהו במצרים, לומר לך, שלא היה כמוהו בעולם ולא במצרים. אינו אומר ולא יהיה, כמו שאמר במכת בכורות (שמות יא, ו): וכמוהו לו תוסף אשר לא היה כמוהו, כלומר, לשעבר לא היה, אבל עתיד להיות להבא. אימתי? בימי גוג ומגוג, הדא הוא דכתיב (איוב לח, כג): אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה. וכן הוא אומר (יחזקאל לח, כב): וגשם שוטף ואבני אלגביש. ועתה שלח העז את מקנך. בא וראה רחמיו של הקדוש ברוך הוא, אפילו בשעת כעסו ריחם על הרשעים ועל בהמתם, לפי שמכת הברד, לא היה משלחו עליהן, אלא על יבול הארץ, והיה מזהירן שישמרו עצמן ואת בהמתם, כדי שלא ילקו בברד. הירא את דבר ה׳ מעבדי פרעה אמרו רבותינו זכרונם לברכה: זה היה איוב. ואשר לא שם לבו, זה היה פרעה ועמו:

ג ויאמר ה׳ אל משה נטה ידך על השמים - הדא הוא דכתיב (תהלים קלה, ו): כל אשר חפץ ה׳ עשה וגו׳. אמר דוד: אף על פי, שגזר הקדוש ברוך הוא, (שם קטו, טז): השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם. משל למה הדבר דומה? למלך שגזר ואמר: בני רומי לא ירדו לסוריא ובני סוריא לא יעלו לרומי. כך, כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, גזר ואמר: השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם. כשבקש ליתן התורה, בטל גזירה ראשונה, ואמר: התחתונים יעלו לעליונים והעליונים ירדו לתחתונים, ואני המתחיל, שנאמר (שמות יט, כ): וירד ה׳ על הר סיני. וכתיב (שם כד, א): ואל משה אמר עלה אל ה׳, הרי, כל אשר חפץ ה׳ עשה בשמים ובארץ וגו׳. כמו כן כשבקש אמר (בראשית א, ט): יקוו המים. וכשבקש, עשה את היבשה ים ותהום, שנאמר (עמוס ה, ח; ט, ו): הקורא למי הים. ואומר (בראשית ז, יא): ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה. וכשבקש, עשה את הים ותהומות יבשה, שנאמר (שמות יד, כט): ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. ואומר (תהלים קו, ט): ויוליכם בתהומות כמדבר. וכן במצרים, במשה שהיה בארץ, נתן לו רשות לשלוט במעשה שמים, שנאמר: ויאמר ה׳ אל משה נטה ידך על השמים וגו׳. למה הביא עליהם ברד? לפי ששמו ישראל נוטעי כרמים, וגנות, ופרדסים, ואילנות, לפיכך הביא עליהם ברד, ושבר את הכל. על האדם ועל הבהמה, כיון שראה הקדוש ברוך הוא שלא שמעו לדבריו מה שאמר להם (שמות ט, יט) שלח העז - אמר הקדוש ברוך הוא: כדי שיבא הברד על הכל:

ד ויט משה את מטהו על השמים - המכות האלו, שלוש על ידי אהרן, ושלוש על ידי משה, ושלוש על ידי הקדוש ברוך הוא, ואחת על ידי כולן. דם, צפרדע, כנים, שהיו בארץ, על ידי אהרן. ברד, ארבה, חשך, על ידי משה, לפי שהן באויר, שכך שלט משה בארץ ובשמים. ערוב, דבר, מכת בכורות, על ידי הקדוש ברוך הוא. ושחין, על ידי כולן. וה׳ נתן קולות וברד כל מקום שנאמר וה׳, הוא ובית דינו שלמעלה, שנאמר (בראשית כא, א): וה׳ פקד את שרה הוא וסנקליטון שלו. וה׳ נתן קולות וברד, הוא וסנקליטון שלו. ותהלך אש ארצה, נדונו כמשפט הרשעים בגיהנם, היה יושב נכוה בברד, עומד

נכוה באש. ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד, נס בתוך נס. רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר: כפרנותא דרומנא, דחרציניתיה מתחמיא מלגיו. וחד אמר: כהדין עששיתא, דמיא ומשחא מתערבין כחדא, ונורא דליק מן גויהון. משל למה הדבר דומה? לשני לגיונות קשין, שהיו נלחמין זה עם זה. לימים הגיע זמן מלחמתו של מלך, ועשה המלך שלום ביניהם, ועשו שליחות המלך ביחד. כך, אש וברד צהובין זה לזה, כיון שהגיע זמן מלחמתה של מצרים, עשה הקדוש ברוך הוא שלום ביניהם והכו במצרים. הוי, ויהי ברד ואש מתלקחת. מהו מתלקחת? מת לקחת, לאחר שמכהו הברד לוקחו האש ושורפו. ויך הברד בכל ארץ מצרים ירד הברד והיה עשוי אנבטאות אנבטאות, ומסבב את מקניהם ולא היו יכולים לצאת, והיה המצרי מביא את המאכלת ושוחטה, והעוף יורד עליו מלמעלה ואוכלו, שנאמר (תהלים עח, מח): ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים. מהו ומקניהם לרשפים? אלו העופות. כמה דאת אמר (איוב ה, ז): ובני רשף יגביהו עוף. ואת כל עשב השדה הכה הברד ואת כל עץ השדה שבר (במדרש תהלים): (תהלים עח, מז): יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל. רבי יהודה בר רבי שלום אמר: מהו בחנמל? בא נח מל. ורבי פנחס אמר: יורד כפילקין וקוצץ את האילנות. רק בארץ גושן למה ניצלת? לפי שפטרונה עומד עליה, הדא הוא דכתיב: אשר שם בני ישראל לא היה ברד:

ה וישלח פרעה - מה שאמר: חטאתי הפעם ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים, לפי שהקדוש ברוך הוא אמר לו (שמות ט, יט): ועתה שלח העז, הוא עשה צדקה עמהם, שהיה מזהירם, והוא ועמו הרשעים, שלא שמו לבם לדבר ה׳, והניחו אנשיהם ומקניהם בשדה ומתו כולן. העתירו אל ה׳ ויאמר אליו משה כצאתי את העיר אפרוש את כפי, מכאן שלא היה משה חפץ להתפלל בתוך מצרים, לפי שהיתה מטונפת בגלולים ובשקוצים. ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה׳ אלהים, לא תהא סבור, שאיני יודע מה אתה עתיד לעשות אחרי כן, אלא יודע אני, שלא תתייראו מן המקום אחרי כן, כמו שלא הייתם יראים ממנו קודם לכן, אבל כדי שתכיר גדולתו של הקדוש ברוך הוא, אני אעשה:

ו והפשתה והשעורה נכתה כי השעורה אביב והחטה והכסמת לא נכו כי אפילות הנה - מהו כי אפילות הנה? רבי פנחס ורבי יהודה בר רבי שלום, רבי פנחס אמר: מהו כי אפילות? פלאים עשה הקדוש ברוך הוא בהם. רבי יהודה אמר: לקישות היו. אמר לו רבי פנחס: והלא כתיב (שמות ט, כה): ואת כל עשב השדה הכה הברד, ואתה אומר על שהיו קטנות, לא נוכו? ! אלא, פלאים עשה הקדוש ברוך הוא בהם:

ז ויצא משה מעם פרעה את העיר - שעדיין היה בתחום העיר, מיד לא שהה להתפלל עליהם, אלא ויפרוש כפיו אל ה׳, וקבל הקדוש ברוך הוא תפלתו. ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה, תלאן ברפיון. ואימתי ירדו? בימי יהושע על האמוריים, שנאמר (יהושע י, יא): ויהי בנוסם מפני ישראל, וה׳ השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים, והשאר עתידין לירד בימי גוג ומגוג. וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא, כך הן הרשעים, כל זמן שהן בצרה, הם מכניעים עצמן, משהצרה עוברת, חוזרין לקלקולן. וכן נבוכדנצר, בזמן שהיה בצרה היה מקלס להקדוש ברוך הוא, שנאמר (דניאל ד, לד): כען אנא נבוכדנצר, משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא די כל מעבדוהי קשוט וגו׳, וכיון שראה עצמו בגדולה, התחיל מתגאה. (שם שם, כז): ענה מלכא ואמר: הלא דא היא בבל רבתא, די אנא בניתא לבית מלכו, בתקף חסני וליקר הדרי. אף פרעה עשה כן, וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא וגו׳:

פרשה יג

א ויאמר ה׳ אל משה בא אל פרעה - הדא הוא דכתיב (משלי כז, ג): כובד אבן ונטל החול, וכעס אויל כבד משניהם. שאל אבנימוס הגרדי את רבותינו זכרונם לברכה: אמר להם: הארץ היאך נבראת תחלה? אמרו לו: אין אדם בקי בדברים אלו, אלא לך אצל אבא יוסף הבנאי. הלך ומצאו שהוא עומד על הקרויא. אמר לו: שאלה יש לי לשאול אותך! אמר לו: איני יכול לירד, מפני שאני שכיר יום, אלא שאל מה תבקש. אמר ליה: היאך נבראת הארץ תחלה? אמר ליה: נטל הקדוש ברוך הוא עפר מתחת כסא הכבוד, וזרק על המים ונעשה ארץ, וצרורות קטנים שהיו בעפר נעשו הרים וגבעות, שנאמר (איוב לח, לח): בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו, וברור הוא הדבר באזני בני אדם, שנאמר: כובד אבן ונטל החול. מהו כובד אבן? מי שהוא רואה את ההרים ואת הגבעות, אינו אומר: היאך ברא הקדוש ברוך הוא את אלו. מהו ונטל החול? אלא החול שהמים עומדים עליו למעלה, והוא נתון מלמטה, והוא נושא אותם. אמר הקדוש ברוך הוא: יקרה היא בעיני בני אדם ורואין כאלו יגיעה היא לפני, ואינה יגיעה, שנאמר (ישעיה מ, כח): לא ייעף ולא ייגע. במה אני ייגע? במי שהוא מכעיס לפני בדברים בטלים, כמה דאת אמר (מלאכי ב, יז): הוגעתם ה׳ בדבריכ. הוי וכעס אויל כבד משניהם. דבר אחר: כובד אבן אמר הקדוש ברוך הוא: כבדתי את ישראל בעולם, שנקראו אבן, כמה דתימא (בראשית מט, כד): משם רועה אבן ישראל.ונטל החול, אלו ישראל, שנמשלו לחול, שנאמר (הושע ב, א): והיה מספר בני ישראל כחול הים, שנטלתי אותם בעולם ואמרתי (זכריה ב, יב): כל הנוגע בהם

כנוגע בבבת עינו. רבי יהושע אומר: תקון סופרים הוא. עיני כתיב. ועמדו והכעיסו לפני, ובקשתי לכלותן ולהשליכן מעל פני, ואמרתי בשביל פרעה הרשע, שלא יאמר לא היה יכול להצילן ועמד עליהן והרגן. הוי, וכעס אויל כבד משניהם. הוי, כי אני הכבדתי את לבו:

ב דבר אחר: כי אני הכבדתי את לבו - הדא הוא דכתיב (דברים לב, כו): אמרתי אפאיהם. מהו אפאיהם? אמרתי באפי איה הם. דבר אחר: אפאיהם אמרתי, באף שהכעיסו לפני, איה הם, לא יהיו, אלא (שם שם, שם): אשביתה מאנוש זכרם. ומי גרם להם שיצאו משם? (שם שם, כז): לולי כעס אויב:

ג דבר אחר: כי אני הכבדתי את לבו - אמר רבי יוחנן: מכאן פתחון פה למינין לומר, לא היתה ממנו, שיעשה תשובה, שנאמר: כי אני הכבדתי את לבו. אמר לו רבי שמעון בן לקיש: יסתם פיהם של מינים, אלא (משלי ג, לד): אם ללצים הוא יליץ, שהקדוש ברוך הוא מתרה בו באדם, פעם ראשונה, שניה ושלישית, ואינו חוזר בו, והוא נועל לבו מן התשובה, כדי לפרוע ממנו מה שחטא. אף כך פרעה הרשע, כיון ששיגר הקדוש ברוך הוא חמש פעמים ולא השגיח על דבריו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך. הוי, כי אני הכבדתי את לבו. מהו הכבדתי? שעשה הקדוש ברוך הוא את לבו ככבד הזה, שהיא מתבשלת שניה וארטסים נכנס בתוכה. כך נעשה לבו של פרעה ככבד הזה ולא היה מקבל דבריו של הקדוש ברוך הוא. הוי, כי אני הכבדתי את לבו וגו׳:

ד ולמען תספר באזני בנך - גלה הקדוש ברוך הוא למשה, מה מכה יביא עליהן, וכתב משה ברמז. ולמען תספר באזני בנך, זו מכת ארבה, כמה דתימא (יואל א, ג): עליה לבניכם ספרו. ויבא משה ואהרן, כי אם מאן אתה לשלח את עמי וגו׳ מהו הנני מביא מחר ארבה בגבולך ולא בגבול בני חם? ועל זה נאמר (ישעיה כו, ט): כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו וגו׳, שבמכת הארבה הכירו עד היכן גבול מצרים. וכסה את עין הארץ ומלאו בתיך ויפן ויצא מעם פרעה מהו כן? שראה אותם שהיו פונים זה בזה, והיו מאמינים לדבריו. ויצא משם, כדי שיטלו עצה לעשות תשובה:

ה ולמען תספר באזני בנך - גלה הקדוש ברוך הוא למשה, מה מכה יביא עליהן, וכתב משה ברמז. ולמען תספר באזני בנך, זו מכת ארבה, כמה דתימא (יואל א, ג): עליה לבניכם ספרו. ויבא משה ואהרן, כי אם מאן אתה לשלח את עמי וגו׳ מהו הנני מביא מחר ארבה בגבולך ולא בגבול בני חם? ועל זה נאמר (ישעיה כו, ט): כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו וגו׳, שבמכת הארבה הכירו עד היכן גבול מצרים. וכסה את עין הארץ ומלאו בתיך ויפן ויצא מעם פרעה מהו כן? שראה אותם שהיו פונים זה בזה, והיו מאמינים לדבריו. ויצא משם, כדי שיטלו עצה לעשות תשובה:

ו ויאמר ה׳ אל משה נטה את ידך - ארבה למה הביא עליהן? מפני ששמו את ישראל זורעי חטים ושעורים, לפיכך הביא עליהן ארבה, ואכלו כל מה שזרעו להם ישראל. ויט משה את מטהו למה היה הקדוש ברוך הוא נותן זמן למכות מחר ולא היה מביא עליהן מיד? כדי שיחזרו בהן ויעשו תשובה. ויעל הארבה וגו׳ ויכס את עין כל הארץ וגו׳ וימהר פרעה לקרוא למשה ולאהרן וגו׳ מהו חטאתי לה׳ אלהיכם ולכם? חטאתי לה׳ אלהיכם, שלא שלחתי את ישראל. ולכם, שגרשתי אתכם מפני, ושהייתי חושב לקלל אתכם, שאמרתי יהי כן, ה׳ עמכם. ועתה, שא נא חטאתי, ויצא מעם פרעה:

ז ויהפך ה׳ רוח ים - מהו לא נשאר ארבה אחד? אמר רבי יוחנן: כיון שבא ארבה, שמחו המצרים. אמרו: נקבוץ ונמלא מהם חביות. אמר הקדוש ברוך הוא: רשעים! במכה שהבאתי עליכם, בה אתם שמחים?! מיד, ויהפך ה׳ רוח ים חזק מאד, זה רוח מערבית. וישא את הארבה וגו׳ מהו לא נשאר ארבה אחד? אפילו מה שהיו בקדירות ובחביות מלוחות, פרחו והלכו להם, ויחזק ה׳ את לב פרעה:

פרשה יד

א ויאמר ה׳ אל משה נטה ידך על השמים - הדא הוא דכתיב (תהלים קה, כח): שלח חשך ויחשיך, ולא מרו את דברו. רבותינו אמרו: על שלא קבלו במרות, דברו של הקדוש ברוך הוא עליהם. דבר אחר: אמר הקדוש ברוך הוא למלאכים: המצריים, ראויין ללקות בחשך, מיד הסכימו כולן כאחת, ולא המרו. מהו שלח חשך ויחשיך? למה הדבר דומה? לאדון שסרח עליו עבדו. אמר לאחד: לך והכהו חמישים מגלבין. הלך והכהו מאה, והוסיף לו משלו. כך, הקדוש ברוך הוא יתעלה, שלח חשך על המצריים, והוסיף החשך משלו. הוי, שלח חשך ויחשיך. וימש חשך כמה היה אותו חשך? רבותינו אמרו: עבה כדינר היה, שנאמר: וימש חשך, שהיה בו ממש:

ב ויט משה את ידו על השמים ויהי חשך אפילה - מהיכן היה החשך ההוא? רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה אומר: מחשך של מעלה, שנאמר (שם יח, יב): ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו. רבי נחמיה אמר: מחשך של גיהנם, שנאמר (איוב י, כב): ארץ עפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים וגו׳, אוי לו לבית, שחלונותיו פתוחין לתוך חשך, שנאמר (שם): ותופע כמו אפל אור שלח מתוך חשך. וכן הוא אומר (יחזקאל לא, טו): ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום. הובלתי כתיב. רבי יהודה בר רבי אמר: במה הרשעים מתכסים בגיהנם? בחשך. חזקיה אמר: הגיגית הזו במה מכסין

אותה? בכלי חרס, מינה ובה, כשם שהיא של חרס, כך מכסין אותה בכלי חרס. כך הרשעים, שנאמר (ישעיה כט, טו): והיה במחשך מעשיהם, לפיכך הקדוש ברוך הוא מכסה עליהם את התהום, שהוא חשך, שנאמר (בראשית א, ב): וחשך על פני תהום, זה גיהנם. הוי אומר: חשך, שבא על המצרים, מתוך גיהנם היה:

ג חשך למה הביא עליהן? יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא, שאין לפניו משוא פנים, והוא חוקר לב ובוחן כליות, לפי שהיו פושעים בישראל, שהיה להן פטרונין מן המצריים, והיה להן שם עושר וכבוד ולא היו רוצים לצאת. אמר הקדוש ברוך הוא: אם אביא עליהן מכה בפרהסיא וימותו, יאמרו המצריים: כשם שעבר עלינו, כך עבר עליהן, לפיכך הביא על המצריים את החשך שלושה ימים, כדי שיהיו קוברין מתיהם ולא יהיו רואין אותן שונאיהם, ויהיו משבחין להקדוש ברוך הוא על כך. מהו חשך אפילה? אמר רבי אבדימי דמן חפה: אותו חשך כפול ומכופל היה. רבותינו אמרו: שבעה ימים של חשך היו. כיצד? שלושה ימים הראשונים, מי שהיה יושב וביקש לעמוד עומד, והעומד בקש לישב יושב, ועל אלו הימים נאמר: ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים לא ראו איש את אחיו. שלושת ימים אחרים, מי שהיה יושב לא היה יכול לעמוד, והעומד אינו יכול לישב, ומי שהיה רובץ אינו יכול לזקוף, עליהן נאמר: ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים. ובשלושת ימי אפלה נתן הקדוש ברוך הוא את חן העם בעיני מצרים והשאילום, שהיה ישראל נכנס לתוך בתיהן של מצרים, והיו רואין בהן כלי כסף, וכלי זהב, ושמלות, אם היו אומרים: אין לנו להשאיל לכם, היו ישראל אומרים להן: הרי הוא במקום פלוני. באותה שעה היו המצריים אומרים: אם היו אלו רוצים לשקר בנו, היו נוטלין אותן בימי החשך ולא היינו מרגישין, שהרי ראו אותן כבר, אחר שלא נגעו חוץ מדעתנו. כמו כן, לא יחזיקו, והיו משאילין להן, לקיים מה שנאמר: (ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. הדא הוא דכתיב: ולכל בני ישראל היה אור וגו', בארץ גושן לא נאמר, אלא במושבותם, שכל מקום, שהיה יהודי נכנס, היה אור נכנס ומאיר לו מה שבחביות ובתיבות ובמטמוניות, ועליהם נאמר (תהלים קיט, קה): נר לרגלי דבריך וגו', הרי ששה ימים של חשך, שהיה במצרים, והשביעי של חשך, זה יום חשך של ים, שנאמר (שמות יד, כ): ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה. כך היה הקדוש ברוך הוא שולח ענן וחשך, ומחשיך למצרים ומאיר לישראל, כשם שעשה להם במצרים, ועל זה נאמר (תהלים כז, א): ה' אורי וישעי וגו'. וכן לעתיד לבא, יביא הקדוש ברוך הוא חשך, שנאמר (ישעיה ס, ב): כי הנה החשך יכסה ארץ וגו': ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועלת אמר ליה משה: לא תהא סבור, שאנו נזבח משלנו כלום, אלא גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות, שנקריב להקדוש ברוך הוא על שמך, וגם מקננו ילך עמנו. ויאמר לו פרעה לך. ויאמר משה כן דברת, יפה כוונת, שלא אוסיף עוד ראות פניך, שכן אמר לי הקדוש ברוך הוא, כמו שאתה אומר:

פרשה טו

א ויאמר ה' אל משה החדש הזה לכם ראש חדשים - הדא הוא דכתיב (שיר ב, ח): קול דודי הנה זה בא... (וכל הענין בפרשיות עד עמכם), שנאמר (שם שם, י): ענה דודי ואמר לי: מה את עושה כאן במקום טמאים, (יחזקאל כג, כ): אשר בשר חמורים בשרם, וזרמת סוסים זרמתם? ! קומי לך רעיתי, יפתי, ולכי לך. אמר לפניו: רבון העולמים! ארבע מאות שנה אמרת לנו להשתעבד, ועדיין לא שלמו. אמר ליה: כבר שלמו, שנאמר (שם שם, יא): כי הנה הסתיו עבר, מיד גלו הצדיקים את ראשיהם, שהיה מכוסה שנאמר (שם שם, יב): הנצנים נראו בארץ, אלו הן: שבטו של לוי, שהיו צדיקים כולן. דבר אחר: הנצנים, אלו הכהנים (דה"א ו, לה): בני אהרן, אלעזר בנו, פנחס בנו. דבר אחר: הנצנים, אלו המלכים, דוד ושלמה, רחבעם אסא אביה. דבר אחר: הניצנים, אלו הלוים (שם טז, ה): אסף הראש ומשנהו זכריה. כיון שראה הקדוש ברוך הוא כך, אמר (שיר שם, שם): עת הזמיר הגיע, הגיע זמן של לוים לומר לפני שירים ומזמורים. דבר אחר: עת הזמיר הגיע, כיון ששמע הקדוש ברוך הוא את ישראל שאמרו את השירה, אמר (שיר שם, שם): קול התור נשמע בארצנו, ששמע קולן של ישראל, בזכות אברהם שהקריב תור וגוזל. מה כתיב אחריו? (שם שם, יג): התאנה חנטה פגיה, אלו הצדיקים והישרים. (שם שם, שם): והגפנים סמדר נתנו ריח, אלו הבינונים שעשו תשובה, מכאן ואילך. (שם שם, שם): קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך, כשיצאו ישראל ממצרים, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אין לכם חדש אחר גדול מזה, לפיכך נקרא ראשון, שנאמר: ראש חדשים. דבר אחר: ראשון הוא לכם כביכול הקדוש ברוך הוא, שנקרא ראשון, שנאמר (ישעיה מד, ו): אני ראשון ואני אחרון, וציון נקרא ראשון, שנאמר (ירמיה יז, יב): כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. ועשו נקרא ראשון, שנאמר (בראשית כה, כה): ויצא הראשון וגו'. ומשיח נקרא ראשון, שנאמר (ישעיה מא, כז): ראשון לציון הנה הנם. יבא הקדוש ברוך הוא שנקרא ראשון, ויבנה בית המקדש שנקרא ראשון, ויפרע מן עשו שנקרא ראשון. ויבא משיח שנקרא ראשון, בחדש הראשון, שנאמר: החדש הזה לכם ראש חדשים וגו':

ב דבר אחר: החדש הזה לכם אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולם! אימתי אתה עושה את המועדות, שכן כתיב (דניאל ד, יד): בגזירת עירין פתגמא? אמר להם: אני ואתם מסכים, על מה שישראל גומרין ומעברין את השנה, שנאמר (תהלים נז, ג): אקרא לאלהים עליון לאל גומר

עלי. וכן הוא אומר (ויקרא כג, לז): אלה מועדי ה׳ מקראי קודש וגו׳. אתם, בין בזמנן, בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: לשעבר היה בידי, שנאמר (תהלים קד, יט): עשה ירח למועדים, אבל מכאן ואילך, הרי מסורה בידכם ברשותכם, אם אמרתם הן, הן! אם אמרתם לאו, לאו! מכל מקום יהא החדש הזה לכם. ולא עוד, אלא אם בקשתם לעבר את השנה, הריני משלים עמכם, לכך כתיב: החדש הזה לכם:

ג דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (זכריה ד, יד): אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ. אמר רבי לוי: מלמד שהיה הקדוש ברוך הוא חוזר ומבקש באיזה דבר לגאול את ישראל ולא היה מוצא, עד שמצא זכותו של משה ושל אהרן והיא עמדה להם, הדא הוא דכתיב: אלה שני בני היצהר. למה הדבר דומה? למלך שבקש לישא אשה ובאו ואמרו לו: ענייה היא, אין לה בעולם אלא שני נזמים בלבד. כך אמר הקדוש ברוך הוא: דיין לישראל שיגאלו בזכות משה ואהרן, לכך נאמר: ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן:

ד דבר אחר: ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן, הדא הוא דכתיב (שיר ב, ח): קול דודי הנה זה בא. כשהלך משה ואמר לישראל, כך אמר לי הקדוש ברוך הוא (שמות יג, ד): היום אתם יוצאים בחדש האביב. אמרו לו: היכן הוא? אמר להם: הרי עומד, קול דודי הנה זה בא. אמר רבי יהודה: מהו (שיר שם, שם): מדלג על ההרים? אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל, אינן נגאלים לעולם! אלא למי אני מסתכל, לאבותיהם הקדושים! שנאמר (שמות ו, ה): וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל וגו׳. בזכות אבותם אני גואלם, לכך כתיב: מדלג על ההרים, ואין הרים אלא אבות, שנאמר (מיכה ו, ב): שמעו הרים את ריב ה׳. דבר אחר: אמר רבי נחמיה: מהו מדלג על ההרים? אלא אמר הקדוש ברוך הוא: אין להם מעשים לישראל שיגאלו, אלא בזכות הזקנים, שנאמר (שמות ג, טז): לך ואספת את זקני ישראל. ואין ההרים אלא הזקנים, שכן בת יפתח אומרת לאביה (שופטים יא, לז): וירדתי על ההרים, וכי אל ההרים היתה הולכת? ! אלא על הזקנים היא אומרת, שהלכה להראות לזקנים, שהיא בתולה טהורה, ולכך כתיב: מדלג על ההרים. דבר אחר: אמר רבי אלעזר: מהו מדלג על ההרים? אמר הקדוש ברוך הוא: עשיתי לעשו שיהא מעמיד מלכים, שנאמר (בראשית לו, לא): ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום, אם אני מניח לעשו שיהא מעמיד מלכים עוד, היאך ישראל עומדין? הריני מדלגן ועושה אותן אלופים, שנאמר (שם שם, מג): אלה אלופי בני עשו. ואין הרים אלא עובדי כוכבים, שנאמר (זכריה ו, א): והנה ארבע מרכבות יוצאות מבין שני ההרים:

ה בארץ מצרים - למה אינו אומר במצרים? אמר רבי חנינא: אמר הקדוש ברוך הוא: כתיב בתורה (דברים כד, יא): בחוץ תעמוד, אף אני אעשה כך, בארץ מצרים ולא במצרים. וכן אמר משה (שמות ט, כט): כצאתי את העיר. אמר רבי שמעון: גדולה חיבתן של ישראל, שנגלה הקדוש ברוך הוא במקום עבודת כוכבים, ובמקום טנופת ובמקום טומאה, בשביל לגאלן. משל לכהן, שנפלה תרומתו לבית הקברות, אומר: מה אעשה? לטמא את עצמי אי אפשר, ולהניח תרומתי אי אפשר, מוטב לי לטמא את עצמי פעם אחת, וחוזר ומטהר ולא אאבד את תרומתי. כך אבותינו היו תרומתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (ירמיה ב, ג): קדש ישראל לה׳ וגו׳, היו בין הקברות, שנאמר (שמות יב, ל): כי אין בית אשר אין שם מת. ואומר (במדבר לג, ד): ומצרים מקברים. אמר הקדוש ברוך הוא: היאך אני גואלן? להניחן אי אפשר, מוטב לירד ולהצילן, שנאמר (שמות ג, ח): וארד להצילו מיד מצרים, כשהוציא, קרא לאהרן וטהר אותו, שנאמר (ויקרא טז, לג): וכפר את מקדש הקדש (שם שם, טז): וכפר על הקדש:

ו דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (שיר ו, י): מי זאת הנשקפה כמו שחר. ארבעה דברים של שבח יש כאן לישראל, כנגד ארבע גליות, שבארבע גליות שעמדו על ישראל, לא כפרו בהקדוש ברוך הוא. בגלות בבבל מנין? שנאמר: מי זאת הנשקפה כמו שחר. נבוכדנצר היה משתחוה לשמש, שנאמר (ישעיה יד, יב): איך נפלת משמים הילל בן שחר, ודניאל היה שוחר ומתפלל למקום, שנאמר (דניאל ו, יא): וכוין פתיחן ליה בעיליתיה נגד ירושלם ערב ובקר וצהרים. ולמה היה שוחר ומתפלל? כדי שירחם הקדוש ברוך הוא על ישראל ועליו. אמר שלמה (משלי יא, כז): שוחר טוב יבקש רצון ונמצא להם האלהים בעת צרתם, שנאמר (שם ח, יז): אני אוהבי אהב וגו׳. וכן מצינו שהשלך דניאל לגוב אריות לא ניזק, שנאמר (דניאל שם, כג): אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני. חנניה מישאל ועזריה הושלכו לכבשן האש ולא ניזוקו, שנאמר (שם ג, כז): ושער ראשיהן לא התחרך וריח נור לא עדת בהון, אלא האירו לעולם כשחר שהוא מאיר לעולם, לפיכך הנשקפה כמו שחר, ועשו לעובדי כוכבים, להכיר להקדוש ברוך הוא ולקלסו, שכן נבוכדנצר אמר כשיצאו חנניה מישאל ועזריה מן הכבשן (שם שם, כח): בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו (שם שם, כו): עבדוהי די אלהא עילאה. וכן דריוש אמר כשנפל דניאל לגוב אריות (שם ו, כז): להוון זעין ודחלין מן קדם אלהא די דניאל די הוא אלהא חייא, לכך כתיב: מי זאת הנשקפה כמו שחר. יפה כלבנה- בגלות מדי, אתה מוצא בלילה, אם אין הלבנה נראית ברקיע, החשך בעולם ואין אדם יכול להלך אפילו תוך המדינה, כיון שהלבנה נראית ברקיע, הכל שמחין ומהלכין בדרך. כך בימי אחשורוש, שגזרו על ישראל להשמיד להרוג ולאבד ובאה אסתר והאירה לישראל, שנאמר (אסתר ח, טז): ליהודים היתה אורה ושמחה, לכך כתיב: יפה כלבנה, בגלות מדי. ואם רצונך לידע שנדמית אסתר ללבנה,

כשם שהלבנה נולדה לשלשים יום, כך אסתר אמרה (שם ד, יא): ואני לא נקראתי לבא אל המלך זה שלשים יום. לפיכך, יפה כלבנה, בגלות מדי. ברה כחמה - במלכות יון, סנדריאוס אם אוליאוס חמה שמה, והשמש גבור נקרא, שנאמר (תהלים יט, ו): ישיש כגבור לרוץ אורח, בתקופת תמוז מי יוכל לעמוד כנגד השמש, הכל בורחים ממנו, שנאמר (שם שם, ז): ואין נסתר מחמתו. כך במלכות יון, הכל ברחו ממנו, ומתתיה הכהן ובניו עמדו באמונתו של הקדוש ברוך הוא, וברחו מפניהם האוכלוסין של יון ונהרגו כולן. וכן הקדוש ברוך הוא אומר להם (יואל ד, י): כתו אתיכם לחרבות ומזמרותיכם לרמחים החלש יאמר גבור אני. ואומר (שופטים ה, לא): כן יאבדו כל אויביך ה' וגו' לקיים מה שנאמר: ברה כחמה. איומה כנדגלות - באדום. למה נקרא שמה איומה? לפי שעומדת במלכות שיש לה אימה, שנאמר (דניאל ז, ז): וארו חיוה רביעאה דחילה ואמתני ותקיפא. מהו איומה כנדגלות? אתה מוצא שנים עשר מזלות יש ברקיע, כשם שאין השמים יכולין לעמוד חוץ משנים עשר מזלות, כך אין העולם יכול לעמוד חוץ משנים עשר שבטים, שנאמר (ירמיה לא, לה): אם ימושו החוקים וגו'. איומה כנדגלות, אין דגלים אלא צבאות, שנאמר (במדבר ב, ג): דגל מחנה וצבאו ופקודיהם. וכן דגלי השמים והמלאכים, ודגלי הארץ ישראל. צבאות השמים מלאכים, שנאמר (דה"ב יח, יח): וכל צבא השמים עומדים וגו'. צבאות הארץ ישראל, שנאמר (שמות יב, מא): יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים. ואדון שניהם, הקדוש ברוך הוא, וכשם שהכל יראים מן הקדוש ברוך הוא ומן המלאכים, כך העובדי כוכבים היו יראים מישראל, שנאמר (דברים כח, י): וראו כל עמי הארץ כי שם ה' וגו' לכך נאמר: איומה כנדגלות, שדימה הקדוש ברוך הוא את ישראל למלאכים. במלאכים נאמר (ישעיה ו, ב): שרפים עומדים ממעל לו. ובישראל נאמר (דברים כט, ט): אתם נצבים היום. המלאכים אומרים: בכל יום: קדוש קדוש קדוש. וישראל אומרים: אלהי אברהם, אלהי יצחק, ואלהי יעקב. המלאכים נקראו אש, דכתיב (תהלים קד, ד): משרתיו אש לוהט. וישראל כמו כן, דכתיב (עובדיה א, יח): והיה בית יעקב אש. המלאכים מתחדשין בכל יום ומקלסין להקדוש ברוך הוא, והן חוזרין לנהר אש שיצאו ממנו, ושוב האלהים מחדשן ומחזירן כשם שהיו בראשונה, שנאמר (איכה ג, כג): חדשים לבקרים. כך ישראל, משתקעין בעונות מיצר הרע שיש בגופן, וחוזרין בתשובה, והאלהים בכל שנה סולח לעונותיהם ומחדש לבם ליראתו, שנאמר (יחזקאל לו, כו): ונתתי לכם לב חדש לכך כתיב: איומה כנדגלות:

ז דבר אחר: החדש הזה לכם מה כתיב בפרשה? (שמות יב, כב- כג): ולקחתם אגודת אזוב ועבר ה' לנגוף את מצרים, הדא הוא דכתיב (במדבר כג, ט): כי מראש צורים אראנו, אלו האבות, שנאמר (מיכה ו, ב): שמעו הרים את ריב ה'. מוצאים אנו מתחלה היה המקום מבקש לכונן העולם ולא היה מוצא, עד שעמדו האבות. משל למלך, שהיה מבקש לבנות מדינה. גזר וחפשו מקום לבנות בו המדינה. בא ליתן היסוד והיו המים עולים מן התהום ולא היו מניחים לעשות את היסוד. שוב בא ליתן את היסוד במקום אחר, והיו המים מהפכים, עד שבא במקום אחד ומצא שם צור גדול. אמר: כאן אני קובע את המדינה על הצורים הללו. כך מתחלה היה העולם מים במים, והיה האלהים מבקש לכונן עולמים, ולא היו הרשעים מניחין, מה כתיב בדורו של אנוש (בראשית ד, כו): אז הוחל לקרא בשם ה'. עלו המים והציפום, שנאמר (איוב ט, ט): עושה עש כסיל וכימה וגו'. וכן דור המבול היו רשעים, מה כתיב בהם (שם כב, יז): האומרים לאל סור ממנו. עלו המים ולא הניחו ליתן עליהם את היסוד, שנאמר (שם שם, טז): ונהר יוצק יסודם. וכתיב (בראשית ז, יא): ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה. כיון שבאו האבות וזכו, אמר הקדוש ברוך הוא: על אלו אני מכונן העולם, שנאמר (ש"א ב, ח): כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל. לכך כתיב: כי מראש צורים אראנו (במדבר שם, שם): הן עם לבדד ישכון. מהו הן: כל האותיות מזדווגין חוץ משתי אותיות הללו. כיצד? א"ט הרי י'. ב"ח הרי י'. ג"ז הרי י'. ד"ו הרי י'. נמצא ה' לעצמה. וכן האות הנ' אין לה זוג י"צ הרי ק'. כ"פ הרי ק'. ל"ע הרי ק'. מ"ס הרי ק'. נמצא נ' לעצמה. אמר הקדוש ברוך הוא: כשם ששני אותיות הללו אינן יכולין להזדווג עם כל האותיות אלא לעצמן, כך ישראל אינן יכולין להדבק עם כל העובדי כוכבים ומזלות הקדמונים אלא לעצמן, מפורשים, שאפילו שונא גוזר עליהם לחלל השבת ומבטל את המילה, או לעבוד עבודת כוכבים, הן נהרגים ואין מתערבים בהם, שנאמר (במדבר כג, ט): הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב. ומה אני עושה? כל שונא וכל אויב שיגזור עליהם גזרה, אני הורגו, שנאמר (שם שם, כד): הן עם כלביא יקום מיכן אתה למד, אתה מוצא, בא עליהם עמלק והרגו אותו, כמו שנאמר (שמות יז, יג): ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב. בא סיסרא והרגוהו, שנאמר (שופטים ד, טו): ויהם ה' את סיסרא. וכן כל אויביהם. וכן בצאת ישראל ממצרים, הקדוש ברוך הוא אומר להן (שמות יב, כב): ואתם לא תצאו וגו' הם בבתיהם והוא הורג את אויביהם, שנאמר (שם שם, כג): ועבר ה' לנגוף את מצרים הדא הוא דכתיב: הן עם כלביא יקום. לפיכך אמר הקדוש ברוך הוא: הואיל ועשיתי לכם נסים בחדש הזה, אף אתם עשו אותו ראש חדש, שנאמר: החדש הזה לכם ראש חדשים:

ח משל למלך, שהיה לו בן והשליטו על כל נכסיו. ואמר הבן לאביו: אם אין אתה נותן לי הכסא שלך, היאך הכל יודעים שאתה מחבבני? ! אלא כשתתן לי מקום הכסא שלך, הכל נותנין לי קילוס. כך נתן האלהים לאברהם העולם, שנאמר (בראשית יח, יז): וה' אמר המכסה אני מאברהם? ! כיון שנתן לו הכל, אמר לו: אם אין אתה נותן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה, לא נתת לי כלום! ונתן לו הקדוש ברוך הוא כל מה שבקש, שנאמר (שם מח, כב): ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. וכיון ששמע אברהם כן, מה אמר: (תהילים ס, ח): אלהים דבר בקדשו אעלוזה:

ט דבר אחר: החדש הזה לכם ראש חדשים משל למלך, שנולד לו בן ועשה יום טוב, ונשבה אותו הבן ועשה שם זמן מרובה. אחר זמן נפדה אותו הבן ועשה לו המלך יום גנוסיא. כך, עד שלא ירדו ישראל למצרים היו מונין לשעבוד, משירדו ונשתעבדו שם, עשה להם הקדוש ברוך הוא נסים ונפדו, התחילו מונין לחדשים, שנאמר: החדש הזה לכם ראש חדשים:

י דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (תהלים קה, מד- מה): ויתן להם ארצות וגו' בעבור ישמרו חקיו, הביא האלהים המכות על המצריים, (שם שם, כח): שלח חשך ויחשיך. התחיל משלשל ויורד עד שהוא מגיע למצרים (שם שם, לח): שמח מצרים בצאתם. משל למלך, שהיו הכל מכבדין אותו. עד כמה היו מכבדין אותו? עד שהיו מביאין לו דורונות ואלהיהן עמהן. כך היה פרעה שולט מסוף העולם ועד סופו, והיו מביאין לו דורונות ואלהיהן עמהן, ואחר כך משה ואהרן באים, שנאמר (שמות ה, א): ואחר באו משה ואהרן וגו'. הוציא הנמוסין ופשפש בהם, ולא מצא שם את השם הזה. משל לעבד, שהיה מהלך עם רבו וכו' כדלעיל, אבל הקדוש ברוך הוא חי וקים שנאמר (ירמיה י, י): וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם. משל לעני, שהיה במדינה והיה עומד לפני המלך ולא הרגיש, כשנגעה המכה בגופו התחיל מרגיש, ואמר: אין כיוצא בזה. כך, הביא הקדוש ברוך הוא מכות על המצריים ולא הרגיש פרעה, כיון שנגעה בגופו, התחיל מרגיש וצווח (שמות ט, כז): ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. וכי לא היה הקדוש ברוך הוא יכול להציל ישראל מיד מצרים במכה ראשונה? ! אלא לקיים מה שנאמר (איוב יב, כג): משגיא לגוים ויאבדם. וכתיב (שם שם, כד): מסיר לב ראשי עם הארץ. ומהו כן שאמר ה' הצדיק? כשהיו המכות באות לא היו באות אלא בארץ מצרים, ואפילו הורד שמה המכה ונכנסת בה כמו לוז, היה המכה ממלא את כולה ולא היתה נוגעת בשדה אחרת, ועליה נאמר (ישעיה כו, י): כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו וגו'. משל למה היתה כנסת ישראל דומה? למלך שהיתה לו בת אהובה. נתונה בעבר הנהר, פשט המלך את ידו והעבירה והושיבה בקרונין שלו, שנאמר (שיר ז, ב): מה יפו פעמיך. (שם ו, יב): לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב (תהלים עח, כז): וימטר עליהם כעפר שאר. (שם קו, ט): ויוליכם בתהומות (שמות יג, כא): וה' הולך לפניהם יומם. הכל בזכות אברהם, שנאמר (תהלים קה, מב-מד): כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו ויוציא עמו בששון ויתן להם ארצות גוים. למה? (שם שם, למה): בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו:

יא דבר אחר: החדש הזה לכם הדא הוא דכתיב (שם לג, יב): אשרי הגוי אשר ה' אלהיו, משבחר הקדוש ברוך הוא בעולמו, קבע בו ראשי חדשים ושנים. וכשבחר ביעקב ובניו, קבע בו ראש חדשים של גאולה, שבו נגאלו ישראל ממצרים ובו עתידין ליגאל, שנאמר (מיכה ז, טו): כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. ובו נולד יצחק, ובו נעקד, ובו קבל יעקב את הברכות, ובו רמז להם לישראל, שהוא ראש להם לתשועה, שנאמר: ראשון הוא לכם לחדשי השנה. משל למלך, שהוציא את בנו מבית האסורין. אמר: עשו אותו יום טוב, כל הימים שבו יצא בני מחשך לאור, מעול ברזל לחיים, מעבדות לחירות, ומשעבוד לגאולה. כך הוציא הקדוש ברוך הוא לישראל מבית האסורין, שנאמר (תהלים סח, ז): מוציא אסירים בכושרות מחשך וצלמות, שנאמר (שם קז, יד): ויוציאם מחשך וצלמות. מעול ברזל לעול תורה, מעבדות לחירות, שנאמר (דברים יד, א): בנים אתם לה' אלהיכם משעבוד לגאולה, שנאמר (ירמיה נ, לד): גואלם חזק ה' צבאות שמו. לכך קבע להם שמחה, שהוא נפרע מאויביהם עליהם, שנאמר (ישעיה מג, ד): ואתן אדם תחתיך:

יב דבר אחר: החדש הזה לכם רבי מאיר אומר: לי ולכם היא הגאולה, כביכול אני נפדיתי עמכם, שנאמר (ש"ב ז, כג): אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו, וקבעו החדש הזה לי ולכם, שאני רואה דם הפסח ומכפר עליכם, שנאמר: דברו אל כל עדת בני ישראל ותהא שמחתכם שלימה, אפילו מי שהוא עני. שה תמים זכר בן שנה, שה בשביל, (בראשית כב, ח): אלהים יראה לו השה וגו'. תמים, לשמו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (דברים לב, ד): הצור תמים פעלו. זכר, שהוא הורג כל בכוריהם של מצרים, וחס על בכוריהם של ישראל. מן הכבשים ומן העזים תקחו, כשם שאני הורג האדם והבהמה, השבי והשפחה, כך רשות בידכם ליטול מכל מקום שאתם רוצים, ויהיו משמרין אות,ו שהוא לכם שמחה (נוסחה אחרת: שמירה): גדולה, שנאמר: והיה לכם למשמרת. ושחטו אותו, אתם שוחטים פסח ואני שוחט בכורים. ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות, שאני פוסח עליכם ומגין עליכם, ויהיו זהירין בו שבלילה הוא נאכל, שנאמר: ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש, בשביל אברהם שהצלתיו מכבשן האש. ומצות, בשביל שרה, שעשתה למלאכי השרת עוגות ולא טעמו לחם. מרורים, בשביל יעקב, שכשם שנרדפו בניו במצרים, כך רדפו עשו. ולא תותירו ממנו עד בוקר, כשם שאיני משייר נשמה בבכורי מצרים, כך לא תותירו ממנו עד בוקר. משל למלך, שאמר לבניו: היו יודעים שאני דן דיני נפשות ומחייב, הקריבו לי דורון, שאם תעלו לפני לבימה, שאעבור אילוגין שלכם לאחר. כך, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בדיני נפשות אני מתעסק ומודיע אני, היאך אני חס עליכם ברחמים, בדם פסח ובדם מילה, ואני מכפר על נפשותיכם, שהעברה שאני עובר קשה היא, שנאמר: ועברתי בארץ מצרים. וכן ישראל אומר (תהלים ט, י): ויהי ה' משגב לדך משגב לעתות בצרה:

יג דבר אחר: החדש הזה לכם אמר שלמה (משלי ח, טו): בי מלכים ימלוכו. אמר רבי לוי: משל לדוכוס, שזרקו לו הלגיונות פורפירא. מה עשה? פונה לופס, ושורף את השטר, ומוציא הלגיונין, והיא נקראת ראש למלכותו. כך לעשרים ושתה דורות מלך הקדוש ברוך הוא במצרים. פונה לופס, שנאמר (שמות יד, ח): ובני ישראל יוצאים ביד רמה. ושרף את השטר, שנאמר (שם יב, מ): ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים. ומוציא לגיונין והיא נקראת ראש למלכותו. החדש הזה לכם, לקיים מה שנאמר: בי מלכים ימלוכו:

יד דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (מיכה ו, ד): ואשלח לפניך את משה ואהרן ומרים. זה שאמר הכתוב (תהלים מג, ג): שלח אורך ואמתך המה ינחוני, זה משה ואהרן, שנאמר (דברים לג, ח): וללוי אמר תומיך ואוריך. וכן כתיב (מלאכי ב, ו): תורת אמת היתה בפיהו ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים, מלמד, שלא היה מבקש לגאול את ישראל, אלא אמר משה להקדוש ברוך הוא (שמות ג, יא): מי אנכי וכי כך הבטחת לאבותם, שביד בשר ודם אתה מוציא בניהם? ! ומי אנכי שאלך (שם שם, שם): וכי אוציא את בני ישראל? ! וכי אני הוא אותו, שכתוב בו (בראשית טו, יד): דן אנכי, שאתה משלחני לגואלן? ! לא כך הבטחת לאברהם ואמרת לו: וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ! לא כך אמרת ליעקב (שם מו, ד): אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה ! ולי אתה אומר מי אנכי? ! אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך ! אני יורד ומצילן ! אשה אחת ירדה למצרים ובשבילה ירדתי והצלתי אותה. אימתי? בשעה שנטל פרעה לשרה, שנאמר (שם יב, יז): וינגע ה׳ את פרעה. ומה בשביל אשה אחת ירדתי, בשביל ששים רבוא אנשים וששים רבוא נשים וששים רבוא בנים, איני יורד ומצילן? ! אלא לכו אתם תחלה והודיעו לבני, שאני גואלן ואחר כך אני מציל אותן, לכך כתיב: שלח אורך ואמתך המה ינחוני, לכך אמר: ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים:

טו דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (תהלים קה, כו): שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו, כיון שנכנס הקדוש ברוך הוא, כביכול נגף את הבכורות ואלוהות שלהן, שנאמר (יהושע כד, ה): ואגוף את מצרים. וכן (במדבר לג, ד): באלהיהן עשה ה׳ שפטים. כיון שנגף אותם במכת בכורות. מה עשו? נטלו בניהם והטמינום בבתי עבודת כוכבים שלהם. אמר רבי ברכיה: המצרים מבקשין ומחזרין, היאך לברוח מן הנגף ולא היו מוצאין. למה? שנאמר (איוב יא, כ): ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם. רשעים, אלו המצריים, שנאמר (שמות ט, כז): ואני ועמי הרשעים. מי גרם להם שיהיו לוקים כל מכה ומכה? על שהיו בוטחים בעבודת כוכבים שלהם. מה עשה הקדוש ברוך הוא? הכה את אלהיהם עמהם. מי שהיה של עץ היה נרקב, של אבן היה נמס, של כסף ושל זהב ושל נחושת התיכן, כשם שהיו מתחלתן, שנאמר (במדבר לג, ד): ובאלהיהם עשה ה׳ שפטים, וכל עבודת כוכבים שבעולם אבדו, חוץ מבעל צפון שלהם. למה? בשביל להטעותן, לכך כתיב (איוב יב, כג): משגיא לגוים ויאבדם. וכן ישעיה אומר (ישעיה מג, טז-יז): הנותן בים דרך המוציא רכב וסוס חיל ועזוז, כיון שיצאו ישראל ממצרים, אמר הקדוש ברוך הוא (שמות יד, ב): וישובו ויחנו לפני פי החירות (שם שם, ג): ואמר פרעה לבני ישראל: נבוכים הם בארץ. קרא לכל חיילותיו ואמר להם: אי אתם יודעים, שבעל צפון כנס על ישראל, כל האריות שבמדבר, כענין שנאמר (דניאל ו, כג): שלח מלאכיה וסגר פום אריותא, מיד שרן של מצרים ירד לאבדם, שנאמר (שמות שם, י): והנה מצרים נוסע אחריהם. פרעה נוסע אחריהם לא נאמר, אלא מצרים, זה השר שלהן, מיד (שם שם, שם): ויראו מאד. אמר להם הקדוש ברוך הוא (שם שם, יג): אל תיראו ! אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה (שם שם, כו): נטה ידך על הים מיד, (שם שם, כז): ויט משה את ידו (שם שם, שם): ומצרים נסים לקראתו, היה צריך לומר מצרים נסים אחריהם, וכי יש אדם בורח מן חבריה ונס לקראתו? ! אלא, שהטעה אותם הקדוש ברוך הוא ולא היו מוצאין היכן לנוס, והיו נסים לקראתו עד שנשתקעו תהומות, שנאמר (שם שם, שם): וינער ה׳ את מצרים בתוך הים, ורוח הקדש צווחת ואומרת (איוב יא, כ): ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם. ועל בעל צפון שבטחו עליו, נאמר (שם שם, שם): ותקותם מפח נפש. וכן לעתיד לבוא, כשיכנסו כל העובדי כוכבים, מביאין עבודת כוכבים שלהם שיצילו אותם, שנאמר (מיכה ד, ה): כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה׳ אלהינו לעולם ועד. וכיון שבאין מה הקדוש ברוך הוא עושה בהם? מתיכן, והן רואין ומתביישין, והם משליכין אותם, והולכין ומטמינים עצמן במערות ובסלעים. וכן ישעיה אומר (ישעיה ב, יב): כי יום לה׳ צבאות על כל גאה ורם, אלו הטיוסין שלהם, (שם שם, יח): והאלילים כליל יחלוף. ומה הן עושין? הולכין ומטמינים עצמם, שנאמר (שם שם, יט): ובאו במערות צורים ובמחלות עפר. וכתיב (שם שם, כ): ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו. אמר להם הקדוש ברוך הוא: בורחים אתם, ראו מה הכתבתי, (עמוס ט, ג): ואם יחבאו בראש הכרמל משם אחפש, חיאל שנטמן בבעל, בהר הכרמל, שזרק אש בעצים לא נגפתיו? ! ואם יסתרו מנגד עיני. ואומר (שם שם, ב): אם יחתרו בשאול. אותה שעה (איוב יא, כ): ועיני רשעים תכלינה, אבל הצדיקים, עליהם הוא אומר (משלי יח, י): מגדל עוז שם ה׳:

טז דבר אחר: ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר מה הקדוש ברוך הוא עושה במצרים בשביל ישראל? אמר רבי יצחק נפחא: משל למטרונה, שהיתה מקטרגת למלך נתנה בפילקי והלך לו. היה עמה המלך בפילקי. אמרו לו: מה איכפת לך? אמר להם: כל הימים שאני עמה, אינה נוטלת שם רע. כך נשתעבדו ישראל במצרים, ונגלה הקדוש ברוך הוא כביכול עמהם, שנאמר (בראשית מו, ד): אנכי ארד עמך מצרימה.וכן בבבל,

שנאמר (ישעיה מג, יד): למענכם שלחתי בבלה. וכן במדי שנאמר (ירמיה מט, לח): ושמתי כסאי בעילם ואין עילם אלא מדי, שנאמר (ישעיה כא, ב): עלי עילם צורי מדי. ביון היה הקדוש ברוך הוא עמהם, שנאמר (זכריה ט, יד): וה׳ עליהם יראה ויצא כברק חצו אמרו לו להקדוש ברוך הוא: כל כך למה? אמר להם: כל הימים שאני עמהם אין נוטלין שם רע. במצרים הייתי עמהם ונמצאת שלימה, שנאמר (שיר ד, יב): גן נעול אחותי כלה. בבבל הייתי עמהם ונמצאת שלימה, שנאמר (דניאל ג, יז): הן איתי אלהנא די אנחנא פלחין. במדי הייתי עמהם ונמצאת שלימה, שנאמר (אסתר ג, ב): ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה. ביון לא כתבו על קרן השור, שאין להם חלק באלהי ישראל. באדום אם הקדוש ברוך הוא יאמר הן, מי יאמר לאו? ! שנאמר (ישעיה סג, א): מי זה בא מאדום. אמר רבי שמואל בר נחמן: משל לעשיר שיצא בשעת הקיץ, היו אנשים אומרין: בגורן הוא! מה עשה? נכנס ובידו פרכיל של ענבים, כדי שידעו הכל שבא מן הכרם. כך העובדי כוכבים אמרו להם לישראל: היכן אלהיכם? שנאמר (דברים לב, לז): אי אלהימו (ישעיה מז, ח): ועתה שמעי נא זאת עדינה היושבת לבטח וגו׳. מה הקדוש ברוך הוא עתיד לעשות לה? (דברים שם, מב): אשכיר חצי מדם, ולא זאת בלבד, אלא שעתיד לדרכן, שנאמר (ישעיה סג, ג): פורה דרכתי לבדי והוא עתיד לדרוך במנעלו לכל גדולי אדום, שנאמר (תהלים ס, י): על אדום אשליך נעלי:

יז דבר אחר: בארץ מצרים משל לאחד, שמצא נחש ורצץ את ראשו באבן, וחתך את זנבו, ומעכשיו, מהו טוב? כך המצריים עמדו ושיעבדו את ישראל, מה שאי אפשר, וכן אדום. מה עשה הקדוש ברוך הוא במצרים? פרע מהם, שנאמר (תהלים קלו, י-טו): ונער פרעה וחילו בים סוף. ובאדום כתיב (ישעיה סג, ג): פורה דרכתי לבדי. אמר רוח הקודש (יואל ד, יט): מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה, והקדוש ברוך הוא עתיד לגאול את ישראל מאדום. (דניאל ט, טז): ירושלים ועמך לחרפה לכל סביבותינו ואין אתה פודה אותנו? ! אמר להם: הן אמרו לו: השבע לנו, ונשבע להם, שכשם שפדה אותנו ממצרים, כך הוא יפדה אותנו מאדום! ולא עוד, אלא שיהיו גדולי העם רואין קטן מישראל ומתאוין לכרוע לפניו, בשביל השם שכתוב על כל אחד ואחד, שנאמר (ישעיה מט ז): כה אמר ה׳ גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו. משל לעץ נאה, שהיה נתון בבית המרחץ. נכנס פרוסביטוס לרחוץ הוא וכל עבדיו, ודשו את העץ, וכל הפגאנים, וכן כל אחד ואחד מהן מתאוים לפסוע עליו. לאחר ימים שלח פרוטומו שלו לאותה מדינה שיעשה לו איקונין, ולא מצא עץ, חוץ מאותו שהיה במרחץ. אמרו האומנין לשלטון: אם מבקש אתה להעמיד האיקונין, הבא את העץ שיש במרחץ, שאין לך טוב ממנו. הביאוהו ותקנו אותו כראוי, ונתנוהו ביד צייר וצייר את האיקונין עליו, והעמידה בתוך הפלטון. בא השלטון וכרע לפניה, וכן דוכוס, וכן אפרכוס, וכן הפרופיסטון, וכן הלגיונות, וכן דימוס, וכן כולם. אמרו להן אותן האומנין: אתמול הייתם מדיישין את העץ הזה במרחץ, ועכשיו אתם משתחוים לפניו? ! אמרו להם: אין אנו כורעים לפניו בשבילו, אלא בשביל פרוטומו של מלך, שהיא חקוקה עליו. כך אומרים אנשי גוג: עד עכשיו היינו עושים בישראל, מה שאי אפשר, שנאמר: לבזה נפש למתעב גוי, ועכשיו לישראל אנו משתחוים? ! אומר להן הקדוש ברוך הוא: הן! בשביל שמי שכתוב עליהם, שנאמר (ישעיה שם, שם): למען ה׳ אשר נאמן. וכן משה אומר (דברים כח, י): וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך וגו׳. וכשהוציא הקדוש ברוך הוא את ישראל ממצרים היה נוטל הפנס ומהלך לפניהם שנאמר (שמות יג, כא): וה׳ הולך לפניהם יומם. וכן הוא עתיד כשיוציאם מאדום, שכן אמר ישעיה (ישעיה נב, יב): כי הולך לפניכם ה׳ ומאספכם אלהי ישראל. וכתיב (שם מב, ט): הראשונות הנה באו וגו׳, לקיים מה שכתוב: מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה:

יח דבר אחר: בארץ מצרים, בשביל מי נגלה הקדוש ברוך הוא? בשביל עצמו. משל לבן בית, שנתפס על ידי בעל מלאכתו ונחבש. אמר לו אדונו: אל תירא, אני בא ומוציאך. שלח עבדו להוציא ולא רצה הפונדקי לשלחו. אמר: יפה עשה הפונדקי, שאני אמרתי לו, אני מוציאו ולא פקדתיו, שאני משלח את עבדי. כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם: עתידין הן בניך להשתעבד במצרים ואחר כך אני גואלן, שנאמר (בראשית טו, יג): ידוע תדע כי גר יהיה זרעך. וכתיב (שם שם, יד): וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. שלח הקדוש ברוך הוא משה לגואלן ולא רצה פרעה. אמר הקדוש ברוך הוא: כראוי עשה פרעה, כי אני אמרתי לאברהם: דן אנכי וכי משה אנכי, או אהרן אנכי לא אמרתי, אלא (תהלים פא, יא): אנכי ה׳ אלהיך המעלך מארץ מצרים:

יט דבר אחר: בשביל מי נגלה הקדוש ברוך הוא במצרים? בשביל משה. אמר רבי נסים: משל לכהן, שהיה לו גינה של תאנים ובאותה גנה היה בית הפרס, בקש לאכול תאנים. אמר לאחד: לך אמור לאריס, שבעל הגינה אומר לך, שתביא לו שתי תאנים. הלך ואמר לו כך. השיבו האריס: מי הוא בעל הגנה? לך למלאכתך! אמר לו הכהן: אני אלך לגנה! אמרו לו: למקום טמא אתה הולך? ! אמר להם: אפילו יש שם מאה טומאות, הולך אני ולא יתבייש שלוחי! כך כשהיו ישראל במצרים, אמר הקדוש ברוך הוא למשה (שמות ג, י) לכה ואשלחך אל פרעה! הלך ואמר לו (שם ה, ב): מי ה׳ אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה׳ (שם שם, ד): לכו לסבלותיכם! אמר הקדוש ברוך הוא: אלך למצרים, שנאמר (ישעיה יט, א): משא מצרים. אמרו לו מלאכי השרת: למצרים אתה הולך, למקום טומאה? ! אמר להם: אלך ולא יתבייש שלוחי משה, הדא הוא דכתיב ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר:

כ דבר אחר: החדש הזה לכם למה אמר הקדוש ברוך הוא למשה ולאהרן? לפי שקדוש החודש בשלשה. כשבקש הקדוש ברוך הוא לקדש את החודש, אמר הקדוש ברוך הוא למשה ולאהרן: אני ואתם נקדש את החודש, הדא הוא דכתיב: ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן אבל עיבור השנה, בעשרה זקנים, כשהיו רבותינו נכנסים לעבר את השנה, נכנסים עשרה זקנים בקיאים לבית המדרש, ואב בית דין עמהם ונועלין את הדלתות, ונושאין ונותנין בדבר כל הלילה. בחצי הלילה אומרים לאב בית דין: מבקשים אנו לעבר את השנה, שתהא השנה הזאת שלושה עשר חודש, גוזר את עמנו? והוא אומר להם: מה שדעתכם, אף אני עמכם. באותה שעה יצא אור מבית המדרש ובא לפניהם, והיו יודעים שנתרצה להם האלהים, שנאמר (תהלים קיב, ד): זרח בחשך אור לישרים, מה שהן גוזרין, הקדוש ברוך הוא מסכים עמהם, שנאמר (שם נז, ג): אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי. ישתבח שמו של הקדוש ברוך הוא, שהבריות גוזרין והוא מסכים, שנאמר (ש״ב כג, ג): צדיק מושל ביראת אלהים. ומנין להתועד בעשרה זקנים? שנאמר (קהלת ז, יט): החכמה תעוז לחכם, מעשרה שליטים אשר היו בעיר. וכן בימי שלמה, כשהיה שלמה מעבר את השנה, היה מכניס שבעה זקנים לפניו, שנאמר (משלי כו, טז): חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם. מהו חכם עצל בעיניו? שהיה שלמה תופס פיו, שלא לדבר בפני מי שגדול ממנו, וכך הוא אומר (שם כג, א): כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך. ואומר (שם שם, ב): ושמת סכין בלועך אם בעל נפש אתה, והיה שם שלמה ונתן הנביא וגד החוזה הרי עשרה:

כא דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (ישעיה מב, ט): הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד. וכי יש לעתיד לבא חדשות, והא כתיב (קהלת א, ט): מה שהיה הוא שיהיה?! אלא מוצאין אנו עשרה דברים עתיד הקדוש ברוך הוא לחדש לעתיד לבא. הראשונה, שהוא עתיד להאיר לעולם, שנאמר (ישעיה ס, יט): לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם. וכי יכול אדם להביט בהקדוש ברוך הוא?! אלא מה הקדוש ברוך הוא עושה לשמש, מאיר ארבעים ותשעה חלקי אור, שנאמר (שם ל, כו): והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים, ואפילו אדם חולה הקדוש ברוך הוא גוזר לשמש ומרפא, שנאמר (מלאכי ג, כ): וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה. השניה, מוציא מים חיים מירושלים ומרפא בהם כל שיש לו מחלה, שנאמר (יחזקאל מז, ט): כל נפש חיה אשר ישרץ אל כל אשר יבא שם נחלים יהיה וגו׳. השלישית, עושה האילנות ליתן פירותיהן בכל חדש וחדש, ויהיה אדם אוכל מהם ומתרפא, שנאמר (שם שם, יב): ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה וגו׳ לחדשיו יבכר כי מימיו מן המקדש המה יוצאים. הרביעית, שהם בונים כל ערים החרבות ואין מקום חרב לעולם, ואפילו סדום ועמורה נבנות לעתיד לבא, שנאמר (שם טז, נה): ואחותיך סדום ובנותיה תשבנה לקדמתן. החמישית, שהוא בונה את ירושלים באבן ספיר, שנאמר (ישעיה נד, יא): הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך, וכתיב (שם שם, יב): ושמתי כדכד שמשותיך, ואותן אבנים מאירות כשמש, ועובדי כוכבים באין ורואין בכבודן של ישראל, שנאמר (שם ס, ג): והלכו גוים לאורך. הששית, (שם יא, ז): ופרה ודוב תרעינה. השביעית, שהוא מביא כל החיות וכל העופות וכל הרמשים וכורת עמם ברית ועם כל ישראל, שנאמר (הושע ב, כ): וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה ועם עוף השמים. השמינית, שאין עוד בכי ויללה בעולם, שנאמר (ישעיה סה, יט): ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זעקה. התשיעית, אין עוד מות בעולם, שנאמר (שם כה, ח): בלע המות לנצח ומחה ה׳ אלהים דמעה מעל כל פנים וחרפת עמו יסיר. דבר אחר:

כב החדש הזה לכם - הדא הוא דכתיב (תהלים קד, יט): עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו. הרבה מעשים כתב משה בתורה סתומים, עמד דוד ופירשם. אנו מוצאין ממעשה בראשית, משברא שמים וארץ ברא האור, שנאמר (בראשית א, א): בראשית ברא אלהים ואחר כך (שם שם, ג): ויאמר אלהים יהי אור. ודוד פרשו מאחר שברא אור, ברא שמים, שנאמר (תהלים שם, ב): עוטה אור כשלמה. והדר נוטה שמים כיריעה, הרי למדנו, משברא אור, ברא שמים. שלשה בריות קדמו את העולם: המים, והרוח, והאש. המים, הרו וילדו אפלה. האש, הרה וילדה אור. הרוח, הרה וילדה חכמה. ובשש בריות אלו העולם מתנהג: ברוח, בחכמה, ובאש, ובאור, ובחשך, ובמים. לפיכך, דוד אמר (שם שם, א): ברכי נפשי את ה׳, ה׳ אלהי גדלת מאד. אדם רואה עמוד נאה, אומר: ברוך המחצב שנחצב ממנו. נאה העולם, ברוך המקום שחצבו ובראו בדבר. אשריך העולם, שהקדוש ברוך הוא מלך (המליך): בך בשר ודם. צר איקונין שלו על הטבלא של עץ, הטבלא מצורתו, האלהים, יהי שמו מבורך, הוא גדול, ואיקונין שלו גדולה, העולם קטן והוא גדול מן העולם, שנאמר (ישעיה כו, ד): כי ביה ה׳ צור עולמים. מה תלמוד לומר צור עולמים? שני עולמים עליו, אינן חשובין כלום, לכך נאמר: ה׳ אלהי גדלת מאד. משעטף את האור, חזר וברא את העולם, שנאמר (תהלים קד, ב): עוטה אור כשלמה וגו׳. בשר ודם משבונה את הבית, הוא בונה את העליה, האלהים אינו כן, משמתח מעזיבה, בנה עליה, ומשבנה עליה העמיד אותן על אויר העולם, על בלימה. ואחר כך התקין מרכבותיו עננים, ואחר כך האסטים שלו, על סערה. ומי מודיעך כל הדברים האלו? דוד, שהוא פירש מעשה אלהים, להודיע לבאי עולם גבורתו, שנאמר (תהלים שם, ג): המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו, לא בנחשת ולא בברזל, אלא בגזוזטראות של מים. ואחר כך בנה את העליות, לא באבן ולא בגזית, אלא רכסים של מים, שנאמר: המקרה במים עליותיו. בשר ודם, עושה סרגלא שלו חזקה, שתשא כל משאו ועושה אותה, בברזל, בנחושת, ובכסף, ובזהב.

והאלהים, יהי שמו מבורך. הענן אין בו ממש, ועושה סרגלין שלו עבים, שנאמר: השם עבים רכובו. בשר ודם, אם היה לפניו דרך של שקיעה, מהלך הוא על אבנים, שהם קשים. והאלהים אינו כן, אלא עוזב את הענן הנראה, ומהלך על הרוח, שאינו נראה, שנאמר (שם שם, ג): המהלך על כנפי רוח. בשר ודם, מכתיב לו סטרטיוטין גבורים, בריאים, כדי ללבוש קסדא, ושריון, וכלי זיין. והקדוש ברוך הוא, הכתיב סטרטיוטין שלו, שאינן נראין, שנאמר (שם שם, ד): עושה מלאכיו רוחות. הרוח יוצא והברק אחריו, שנאמר (שם שם, שם): משרתיו אש לוהט, משברא רקיע, ברא מלאכים ביום השני, ובו ביום ברא גיהנם, שאין כתוב בו כי טוב, כגון: בשר ודם, שהוא קונה עבדים ואומר: עשו אספתין! אמרו לו: למה כך? אמר להם: שאם ימרדו ישמעו אספיקולא. כך אמר הקדוש ברוך הוא: בורא אני גיהנם, שאין כתוב בו "כי טוב", שאם יחטאו בני אדם יורדין לתוכו. ומנין שנבראת גיהנם ביום השני? שכן הנביא מפרש (ישעיה ל, לג): כי ערוך מאתמול תפתה מן היום שאדם יכול לומר: אתמול ואימתי, אדם יכול לומר אתמול ביום השני, שיום אחד בשבת לפניו. ואחר כך ברא יבשה, בשלישי בשבת, שנאמר (תהלים שם, ה): יסד ארץ על מכוניה. ואותה שעה, אחד ערום ואחד לבוש, כגון: בשר ודם, שיש לו שני עבדים, הפשיט כסותו של אחד והלבישה לחבירו. כך אמר האלהים (בראשית שם, ט): יקוו המים, גלה את הארץ וכסה את התהום. וכן דוד אומר (תהלים שם, ו): תהום כלבוש כסיתו. (תהלים שם, ז): מן גערתך ינוסון. כגון בשר ודם, שראה גתו מלאה ענבים והכרם לבצור. אמרו לו: והיכן אתה נותן שאר ענבים, בשביל שהגת קטנה? אמר להם: אני עושה גת, שתטול לכל הענבים שבכרם. מה עשה? רפש הענבים ובעט ראשון ראשון, ואחר כך הביא את הענבים שבכרם, והחזיק הגת כל הענבים. כך היה כל העולם מלא מים במים, והארץ שקועה במים. אמר הקדוש ברוך הוא (בראשית שם, שם): ותראה היבשה. אמרו המים: הרי העולם אנו מלאים, ועד עכשיו צר לנו להיכן אנו הולכין? יהי שמו מבורך, בעט באוקיינוס והרגו, שנאמר (איוב כו, יב): בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב, ואין מחץ, אלא לשון הריגה, שנאמר (שופטים ה, כו): ומחצה וחלפה רקתו, כשהרג אותן, יש אומרים: שהן בוכין עד היום הזה, שנאמר (איוב לח, טז): הבאת עד נבכי ים. ולמה הרג אותן? שהבית שהוא מחזיק מאה חיים, מחזיק אלף מתים, לכך נקרא אוקיינוס, "ים המות", ועתיד אלהים לרפאתו, שנאמר (יחזקאל מז, ח): אל הימה המוצאים ונרפאו המים, כיון שראו שאר המים שבעט באוקיינוס, לקול צעקתו ברחו חביריהן, כמו חמר. בשר ודם, שהוא הולך והיו לפניו שני עבדים, אותן הראשונים רצין ובורחין, כך היו שאר המים שבעולם, בורחים מקול צעקתו של אוקיינוס, שנאמר (תהלים קד, ז): מן גערתך ינוסון, והיו בורחין ולא היו יודעין להיכן בורחין, שנאמר (תהלים שם, ח): יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם. כגון עבד בשר ודם שאמר לו אדונו: המתן לי בשוק ולא אמר לו היכן ימתין, התחיל העבד אומר: שמא אצל בסילקי אמר לי להמתינו, או שמא אצל בית המרחץ אמר לי, או שמא בצד פיטרון אמר לי! עלה מצאו סטרו מסטר, אמר לו: על שער פלטרין של אפרכוס שלחתיך! כך היו המים חוזרים, כששמעו שאמר להם הקדוש ברוך הוא (בראשית א, ט): יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד, לא לדרום ולא לצפון אמר להם, אלא היו פוזרין, יעלו הרים ירדו בקעות, סטרן הקדוש ברוך הוא מסטר, אמר להם: למקומו של לויתן אמרתי לכם לילך! מנין כן? שנאמר (שם שם, ח): אל מקום זה יסדת להם וזהו מקומו של לויתן, שנאמר (שם שם, כו): לויתן זה יצרת לשחק בו (שם שם, ט): גבול שמת בל יעבורון. כגון בשר ודם, שהכניס בהמתו לדיר ונעל המסגר בפניה, כדי שלא תצא ותרעה את התבואה, כך נעל הקדוש ברוך הוא את הים בחול והשביעו, שלא יצא מן החול, שנאמר (ירמיה ה, כב): אשר שמתי חול גבול לים (תהלים שם, י). המשלח מעיינים בנחלים, כגון בשר ודם, שיש לו עקלים של זיתים, כבש את הקורה זה על זה והשמן יורד מלמעלה והשמן יורד מלמטה, כך ההר מכאן וההר מכאן כבושין על המעיינות, והן מקטיעין ויוצאין מבין ההרים, לכך כתיב: המשלח מעיינים בנחלים. אחר כך מה דוד אומר (שם שם, יט): עשה ירח למועדים, שלש מאות וששים וחמש חלונות ברא הקדוש ברוך הוא ברקיע, מאה ושמונים ושלשה במזרח ומאה ושמונים ושנים במערב, מהן ברא לשמש, ומהן ברא ללבנה, שיהא העולם שט אחריו והוא מהלך כולן, חוץ מאחד עשר חלונות שאין הלבנה נכנסת לאחד מהן, כגון אפרכוס ודוכס, שהיו נוטלין דונטיבא. אפרכוס נוטל לפי כבודו ודוכס לפי כבודו. כך השמש נקרא גדול והלבנה נקראת קטן, לכך השמש נקרא גדול, שהוא גדול על הלבנה אחד עשר יום, לכך ברא הלבנה בשביל מועדות, שיהיו ישראל מרבין וממעטין כלבנה, ואינו רע לה בעבור תקנת המועדות, שכל השנה מונה לחמה, לשני עולם, ולשנים של בני אדם, והוא שיודע קצו של כל אדם ואדם, כמה שנים ראה השמש. וכל הימך לומר, שבשביל אלו המועדות עשה את הלבנה. עמד דוד ופירש: עשה ירח למועדים. אמרו לו לדוד: עד שאנו במצרים נטלנו חדש של לבנה, הדא הוא דכתיב: החדש הזה לכם: העשירית, שאין עוד לא אנחה לא אנקה ולא יגון, אלא הכל שמחים, שנאמר (שם לה, י): ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה:

כג דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (משלי ה, יז): יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך. אמר הקדוש ברוך הוא: איני מזהיר עובדי כוכבים על עבודת כוכבים, אלא לכם, שנאמר (ויקרא כו, א): לא תעשו לכם אלילים, לא נתתי המשפט אלא לכם, שנאמר (הושע ה, א): שמעו זאת הכהנים והקשיבו בית ישראל ובית המלך האזינו כי לכם המשפט. הצדקה שלכם, שנאמר (דברים כד, יג): ולך תהיה צדקה. הרחמים שלכם, שנאמר (שם יג, יח): ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. ושמיטים ויובלות שלכם, שנאמר (ויקרא כה, י): וקדשתם את שנת החמשים שנה. ואומר יובל היא, קדש תהיה

לכם, ולא נתתי המצות אלא לכם, שנאמר (דברים יא, יג): והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום. המעשרות והבכורות לכם, שנאמר (שם יד, כג): ואכלת לפני ה׳ אלהיך מעשר דגנך וגו׳. הקרבנות לכם, שנאמר (שמות כ, כא): וזבחת עליו את עולותיך. הברכות לכם, שנאמר (במדבר ו, כד): יברכך ה׳ וישמרך. וכן (ויקרא כה, כא): וצויתי את ברכתי לכם. וארץ ישראל לכם, שנאמר (שם שם, לח): לתת לכם את ארץ כנען, ולא ארץ ישראל בלבד, אלא אפילו כל הארצות סביבותיה, שנאמר (יהושע א, ג: כל מקום אשר תדרוך כף רגליכם בו. וגו׳. לא נתתי התורה אלא לכם, שנאמר (משלי ד, ב): כי לקח טוב נתתי לכם תורתי וגו׳. הציצית נתתי לכם, שנאמר (במדבר טו, לט): והיה לכם לציצית. ימים טובים נתתי לכם, שנאמר (ויקרא כג, ז): מקרא קודש יהיה לכם. יום הכפורים נתתי לכם, שנאמר (שם שם, כח): כי יום כפורים הוא. לולב לכם, שנאמר (שם שם, מ): ולקחתם לכם ביום הראשון. סוכה לכם, שנאמר (שם שם, מב): כל האזרח בישראל וגו׳. לא נתתי אורה אלא לכם, שנאמר (ישעיה ס, א): קומי אורי כי בא אורך. לא נתתי ראשי חדשים אלא לכם, שנאמר: החדש הזה לכם. פסח לכם, שנאמר (שמות יב, ו): והיה לכם למשמרת. הוי, יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך:

כד דבר אחר: החדש הזה לכם הרואה את הלבנה היאך צריך לברך, בזמן שהיו ישראל מקדשין את החדש? יש מן רבנן אמרין: ברוך מחדש חדשים. ויש מהם אומרים: ברוך מקדש חדשים. ויש מהם אומרים: מקדש ישראל, שאם אין ישראל מקדשים אותו, אין אותו קדוש כלום. ואל תתמה על זה, שהקדוש ברוך הוא קדש את ישראל, שנאמר (ויקרא כ, כו): והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה׳, ולפי שהם מקודשים לשמים, לכך מה שהם מקדשים הוא מקודש! רצונך לידע צא ולמוד מכלי השרת, משה קדש את המשכן ואת כל כליו. מי היה מקדשם? יכול היה משה לבא ולקדשן?! אלא מה היו עושין? היה הכהן מקבל בו דבר של קדש והכלי מתקדשת, כשם שקדש משה בדם המזבח, או יין נסך, או מנחה מערה בכלי חול וכלי חול מתקדש, ואם כלי חול, כשהוא מתמלא מן הקדש, מתקדשת, על אחת כמה וכמה ישראל, שהם קדושים ומקדשים את החדש! אמר הקדוש ברוך הוא: אני קדוש, אני ולעצמי אני מקדש?! אלא הריני מקדש את ישראל והן מקדשין אותי, לכך כתיב (שם כ, כו): והייתם לי קדושים (שם כא, ח): כי קדוש אני ה׳ מקדשכם. וכן דוד אומר (תהלים כב, ד): ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. ומתי התחילו ישראל לקדש את החדש? במצרים, הדא הוא דכתיב: החדש הזה לכם:

כה דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (תהלים קמז, יט): מגיד דבריו ליעקב, זו התורה. חוקיו ומשפטיו לישראל, אלו קדושי החדשים, שיש בהם חוקים ומשפטים. חוקים, אלו המועדים, שתלוים בהם המשפטים ואין חקיו, אלא חגים, שנאמר (שם פא, ה): כי חק לישראל הוא. כיצד המשפטים תלוים בהן? אדם מוכר שדה, או בית, או עבד, או שהוא לוה ומלוה לחבירו, אם רצה אדם לגזול לחבירו, הוא מוציא לו שטר, והדיינין רואין היאך כתב לו, ומאימתי כתב לו הגרמסיון, מאיזה חדש, בכמה בחדש היה, וכך בודקין הדיינין ואומרין לגוזל: אי אפשר לך לגוזלו. הוי, חקיו ומשפטיו לישראל, הדיינין בודקין חדשים, שמן חשבון חדשים הדיינין דנין:

כו דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (שם עב, ז): יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח, עד שלא הוציא הקדוש ברוך הוא את ישראל ממצרים, ברמז הודיע להם, שאין המלכות בא להם עד שלשים דור, שנאמר: החדש הזה לכם ראש חדשים, החדש שלשים יום, ומלכות שלכם שלשים דור. הלבנה בראשון של ניסן מתחלת להאיר, וכל שהיא הולכת מאירה עד חמישה עשר ימים, ודסקוס שלה מתמלא, ומחמישה עשר עד שלשים אור שלה חסר, בשלשים אינה נראית. כך ישראל, חמישה עשר דור מן אברהם ועד שלמה. אברהם התחיל להאיר, שנאמר (ישעיה מא, ב): מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו. בא יצחק אף הוא האיר, שנאמר (תהלים צז, א): אור זרוע לצדיק. בא יעקב והוסיף אור, שנאמר (ישעיה י, יז): והיה אור ישראל לאש. ואחר כך, יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד. כיון שבא שלמה, נתמלא דיסקוס של לבנה, שנאמר (דה״א כט, כג): וישב שלמה על כסא ה׳ למלך. וכי יוכל אדם לישב בכסאו של הקדוש ברוך הוא, מי שנאמר בו (דניאל ז, ט): כרסיה שביבין די נור?! אלא מה הקדוש ברוך הוא שולט מסוף העולם ועד סופו, ושולט בכל המלכים, שנאמר (תהלים קלח, ד): יודוך ה׳ כל מלכי ארץ. כן של שלמה, מסוף העולם ועד סופו, שנאמר (דה״ב ט, כג-כד): וכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה וגו׳. והמה מביאים איש מנחתו, לכך נאמר: וישב שלמה על כסא ה׳ למלך. הקדוש ברוך הוא לבושו הוד והדר, ונתן לשלמה הוד מלכות, שנאמר (דה״א שם, כה): ויתן עליו הוד מלכות. בכסאו של הקדוש ברוך הוא, כתיב (יחזקאל א, י): ודמות פניהם פני אדם ופני אריה. ובשלמה כתיב (מ״א ז, כט): ועל המסגרות אשר בין השלבים אריות בקר. וכתוב אחד אומר (שם שם, לג): כמעשה אופן המרכבה. בכסאו של הקדוש ברוך הוא אין דבר רע נוגע, שנאמר (תהלים ה, ה): לא יגורך רע. ובשלמה כתיב (מ״א ה, יח): אין שטן ואין פגע רע. הקדוש ברוך הוא עשה ששה רקיעים, ובשביעי יושב. ובכסאו של שלמה כתיב (שם י, יט): שש מעלות לכסא ויושב במעלה השביעית, הרי נתמלא דיסקוס של לבנה, ומשם התחילו המלכים פוחתין והולכין. (דה״א ג, י): ובן שלמה רחבעם, ובן רחבעם אביה, ובנו אסא, יהושפט, יהורם, אחזיהו, יואש, אמציהו, עוזיה, יותם, אחז, יחזקיה, מנשה, אמון, יאשיהו, יהויקים. כיון שבא צדקיהו, דכתיב (ירמיה נב, יא): ואת עיני צדקיהו עור,

חסר אורה של לבנה. וכל אותן השנים, אף על פי שהיו ישראל חוטאין, היו האבות מתפללין עליהן, ועושין שלום בין ישראל למקום, שנאמר (תהלים עב, ג): ישאו הרים שלום לעם, ואין הרים אלא אבות, שנאמר (מיכה ו, ב): שמעו הרים את ריב ה׳. ועד מתי היו האבות מתפללין עליהן? עד שאבד צדקיהו את עיניו וחרב בית המקדש, שנאמר (תהלים שם, ז): ורב שלום עד בלי ירח, עד שלשים דור שהיה לישראל מן המלכות, מן אותה שעה ועד עתה. מי עושה שלום לישראל? ה׳, שנאמר (במדבר ו, כו): ישא ה׳ פניו אליך וישם לך שלום:

כז דבר אחר: החדש הזה לכם, הדא הוא דכתיב (שמות ד, כב- כג): ואמרת אל פרעה כה אמר ה׳ בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך, יתעלה שמו של הקדוש ברוך הוא, שהוא (ישעיה מו, י): מגיד מראשית אחרית. באברהם הוא אומר (בראשית טו, יד): וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. מהו דן? מכת בכורות, שנקרא נגע, שנאמר (שמות יא, א): עוד נגע אחד. מהו דן אנכי? אמר הקדוש ברוך הוא: פורע אני מהם במכת בכורות, שנאמר: הנה אנכי הורג את בנך בכורך. והסימן הזה מסר הקדוש ברוך הוא לאברהם, ואברהם ליצחק, ויצחק ליעקב, ויעקב ללוי, ולוי לקהת, וקהת לעמרם, ועמרם למשה, והיה משה משמרו ובא. מהו בני בכורי ישראל? אמר רבי חייא: בנים שאבותם ברכו אותן במעשיהם, זה אברהם, שנאמר (בראשית יד, יט): ברוך אברם לאל עליון. דבר אחר: בני בכורי ישראל בנים של מי שנטל את הבכורה. דבר אחר: בני בכורי ישראל אמר הקדוש ברוך הוא לפרעה הרשע: אי אתה יודע כמה חבבתי את הבכורה, שכתבתי בתורתי (דברים טו, יט): לא תעבד בבכור שורך, וכל מי שהוא עובד בו לוקה, ואתה שלחת ידך בבכורי, דין הוא שתלקה! והביא הקדוש ברוך הוא עליו עשר מכות, כנגד עשר נסיונות שנתנסה אברהם אבינו, ועמד בכולן, והביא אותן על ידי משה ואהרן ועל ידו. משל למלך, שמרדו עליו עשר מדינות, נהג עמו שני פלמרכין והלך וכבש אותן. אמר המלך: אם אכתבם על שמי, היאך אני חולק להם כבוד? ! ואם אכתבם על שמם, הריני מוציא עצמי מן הכלל? ! אלא, הריני משלשם, והרי יש כאן אחת יתירה, הריני מחלקו על שלשתנו. כך היתה מכת השחין על ידי שלשתן. ומהו שאומר בשחין (שמות ט, יא): בחרטמם חסר? שנגע בשר של מעלן, כדי שלא יהא להם עמידה. עשר מכות הביא עליהם בנימוס המלכות, והצפרדעים היו להם קשים, שנאמר (תהלים עח, מה): וצפרדע ותשחיתם, שהיו מחבלין גופיהן ומסרסין אותן, שנאמר (שמות ז, כח): ובחדר משכבך ועל מטתך. אמרו להם הצפרדעים: מוניטא של אלהיכם בטלה, ושלכם קיימת? ! לפיכך, ותשחיתם כמה דתימא (בראשית לח, ט): ושחת ארצה. ומנין שהיו מדברות? שנאמר (שמות ח, ח): על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה, ועוד הביא עליהם מכת ערוב, לפי שהיו מעורבבין. איש אחד בא על עשרה נשים, ועשרה אנשים באים על אשה אחת, לכך, הביא עליהם ערבוביא. וכשאמר הקדוש ברוך הוא למשה: עוד נגע אחד אביא על פרעה אמר משה: הרי הגיע הסימן, (יחזקאל לג, כד): אחד היה אברהם, הרי הנגע אחד, ולפי שהן היו בכורים, לכך הרג בכורים, שנאמר: הנה אנכי הורג את בנך בכורך, הוא הסימן על אברהם, דן אנכי. דבר אחר: למה נקרא ישראל בני בכורי? לפי שכתוב בתורה (דברים כא, יז): כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים. כך ישראל יורשים שני עולמות, העולם הזה והעולם הבא, ולכך מסר הקדוש ברוך הוא סוד הלבנה לישראל, שיהיו הם מונים בה. והעובדי כוכבים מונין לחמה, לומר מה חמה אינה אלא ביום, כך אין מושלים אלא בעולם הזה. ומה החמה היא של אש, כך הם עתידין לידון בה, שנאמר (מלאכי ג, יט): כי הנה היום בא בוער כתנור. וכשם שהלבנה נראית ביום ובלילה, כך ישראל מושלים בעולם הזה ובעולם הבא. וכשם שהלבנה היא של אור, כך ישראל נוחלין האור, שנאמר (תהלים צז, יא): אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. ואומר (ישעיה ס, א): קומי אורי כי בא אורך. ולכך נאמר: החדש הזה לכם, שיהא שלכם, שאתם בדוגמתה:

כח דבר אחר: החדש הזה לכם זה אחד מארבעה דברים, שהראה הקדוש ברוך הוא למשה באצבעו, לפי שהיה מתקשה בהן: הראהו מעשה שמן המשחה, שנאמר (שמות ל, לא): שמן משחת קדש יהיה זה לי וגו׳ הראהו מעשה המנורה, שנאמר (במדבר ח, ד): וזה מעשה המנורה. הראהו השרצים, שנאמר (ויקרא יא, כט): וזה לכם הטמא. והלבנה, שנאמר: החדש הזה לכם. זעזע את הימים והראהו את בן נפילים, שנאמר (תהלים כט, ג): קול ה׳ על המים. זעזע את הישוב והראהו את הצב, שנאמר (שם שם, ה): קול ה׳ שובר ארזים. זעזע את המדבר והראהו שם את הַדֶּאֶר, שנאמר (שם שם, ח): קול ה׳ יחיל מדבר. זעזע את האש והראהו את הסלמנדרא, שנאמר (שם שם, ז): קול ה׳ חוצב להבות אש. ואימתי עשה לו כן? ב״זה לכם הטמא״. זעזע את העולם והראה לו את הלבנה, שנאמר (שם שם, ד): קול ה׳ בכח. זעזע את העולם והראה לו מעשה המנורה, שנאמר (שם שם, שם): קול ה׳ בהדר. זעזע את העולם והראה לו מעשה שמן המשחה, שנאמר (שם שם, ט): קול ה׳ יחולל אילות. (שם שם, שם): ויחשוף יערות, אלו סמני הקטרת. (שם שם, שם): ובהיכלו כלו אומר כבוד, כל המלכים כל אחד ואחד היו אומרים כבודו של הקדוש ברוך הוא, התחילו כלן נותנין שבח לו, שנאמר (שם קלח, ד): יודוך ה׳ כל מלכי ארץ:

כט דבר אחר: החדש הזה לכם מדת הקדוש ברוך הוא אינו כמדת בשר ודם. מדת בשר ודם, שנים עומדים בפני המלך, אחד מלמד קטיגוריא שלו, ואחד סניגוריא שלו. לא כל המלמד קטיגוריא מלמד סניגוריא, ולא המלמד סניגוריא מלמד קטיגוריא. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, הוא מלמד סניגוריא, הוא מלמד קטיגוריא, הוא הפה שאמר (ישעיה א, ד): הוי גוי חוטא הוא הפה שאמר (שם כו, ב): פתחו שערים ויבא גוי צדיק. הפה שאמר (שם א,

שם): עם כבד עון, הוא שאמר (שם ס, כא): ועמך כלם צדיקים. הפה שאמר (שם א, שם): בנים משחיתים, הוא שאמר (שם נד, יג): וכל בניך למודי ה׳. הפה שאמר (שם א, שם): זרע מרעים, הוא שאמר (שם סא, ט): ונודע בגוים זרעם. הפה שאמר (שם א, טו): גם כי תרבו תפלה אינני שמע, הוא הפה שאמר (שם סה, כד): והיה טרם יקראו ואני אענה. הפה שאמר (שם א, יד): חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי. הוא שאמר (שם סו, כג): והיה מדי חדש בחדשו. למה אמר חדשיכם? לפי שחדשים מתנה הם לישראל, שנאמר: החדש הזה לכם:

ל דבר אחר: החדש הזה לכם משל למלך, שהיו לו אוצרות מלאים זהב וכסף, אבנים טובות ומרגליות, והיה לו בן אחד. כל זמן שהיה הבן קטן, היה אביו משמר את הכל, הגדיל הבן ועמד על פרקו. אמר לו אביו: כל זמן שהיית קטן, אני הייתי משמר את הכל, עכשיו שעמדת על פרקך, הרי הכל מסור לך. כך היה הקדוש ברוך הוא משמר את הכל, שנאמר (בראשית א, יד): והיו לאותות ולמועדים, כיון שעמדו ישראל, מסר להם הכל, שנאמר: החדש הזה לכם:

לא דבר אחר: החדש הזה לכם משל למלך, שקדש אשה וכתב לה מתנות מועטות. כיון שבא ללקחה, כתב לה מתנות רבות כבעל. כך, העולם הזה אירוסין היו, שנאמר (הושע ב, כא): וארשתיך לי לעולם, ולא מסר להם אלא הלבנה בלבד, שנאמר: החדש הזה לכם, אבל לימות המשיח יהיו נישואין, שנאמר (ישעיה נד, ה): כי בועליך עושיך, באותה שעה מוסר להן את הכל, שנאמר (דניאל יב, ג): והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד:

פרשה טז

א ויקרא משה לכל זקני ישראל - הדא הוא דכתיב (איוב יב, יב): בישישים חכמה ואורך ימים תבונה. למה זכו הזקנים שיגאלו ישראל על ידיהן? אלא, בשעה שנגלה הקדוש ברוך הוא על משה בסנה, אמר לו (שמות ג, טז): לך ואספת את זקני ישראל, כיון שבא משה, מיד (שם ד, כט): וילך משה ואהרן ויאספו את כל זקני בני ישראל ואומר (שם שם, לא): ויאמן העם. אמר הקדוש ברוך הוא: הריני פורע לזקנים, על שעשו את ישראל להאמין בשמי, בשעה שאמר משה ואומר להם (שם ג, יג): אלהי אבותיכם שלחני אליכם, אלו לא קבלו הזקנים את דבריו של משה, אף כל ישראל לא היו מקבלים, אלא הזקנים קבלו תחלה ומשכו כל ישראל אחריהם, ועשו אותן להאמין לשמו של הקדוש ברוך הוא. אמר הקדוש ברוך הוא: אף אני עושה להם כבוד, ויהיה גאולת ישראל על ידיהן, שיהיו ישראל שוחטים פסחיהם על ידיהן של זקנים, שנאמר: ויקרא משה לכל זקני ישראל, לפיכך הכתוב משבחן: בישישים חכמה:

ב משכו וקחו לכם צאן - הדא הוא דכתיב (ישעיה ל, טו): בשובה ונחת תושעון. תנינן, בכל מתרפאין חוץ, מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. כיצד? שאם יאמרו לו לאדם: בא והרוג את הנפש, ואתה מתרפא אל ישמע להן, שכן כתיב (בראשית ט, ו): שופך דם האדם באדם דמו ישפך, הואיל, וכל מי שהוא שופך דם האדם, באדם, דמו ישפך, היאך יכול החולה להתרפאות בשפיכות דמים? ! גלוי עריות כיצד? אם יאמרו לו לאדם: עסוק בגלוי עריות ואתה מתרפא, לא ישמע להן, שאסור לו לאדם לעסוק בגלוי עריות. אתה מוצא שתי פרשיות סמוכות, פרשת נזיר ופרשת סוטה, הנזיר נודר שלא לשתות יין, אמר לו הקדוש ברוך הוא: נדרת שלא לשתות יין, כדי להרחיק עצמך מן העבירה, אל תאמר: הריני אוכל ענבים ואין לי עון. אמר לו הקדוש ברוך הוא: הואיל ונדרת מן היין, הריני מלמדך, שלא תחטא לפני. אמר למשה: למד לישראל הלכות נזירות, שנאמר (במדבר ו, ב-ד): איש כי יפליא לנדור וגו׳ מיין ושכר יזיר מכל אשר יעשה מגפן היין, וכיון שיעשה כך, הרי הוא כמלאך, (שם שם, ח): כל ימי נזרו קדש הוא לה׳, כמה דאת אמר (דניאל ד, י): ואלו עיר וקדיש. וכן האשה נקראת גפן, שנאמר (תהלים קכח, ג): אשתך כגפן פוריה. אמר הקדוש ברוך הוא: אל תאמר: הואיל ואסור לי להשתמש באשה, הריני תופשה ואין לי עון, או שאני מגפפה ואין לי עון, אני נושקה ואין לי עון. אמר הקדוש ברוך הוא: כשם שאם נדר נזיר, שלא לשתות יין, אסור לאכול ענבים לחים ויבשים, ומשרת ענבים, וכל היוצא מגפן היין, אף אשה שאינה שלך, אסור ליגע בה כל עיקר, שכן שלמה אומר (משלי ו, כז-כט): היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. לכך סמך הקדוש ברוך הוא פרשת נזיר לפרשת סוטה, שהן דומות זו לזו, וכל מי שנוגע באשה שאינה שלו, מביא מיתה על עצמו, שנאמר (שם ז, כו): כי רבים חללים הפילה. וכתיב (שם ה, ה): רגליה יורדות מות שאול צעדיה יתמוכו, הואיל ויש בה כל המדות הללו, היאך יכולה היא ליתן חיים לחולה? ! לכך אין מתרפאין בה. עבודת כוכבים כיצד? שאם היה אדם מישראל חולה ויאמרו לו: לך אצל עבודת כוכבים פלונית ואתה מתרפא, אסור לילך, שכן הוא אומר (שמות כב, יט): זובח לאלהים יחרם בלתי לה׳ לבדו, והואיל שכל מי שעובד עבודת כוכבים יחרם, מוטב לו למות בחולי, ואל יעשה חרם בעולם הזה, ולא זה בלבד אסור, אלא כל דבר שהוא של עבודת כוכבים אסור להתרפאות בו. שאם יאמרו לו לאדם: טול ממה שמקטירין לעבודת כוכבים, או טול מן האשרה

ועשה מהן קמיע והתרפא, אל תטול, שכן כתיב (דברים יג, יח): ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, זו עבודת כוכבים. ואומר (שם ז, כו): ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו. למה? שאין בהם ממש, ואין מועילין כלום, שנאמר (ירמיה י, ה): אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטב אין אותם. וכן אתה מוצא, שירמיהו אומר לדורו: הריני נכנס עם עבודת כוכבים לדין, ואומר מעשיה ומעשה אלהים, ויודע מה בין הקדוש ברוך הוא לעבודת כוכבים, אתה מוצא ארבע פעמים בדף אחד, הראה ירמיה גנותה של עבודת כוכבים ושבחו של אלהים, שנאמר (שם שם, ב-ג): כה אמר ה׳ אל דרך הגוים אל תלמדו כי חקות העמים הבל הוא. (שם שם, ד-ה): בכסף ובזהב ייפהו כתמר מקשה המה, שמעתם גנותה של עבודת כוכבים, בואו ושמעו שבחו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם שם, ו): מאין כמוך ה׳. (שם שם, ז): מי לא ייראך מלך הגוים, שמעתם שבחו של הקדוש ברוך הוא, בואו ושמעו גנותה של עבודת כוכבים, שנאמר (שם שם, ח-ט): ובאחת יבערו ויכסלו וגו׳. כסף מרקע מתרשיש יובא וגו׳ שמעתם גנותה של עבודת כוכבים, בואו ואגיד לכם שבחו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם שם, י): וה׳ אלהים אמת, שמעתם שבחו של מקום, בואו ושמעו גנותה של עבודת כוכבים, שנאמר (שם שם, יא): כדנה תימרון להום, אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה, שמעתם גנותה של עובדי כוכבים, בואו ושמעו שבחו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם שם, יב-יג): עושה ארץ בכחו וגו׳ לקול תתו המון מים בשמים, שמעתם שבחו של מקום, בואו ושמעו גנותה של עבודת כוכבים, שנאמר (שם שם, יד-טו): נבער כל אדם מדעת וגו׳, אך הבל המה מעשה תעתועים שמעתם גנותה של עבודת כוכבים, בואו ושמעו שבחו של מקום, שנאמר (שם שם, טז): לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא. אמר הקדוש ברוך הוא: הואיל והיא כאבן דומם ואין בה ממש, ואחרים שומרים אותה, שלא יגנבו אותה, היאך יכולה היא ליתן חיים לחולה? ! לכך אסור להתרפאות מכל אשר לה. וכן אתה מוצא לישראל, כשהיו במצרים, היו עובדין עבודת כוכבים ולא היו עוזבין אותה, שנאמר (יחזקאל כ, ח): איש את שקוצי עיניהם לא השליכו. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: כל זמן שישראל עובדין לאלהי מצרים, לא יגאלו לך, ואמור להן שיניחו מעשיהן הרעים, ולכפור בעבודת כוכבים, הדא הוא דכתיב (שמות יב, כא): משכו וקחו לכם, כלומר משכו ידיכם מעבודת כוכבים, וקחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים, ועשו הפסח, שבכך הקדוש ברוך הוא פוסח עליכם. הוי (ישעיה ל, טו): בשובה ונחת תושעון:

ג דבר אחר: משכו וקחו לכם צאן, הדא הוא דכתיב (תהלים צז, ז): יבושו כל עובדי פסל. בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה לשחוט הפסח, אמר לו משה: רבון העולם! הדבר הזה היאך אני יכול לעשות, אי אתה יודע שהצאן אלהיהן של מצרים הן, שנאמר (שמות ח, כב): הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו? ! אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך! אין ישראל יוצאין מכאן עד שישחטו את אלהי מצרים לעיניהם, שאודיע להם שאין אלהיהם כלום. וכן מצינו שעשה, שבאותו הלילה הכה בכוריהם של מצרים, ובו בלילה שחטו ישראל פסחיהן ואכלו, והיו המצרים רואים בכוריהם הרוגים, ואלהיהן שחוטין, ולא היו יכולין לעשות כלום, שנאמר (במדבר לג, ד): ומצרים מקברים את אשר הכה ה׳ בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ה׳ שפטים הוי יבושו כל עובדי פסל:

ד דבר אחר: משכו וקחו לכם צאן, הדא הוא דכתיב (משלי טז, יא): פלס ומאזני משפט לה׳. וכן מצינו משה ושמואל שוין כאחת, שנאמר (תהלים צט, ו): משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, בא וראה כמה בין משה לשמואל. משה היה נכנס ובא אצל הקדוש ברוך הוא, לשמוע הדבור, ואצל שמואל היה הקדוש ברוך הוא בא, שנאמר (ש״א ג, י): ויבא ה׳ ויתיצב. למה כך? אמר הקדוש ברוך הוא: בדין ובצדקה אני בא עם האדם, משה היה יושב ומי שהיה לו דין, בא אצלו ונידון, שנאמר (שמות יח, יג): וישב משה לשפוט את העם. אבל שמואל היה טורח בכל מדינה ומדינה ושופט כדי שלא יצטערו לבא אצלו, שנאמר (ש״א ז, טז): והלך מדי שנה בשנה. אמר הקדוש ברוך הוא: משה, שהיה יושב במקום אחד לדון את ישראל, יבא אצלי לאוהל מועד לשמוע הדבור, אבל שמואל שהלך אצל ישראל בעיירות ודן אותם, אני הולך ומדבר עמו, לקיים מה שנאמר (משלי טז, יא): פלס ומאזני משפט לה׳. וכן מצינו ביהודה. על שהציל שלש נפשות: תמר ושני בניה מן האש, הציל הקדוש ברוך הוא שלות בניו מן האש. ומי הם? חנניה, מישאל ועזריה. הוי, פלס ומאזני משפט לה׳. וכן במצרים היו משועבדים ישראל שמונים שנה, והיה המצרי הולך במדבר ותופס איל, או צבי ושוחטו, ושופת את הסיר ומבשל ואוכל, וישראל רואין ולא טועמין, שנאמר (שמות טז, ג): בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע לא כתיב באכלנו מסיר הבשר, אלא בשבתנו, שהיו אוכלין לחמם בלא בשר. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם זינקתם את בני בבשר, שהייתם אוכלין ולא הייתם נותנין להם, אף אני אעשה לבני שישחטו את הצאן, שאתם משתחוים להן, והן אוכלין ואתם נמסים. למה? שאני דיין אמת. הוי, פלס ומאזני משפט לה׳. לכך נאמר: משכו וקחו לכם צאן:

פרשה יז

א ולקחתם אגודת אזוב, הדא הוא דכתיב (משלי טז, ד): כל פעל ה׳ למענהו. אתה מוצא, שכל מה שברא הקדוש ברוך הוא בששת ימי בראשית, לא ברא אלא לכבודו, ולעשות בהן רצונו. ביום הראשון ברא שמים וארץ, אף הם לכבודו בראם, שנאמר (ישעיה סו, א): כה אמר ה׳ השמים כסאי. ואומר (תהלים יט, ב): השמים מספרים כבוד אל. וכן האור שברא לכבודו, הוא דכתיב (שם קד, ב): עוטה אור כשלמה. מה נברא ביום שני? רקיע לכבודו בראו, שיעמדו שם המלאכים ויהיו מקלסין אותו, שנאמר (שם קנ, א): הללוהו ברקיע עזו. מה ברא ביום שלישי? דשאים ואילנות, ומצינו שהדשאין מקלסין להקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם סה, יד): יתרועעו אף ישירו. ומנין אף האילנות? שנאמר (דה״א טז, לג): אז ירננו עצי היער מלפני ה׳. אתה מוצא שצוה הקדוש ברוך הוא מן האילנות לעשות מהן מצות. בפרה אדומה צוה להשליך בשריפתה עץ ארז ואזוב, והזאת מי נדה צוה לעשות באזוב, וטהרת המצורע צוה לעשות בעץ ארז ואזוב. וכן במצרים צוה להגיע הדם אל המשקוף ואל שתי המזוזות באזוב, שנאמר: ולקחתם אגודת אזוב. וכן ברא המים ביום שלישי, שכינסן מעל הארץ ומשם קלוסו עולה, שנאמר (תהלים צג, ד): מקולות מים רבים אדירים משברי ים. מה נברא ביום רביעי? מאורות, לכבודו בראם, שנאמר (שם קמח, ג): הללוהו שמש וירח. ביום חמישי ברא עופות לכבודו, להקריב מהן קרבן, שנאמר (ויקרא א, יד): אם מן העוף עולה קרבנו. מה נברא ביום שישי? בהמות לכבודו וצוה להקריב מהם קרבן, שנאמר (שם שם, ב): אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳ מן הבהמה מן הבקר. וברא בו אדם לכבודו, שנאמר (תהלים שם, ז-יג): הללו את ה׳ מן הארץ תנינים וגו׳. הוי, כל פעל ה׳, למענהו:

ב דבר אחר: ולקחתם לכם אגודת אזוב, הדא הוא דכתיב (שיר ב, ג): כתפוח בעצי היער. למה נמשל הקדוש ברוך הוא לתפוח? לומר לך, מה תפוח זה נראה לעין בלא כלום, ויש בו טעם וריח, כך הקדוש ברוך הוא (שם ה, טז): חכו ממתקים וכלו מחמדים, ונראה לעובדי כוכבים ולא רצו לקבל התורה, והיתה התורה בעיניהם כדבר שאין בו ממש, ויש בו טעם וריח. טעם מנין? שנאמר (תהלים לד, ט): טעמו וראו כי טוב ה׳. ויש בו מאכל, דכתיב (משלי ח, יט): טוב פריי מחרוץ ומפז. ויש בה ריח, שנאמר (שיר ד, יא): וריח שלמותיך כריח לבנון. אמרו ישראל: אנו יודעין כחה של תורה, לפיכך אין אנו זזין מן הקדוש ברוך הוא ותורתו, שנאמר (שם ב, שם): בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי. וכן יש דברים שהן נראין שפלים, וצוה הקדוש ברוך הוא לעשות מהן כמה מצות, האזוב נראה לאדם שאינו כלום וכחו גדול לפני האלהים שמשל אותו לארז בכמה מקומות: בטהרת מצורע בשריפת הפרה ובמצרים צוה לעשות מצוה באזוב, שנאמר: ולקחתם אגודת אזוב. וכן בשלמה אומר (מ״א ה, יג): וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר, ללמדך, שהקטן וגדול שוין לפני הקדוש ברוך הוא, ובדברים קטנים הוא עושה נסים, ועל ידי אזוב, שהוא שפל שבאילנות, גאל את ישראל. הוי, כתפוח בעצי היער:

ג דבר אחר: ולקחתם אגודת אזוב כלומר אני עושה אתכם אגודה לעצמי, אף על פי שאתם שפלים כאזוב, שנאמר (שמות יט, ה): והייתם לי סגולה מכל העמים. וטבלתם בדם אשר בסף מה ראה הקדוש ברוך הוא להגן עליהם בדם? כדי לזכור להם דם מילת אברהם, ובשני דמים ניצולו ישראל ממצרים, בדם פסח ובדם מילה, שנאמר (יחזקאל טז, ו): ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי, בדם פסח ובדם מילה. והגעתם אל המשקוף, בזכות אברהם. ואל שתי המזוזות, בזכות יצחק ויעקב, ובזכותם ראה את הדם ולא יתן המשחית:

ד ועבר ה׳ לנגוף את מצרים - הדא הוא דכתיב (איוב לא, יד): ומה אעשה כי יקום אל, וכי יפקוד מה אשיבנו. מי אמר הפסוק הזה? שר העולם אמרו, אף על פי שאמרו איוב על עצמו, וכן כל באי עולם עתידין לומר כך. אנו מוצאין בדור המבול, בישיבה דן אותם האלהים, שנאמר (תהלים כט, י): ה׳ למבול ישב. מה כתיב בהם? (בראשית ז, כג): וימח את כל היקום, אבל מצרים בעברה דן אותם, שנאמר: ועבר ה׳ לנגוף את מצרים. וכתיב (שמות יב, יב): ועברתי בארץ מצרים. אבל לעתיד לבא הוא עומד ודן את עולמו בעמידה, שנאמר (זכריה יד, ד): ועמדו רגליו ביום ההוא. וכתיב (צפניה ג, ח): לכן חכו לי נאם ה׳, ליום קומי לעד. אומרים באי עולם: אם בישיבה דן דור המבול ומחה אותן, ובעברה דן את המצרים והרג את בכוריהן, לכשיעמוד לעתיד לבא ודן עולמו, מי יוכל לעמוד? ! לכך כתיב (איוב לא, יד): ומה אעשה כי יקום אל מפני מה עתיד לקום, מפני צעקת עניים, שנאמר (תהלים יב, ו): משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה׳:

ה ועבר ה׳ לנגוף את מצרים - יש אומרים: על ידי מלאך. ויש אומרים: הקדוש ברוך הוא בעצמו. ומהו שאמר לנגוף? מלמד, שאף המעוברות שהיו ראויות לילד, הפילו ומתו האימהות, והמשחית יצא וחבל כל מה שמצא, ואין לנגוף אלא עוברות, שנאמר (שמות כא, כב): ונגפו אשה הרה והקדוש ברוך הוא מחבל בכוריהם של מצרים, וישראל עושין כל מה שאמר להם הקדוש ברוך הוא, שנאמר: וילכו ויעשו. למה היה הקדוש ברוך הוא וישראל דומין? למלך, שבא עם בניו בים, וספינות של פירטון מקיפות אותו. אמר להם: הא לכם מוכנות מורניות שלי, שאני עובר על גלי הים ונלחם עמהן. כך היה הקדוש ברוך הוא עם בניו במצרים, ומחנות מצרים מחשבים עליהם כל הלילה. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אי רשעים! על בני אתם מחשבים!

מורניות שלי מוכנות הן, שנאמר (תהלים קו, ח): ויושיעם למען שמו, הן עסוקים בצלי. והיה הורג הקדוש ברוך הוא בכוריהן של מצרים, והן היו מזין על פתחיהן, ושמו הגדול היה עומד על פתחיהם, והם עוסקים בהלל ובהלכות הפסח, והאלהים מפריש, שיכפר דם טמאים על דם טהורים, שנאמר (שם לד, כג): פודה ה׳ נפש עבדיו. הן היו עסוקין במצות, שהיו טוחנין ולשין, והקדוש ברוך הוא עוקר נטיעתן של מצרים, שנאמר (שם ז, ז): קומה ה׳ באפך:

פרשה יח

א ויהי בחצי הלילה - הדא הוא דכתיב (ישעיה מד, כו): מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים. אמר רבי אבהו: מקים דבר עבדו, זה משה, שנאמר (במדבר יב, ז): לא כן עבדי משה. והיאך קיים? אלא, כיון שהביא עליהם מכת החשך, התחיל פרעה צווח (שמות י, כד): לכו עבדו את ה׳ רק צאנכם ובקרכם יצג. אמר לו משה: חייך! (שם שם, כו): וגם מקננו ילך עמנו לא תשאר פרסה. מהו פרסה? אפילו בהמה שהיא כולה של מצרי, ויש בה טלף אחד לישראל, אינו מניח אותה. (שם שם, שם): כי ממנו נקח. אחר שאמר כי ממנו נקח, חזר ואמר (שם שם, שם): ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה׳. אמר לו: אם אתה, שאתה בשר ודם, בני אדם מתים אם עוברין על צוויך, ואם תוציא דבר מלפניך ותאמר גבו לי כך וכך, יכול העולם לעמוד לפניך! אבל אנו, שמא יאמר לנו אלהים: הקריבו קרבן של מאתים ועשר שנים. הוי, ואנחנו לא נדע. אמר לו פרעה: עד מתי אתה נכנס לכאן? (שם שם, כח): לך מעלי! השמר לך אל תוסף ראות פני! אמר לו משה: יפה דברת! (שם שם, כט): לא אוסיף עוד ראות פניך! אמר הקדוש ברוך הוא: מה עדיין מתבקש לי, להודיע לפרעה מכה אחת, מיד קפץ עליו אלהים כביכול, נכנס בפלטין של פרעה בשביל משה, שאמר לו: לא אוסיף עוד ראות פניך, שלא ימצא בדאי. ואתה מוצא, שלא דבר הקדוש ברוך הוא עם משה בביתו של פרעה, אלא אותה שעה. מנין? שנאמר (שם ט, כט): כצאתי את העיר אפרוש כפי אל ה׳ ועכשיו, קפץ הקדוש ברוך הוא ודבר עם משה, שנאמר (שם יא, א): עוד נגע אחד אביא על פרעה וגו׳. כיון ששמע משה שמח ונתגדל, שנאמר (שם שם, ג): גם האיש משה גדול מאד. התחיל צווח בפרהסיא (שם שם, ד): כה אמר ה׳ כחצות הלילה, יפה אמרת: אל תוסף ראות פני, אני איני עוד בא אצלך, אלא אתה בא אצלי, ושר צבא הזה שעומד עמך, וזה הפרכוס שלך, וכל בני פלטין אלו שלך, באין אצלי עמך, ומבקשים הימני ומשתחוים לי, שנצא מכאן, דכתיב (שם שם, ח): וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר, לא רצה לומר והשתחוית לי, משום כבוד מלכות. כיון שהגיע חצי הלילה, כאשר אמר משה, מיד, ויהי בחצי הלילה וה׳ הכה כל בכור, לפיכך מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, שעשה עצה עם אברהם, בשביל הדבר הזה. אימתי? כשבאו המלכים ורדף אותם. אמר לו הקדוש ברוך הוא: דייך עד חצי הלילה, בוא ונחלוק הלילה אני ואתה, שנאמר (בראשית יד, טו): ויחלק עליהם לילה. כיון שהגיע השעה שלמה העצה. הוי, ויהי בחצי הלילה לכך כתיב: ועצת מלאכיו ישלים:

ב דבר אחר: ויהי בחצי הלילה, הדא הוא דכתיב (תהלים קיט, סב): חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך. חצות לילה אקום להודות לך, על המשפטים שעשית במצרים, ולנו עשית צדקה. היאך? אלא כיון שאמר משה (שמות יב, יב): והכיתי כל בכור, התחילו מהם יראים, ויש מהם שלא היו מתיראין, מי שהיה מתירא היה מוליך בכורו אצל ישראל, ואמר לו: בבקשה ממך טול את זה וילין עמך, כיון שהגיע חצי הלילה, הרג הקדוש ברוך הוא כל הבכורות, ואותם שהיו נתונים בבתיהם של ישראל, היה הקדוש ברוך הוא פוסע בין ישראל ובין המצרים, והיה נוטל נשמתו של מצרי ומניח נשמתו של ישראל, והיה היהודי מתעורר ומוצא את המצרי מת, בין כל אחד ואחד, שנאמר (שם שם, יג): ופסחתי עליכם ולא יהיה בכם נגף, התחילו ישראל אומרים: חצות לילה אקום להודות לך. לכך נאמר: כל משפטי צדקך:

ג דבר אחר: ויהי בחצי הלילה, הדא הוא דכתיב (משלי לא, יח): טעמה כי טוב סחרה לא יכבה וגו׳. אתה מוצא שאמר הכתוב: כי אין בית אשר אין שם מת, היאך אתה מונה כל טיפה וטיפה, שהיה מוציא מצרי לכל אשה ואשה, או שהטיפה הראשונה הוא בכור, ונמצאו כל בנים מתים, שנאמר (תהלים עח, נא): ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם, טיפה ראשונה הנקבות הבכורות, אף הן מתות, חוץ מבתיה בת פרעה, שנמצא לה פרקליט טוב, זה משה שנאמר (שמות ב, ב): ותרא אותו כי טוב הוא, לפיכך אמר שלמה: טעמה כי טוב סחרה (משלי שם, טו): ותקם בעוד לילה. באיזה לילה? ויהי בחצי הלילה:

ד דבר אחר: ויהי בחצי הלילה אמר אליהוא (איוב לד, כ): רגע ימותו וחצות לילה, כיון שמתו, התחילו הכל צווחין, שנאמר: ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים, מיד, ויקרא למשה ולאהרן. אמר לו משה: מה פרעה מבקש? מי בא אצל מי, אתה אצלי או אני אצלך? אמר לו: בבקשה ממך, קומו צאו מתוך עמי. למה? (שם ט, ד): חכם לבב ואמיץ כח, מי הקשה אליו וישלם:

ה דבר אחר: ויהי בחצי הלילה אמר דוד (תהלים עז, ז): אזכרה נגינתי בלילה. אמרה כנסת ישראל: נזכרת אני את השברים, שהיית שובר את האויבים בעבורי בלילה, ואין נגינתי אלא לשון שבר, כמה דאת אמר (איכה ג, סג): אני מנגינתם. ואומר (בראשית יד, כ): אשר מגן צריך בידך. בא עלינו סנחריב שברת אותו בלילה, שנאמר (מ"ב יט, לה): ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור. אמר רבי נחמיה: בא וראה אהבתו של הקדוש ברוך הוא על ישראל, שהרי מלאכי השרת, שהן גבורי כח עושי דברו, עשאן הקדוש ברוך הוא שומרין לישראל. ומי הם? מיכאל וגבריאל, שנאמר (ישעיה סב, ו): על חומתיך ירושלים הפקדתי שומרים. וכיון שבא סנחריב, מיכאל יצא והכה בהם, וגבריאל הציל במצותו של הקדוש ברוך הוא לחנניה וחביריו. למה כך? אלא תנאין עשה עמהם הקדוש ברוך הוא. אימתי? כשבקש לירד להציל אברהם מכבשן האש. אמרו מיכאל וגבריאל לפניו: אנו יורדין להציל אותו! אמר להם: אלו ירד לשם אחד מכם לכבשן, אתם הייתם מצילין אותו, אלא לשמי ירד, ואני יורד ומצילו, שנאמר (בראשית טו, ז): אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, אלא אתן לכם זמן. אימתי תרדו? על שנזדקקתם להצילו, לכבוד שמי. אתה מיכאל, על מחנה אשור, ואתה גבריאל, על מחנה כשדים. כיון שירד גבריאל להציל לחנניה מישאל ועזריה, גזר לאש ויצא ולהט כל אותן שהשליכו אותן, שנאמר (דניאל ג, כב): גובריא אלך די הסיקו לשדרך מישך וגו'. ויש אומרים: ארבע אומות מתו שם בראשונה. כתיב (שם שם, ג): באדין מתכנשין, אחשדרפניא, סגניא, ופחותא, והדברי מלכא, וכאן חסרו ארבע, שנאמר (שם שם, כז): ומתכנשין אחשדרפניא, לפיכך אמר חנניה (תהלים קיז, א): הללו את ה' כל גוים. מישאל אמר (שם שם, שם): שבחוהו כל האומים. ועזריה אמר (שם שם, ב): כי גבר עלינו חסדו. המלאך אומר (שם שם, שם): ואמת ה' לעולם. אמת מה שאמר לי כשירדתי להציל אברהם. וכן מיכאל עשה מה שאמר לו, שנאמר (מ"ב יט, לה): ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה'. תנא, כולן פולמרכין ודוכסין היו שותין יין, והניחו קנקניהם מושלכים. אמר הקדוש ברוך הוא לסנחריב: אתה עשית שלך, שנאמר (שם שם, כג): ביד מלאכיך חרפת אף אני ביד מלאכי. מה עשה לו? (ישעיה י, טז): ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש. מהו ותחת כבודו? ששרף גופן מבפנים והניח בגדיהם מבחוץ, שכבודו של אדם בגדו. ולמה הניח בגדיהם? אלא שהיו בניו של שם, שנאמר (בראשית י, כב): בני שם עילם ואשור. אמר הקדוש ברוך הוא: חייב אני לשם אביהם, שנטלו הוא ויפת בגדיהם וכסו ערות אביהם, שנאמר (שם ט, כג): ויקח שם ויפת את השמלה, לכך אמר הקדוש ברוך הוא למיכאל: הנח בגדיהן ושרוף נשמתן. מה כתיב שם? (מ"ב שם, לה): וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים הדא הוא דכתיב (תהלים קא, ח): לבקרים אצמית כל רשעי ארץ, והיו ישראל וחזקיהו יושבין ואומרין את ההלל, שהיה ליל של פסח, והיו מתייראים לומר עכשיו ירושלים מתכבשת בידו, כיון שהשכימו בבקר לעמוד ולקרות קריאת שמע ולהתפלל, מצאו אויביהם פגרים מתים. לפיכך, אמר הקדוש ברוך הוא לישעיה (ישעיה ח, ג): קרא שמו מהר שלל חש בז, ומיהר לבוז שללם. והאחד קרא שמו עמנו אל, לומר, שאני עמו, שנאמר (דה"ב לב, ח): עמו זרוע בשר ועמנו ה' אלהינו. וכשם שעשה הקדוש ברוך הוא בעולם הזה ביד מיכאל וגבריאל, כן לעתיד לבא יעשה על ידיהם, שנאמר (עובדיה א, כא): ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, זה מיכאל וגבריאל. ורבינו הקדוש אומר: זה מיכאל לעצמו, שנאמר (דניאל יב, א): ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך, שהוא תובע צרכיהן של ישראל ומדבר עליהם, שנאמר (זכריה א, יב): ויען מלאך ה' ויאמר ה' צבאות עד מתי אתה לא תרחם את ירושלים. ואומר (דניאל י, כא): ואין אחד מתחזק עמי כי אם מיכאל שרכם. אמר רבי יוסי: למה מיכאל וסמאל דומין? לסניגור וקטיגור עומדין בדין, זה מדבר וזה מדבר. גמר זה דבריו וזה דבריו, ידע אותו הסניגור שנצח. התחיל משבח את הדיין, שיוציא איפופסין. בקש אותו קטיגור להוסיף דבר. אמר לו הסניגור: החרש ונשמע מן הדיין! כך מיכאל וסמאל עומדים לפני השכינה, והשטן מקטרג, ומיכאל מלמד זכותן של ישראל, והשטן בא לדבר, ומיכאל משתקו. למה? שנאמר (תהלים פה, ט): אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו. הוי (שם עז, ז): אזכרה נגינתי בלילה, על נס של חזקיהו. דבר אחר: אזכרה נגינתי, נזכר אני מה שעשית לנו במצרים, ומנגנין שעשית למצרים. היאך? מתחלה כשבקש הקדוש ברוך הוא להביא המכות על המצרים, מכת בכורות אמר להביא תחלה, שנאמר (שמות ד, כג): הנה אנכי הורג את בנך בכורך, התחיל אומר (שם ה, ב): מי ה' אשר אשמע בקולו. אמר הקדוש ברוך הוא: אם אביא עליו מכת בכורות תחלה, משלחן אלא, מביא אני עליו מכות אחרות, (תחלה): ובעקב זאת אני מביא את כולן, שנאמר: וה' הכה כל בכור. לפיכך, דוד מקלס (תהלים צ, יא): מי יודע עוז אפך, מי יודע נגנין שלך, שאתה עושה בים, שנאמר (שם עז, כ): בים דרכך ושבילך במים רבים ועקבותיך לא נודעו, דברים שאתה עושה בעקב, מי יודע:

ו אמר האלהים למשה: אמור להם לישראל, מה אתם עושים? תהיו יודעים, שיגוף את מצרים, שנאמר (שמות יב, כג): ועבר ה' לנגוף את מצרים. אמר רבי לוי: מהו ועבר ה'? אמר להם הקדוש ברוך הוא: עובר אני על הדבר אשר אמרתי. משל למלך, שהלך בנו לברבריאה, עמדו הברבריים וקבלו אותו ועשו אותו מלך עליהם. שמע המלך ואמר: מה כבוד אני עושה לאלו, שגדלו בני והמליכוהו עליהם, אלא אני קורא שם אותה המדינה, על שם בני. חזרו אחרי ימים וקללו בנו של מלך ושעבדו אותו. אמר המלך: אני עובר על מה שכיבדתי אותם, יוצא אני ועושה עמהם מלחמה, ומציל את בני. כך ירד יוסף למצרים וקבלו אותו ועשו אותו מלך עליהם, שנאמר (בראשית מב, ו): ויוסף הוא השליט על הארץ, כבדו את יעקב, שנאמר (שם נ, ג): ויבכו

אותו מצרים שבעים יום. אמר הקדוש ברוך הוא: ומה כבוד אני עושה למצרים? הריני קורא אותה בשמה של גן עדן, שנאמר (שם יג, י): כגן ה׳ כארץ מצרים. כשחזרו ושעבדו בהן, אמר הקדוש ברוך הוא (שמות שם, יב): ועברתי בארץ מצרים, חוזר אני מאותו כבוד ואעשה אותה שממה, שנאמר (יואל ד, יט): מצרים לשממה תהיה:

ז מה כתיב למעלה? (שמות שם, כג): ופסח ה׳ על הפתח, אותה שעה כביכול עמד לו בפתח, אלא בנוהג שבעולם, כשם שהטבח מכניס צאנו וכל שה או כבש שהוא רוצה לשחוט, נוטל הסיקרא ורושם עליה להכיר איזה ישחוט ואיזה לא ישחוט, כך (שם שם, שם): וראה את הדם, כביכול עמד בפתח ודוחה המשחית, שלא יגוף את ישראל. אמר להם האלהים (שם שם, כד): ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם, כשם שעשיתי לכם עכשיו, כך אני עתיד לעשות לכם לעתיד לבא, שנאמר (מלאכי ג, יט): כי הנה היום בא בוער כתנור וגו׳, אבל אתם (שם שם, יז): וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו:

ח אמר רבי חלפתא: יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא, שאין כנסיו וכנפלאותיו, ואין כגבורותיו וכמעשיו, שנאמר (תהלים קמז, ה): גדול אדונינו ורב כח. הקדוש ברוך הוא קדוש וטהור, ופשט ידיו בטמאים. למה? בשביל שגדול ונורא הוא, ובשביל ישראל הודיע כחו. ולמה בשביל ישראל? שאמר ליעקב (בראשית מו, ד): אנכי ארד עמך מצרימה והוא עושה מלחמתן של ישראל. מלאך אחד הפך את סדום, וכאן (ישעיה מב, יג): ה׳ כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה:

ט דבר אחר: ויהי בחצי הלילה משל למלך, שהפכה המדינה שעבודה על השבויים שבאו אליהם, אף הוא הפך עליהם את הדין והרגם. כך מצרים הפכו גזירתן על ישראל, שיהיו עושין ביום ובלילה, ושנתנו מלאכת איש על אשה, ומלאכת אשה על איש, אף האלהים הפך עליהם את הדין והרגן בלילה, שנאמר: ויהי בחצי הלילה, כשם שהפך סדום בלילה, כך הרג בכורי מצרים בלילה, לכך אמר דוד (תהלים עו, ח): אתה נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך:

י הרבה נסים עשה הקדוש ברוך הוא לישראל: הרג בכורי מצרים, שהיו משולים לבהמה, שנאמר (יחזקאל כג, כ): אשר בשר חמורים בשרם הרג בכורי שבי, שהיו אומרים לשבוי, שהיה חבוש בבית האסורין: רצונך שתצא ויגאלו ישראל? והוא אומר: לא נצא מיכן לעולם, כדי שלא יצאו ישראל. לכך דנן עמהם, מבכור פרעה עד בכור השבי. משל למלך, שעשה שמחה לבנו והרג שונאיו. אמר המלך: כל מי ששמח לי, יבא לשמחת בני, וכל מי ששונא לי, יהרג עם השונאים. כך האלהים עשה שמחה לישראל שגאלן, אמר האלהים: כל מי שאוהב את בני, יבא וישמח עם בני, הכשרים שבמצרים, באו ועשו פסח עם ישראל ועלו עמהם, שנאמר (שמות יב, לח): וגם ערב רב עלה אתם, וכל מי שרצו שלא יגאלו ישראל, מתו עם הבכורים, שנאמר (תהלים עח, נא): ויך כל בכור במצרים. צעקו כולם, שנאמר: ותהי צעקה גדולה במצרים. באו כולם להרוג פרעה, באותה שעה ותחזק מצרים על העם, והן קורין את הלל, ופרעה מכריז לגבוריו: בואו ונקרא למשה ולאהרן. אמר לו האלהים: בלילה אתה מוציא את בני? ! לא תוציא לבני בלילה, אלא יצאו בראש גלוי בחצי היום. נתפזרו ישראל בכל מצרים באותה שעה, שנאמר: ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים, ומשה היה עוסק בעצמות יוסף, ובכלי המשכן שהכין יעקב אבינו. וכן דוד אמר (תהלים נח, יא): ישמח צדיק כי חזה נקם:

יא ויסעו בני ישראל מרעמסס - רבי שמואל אומר: כיון שיצאו אפו הבצק שלשו, שנאמר: ויאפו את הבצק. ויהי מקץ שלשים וארבע מאות שנה וגו׳, משעה שנגזרה עליהן הגזירה, שהן לא עשו במצרים אלא מאתים ועשר שנה, וביום שירדו למצרים, בו ביום עלו, ובו ביום יצא יוסף מבית האסורין, לכך הלילה הזה שמחה לכל ישראל, שנאמר: ליל שמורים הוא לה׳. בעולם הזה עשה להם נס בלילה, שהיה נס עובר, אבל לעתיד לבא, הלילה נעשה יום, שנאמר (ישעיה ל, כו): והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים וגו׳ כאור שברא הקדוש ברוך הוא בתחלה וגנזו בגן עדן:

יב מה ראה לומר ליל שמורים? שבו עשה גדולה לצדיקים, כשם שעשה לישראל במצרים, ובו הציל לחזקיהו, ובו הציל לחנניה וחביריו, ובו הציל לדניאל מגוב אריות, ובו משיח ואליהו מתגדלין, שנאמר (שם כא, יב): אמר שומר אתא בקר וגם לילה. משל לאשה, שהיתה מצפה לבעלה שפירש למדינת הים. אמר לה: יהא סימן הזה בידך, בעת שתראי אותו סימן, דעי שאני בא ואני קרוב לבא. כך ישראל מצפין משעמדה אדום. אמר הקדוש ברוך הוא: הסימן הזה יהיה בידכם, ביום שעשיתי לכם תשועה, ובאותו לילה היו יודעים שאני גואלכם, ואם לאו, אל תאמינו שלא קרבה העת, שנאמר (שם ס, כב): אני ה׳ בעתה אחישנה. ואומר (חגי ב, ו-כב): עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ וגו׳ והפכתי כסא ממלכות וגו׳. וכשם שהפכתי את מצרים. כך אני הופך העובדי כוכבים. שנאמר (ישעיה ס, יב): והגוים חרוב יחרבו. ואומר (איוב לח, יג): לאחוז בכנפות הארץ וגו׳:

פרשה יט

א ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן זאת חקת הפסח, זה שאמר הכתוב (משלי יד, י): לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר. מהו כך? אלא, כשם שהלב מרגיש בצרה שהוא מיצר, כך כשאדם שמח, הלב שמח תחלה, שנאמר: לב יודע מרת נפשו. וכן דוד אמר (תהלים לא, יא): לבי סחרחר עזבני כח ובשמחתי לבי שמח תחלה שנאמר (שם טז, ט): לכן שמח לבי ויגל כבודי. וכן הוא אומר (איכה א, כב): כי רבות אנחותי ולבי דוי. ולעתיד לבא מביא הקדוש ברוך הוא כל האיברים ואינו מנחם תחלה אלא הלב, שנאמר (הושע ב, טז): ודברתי על לבה. דבר אחר: לב יודע מרת נפשו, זו חנה, שהרבה היתה מצטערת, שנאמר (ש״א א, י): והיא מרת נפש, היא לעצמה, כיון שנפקדה לא פקדה האלהים, אלא לעצמה, שנאמר (משלי יד, י): ובשמחתו לא יתערב זר. וכתיב (ש״א ב, א): עלץ לבי בה׳ כי שמחתי בישועתך, אני לעצמי שמחתי, אבל אחר לא ישמח עמי. דבר אחר: לב יודע מרת נפשו, זו השונמית. אימתי? כשמת בנה ובאתה לקבול לאלישע, ומה כתיב (מ״ב ד, כז): ויגש גיחזי להדפה ויאמר איש האלהים הרפה לה כי נפשה מרה לה, כיון ששלח גיחזי להחיות בנה, ואמר לו (שם שם, כט): וקח משענתי בידך. אמרה לו השונמית (שם שם, ל): חי ה׳ וחי נפשך, עמדת במסטורין של אלהים מתחלה, נתתה לי בן, אף עכשיו עמוד אתה במסטורין של אלהים, והחיה אותו. הוי, לב יודע מרת נפשו. דבר אחר: לב יודע מרת נפשו, זה דוד, בשעה שירד עם אכיש לסייע אותו, עשה שם שלשה ימים ובאו עמלקים ושבו נשיו ובניו, ושרפו את צקלג, התחיל דוד בוכה, שנאמר (ש״א ל, ו): ותצר לדוד מאד כי אמרו העם לסקלו, לא עשו, אלא הצילו נשותיהן ובניהן ובנותיהן, ובאו לארץ ישראל והעלו את ארון ה׳ ונתנוהו למקומו. מה כתיב שם? (דה״א כט, ט): וגם דוד המלך שמח שמחה גדולה. דבר אחר: לב יודע מרת נפשו, אלו ישראל, שהיו נתונין במצרים בשעבוד, וכיון שבאו לצאת, וגזר עליהן הקדוש ברוך הוא לעשות פסח, באו המצרים לאכול עמהם. אמר להם האלהים: חס ושלום! כל בן נכר לא יאכל בו. הוי, לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר:

ב דבר אחר: זאת חקת הפסח, זה שאמר הכתוב (תהלים קיט, פ): יהי לבי תמים בחקיך. אמר דוד: רבון העולם! כשאני עוסק בחקיך, לא יהא רשות ליצר הרע להציץ בי, שנאמר (שם פו, יא): הורני ה׳ דרכך אהלך באמתך, שלא יטעה אותי יצר הרע ואני מתבייש מן הצדיקים. ועוד, שמתוך שהוא מטעה אותי, אני מונע עצמי מדברי תורה, ואני בא להשמיע תלמודי לפניך, וקטנים ממני, הם משיבין ואומרין: אינו כך ואני מתבייש, אלא עשה לבי אחד, כדי שיהא עוסק בתורה בתמות. הדא הוא דכתיב: יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש. דבר אחר: יהי לבי תמים בחקיך, זה חקת הפסח, וחקת פרה אדומה. למה? ששניהן דומין זה לזה. בזה נאמר: זאת חקת הפסח. ובזה נאמר (במדבר יט, ב): זאת חקת התורה. ואי אתה יודע איזו חקה גדולה מזו! משל לשתי מטרונות דומות, שהיו מהלכות שתיהן כאחת נראות שוות, מי גדולה מזו, אותה שחברתה מלוה אותה עד ביתה והולכת אחריה. כך בפסח נאמר בו חקה, ובפרה נאמר בה חקה, ומי גדולה הפרה שאוכלי פסח צריכין לה, שנאמר (שם שם, יז): ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת. הוי, כל בן נכר לא יאכל בו:

ג אמרו רבותינו: שלשה דברים עשה משה והסכימה דעתו לדעת המקום. בהר סיני דרש ואמר: אם ישראל, שאינן מועדים לדברות, אמר להם (שמות יט, טו): אל תגשו אל אשה, אני, שאני מועד לדבור, אינו דין שאפריש עצמי מן האשה?! והסכים הקדוש ברוך הוא עמו, שנאמר (דברים ה, כח): ואתה פה עמוד עמדי. והשניה דרש באהל מועד ואמר: ומה אם סיני שלא היתה קדושתו אלא לשעת מתן תורה, לא עליתי אלא ברשות, שנאמר (שמות שם, ג): ויקרא אליו ה׳ מן ההר לאמר, אהל מועד, שהוא לדורות היאך יכול אני להכנס לתוכו?! אלא, אם קורא אותי הקדוש ברוך הוא והסכים לדעתו, שנאמר (ויקרא א, א): ויקרא אל משה וידבר ה׳ אליו מאהל מועד. השלישית דרש בחקת הפסח כשעשו ישראל את העגל, אמר: ומה אם הפסח, שהיה לשעה במצרים, אמר לי: זאת חקת הפסח כל בן נכר וגו׳, ישראל, שעבדו עבודת כוכבים, יכולין הן לקבל את התורה?! מיד, (שמות לב, יט): וישבר אותם תחת ההר:

ד דבר אחר: זאת חקת הפסח, הדא הוא דכתיב ישעיה נו, ג): ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה׳ לאמר הבדל יבדילני ה׳ מעל עמו. אמר איוב (איוב לא, לב): בחוץ לא ילין גר, שאין הקדוש ברוך הוא פוסל לבריה, אלא לכל הוא מקבל, השערים נפתחים בכל שעה וכל מי שהוא מבקש ליכנס, יכנס. לכך הוא אומר: בחוץ לא ילין גר כנגד (דברים לא, יב): וגרך אשר בשעריך (איוב שם, שם): דלתי לאורח אפתח, כנגד הקדוש ברוך הוא, שהוא סובל בריותיו. אמר רבי ברוכיה: כנגד מי אמר בחוץ לא ילין גר? אלא עתידים גרים להיות כהנים משרתים בבית המקדש, שנאמר (ישעיה יד, א): ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב ואין ונספחו אלא כהונה, שנאמר (ש״א ב, לו): ספחני נא אל אחת הכהונות, שעתידין להיות אוכלין מלחם הפנים, לפי שבנותיהן נישאות לכהונה. וכן שאל עקילס הגר את רבותינו, אמר להם: מה שכתוב (דברים י, יח): ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה, הרי כל הבטחות שהבטיח את הגר, שהוא נותן לו לחם ושמלה?! אמר לו: יעקב ששמו ישראל, כך שאל מלפני הקדוש ברוך הוא (בראשית כח, כ): ונתן לי לחם לאכול

ובגד ללבוש, ואתה שבאת אצלנו, לא דייך שאתה כמותינו, אלא דייך, שתהא כיעקב בכורו של הקדוש ברוך הוא, וסוף דבר לא תעלה על דעתך שיעקב לחם ושמלה שאל, אלא אמר יעקב: הבטיחני הקדוש ברוך הוא שהוא עמדי, ויעמיד ממני את העולם. אימתי יודע אני, שהוא עמדי ושמרני, כשיעמיד ממני בנים כהנים, אוכלים מלחם הפנים, ולובשים בגדי כהונה, שנאמר: ונתן לי לחם לאכול, זה לחם הפנים, ובגד ללבוש, אלו בגדי כהונה, שנאמר (שמות מ, יג): והלבשת את אהרן את בגדי הקדש. וכן כאן, ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה, כלומר, שמעמיד בנים מן הגר, שאוכלים לחם הפנים ולובשים בגדי כהונה. הוי, בחוץ לא ילין גר. אמר הקדוש ברוך הוא: אחר כל הכבוד הזה, שאני עתיד לעשות לבעלי תשובה, אתם קורים תגר?. הוי, ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה׳ וגו׳. דבר אחר: ואל יאמר בן הנכר, הדא הוא דכתיב (זכריה ב, יד): רני ושמחי בת ציון. וכתיב (שם שם, טו): ונלוו גוים רבים אל ה׳. אמר הקדוש ברוך הוא: ומה לגרים אני אומר כן, על אחת כמה וכמה לציון ולישראל! ואל יאמר בן הנכר אמר להם הקדוש ברוך הוא לגרים: אתם מתייראים, לפי שפסלתי אתכם ואמרתי בפסח: כל בן נכר לא יאכל בו, למה לא תשאלו לגבעונים, מה טובה עשיתי להם! בני אדם, שעשו בערמה ועשו מיראה, ובאו להן אצל בני ונשבעו להן, מה עשיתי לשאול ולביתו, על שביקש להרגם, שהרגו הם שבעה מבניו, שנאמר (ש״ב כא, ח): ויקח המלך את שני בני רצפה ואת חמשת בני מיכל. אמר הקדוש ברוך הוא: מה אם לגבעונים, שהיו אמוריים ובאו מיראה ועשו מרמה עם ישראל, קבלתי אותם ועשיתי להם טובה, ועשיתי דייקי שלהם בבני, הגרים שהם באים מאהבה ומשרתים לשמי, איני מקבלן ומגדלן?! לפיכך, (ישעיה נו, ג): ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה׳ לשרתו, אלו הגרים שמהולים הם, אבל העובדי כוכבים ערלי לב הם, שכך הקדוש ברוך הוא פוסל את ערלי לב ומורידם לגיהנם, שנאמר (יחזקאל לב, יח): בן אדם נהה על המון מצרים והורידהו. וכן ישעיה אומר (ישעיה ה, יד): לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חוק, לעובד כוכבים שמבזה חוק מילה, שנאמר (תהלים קה, י): ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית עולם, שאין ישראל המהולים יורדין לגיהנם. אמר רבי ברכיה: כדי שלא יהיו המינים ורשעי ישראל אומרים: הואיל ואנו מהולין, אין אנו יורדין לגיהנם. מה הקדוש ברוך הוא עושה? משלח מלאך ומושך ערלתן, והם יורדין לגיהנם, שנאמר (שם נה, כא): שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו, וכיון שגיהנם רואה לערלה תלויה בהם, פותחת פיה ולוחכת אותם. הוי, ופערה פיה לבלי חוק:

ה זאת חוקת הפסח - אמר רבי שמעון בן חלפתא: כיון שיצאו ישראל ממצרים, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: הזהר לישראל על מצות הפסח, כל בן נכר לא יאכל בו וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו וגו׳, כיון שראו ישראל, שפסל לערלים לאכול בפסח, עמדו כל ישראל לשעה קלה ומלו כל עבדיהם ובניהם, וכל מי שיצא עמהם, שנאמר: וילכו ויעשו בני ישראל. משל למלך שעשה משתה לאוהביו. אמר המלך: אם אין סימנטרי על כל המסובין, אל יכנס אחד מהם לכאן. כך האלהים עשה משתה להם, (שמות יב, ח): צלי אש על מצות ומרורים, מפני שגאלן מן הצרה. אמר להם: אם אין חותמו של אברהם בבשרכם, לא תטעמו ממנו! מיד, כל הנולד במצרים נמולו לשעה קלה, עליהם נאמר (תהלים נ, ה): אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח. ורבותינו אמרו: לא בקשו ישראל למול במצרים, אלא כלם בטלו המילה במצרים, חוץ משבטו של לוי, שנאמר (דברים לג, ח): וללוי אמר תומיך ואוריך. למה? (שם שם, ט): כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו במצרים, והיה הקדוש ברוך הוא מבקש לגאלן ולא היה להם זכות. מה עשה הקדוש ברוך הוא? קרא למשה ואמר לו: לך ומהול אותם. ויש אומרים: שם היה יהושע שמל אותם, שנאמר (יהושע ה, ב): ושוב מול את בני ישראל שנית, והרבה מהן לא היו מקבלים עליהם למול. אמר הקדוש ברוך הוא, שיעשו הפסח, וכיון שעשה משה את הפסח, גזר הקדוש ברוך הוא לארבע רוחות העולם, ונושבות בגן עדן, מן הרוחות שבגן עדן הלכו ונדבקו באותו הפסח, שנאמר (שיר ד, טז): עורי צפון ובואי תימן, והיה ריחו הולך מהלך ארבעים יום. נתכנסו כל ישראל אצל משה, אמרו לו: בבקשה ממך האכילנו מפסחך, מפני שהיו עייפים מן הריח. היה אומר הקדוש ברוך הוא: אם אין אתם נימולין, אין אתם אוכלין, שנאמר: ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן זאת חקת הפסח וגו׳, מיד נתנו עצמן ומלו, ונתערב דם הפסח בדם המילה, והקדוש ברוך הוא עובר ונוטל כל אחד ואחד ונושקו ומברכו, שנאמר (יחזקאל טז, ו): ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו׳, חיי בדם פסח, חיי בדם מילה:

ו כל בן נכר לא יאכל בו - לקיים מה שנאמר (תהלים קמז, יט): מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אומה אחרת אל יתערבו בו ואל ידעו מסתוריו, אלא אתם לעצמכם בעולם הזה, כשאכלו ישראל את הפסח במצרים, אכלו אותו בחפזון, שנאמר (שמות יב, יא): וככה תאכלו אותו, על שם (דברים טז, ג): כי בחפזון יצאת מארץ מצרים, אבל לעתיד לבוא (ישעיה נב, יב): כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון. למה הדבר דומה? לסוחר שנכנס לשרות בפונדק, עמד שם כל היום. בלילה עמד ונטל כל אשר לו, ויצא לדרכו. עמדה הפונדקית בבקר, והתחילה צווחת: ראו, הפרגמטוטוס עמד בלילה, ונטל כל אשר לי, ויצא לו! שמע אותו הפרגמטוטוס ואמר: מי גרם לי לשמוע כך, אלא מפני שיצאתי בלילה, לפיכך נשבע אני, שלא אצא בלילה עוד! כך התקינו ישראל עצמן בלילה לצאת בהשכמה, עמדו המצרים אחר שהלכו להם, ואמרו: נרדוף אחריהם, מפני שנטלו כל אשר לנו, שנאמר (שמות יד, ט): וירדפו מצרים אחריהם. אמר להם הקדוש ברוך הוא: מי גרם לכם כל אלו? חפזון שיצאתם בו, מיכן

ואילך, כי לא בחפזון תצאו. לשעבר, אני ובית דיני, הייתי מהלך לפניהם, שנאמר (שם יג, כא): וה׳ הולך לפניהם יומם, אבל לעתיד לבוא אני לבדי, שנאמר (ישעיה שם, שם): כי הולך לפניכם ה׳ ומאספכם אלהי ישראל:

ז קדש לי כל בכור - רבי נתן אומר: אמר הקדוש ברוך הוא למשה: כשם שעשיתי יעקב בכור, שנאמר (שמות ד, כב): בני בכורי ישראל, כך אני עושה למלך המשיח בכור, שנאמר (תהלים פט, כח): אף אני בכור אתנהו. כך קדש לי כל בכור, והזהר לישראל, כשם שבראתי את העולם ואמרתי להם לישראל, לזכור את יום השבת, זכר למעשה בראשית, שנאמר (שמות כ, ח): זכור את יום השבת, כך היו זוכרים הנסים שעשיתי לכם במצרים, וזכרו ליום שיצאתם משם, שנאמר (שם יג, ג): זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים. למה? כי בחוזק יד הוציאך ה׳ ממצרים. (דברים טז, ד): ולא יראה לך שאור שבעת ימים, כנגד שבעת ימים שבין הגאולה לקריעת ים סוף, כשם שבתחלה הם שבעת ימי בראשית, וכשם שהשבת מתקיימת אחד לשבעת ימים, כך יהיו אלה שבעת ימים מתקיימים בכל שנה ושנה, שנאמר: ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה. משל למלך, שנשא אשה במדינת הים, הגיעוה גלים עד שלא נכנסה אצלו, אמר לה: לא תזכרי כל הגלים שעברו עליך, אלא אותו יום שפלטת מהם, תהא זוכרת אותי. עשי אותו שמחה בכל שנה. כך ישראל נגלה עליהם הקדוש ברוך הוא לגאלם, וכמה גלים קשים עברו עליהם, ועשה להם תשועה. לכך הזהירן שיהיו שמחים בהם בכל שנה ושנה, שנאמר (תהלים לב, יא): שמחו בה׳ וגילו צדיקים:

ח דבר אחר: קדש לי כל בכור רבי נחמיה אומר: אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, כשתבאו לארץ תעבירו (שמות לד, יט): כל פטר רחם לי. יכול לא להעבירו מיד? תלמוד לומר: והעברת כל פטר רחם לה׳. מיד הזהירן הקדוש ברוך הוא, על שחס עליהם במצרים. והיה כי ישאלך בנך מחר, הודיעהו נסים שנעשו לכם במצרים כשהקשה פרעה לשלחך, שנאמר: ויהי כי הקשה פרעה, עשה אותו סימן בידך ובראשך, שנאמר (שם): והיה לך לאות על ידכה. משל למלך, שעשה לבתו שמחה גדולה, שהיתה נתונה אצל שונאים. אמר לה אביה: עשי אותה שמחה, שעשיתי לך עטרה לראשך, שלא תשכחי אותה. כך האלהים עשה נסים לישראל ובשבילן הרג בכורי מצרים, לכך הזהירם על קדושת בכורים, שהוא בידיו הרג אותם, שנאמר (שם יב, כט): וה׳ הכה כל בכור, שיהיו עטרה בראשם של ישראל, שלא ישכחו הנס לעולם:

פרשה כ

א ויהי בשלח פרעה - זה שאמר הכתוב (משלי כו, ג): שוט לסוס ומתג לחמור. שוט לסוס, זה פרעה הראשון, שנאמר (בראשית יב, יז): וינגע ה׳ את פרעה על דבר שרי אשת אברם. מה תלמוד לומר אשת אברם? (קהלת ד, ט): טובים השנים מן האחד. ואומר (בראשית יב, טז): ולאברם הטיב בעבורה. ומתג לחמור, זה היה אבימלך. אימתי? (בראשית כ, יח): כי עצר עצר ה׳ בעד כל רחם לבית אבימלך, התחיל משבח עצמו ואומר (שם שם, ה): בתם לבבי ובנקיון כפי. (בראשית יב, ו): ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי. למה הדבר דומה? לחמור, שהיה אדם רוכב עליו. ראה את התינוק בשוק, קפץ עליו ולא הזיקו, התחילו משבחין לחמור שדלג על התינוק ולא הזיקו. אמרו להם בעליו: חייכם! אילולי אני שהמשכתיו ברסן של פיו, היה מזיקו. כך אמרו: כשר היה אבימלך, שלא קרב אצל שרה. אמר להם הקדוש ברוך הוא: הוא היה מבקש ואני לא הנחתיו, ואני הוא שמשכתיו, שנאמר (תהלים קמ, ט): אל תתן ה׳ מאויי רשע, לכך נאמר (משלי כו, ג): ומתג לחמור. ושבט לגו כסילים, זה פרעה והמצריים, שכיון שנתכלו במכות שלא בטובתם, שלחו את ישראל, שנאמר: ויהי בשלח פרעה. משל אבימלך למה הדבר דומה? לאחד, שנכנס בפלטין של מלך, ונטל דיפלומטר שלו באפילה, יצא ותפשו. אמר לו המלך: מה בידך והיה מִירַתֶּת. אמר לו: למה אתה מירתת, שמא נטלת כלום מן הפלטין? אמר לו: לאו! ומה הדפילומטר הזה מי נתנו לך? כך אמר אבימלך לפני האלהים (בראשית שם, ד): הגוי גם צדיק תהרוג?! אמר לו: יודע אתה, שלא נגעתי בה. אמר לו: ומה אשתו של איש עושה אצלך? ועכשיו שלחה, שהיא אשת איש! הנך מת על האשה אשר לקחת וגו׳, ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך מהו ויתפלל בעדך. משל לראש המדינה, ששלח את עבדו אצל הדיין להכותו, והתחיל מבקש מן הדיין. אמר לו הדיין: לי לא עשית דבר, יאמר אדוניך ואני מניחך! כך אמר האלהים: אברהם מסר לי דינו מאמש ואני הכתבתיו, שאני (תהלים קמו, ז): עושה משפט לעשוקים, ואתה עשקתו, יתפלל עליך ואני עוזבך, שנאמר: ויתפלל בעדך וחיה. ומתג לחמור - משל פרעה למה הדבר דומה? לרועה אחד שהיה רועה חזירים. מצא רחל אחת, משכה ביניהן. שלח בעלה אצלו ואמר: תן לי רחלי! אמר לו: אין לך אצלי רחל! אמר הבעל: הודיעו לי מהיכן הוא משקה בהמותיו, הלכו והודיעוהו וסתם את המעיינות. אמר לו: שלח לי רחלי! אמר לו: אין לך בידי רחל. אמר הבעל: הודיעו לי מהיכן הוא מרביץ את בהמותיו, הלכו והודיעוהו והרס את הצריפין. אמר לו: שלח לי רחלי! אמר: אין לך בידי רחל. אמר: הודיעו לי היכן הוא רועה, הלכו והודיעו לו, ושרף את כל העשב שהיה לו. אמר לו: שלח לי רחלי! אמר: אין לך בידי רחל. אמר: הודיעו לי היכן בנו הולך ללמוד באסכולי, והלך ולקח בנו תחת ידו. אמר לו: שלח לי רחלי! אמר לו: הרי רחלך. היה מנהיג והולך, ואחר כך חבשו אצל בנו. אמר לו: עכשיו אין רחלך בידי, למה אתה חובשני?! מה יש לך בידי עוד? אמר לו: שאני מבקש ממך כל מה שילדה וגזותיה

כל הימים שהיתה אצלך. התחיל צווח ואומר: ולואי לא נתתיה! והיו בני אדם אומרים: עמד בדבריו ולא שלחה לו, והוא שבקש להרגו. כך המלך, זה מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. רחל, אלו ישראל. רועה חזירים, זה פרעה. ירדו ישראל למצרים ונתן עליהם מסים, שנאמר (שמות א, יא): וישימו עליו שרי מסים. ואומר (שם שם, כב): כל הבן הילוד, התחיל הקדוש ברוך הוא אומר למשה, אמור לפרעה (שם ז, טז): שלח עמי ויעבדוני הלך ואמר לו, התחיל אומר (שם ה, ב): מי ה׳ אשר אשמע בקולו. התחיל משה ואמר להקדוש ברוך הוא, הרי הוא אומר: מי ה׳ ואינו רוצה לשלח! אמר לו: היכן מצרים שותים? אמר לו: מנילוס. אמר לו: הפוך אותו לדם! אמר לו: איני יכול להפכו, יש אדם שותה מן הבאר משליך אבן לתוכה?! אמר לו: ילך אהרן ויהפכנו, הלך אהרן והכהו ונהפך לדם. למה לא הכה אותו משה? אמר: נשלכתי לתוכו ולא הזיקני. ובשביל כן הכהו אהרן. התחילו המצרים מבקשים לשתות ולא היו מוצאין. חזר ואמר: שלח עמי ולא רצה. אמר לו: היכן בהמתו רועה? במדבר. שלח עליהן ברד ושיבר כל עץ שלהם, ושרף את הכל, שנאמר (שם ט, כד): ויהי ברד ואש מתלקחת וגו׳, ואחר כך שלח להם ארבה, ואכל כל ירק העץ ונטל מקלו ושרף (וערף): כל בהמות, שנאמר (שם שם, ג): והנה יד ה׳ הויה. הביא עליו כל המכות ולא רצה לשלחם, ואחר כך נטל בנו וחבשו, שנאמר (שם יב, כט): וה׳ הכה כל בכור. באותה שעה אמר (שם שם, לא): קומו צאו. רדף אחריהם תפשו וחבשו בצד בנו, שנאמר (תהלים קלו, טו): ונער פרעה וחילו בים סוף. התחיל פרעה אומר: ולואי לא שלחתים. והם אומרין: ראה איש שעמד בדבריו שמשלחן, הרי הורגו. הוי, ושבט לגו כסילים. למה נאמר בהם שבט? לפי שמכל מכות הראשונות לא הרגישו, עד שהביא עליהן את השחין, כיון שלקו אמרו אלו לאלו: הרי מכה רעה, ואין לשון שבט אלא שחין, שכן איוב אומר (איוב ט, לד): יסר מעלי שבטו, לכך נאמר: ושבט לגו כסילים. אמר פרעה: הרי לקה עמי, והרג את בני, והרי בניו יוצאין, כיון ששלחם התחיל קורא: ווי, ווי. הוי, ויהי בשלח פרעה:

ב דבר אחר: ויהי בשלח פרעה, הדא הוא דכתיב (ירמיה נ, לג- לד): כה אמר ה׳ צבאות עשוקים בני ישראל ובני יהודה (וגו׳): גואלם חזק ה׳ צבאות שמו. משל למה הדבר דומה? לאדם שהיה לו פרדס. אמר לו חברו: מכור לי את הפרדס הזה! מכר לו במנה, ולא היה יודע בעל הפרדס מה בתוכו. אמרו לו: בכמה מכרת את הפרדס? אמר להם: במנה! אמרו לו: יש בו זיתים במאה מנה, גפנים במאה מנה, רמונים במאה מנה, מיני בשמים במאה מנה, וכן כל מין ומין במאה מנה! אמרו לו: ולא היית יודע מה אתה מוכר ומה יש בפרדס?! כפרים עם נרדים נרד וכרכם, ואילו לא היו של לוקח אלא מעיינות שבתוכו די, שנאמר (שם שם, טו): מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון. התחיל המוכר תוהא. כך היה פרעה, כששלח את ישראל, לא היו לפניו כלום. אמרו לו גדולי מלכות: מה עשית? אילו לא היה בידם אלא הביזה לבדה דיים, שנאמר (שמות יב, לח): וגם ערב רב עלה אתם. ולא עוד, אלא שכמה עשירים היו בהם, כמה חכמים, וכמה בעלי אומניות, שנאמר: שלחיך פרדס רמונים כמה אנשים ונשים וטף היו, שנאמר (ירמיה נ, לג): וכל שוביהם החזיקו בם. מה כתיב אחריו? גואלם חזק ה׳ צבאות שמו, באותה שעה התחיל קורא: ווי, ווי, ויהי בשלח:

ג דבר אחר: ויהי בשלח, הדא הוא דכתיב (תהלים קמז, טו): השולח אמרתו ארץ, אוי להם לרשעים, שהם רמה ותולעה ובטלים מן העולם, ומבקשים לבטל דברו של הקדוש ברוך הוא. אמר להם: אתם אמרתם (שמות ה, ב): וגם את ישראל לא אשלח, ואני אמרתי (שם שם, א): שלח עמי. נראה דברי מי עומדים, דברי מי בטלים? לסוף עמד פרעה מעצמו, והלך ונפל על רגליו של משה, ואמר להם לישראל (שם יב, לא): קומו צאו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: מה פרעה דבריך עמדו, או דברי, לכך נאמר: השולח אמרתו ארץ. אימתי? ויהי בשלח פרעה. וכי פרעה שלחם ? בלעם אמר (במדבר כד, ח): אל מוציאם ממצרים, וכאן כתיב: ויהי בשלח פרעה, אלא מלמד, שהיה פרעה מלווה אותם ואומר להם: התפללו ובקשו עלי רחמים, שנאמר (שמות שם, לב): גם צאנכם גם בקרכם קחו כאשר דברתם ולכו וברכתם גם אותי, ואין שלוח האמור כאן, אלא לויה, שנאמר (בראשית יח, טז): ואברהם הולך עמם לשלחם:

ד דבר אחר: ויהי בשלח פרעה אמר לו הקדוש ברוך הוא: אני כתבתי בתורה (דברים כב, ז): שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, ואתה שלחת את האבות, ובנים השלכת ליאור, אף אני משלח אותך לים, ומאבד אותך, שנאמר (תהלים קלו, טו): ונער פרעה וחילו בים סוף, ואקח את בתך ואוריש לה גן עדן:

ה דבר אחר: ויהי בשלח פרעה, הדא הוא דכתיב (שיר ד, יג): שלחיך פרדס רמונים. אמר רבי לוי: משל לאחד, שהיה לו שדה והיה בה גל של צרורות, עמד ומכרה לאחר. עמד אותו האיש שקנאה והעביר אותו הגל מתוכה ומצא תחתיו מים חיים, נטעה גפנים, עשאה שורות שורות, נטע בה כל מיני בשמים, נטע בה רמונים, העמידה על קנים, בנה מגדל בתוכה והושיב בתוכה שומר, כל מי שהיה עובר עליה היה משבחה. עבר עליה אותו האיש שמכרה, ראה אותה מלאה כל טוב, אמר: אוי לי שכך מכרתי, אוי לי שכך הוצאתי מידי! כך היו ישראל במצרים גל של צרורות, שנאמר (שיר ד יב): גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום, כיון שיצאו, נעשו פרדס רמונים, שנאמר: שלחיך פרדס רמונים וגו׳. נעשו כגפן היין, שנאמר (תהלים פ, ט): גפן

ממצרים תסיע. נעשו שורות שורות ראובן שמעון לוי ויהודה וכן כולם. נטע בה כל מיני בשמים, שנאמר (שיר ד, יד): נרד וכרכום קנה וקנמון. נטע בה תפוחים שנאמר (שיר ח, ה): תחת התפוח עוררתיך. סמכה על הקנים אלו קני המנורה, מצא בה מים חיים, שנאמר (שם ד, טו): מעין גנים באר מים חיים. בנה בה מגדל, שנאמר (ישעיה ה, ב): ויבן מגדל בתוכו. וגם יקב חצב בו, הושיב בתוכה שומר, שנאמר (תהלים קכא, ה): ה׳ שומרך ה׳ צלך על ידי ימינך. כל הימים שהיו הבריות רואים את ישראל, היו משבחין אותן. ומי היה משבחן? בלעם הרשע, שנאמר (במדבר כד, ה-ו): מה טובו אהליך יעקב כנחלים נטיו. בלעם ראה אותן ותמה, פרעה ראה אותם שורות שורות, כהנים, לוים וישראלים, דגלים, דגלים. התחיל צווח ואמר: אוי לו לאותו האיש, שכך הוציא מתחת ידו! לכן נאמר: ויהי בשלח פרעה:

ו דבר אחר: ויהי בשלח פרעה, הדא הוא דכתיב (תהלים קכד, ז): נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים. משל ליונה, שהיתה יושבת בקנה. ראה אותה נחש רע, היה מבקש לעלות אליה, ברחה הימנו למקום אחר. עלה וישב לה בקנה, נפלה האש בקנה ונשרף הנחש. פרחה הצפור וישבה לה בגג. כיון שנשרף הנחש והקן, אמרו לצפור: עד מתי את פורחת ממקום זה למקום זה? הלכה ומצאה לה קן נאה ומשובח, וישבה לה בתוכה. כך היו ישראל במצרים, והיה פרעה הנחש מתחכם עליהם, שנאמר (שמות א, י): הבה נתחכמה לו, והוא נמשל כנחש, שנאמר (עי׳ יחזקאל כט, ג): הנבא על פרעה התנים הגדול, ברחו ישראל מפניו, שנאמר (הושע יא, יא): יחרדו כצפור ממצרים. וכיון שיצאו ישראל ממצרים, נשרף פרעה באש, שנאמר (שמות טו, ז): תשלח חרונך יאכלמו כקש. ישבו להם ישראל במקום אחר, שנאמר (תהלים קב, ח): ואהיה כצפור בודד על גג, ואחר כך ברחו כצפור ממקום למקום, שנאמר (משלי כז, ח): כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו. וכשבאו לארץ ישראל מצאו להם קן, שנאמר (תהלים פד, ד): גם צפור מצאה בית. וכן דוד אמר (שם קלב, ה): עד אמצא מקום לה׳ משכנות לאביר יעקב, לכך נאמר: נפשנו כצפור נמלטה:

ז דבר אחר: ויהי בשלח פרעה, כששלח פרעה את העם, מי צווח ווי? פרעה! משל למלך, שהיה בנו הולך למדינה אחת הלך וְשָׁרָה אצל עשיר אחד. וקיבל העשיר בנו של מלך, בעין טובה. כיון ששמע המלך מי קבל בנו, ובאיזה מדינה הוא, היה משלח אגרת אצל אותו האיש ואמר לו: שלח את בני, פעם אחת וב׳ וג׳, היה משלח בכל זמן, ובכל שעה ושעה, עד שהלך והוציא לבנו בעצמו. התחיל אותו האיש צועק, על שיצא בנו של מלך מתוך ביתו. אמרו לו שכניו: למה אתה צועק? אמר להם: כבוד היה לי, כשהיה בנו של מלך אצלי, שהיה המלך כותב אגרת לי, והיה זקוק לי, והייתי ספון בפניו, עכשיו שנמשך בנו של מלך מאצלי, אינו נזקק לי בדבר, לכך אני צועק. כך אמר פרעה: כשהיו ישראל אצלי, היה הקדוש ברוך הוא זקוק לי, והייתי ספון בפניו, והיה משלח לי אגרת בכל שעה, ואומר (שמות ט, א): כה אמר ה׳ אלהי העברים שלח עמי, והיה פרעה שומע מפי משה, שלח את בני, ולא היה מבקש לשלחם, כשירד הקדוש ברוך הוא למצרים והוציא את ישראל, שנאמר (שם ג, ח): וארד להצילו מיד מצרים, התחיל פרעה צועק: ווי, ששלחתי את ישראל! לכך נאמר: ויהי בשלח פרעה:

ח דבר אחר: ויהי בשלח פרעה מי אמר ווי? משה אמר ווי! משל לאחד, שנעשה לבתו של מלך שושבין, והיה רואה במזל שהוא מוציאה מבית אביה, ואינו בא עמה לבית החתן לחופתה. התחיל בוכה. אמרו לו: מפני מה אתה בוכה? אמר להם: בוכה אני, שנתיגעתי להוציאה ואיני בא עמה לחופתה. כך אמר משה: צועק אני, שנתיגעתי להוציא את ישראל ממצרים, ואיני נכנס עמהן לארץ, לכך, ויהי בשלח:

ט דבר אחר: ויהי בשלח פרעה - משל לאחד, שמצא צרור של מרגליות ולא היה יודע מה בידו. אמר לאחד בדרך: רצונך ליטול הצרור הזה שבידי? אמר לו: למה לי צרור שלך? אמר לו: טול אותה ואיני עומד בפניך! נטלה הימנו, כיון שנכנס במדינה, ישב וחרז הגדולות לעצמן, והקטנות לעצמן, והבינוניות לעצמן. נכנס אותו שמסר לו את הצרור בעיר, וראה את האיש שנטלו הימנו שפתחן בחוץ, ואדם בא ליקח ממנו, ואמר לו: - קטנה זו בכמה? אמר לו: בק׳ רבוא! והגדולה בכמה? אמר לו: באלף רבוא! והבינוניות בכמה? אמר לו: בח׳ מאות רבוא! כיון שראה כך, קרע בגדיו, אמר: כל העושר הזה בידי היה וחינם הוצאתי מידי, אוי לו לאותו האיש, שכך הוציא מידו. כך היה פרעה. הצרור של מרגליות, אלו ישראל שהיו בידו, שנאמר (שיר א, יג): צרור המור דודי לי, התחיל צווח (שמות יב, לא): קומו צאו, התחיל משה מונה אותן שש מאות אלף, חוץ משבטו של לוי שלא מנה אותן, כשראה פרעה כל האוכלסין, התחיל צווח: ווי, הוי, ויהי בשלח פרעה:

י דבר אחר: ויהי בשלח פרעה, הדא הוא דכתיב (תהלים סו, ג): אמרו לאלהים מה נורא מעשיך ברוב עוז יכחשו לך אויביך. רבי יוחנן, בשם רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אמרו, לפעלא טבא יישר כחך! כיצד הנצלבין צולבין את צולביהן, הנהרגין הורגין את הורגיהן? המן חשב לתלות את מרדכי ותלו אותו ואת בניו. פרעה אמר (שמות א, כב): כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו והוא הושלך לים, שנאמר (שמות טו, ד): מרכבות פרעה וחילו ירה בים הוי, אמרו לאלהים מה נורא מעשיך. מהו ברוב עוזך יכחשו לך אויביך ישתברו? רבי ברכיה אמר: יעשו כזבים בדבריהם, כענין שנאמר (ויקרא ה, כא): וכחש בעמיתו. אתה מוצא נבוכדנצר אמר (דניאל ג, כה): ורוה די רביעאה דמי לבר אלהין. מה עשה לו הקדוש ברוך הוא? מסרו למלאך השטן

והתחיל מנגדו, ואומר לו: אי רשע ליחה סרוחה, אמור: מה ראית? התחיל אומר (שם שם, כח): בריך אלההון, די שדרך מישך ועבד נגו, די שלח מלאכיה ושזיב לעבדוהי לא כתיב, אלא מלאכה, הוי, ברוב עוזך יכחשו לך אויביך, יעשו כזבים דבריהם. ועוד אמר נבוכדנצר (שם ד, לב): ולא איתי די ימחא בידיה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: רשע, ליחה סרוחה. שמא אני מעביר בייא על בריה? חזר ואמר (שם שם, לד): די כל מעבדוהי קשוט, וכל אורחתיה דין, הוי, ברוב עוזך יכחשו לך אויביך. פרעה על ידי שאמר (שמות ה, ב): מי ה', חזר ואמר (שם ט, כז): ה' הצדיק. ועל ידי שאמר (שם ה, שם): וגם את ישראל לא אשלח, הוא היה מחזיר על פתחיהן של ישראל, ואומר להם: לכו לשלום, צאו לשלום, הוי ברוב עוזך יכחשו לך אויביך:

יא ולא נחם אלהים דרך ארץ - שלא נהג עמם כדרך כל הארץ. היאך דרך כל הארץ? מי שהוא קונה עבדים, קונה אותם על מנת שיהיו מרחיצין אותו, וסכין אותו, ומלבישין אותו, וטוענין אותו, ומאירין לפניו, אבל הקדוש ברוך הוא לא עשה כן לישראל, אלא לא נחם אלהים, כדרך כל הארץ, אלא שהיה מרחיצן, שנאמר (יחזקאל טז, ט): וארחצך במים, וסך אותן, שנאמר (שם שם, שם): ואסוכך בשמן, והלבישן, שנאמר (שם שם, י): ואלבישך רקמה. ונשאן שנאמר (שמות יט, ד): ואשא אתכם על כנפי נשרים. ומאיר לפניהם שנאמר (שם יג, כא): וה' הולך לפניהם יומם, לכך נאמר: ולא נחם אלהים דרך ארץ וגו'. ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים למה? אלא שטעו שבטו של אפרים ויצאו ממצרים, עד שלא שלם הקץ ונהרגו מהם ל' רבוא. ולמה נהרגו? שחשבו מיום שנדבר אברהם בין הבתרים, וטעו ל' שנה, שנאמר (תהלים עח, ט): בני אפרים נושקי רומי קשת, לולי שטעו לא יצאו. מי היה חפץ להוציא אל הרג בניו אפרים? שנאמר (הושע ט, יג): ואפרים להוציא אל הורג בניו והרגום פלשתים, שנאמר (דה"א ז, כ-כא): ובני אפרים שותלח והרגום אנשי גת, והיו עצמותיהם שטוחין בדרך חמרים חמרים, שכבר היה להם ל' שנה שיצאו, עד שלא יצאו אחיהם ממצרים. אמר הקדוש ברוך הוא: אם יראו ישראל עצמות בני אפרים שטוחין בדרך, יחזרו למצרים. למה הדבר דומה? למלך שנשא אשה, וביקש לילך למדינתו. הושיבה באפריון ולא הספיק ליכנס למדינה, עד שמתה אשתו. קברה על פתח המדינה, ואחר כך נשא אחותה. אמר המלך: הריני מסבבה, שלא תראה קברה של אחותה ותחזור לה. מה עשה? סיבבה מאחורי המדינה. כך אמר הקדוש ברוך הוא: יהיו מסבבים את הדרך, כדי שלא יראו עצמות אחיהם מושלכין בדרך, ויחזרו למצרים. מה עשה הקדוש ברוך הוא? נטל דמם של בני אפרים וטבל בו כליו כביכול, שנאמר (ישעיה סג, ב): מדוע אדום ללבושך. אמר הקדוש ברוך הוא: איני מתנחם, עד שאנקום נקמתן של בני אפרים, שנאמר: ולא נחם אלהים:

יב דבר אחר: ולא נחם אלהים, אף על פי ששלחם פרעה, לא נתנחם הקדוש ברוך הוא. משל למה הדבר דומה? למלך, שנשבה בנו והלך אביו והצילו מן הלסטים והרגן, והיה הבן אומר לאביו: כך וכך עשו לי, כך וכך הכו אותי, ושעבדו אותי, אף על פי שהרגן, לא היה מתנחם, אלא היה אומר: כך וכך עשו לבני. כך עשו המצריים שעבדו את ישראל, שנאמר (שמות א, יד): וימררו את חייהם, הביא עליהם הקדוש ברוך הוא עשר מכות וגאל את בניו, אף על פי כן אומר: איני מתנחם עד שאהרוג לכלן, שנאמר (שם יד, כז): וינער ה' את מצרים בתוך הים. וכתיב (שם טו, א): סוס ורוכבו רמה בים. וכתיב (יואל ד, יט): מצרים לשממה תהיה, לכך נאמר: ולא נחם:

יג דבר אחר: ולא נחם ממצרים לארץ ישראל אחד עשר מסעות, אלא נשאם הקדוש ברוך הוא דרך המדבר ארבעים שנה, שנאמר (דברים א, ב): אחד עשר יום מחורב, ואחר כך (שם שם, ג): ויהי בארבעים שנה, לכך נאמר: ולא נחם אלהים. דבר אחר: ולא נחם אלהים משל למלך, שהיו לו בנים ונשבו, והיו בשעבוד ומתו מהן. ירד המלך והציל מה שנשתייר מהם, והיתה שמחה לפניו על שהציל את בניו, אבל לא היה מתנחם, על אותן שמתו:

יד דבר אחר: ולא נחם אלהים אמר רבי שמעון בן לקיש: משל לבן מלך, שנשבה ביד הברברים והיו משעבדים בו יותר. לימים הלך המלך והציל את בנו מידן. אמר המלך לבנו: בני! אני שמח על שהצלתיך מידן, אבל איני מתנחם עד שאני משתעבד בהם, כשם ששיעבדו בך. כך, כשהיו ישראל במצרים, היו משעבדים בהם בטיט ובלבנים, ונגלה עליהן הקדוש ברוך הוא והצילן, והיתה שמחה לפניו על שהצילן. אמר: איני מתנחם, עד שארדה אותן לים, שנאמר (תהלים קלו, טו): ונער פרעה וחילו בים סוף. רבי יהושע בן לוי אמר: משל למלך, שהיה לו שנים עשר בנים והיה לו עשר אוסיות. אמר המלך: אם אתן אותם לבני, נמצא אני עושה ביניהן מריבה, אלא הריני ממתין עד שאקנה עוד שתים, ואחר כך אחלקם ביניהם. כך אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני מכניסן עכשיו לארץ, אין בה חלק לשנים עשר שבטים, אלא הריני מעכבן במדבר, עד שירשו את עבר הירדן ויטלוהו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה, ואחר כך אני מכניסן לארץ, לכך נאמר: ולא נחם אלהים:

טו דבר אחר: ולא נחם אלהים משל למלך, שהיה לו בן והיה מבקש ליתן לו ירושה, ואומר: אם נותנה לו אני עכשיו, עדיין קטן הוא ואינו יודע לשמרה, אלא עד שילמד בני כתבין, ויעמוד על עמקן, ואחר כך אני נותנה לו. כך אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני מכניס עכשיו ישראל לארץ, עדיין לא נתעסקו במצות, ואינן יודעין עסקי תרומות ומעשרות, אלא אתן להם את התורה, ואחר כך אכניסם לארץ:

טז דבר אחר: ולא נחם אלהים למה דרך ארץ פלשתים אמר רבי שמעון בר אבא, אמר רבי יוחנן: כיון ששמעו הכנענים, שישראל נכנסין לארץ, עמדו וקצצו הנטיעות שהיו להן, כיון ששמעו שנתעכבו במדבר ארבעים שנה, היו סבורים שבמדבר תהא דירתם, עמדו ונטעו נטיעות וגדלו אותן, ואחר כך הכניסן לארץ. ורבינו הגדול אומר: לפי שביקש הקדוש ברוך הוא ליתן אימתן של ישראל על עובדי כוכבים, עכבן ארבעים שנה במדבר, ומאיר להם בעמוד ענן ביום ובעמוד אש לילה, ושמעו כל העובדי כוכבים ונפלה עליהם רעדה, שנאמר (שמות טו, טז): תפול עליהם אימתה ופחד. ואחריו מה כתיב? (שם שם, יז): תביאמו ותטעמו:

יז ויסב אלהים את העם - כגון סוחר אחד, שקנה פרה לקנין, והיה ביתו אצל בית השחיטה. אמר: אם אני מוליך אותה אל דרך ביתי, היא רואה את בית השחיטה, ואת הדמים והיא בורחת, אלא הריני מוליכה אל דרך אחרת. כך היו בני עזה ואשקלון וכל ארץ פלשתים עתידין לעמוד כנגד ישראל בשעה שיצאו ממצרים, אמר הקדוש ברוך הוא: שלא יראו ישראל המלחמה ויחזרו להם למצרים, שנאמר: פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה. מה עשה הקדוש ברוך הוא? הוליכן דרך אחרת שנאמר: ויסב אלהים את העם:

יח מהו ויסב? שהקיפן הקדוש ברוך הוא, כשם שהוא אומר (זכריה ב, ט): ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב וכגון רועה, שהיה רועה צאנו וראה זאבין באין על הצאן, והיה סובב את הצאן, שלא ינזקו. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים, היו אלופי אדום ומואב, וכנען ועמלק, עומדין ונותנין את העצה, היאך לבא על ישראל, כשראה הקדוש ברוך הוא כך, סבב אותן שלא יבואו עליהם, שנאמר: ויסב אלהים את העם, ולא בעולם הזה בלבד, אלא לעתיד לבוא כך. מנין שכך? דוד אומר (תהלים קכה, ב): ירושלים הרים סביב לה וה' סביב לעמו. דבר אחר: ויסב אלהים את העם, מכאן אמרו רבותינו (פסחים צט:): אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב, שכך עשה להם הקדוש ברוך הוא, שנאמר: ויסב אלהים:

יט וחמושים עלו בני ישראל - שעלו מזוינין. ויקח משה את עצמות יוסף, עליו הכתוב אומר (משלי י, ז): חכם לבב יקח מצות, שכל ישראל היו עסוקים בכסף וזהב, ומשה היה עסוק בעצמות יוסף, שנאמר: ויקח משה את עצמות וגו'. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: עליך נתקיים, חכם לב יקח מצות. יוסף היה חייב לאביו לקברו, מפני שהוא בנו, ואתה לא בנו ולא בן בנו, ולא היית חייב לעסוק בו וקברת אותו, וכן אני שאיני חייב לבריה, אני מטפל בך ואקברך, שנאמר (דברים לד, ו): ויקבור אותו בגי. ומנין היה משה ידע היכן היה יוסף קבור? יש אומרים: סרח בת אשר הראה אותו, והיה קבור בנילוס. מה עשה משה? וכו'. ויש אומרים: בתוך הפלטרין היה קבור, כדרך שהמלכים קבורים, ועשו מצרים כלבים של זהב בכשפים, שאם יבא אדם לשם, יהיו נובחים וקולן הולך בכל ארץ מצרים, מהלך ארבעים יום ושתקן משה, שנאמר (שמות יא, ז): ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. התחיל משה צווח: יוסף, יוסף, הגיע השעה שאמרת (בראשית נ, כה): פקוד יפקוד אלהים אתכם! מיד, נתנדנד הארון ונטלו משה, שנאמר: ויקח משה את עצמות יוסף, והיו עצמותיו של יוסף מחזרין עמהם במדבר ארבעים שנה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה אמרת לאחיך (שם שם, כא): אנכי אכלכל אתכם, חייך! אתה נפטר, ויהיו עצמותיך מחזרין עמהם במדבר ארבעים שנה, שנאמר (במדבר ט, ו): ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם, ואין אדם אלא יוסף, שנאמר (תהלים עח, ס): אהל שכן באדם. וכתיב (שם שם, סז): וימאס באהל יוסף, בזכות עצמותיך הם עושים פסח קטן, כי השבע השביע את בני ישראל. למה שני פעמים? אלא הוא נשבע להם, שאין בלבו עליהם והם נשבעים לו, שאין בלבם עליו. למה? והעליתם את עצמותי מזה אתכם. אמר רבי לוי: משל למה הדבר דומה? לאדם, שהכניס יינו במרתף, נכנסו הגנבים ונטלו החביות והלכו להם, ושתו אותו, ובא בעל היין ומצא אותם שגנבו החבית. אמר להם: שתיתם היין, החזירו החבית למקומו! כך משכם גנבו אחיו של יוסף אותו ומכרו אותו, וכשבא ליפטר מן העולם, השביע אותם. אמר להם: בבקשה מכם אחי! משכם גנבתם אותי חי, החזירו את עצמותי לשכם, לכך נאמר (יהושע כד, לב): ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם:

פרשה כא

א וחמושים עלו בני ישראל - שעלו מזוינין. ויקח משה את עצמות יוסף, עליו הכתוב אומר (משלי י, ז): חכם לבב יקח מצות, שכל ישראל היו עסוקים בכסף וזהב, ומשה היה עסוק בעצמות יוסף, שנאמר: ויקח משה את עצמות וגו'. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: עליך נתקיים, חכם לב יקח מצות. יוסף היה חייב לאביו לקברו, מפני שהוא בנו, ואתה לא בנו ולא בן בנו, ולא היית חייב לעסוק בו וקברת אותו, וכן אני שאיני חייב לבריה, אני מטפל בך ואקברך, שנאמר (דברים לד, ו): ויקבור אותו בגי. ומנין היה משה ידע היכן היה יוסף קבור? יש אומרים: סרח בת אשר הראה אותו, והיה קבור בנילוס. מה עשה משה? וכו'. ויש אומרים: בתוך הפלטרין היה קבור, כדרך שהמלכים קבורים, ועשו מצרים כלבים של זהב בכשפים, שאם יבא אדם לשם, יהיו נובחים וקולן הולך בכל ארץ מצרים, מהלך ארבעים יום ושתקן משה, שנאמר (שמות יא, ז): ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. התחיל משה צווח:

יוסף, יוסף, הגיע השעה שאמרת (בראשית נ, כה): פקוד יפקוד אלהים אתכם! מיד, נתנדנד הארון ונטלו משה, שנאמר: ויקח משה את עצמות יוסף, והיו עצמותיו של יוסף מחזרין עמהם במדבר ארבעים שנה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה אמרת לאחיך (שם שם, כא): אנכי אכלכל אתכם, חייך! אתה נפטר, ויהיו עצמותיך מחזרין עמהם במדבר ארבעים שנה, שנאמר (במדבר ט, ו): ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם, ואין אדם אלא יוסף, שנאמר (תהלים עח, ס): אהל שכן באדם. וכתיב (שם שם, סז): וימאס באהל יוסף, בזכות עצמותיך הם עושים פסח קטן, כי השבע השביע את בני ישראל. למה שני פעמים? אלא הוא נשבע להם, שאין בלבו עליהם והם נשבעים לו, שאין בלבם עליו. למה? והעליתם את עצמותי מזה אתכם. אמר רבי לוי: משל למה הדבר דומה? לאדם, שהכניס יינו במרתף, נכנסו הגנבים ונטלו החביות והלכו להם, ושתו אותו, ובא בעל היין ומצא אותם שגנבו החבית. אמר להם: שתיתם היין, החזירו החבית למקומו! כך משכם גנבו אחיו של יוסף אותו ומכרו אותו, וכשבא ליפטר מן העולם, השביע אותם. אמר להם: בבקשה מכם אחי! משכם גנבתם אותי חי, החזירו את עצמותי לשכם, לכך נאמר (יהושע כד, לב): ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם:

ב דבר אחר: מה תצעק אלי, הדא הוא דכתיב (איוב כב, כח): ותגזר אומר ויקם לך. אמר רבי לוי: כשם שהקדוש ברוך הוא מצוה למשה ומדבר עמו, כך היה משה מצוה כביכול לפני הקדוש ברוך הוא, שכן בני יוסף אומרים לו (במדבר לו, ב): את אדוני צוה ה׳ ואדוני צוה בה׳. וכשם שהקדוש ברוך הוא קורא למשה ומדבר עמו, כך היה משה קורא להקדוש ברוך הוא ומדבר עמו, שנאמר: וידבר ה׳ אל משה. וכתיב (שם כז, טו-טז): וידבר משה אל ה׳ לאמר יפקוד ה׳ אלהי הרוחות. ראה כמה היה שולט, וכשראה את פרעה רודף אחרי בני ישראל בא לצעוק, שנאמר: ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי. אמר לו: למה אתה מצטער? ! אמר רבי יהושע: משל לאוהבו של מלך, שהיה לו עסק, הלך לצעוק לפני המלך. אמר לו המלך: מה אתה צועק? גזור ואני אעשה! כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה: מה תצעק אלי, דבר ואני עושה:

ג דבר אחר: מה תצעק אלי, הדא הוא דכתיב (ישעיה סה, כד): והיה טרם יקראו ואני אענה. שני פעמים הוא אומר בפסוק: ואני, ואני, ומשה אומר (דברים לב, לט): ראו עתה כי אני אני הוא, אלא כל מי שהוא עושה רצון המקום ומכוין את לבו בתפלה, שומע לו בעולם הזה וכן לעתיד לבוא, שנאמר: והיה טרם יקראו ואני אענה, בעולם הזה. ולעתיד לבוא (ישעיה שם, שם): הם מדברים ואני אשמע. ומה הם מדברים? אלא, שכל אחד ואחד עומד ומשמיע תלמודו, כביכול הוא יושב ומשמיע עמהם, שנאמר (מלאכי ג, טז): אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו. וכתיב (ישעיה ל, כ): והיו עיניך רואות את מוריך. ואומר (שם נד, יג): וכל בניך למודי ה׳. כך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, אם כן, מה תצעק אלי, והיה טרם יקראו ואני אענה. אמר רבי אלעזר בן פדת: בשר ודם, אם שומע דברי אדם עושה דינו, אם לא שמע, אינו יכול לכוין דינו, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, עד שלא ידבר אדם, הוא יודע מה בלבו. וכן בשלמה אומר (דה״א כח, ט): דע את אלהי אביך ועבדהו וגו׳, וכל יצר מחשבות מבין, עד שלא יצרה מחשבה שבלבו של אדם, הוא מבין. אתה מוצא לפני שבעה דורות, עד שלא נולד נבוכדנצר, נתנבא ישעיה ופירש מה עתיד לחשוב בלבו, שנאמר (ישעיה יד, יג): ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה. ומה אם לפני שבעה דורות, צפה הקדוש ברוך הוא וראה מה עתיד לחשוב, הצדיק בן יומו אינו יודע מה עתיד לחשוב? ! לכך כתיב: והיה טרם יקראו ואני אענה, לכך נאמר: מה תצעק אלי:

ד דבר אחר: מה תצעק אלי, הדא הוא דכתיב (תהלים סה, ג): שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. מהו שומע תפלה? אמר רבי פנחס, בשם רבי מאיר ורבי ירמיה, בשם רבי חייא בר אבא: בשעה שישראל מתפללין, אין אתה מוצא שכולן מתפללין כאחד, אלא כל כנסיה וכנסיה מתפללת בפני עצמה. הכנסת הזו תחלה, ואחר כך הכנסת האחרת, ומאחר שכל הכנסיות גומרות כל התפלות, המלאך הממונה על התפלות, נוטל כל התפלות שהתפללו בכל הכנסיות כולן, ועושה אותן עטרות, ונותנן בראשו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר: עדיך כל בשר יבאו, ואין עדיך אלא עטרה, שנאמר (ישעיה מט, יח): כי כלם כעדי תלבשי. וכן הוא אומר (שם שם, ג): ישראל אשר בך אתפאר, שהקדוש ברוך הוא מתעטר בתפלתן של ישראל, שנאמר (יחזקאל טז, יב): ועטרת תפארת בראשך. דבר אחר: שומע תפלה וגו׳, אתה מוצא בשר ודם אינו יכול לשמוע שיחת שנים כאחד, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא הכל מתפללין לפניו והוא שומע ומקבל תפלתן. דבר אחר: שומע תפלה אמר רבי יהודה בר שלום, בשם רבי אלעזר: בשר ודם, אם בא עני לומר דבר לפניו, אינו שומע הימנו, אם בא עשיר לומר דבר, מיד הוא שומע ומקבלו. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא הכל שוין לפניו, הנשים, והעבדים, והעניים, והעשירים. תדע לך, שהרי משה רבן של כל הנביאים כתוב בו, מה שכתוב בעני. במשה כתיב (תהלים צ, א): תפלה למשה איש האלהים. ובעני כתיב (שם קב, א): תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו. זו תפלה וזו תפלה, להודיעך, שהכל שוין בתפלה לפני המקום. תדע לך, כשיצאו ישראל ממצרים רדף אחריהם פרעה, שנאמר (שמות יד, י): ופרעה הקריב. וכתיב (שם שם, שם): ויצעקו אל ה׳, התחיל משה אף הוא מתפלל לפני המקום. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: מה אתה עומד ומתפלל, כבר התפללו בני ושמעתי תפלתן, שנאמר: מה תצעק אלי:

ה דבר אחר: מה תצעק אלי, הדא הוא דכתיב (שיר ב, יד): יונתי בחגוי הסלע. היה לומר: יונה בחגוי הסלע, ומהו שאמר יונתי? אלא אמר רבי יוחנן, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: יונתי, ראה מה כתיב (הושע ז, יא): ויהי אפרים כיונה פותה, אין לב, אמר הקדוש ברוך הוא: אצלי הם כיונה פותה, כל מה שאני גוזר עליהם עושים ושומעים לי, אבל אצל עובדי כוכבים, קשים הם כחיות, שנאמר (בראשית מט, ט): גור אריה יהודה. (שם שם, כז): בנימין זאב יטרף. (שם שם, יז): יהי דן נחש עלי דרך. לפיכך, הם קשים כנגד עובדי כוכבים. למה? שעובדי כוכבים אומרין להם: מה אתם מבקשין מן השבת הזו שאתם שומרים, מן המילה הזו שאתם מולים? והם מבקשים לבטל להם את המצות, והם נעשים כנגדם קשין כחיות. אבל אצל הקדוש ברוך הוא, כיונה תמה, ושומעים לו כל מה שהוא גוזר עליהן, שנאמר (שמות ד, לא): ויאמן העם. וכן הוא אומר (שם כד, ז): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע. לכך נאמר: יונתי בחגוי הסלע. אמר רבי אלעזר בן פדת: כיון שיצאו ישראל ממצרים, היו נושאין עיניהן והיו המצרים רודפים אחריהם, שנאמר (שם יד, י): ופרעה הקריב (וגו׳). נוסעים אינו אומר, אלא נוסע, כיון שיצא פרעה והמצריים לרדוף אחריהם, תלו עיניהם לשמים וראו שרן של מצרים פורח באויר, כיון שראו אותו נתייראו הרבה, שנאמר (שם שם, שם): ויראו מאד. ומהו והנה מצרים נוסע אחריהן? שרן של מצרים היה שמו מצרים, שאין הקדוש ברוך הוא מפיל אומה, עד שהוא מפיל שרן תחלה. וכן אתה מוצא בנבוכדנצר, שהפיל הקדוש ברוך הוא לשרו תחלה, שנאמר (דניאל ד, כח): עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל. אמר רבי יהושע בן אבין: שרו של נבוכדנצר קל שמו, והפילו הקדוש ברוך הוא, אף שרו של פרעה מצרים שמו, והיה פורח לרדוף אחריהם, כיון שהשקיע הקדוש ברוך הוא את המצרים בים, לא שקע תחלה אלא שרן, שנאמר (שמות שם, כז): וינער ה׳ את מצרים בתוך הים, זה שרן של מצרים, ואחר כך (תהלים קלו, טו): ונער פרעה וחילו וכן סוסיהם ורוכביהם רמה בים אינו אומר אלא (שמות טו, א): סוס ורוכבו, זה השר שלהן. הוי, והנה מצרים נוסע אחריהם. ומהו ופרעה הקריב? אלא שהקריב את ישראל לתשובה שעשו. אמר רבי ברכיה: יפה היתה הקרבת פרעה לישראל, ממאה צומות ותפלות. למה? שכיון שרדפו אחריהם וראו אותן נתייראו מאד, ותלו עיניהם למרום ועשו תשובה והתפללו, שנאמר (שמות יד, י): ויצעקו בני ישראל אל ה׳. אמרו ישראל למשה: מה עשית לנו? ! עכשיו הם באים ועושים לנו כל מה שעשינו עמהם, שהרגנו בכוריהם, ונטלנו ממונם, וברחנו ! לא אתה אמרת לנו (שם ג, כב): ושאלה אשה משכנתה? ! באותה שעה היו עומדים ולא היו יודעים מה לעשות, והיה הים סוגר, והשונא רודף, והחיות מן המדבר, שנאמר (שם יד, ג): סגר עליהם המדבר. אמר רבי ירמיה בן אלעזר: אין סגר אלא חיות, שנאמר (דניאל ו, כג): אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא. כיון שראו ישראל, שהיו מוקפין משלוש רוחות: הים סוגר, והשונא רודף, והחיות מן המדבר, תלו עיניהם לאביהם שבשמים וצעקו להקדוש ברוך הוא, שנאמר: ויצעקו בני ישראל אל ה׳. ולמה עשה הקדוש ברוך הוא להם כך? אלא, שהיה הקדוש ברוך הוא מתאוה לתפלתן. מר רבי יהושע בן לוי: למה הדבר דומה? למלך, שהיה בא בדרך והיתה בת מלכים צועקת לו: בבקשה ממך הצילני מיד הלסטים ! שמע המלך והצילה. לאחר ימים ביקש לישא אותה לאשה, היה מתאוה שתדבר עמו ולא היתה רוצה. מה עשה המלך? גירה בה הלסטים כדי שתצעוק וישמע המלך, כיון שבאו עליה הלסטים, התחילה צועקת למלך. אמר לה המלך: לכך הייתי מתאוה, לשמוע קולך. כך ישראל, כשהיו במצרים והיו משעבדים בהם, התחילו צועקים ותולין עיניהם להקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות ב, כג): ויהי בימים הרבים ההם וגו׳ ויזעקו, מיד (שם שם, כה): וירא אלהים את בני ישראל, התחיל הקדוש ברוך הוא מוציאן משם, ביד חזקה, ובזרוע נטויה, והיה הקדוש ברוך הוא מבקש לשמוע את קולם. פעם אחרת ולא היו רוצין, מה עשה? גירה לפרעה לרדוף אחריהם, שנאמר: ופרעה הקריב, מיד, ויצעקו בני ישראל אל ה׳. באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא: לכך הייתי מבקש לשמוע קולכם, שנאמר: יונתי בחגוי הסלע, השמיעני קול אינו אומר, אלא השמיעני את קולך, אותו הקול שכבר שמעתי במצרים, לכך כתיב: השמיעני את קולך, כיון שהתפללו, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: מה אתה עומד ומתפלל? ! כבר קדמה תפלתן של בני לתפלתך, שנאמר: מה תצעק אלי:

ו ואתה הרם את מטך - אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: אתה אומר לי, שאקרע את הים ואעשה את הים יבשה, והכתיב (ירמיה ה, כב): אשר שמתי חול גבול לים, והרי נשבעת, שאין אתה קורעו לעולם ! אמר רבי אלעזר הקפר: אמר לו משה: לא כך אמרת, שאין הים נעשית יבשה, שנאמר: אשר שמתי חול גבול לים וכתיב (איוב לח, ח): ויסך בדלתים ים? ! אמר לו הקדוש ברוך הוא: לא קראת מתחלת התורה, מה כתיב? ! (בראשית א, ט): ויאמר אלהים יקוו המים, אני הוא שהתניתי עמו. כך התניתי מתחלה, שאני קורעו, שנאמר (שמות יד, כז): וישב הים לפנות בוקר לאיתנו, לתנאו שהתניתי עמו מתחלה, מיד שמע משה להקדוש ברוך הוא והלך לקרוע הים, וכיון שהלך לקרוע את הים, לא קבל עליו להקרע. אמר לו הים: מפניך אני נקרע? ! אני גדול ממך, שאני נבראתי בשלישי ואת נבראת בששי, כיון ששמע משה כך, הלך ואמר להקדוש ברוך הוא: אין הים רוצה להקרע. מה עשה הקדוש ברוך הוא? נתן ימינו על ימינו של משה, שנאמר (ישעיה סג, יב): מוליך לימין משה וגו׳ מיד, ראה להקדוש ברוך הוא וברח, שנאמר (תהלים קיד, ג): הים ראה וינס. מה ראה? אלא שראה להקדוש ברוך הוא, שנתן יד ימינו על משה ולא יכול לעכב, אלא ברח מיד. אמר לו משה: מפני מה אתה בורח? אמר לו הים: מפני אלהי יעקב, מפני יראתו של הקדוש ברוך הוא, מיד כיון שהרים משה ידו על הים נבקע, שנאמר (שמות שם, כא): ויבקעו

המים אינו אומר ויבקע הים, אלא ויבקעו המים, מלמד, שכל המים שהיו בכל המעיינות ובבורות ובכל מקום נבקעו, שנאמר: ויבקעו המים. וכן בשעה שחזרו, חזרו כל המים, שכן הוא אומר (שם שם, כח): וישובו המים. וכל הנסים הללו נעשו על ידי משה, שנאמר (שם שם, כא): ויט משה את ידו על הים. לפיכך הקדוש ברוך הוא משבחו, שנאמר (ישעיה שם, יא): ויזכור ימי עולם משה עמו. וכתיב: מוליך לימין משה זרוע תפארתו:

ז דבר אחר: מה תצעק אלי, הדא הוא דכתיב (איוב לו, יט): היערוך שועך לא בצר. מהו כן? אמר רבי אלעזר בן פדת: המשל אומר: כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו. ורבי שמעון בן לקיש אומר: ערך שוע כלפי בוראך, כדי שלא יהיו לך צרים מלמעלן. אמר רבי חמא בר רבי חנינא: בשעה שיצאו ישראל ממצרים, עמד סמאל המלאך לקטרג אותן. ורבי חמא בר רבי חנינא: פירשה משום אביו. משל לרועה שהיה מעביר צאנו בנהר. בא זאב להתגרות בצאן. רועה שהיה בקי, מה עשה? נטל תיש גדול ומסרו לו. אמר: יהא מתגשש בזה עד שנעבור את הנהר, ואחר כך אני מביאו. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים, עמד סמאל המלאך לקטרג אותן. אמר לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! עד עכשיו היו אלו עובדים עבודת כוכבים, ואתה קורע להם את הים?! מה עשה הקדוש ברוך הוא? מסר לו איוב, שהיה מיועצי פרעה, דכתיב בו (איוב א, א): איש תם וישר. אמר לו: הנו בידך! אמר הקדוש ברוך הוא: עד שהוא מתעסק עם איוב, ישראל עולים לים ויורדים, ואחר כך אציל את איוב, והוא שאמר איוב (שם טז, יב): שליו הייתי ויפרפרני. אמר איוב: שליו הייתי, בעולם. ויפרפרני, ואחז בערפי ויפצפצני, כדי לעשות אותי לעמו למטרה, שנאמר (שם שם, שם): יקימני לו למטרה. וכתיב (שם שם, יא): יסגירני אל אל עויל, מסרני ביד השטן, וכדי שלא יצאו ישראל רשעים בדין, לכך הִרְטָה אותי בידו. הוי (שם שם, שם): ועל ידי רשעים ירטני. באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא למשה: משה! הרי מסרתי איוב לשטן, מה בידך לעשות? דבר אל בני ישראל ויסעו:

ח רבי אבטוליס הזקן אמר: משל למלך, שהיה לו בן והכעיסו וגזר עליו גזירה קשה, והיה הפדגוג מבקש על ידו. אמר לו: כלום אתה מבקש ממני, אלא על בני, כבר התרציתי לבני. רבי אומר, אמר לו: אמש היית אומר (שמות ה, כג): ומאז באתי אל פרעה, ועכשיו אתה עומד ומרבה בתפלה?! מה תצעק אלי! אמש היו אומרים (שם יד, יא): המבלי אין קברים, ועכשיו אתה מרבה בתפלה?! דבר אל בני ישראל ויסעו, יסיעו דבר מלבן. רבי אומר, אמר הקדוש ברוך הוא: כדי היא האמנה שהאמינו בי ישראל שאקרע להם הים, שלא אמרו למשה: היאך נחזור לאחורינו, שלא לשבור לב טף ונשים שעמנו, אלא האמינו בי והלכו אחר משה. רבי אליעזר אומר, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: עת לקצר ועת להאריך, בני שרוים בצער, והים סוגר, והאויב רודף, ואתה עומד ומרבה בתפלה?! דבר אל בני ישראל ויסעו. רבי יהושע אומר, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אין להם לישראל אלא ליסע בלבד. ויסעו, יסיעו רגליהם מן היבשה לים, ואתה רואה נסים שאעשה להם. רבי מאיר אומר, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אין ישראל צריכין להתפלל לפני, ומה אם אדם הראשון, שהיה יחידי עשיתי יבשה בשבילו, שנאמר (בראשית א, ט): יקוו המים מתחת השמים, בשביל עדה קדושה, שעתידה לומר לפני (שמות טו, ב): זה אלי ואנוהו, על אחת כמה וכמה! רבי בניא אומר: בזכות אברהם אני בוקע להם את הים, בעבור מה שעשה, שנאמר (בראשית כב, ג): ויבקע עצי עלה. ואומר (שמות יד, כא): ויבקעו המים. רבי עקיבא אומר: בזכות יעקב אני קורע להם את הים, שנאמר (בראשית כח, יד): ופרצת ימה וקדמה. רבי שמעון אומר: כבר הכתבתי עליך (במדבר יב, ז): בכל ביתי נאמן הוא, ואתה ברשותי, והים ברשותי, כבר עשיתיך גזבר עליו, שנאמר: ואתה הרם את מטך:

ט אמר רבי סימון: משל לבעל הזמורה, שהיה מהלך בחוץ והזמורה בידו. אמרו: אלולי שהזמורה בידו, לא היה מתכבד. שמע המלך ואמר לו: העבר הזמורה ממך וצא לחוץ, וכל מי שאינו שואל בשלומך, אני נוטל את ראשו. כך אמרו המצריים לא היה יכול משה לעשות כלום, אלא במטה. בו הכה היאור, בו הביא כל המכות, כיון שבאו ישראל לתוך הים והמצריים עומדים מאחריהם, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: השלך את מטך, שלא יאמרו: אילולי המטה, לא היה יכול לקרוע את הים, שנאמר: הרם את מטך:

י ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה - אם בים למה ביבשה, ואם ביבשה למה בתוך הים? אלא מכאן אתה למד, שלא נקרע להם הים, עד שבאו לתוכו עד חוטמן, ואחר כך נעשה להם יבשה. דרש רבי נהוראי: היתה בת ישראל עוברת בים, ובנה בידה, ובוכה ופושטת ידה, ונוטלת תפוח או רמון מתוך הים ונותנת לו, שנאמר (תהלים קו, ט): ויוליכם בתהומות כמדבר, מה במדבר לא חסרו כלום, אף בתהומות לא חסרו כלום, הוא שמשה אמר להם (דברים ב, ז): זה ארבעים שנה ה׳ אלהיך עמך לא חסרת דבר, שלא היו חסרים אלא להזכיר דבר, והוא נברא לפניהם. רבי שמעון אומר: אפילו דבור לא היו חסרין, אלא מי שהיה מהרהר בלבו דבר, והוא נעשה, שנאמר (תהלים עח, יח): וינסו אל בלבבם לשאל אוכל לנפשם. דבר אחר: לא חסרת דבר, שלא היה חסר דבר בעולם. ומה היה חסר? תשובה, שנאמר (הושע יד, ג): קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳:

יא וחזקתי את לב פרעה - אמר רבי שמעון בן לקיש: משל לשני אתליטים, אחד חלש ואחד גבור. נצח הגבור לחלש ונטל עטרה בראשו. מי גרם לגבור ליטול העטרה, לא החלש?! כך, מי גרם להקדוש ברוך הוא ליטול שבח וכבוד, לא פרעה שניערו, שנאמר (תהלים קלו, טו): ונער פרעה וחילו בים

סוף, לפיכך, ואכבדה בפרעה. ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל מה עשה הקדוש ברוך? רמז לארץ מצרים ועלתה, והיו רואין מלחמה בים, שנאמר: ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל:

פרשה כב

א ויאמר ה׳ אל משה נטה את ידך על הים וישובו המים וגו׳ - הדא הוא דכתיב (שיר ב, טו): אחזו לנו שועלים שועלים קטנים, כשהיה מושל המלכיות, לא היה מושלן אלא בחיות, שנאמר (דניאל ז, ג): וארבע חיון רברבן סלקן מן ימא. וכשהוא מושל את המצרים, אינו מושלן אלא לשועלים. מה שועל זה קטן מן ד׳ חיות, כך מצרים קטנים מן המלכיות, שנאמר (יחזקאל כט, טו): מן הממלכות תהיה שפלה. אמר רבי אלעזר, ברבי שמעון: ערומים היו המצרים, לפיכך הוא מושלן כשועלים. מה שועל זה, מהלך ומביט לאחוריו, כך המצרים מהלכין ומביטין לאחוריהם. ומה אמרו? (שמות א, י): הבה נתחכמה לו. אמרו: באו ונבא עליהן בחכמה, ונראה היאך אנחנו משעבדין על ישראל בדבר, שלא יהא אלהיהן יכול להביא עלינו באותה מדה, אם נדונם בחרב, יכול הוא להביא עלינו חרב, ואם באש, יכול הוא להביא עלינו אש. יודעין אנו שנשבע, שאינו מביא מבול לעולם, אלא בואו ונדונם במים, שאינו יכול להביא אותם עלינו. אמר להם הקדוש ברוך הוא: רשעים! כבר נשבעתי שאיני מביא מבול לעולם, אבל מה אעשה לכם? אני מביא אתכם למבול וכל אחד ואחד אני גוררו למבולו, והוא שדוד אומר (תהלים סג, יא): יגירוהו על ידי חרב מנת שועלים, יהיו אלו המצריים הרשעים, שגררן הקדוש ברוך הוא לחרבו של ים. מהו מנת שועלים יהיו? אמר הקדוש ברוך הוא: המכה הזו תהא מתוקנת להם לשועלים, ששמרן הקדוש ברוך הוא ולא הביא עליהן עשר מכות ושם מתו. אמר רבי ברכיה: שועלים קדמאה מלא, ותניינא חסר, שֻׁעָלִים כתיב, על שם, שעלו של ים. אמר רבי יוחנן דציפורי: מה היו בנות ישראל הכשרות והצנועות עושות? היו נוטלות את בניהן ומטמינות אותם במחילות, והיו המצרים הרשעים מביאין קטנים ומכניסין אותם בבתיהם של ישראל, ועוקצים אותם ובוכים, והיה התינוק שומע קולו של חבירו, שהיה בוכה והיה בוכה עמו, והיו נוטלין אותו ומשליכין אותו ליאור. לכך נאמר: אחזו לנו שועלים שועלים קטנים וגו׳, עד, שנעשה כרמינו סמדר, לכך נאמר: וישובו המים על מצרים, שישוב הגלגל עליהם. וכן יתרו אומר (שמות יח, יא): עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים כי בדבר וגו׳. אמר מכירו הייתי לשעבר וביותר עתה, שבמחשבה שחשבו לאבד את ישראל, בה דנם הקדוש ברוך הוא, שנאמר: כי בדבר אשר זדו עליהם:

ב דבר אחר: וישובו המים אמר רבי יוחנן: כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים, ירד לתוכו אחרון של מצרים. ורבי שמעון בן לקיש אומר: על אלו ואלו, ננעל הים מד׳ רוחותיו. אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: מה יעשו ישראל? אמר לו: אי אתה זקוק למה שאני עושה להם נס, באותה שעה, שלח הקדוש ברוך הוא את ידו והעלן מן הים, שנאמר (תהלים יח, יז): ישלח ממרום יקחני ימשני ממים רבים. אמר רבי אבהו: משל למי שראה הגייסות באות עליו והיה בנו עמו. מה עשה? נטל בנו בידו והיה נלחם עם הגייס בשניה. ואמר לו בנו: אבא! לא אחסר אותן שתי ידים, אחת שהיא מחזקת אותי, ואחת שהורגת בגייס?! כך אמרו ישראל להקדוש ברוך הוא: יהי שלום על אותן שתי ידיך, אחת שהיתה מצלת אותנו מן הים, ואחת שהיתה מנערת המצרים, שנאמר (שמות טו, ו): ימינך ה׳ נאדרי בכח ימינך ה׳ וגו׳ וישב הים לא נאמר, אלא וישובו המים, מכאן שכל המימות חזרו על המצריים לא נאמר, אלא על מצרים, שנטל הקדוש ברוך הוא שר שלהם תחלה וטבעו בים, ואחר כך ירדו כולם אחריו, לכך נאמר: וישובו המים על מצרים, ואחר כך, על רכבו ועל פרשיו:

ג ויראו העם את ה׳ - שנו רבותינו: הקורא את שמע צריך להזכיר קריעת ים סוף, ומכת בכורים באמת ויציב, ואם לא הזכיר אין מחזירין אותו, אבל אם לא הזכיר יציאת מצרים, מחזירין אותו, שנאמר (דברים טז, ג): למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים. ומה בין יציאת מצרים לקריעת ים סוף? אלא, שיציאת מצרים קשה, שנאמר (שם ד, לד): או הנסה אלהים. (שם שם, כ): ואתכם לקח ה׳. תדע לך, שזו קשה מזו שביציאת מצרים. כתיב (שמות כ, ב): אנכי ה׳ אלהיך, אבל בקריעת ים סוף אינו מזכיר את השם. ולמה צריך להזכיר קריעת ים סוף באמת ויציב? לפי שכיון שקרע להם את הים, האמינו בו, שנאמר: ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, ובזכות האמנה שהאמינו, זכו לומר שירה ושרתה עליהם שכינה. שכן כתיב אחריו (שם טו, א): אז ישיר משה, לכך צריך אדם לסמוך גאולה לתפלה, כשם שהם הסמיכו שירה אחר האמנה והקריעה, וכשם שהן טהרו לבם ואמרו שירה, שכן כתיב: ויראו העם את ה׳ ויאמינו ואחר כך, אז ישיר. כך צריך אדם לטהר לבו קודם שיתפלל. וכן איוב אמר (איוב טז, יז): על לא חמס בכפי ותפלתי זכה. אמר רבי יהושע הכהן בר רבי נחמיה: וכי יש תפלה עכורה? אלא כל מי שידיו מלוכלכות בגזל, הוא קורא להקדוש ברוך הוא ואינו עונה אותו. למה? שתפלתו בעבירה, שנאמר (בראשית ו, יג): ויאמר ה׳ לנח קץ כל בשר וגו׳. אבל איוב שלא היה בעמלו גזל, היתה תפלתו זכה, לכך אומר: על לא חמס בכפי, לפי שאין עול בכפי ובעמלי, תפלתי זכה! אמר רבי חמא בר רבי חנינא: מנין שכל מי שהגזל בידו תפלתו עכורה? שנאמר (ישעיה א, טו): ובפרשכם כפיכם וגו׳

אינני שומע. מפני מה? שידיכם דמים מלאו. ומנין שכל מי שמרחיק עצמו מן הגזל תפלתו זכה? שנאמר (תהלים כד, ד): נקי כפים ובר לבב. מה כתיב אחריו? (שם שם, ה-ו): ישא ברכה מאת ה' זה דור דורשיו:

פרשה כג

א אז ישיר משה - הדא הוא דכתיב (תהלים צג, ב): נכון כסאך מאז. אמר רבי ברכיה, בשם רבי אבהו: אף על פי שמעולם אתה, לא נתיישב כסאך ולא נודעת בעולמך, עד שאמרו בניך שירה, לכך נאמר: נכון כסאך מאז. משל למלך, שעשה מלחמה ונצח, ועשו אותו אגוסטוס. אמרו לו: עד שלא עשית המלחמה היית מלך, עכשיו עשינוך אגוסטוס. מה יש כבוד בין המלך לאגוסטוס? אלא, המלך עומד על הלוח ואגוסטוס יושב. כך אמרו ישראל: באמת עד שלא בראת עולמך, היית אתה, משבראת אותו אתה הוא, אלא כביכול עומד, שנאמר (חבקוק ג, ו): עמד וימודד ארץ, אבל משעמדת בים ואמרנו שירה לפניך באז, נתיישבה מלכותך וכסאך נכון. הוי, נכון כסאך מאז, באז ישיר:

ב דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (תהלים קו, יב): ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו. אמר רבי אבהו: אף על פי שכתוב כבר שהאמינו, עד שהיו במצרים, שנאמר (שמות ד, לא): ויאמן העם, חזרו ולא האמינו, שנאמר (תהלים שם, ז): אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך. כיון שבאו על הים וראו גבורתו של הקדוש ברוך הוא, היאך עושה משפט ברשעים, כמה דתימא (דברים לב, מא): ותאחז במשפט ידי, ושקע את מצרים בים. מיד (שמות יד, לא): ויאמינו בה' ובזכות האמנה, שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה, הדא הוא דכתיב: אז ישיר משה ובני ישראל, ואין אז אלא לשון אמנה, שנאמר (בראשית לט, ה): ויהי מאז הפקיד אותו בביתו. וכתיב (שם שם, ד): וכל יש לו נתן בידו. הוי, ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו:

ג דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (שיר ד, יא): נופת תטופנה שפתותיך. אמר משה: רבון העולמים! במה שחטאתי לפניך, בו אני מקלסך. אמר רבי לוי בר חייא: משל למדינה, שמרדה על המלך ואמר המלך לדוכוס שלו, נלך ונלחם בה. אמר לו דוכוס: אין אתה יכול! החריש המלך והלך בלילה בעצמו וכבשה. ידע דוכוס, עשה עטרה והביא למלך. אמר לו: העטרה הזו למה? אמר: בשביל שחטאתי בדבר ואמרתי לך: אין אתה יכול. כך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: יודע אני שחטאתי לפניך באז, שנאמר (שמות ה, כג): ומאז באתי אל פרעה, והרי טבעת אותו לים, לכך אני משבחך באז, הדא הוא דכתיב: אז ישיר משה. בא וראה דרך הצדיקים, במה שהם סורחים הם מתקנים, הוי, נופת תטופנה שפתותיך כלה. ממי הם למדים? מן הקדוש ברוך הוא, שבדבר שהוא מכה, הוא מרפא, שנאמר (ירמיה ל, יז): כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך, ממכות שאני מכה אותך, מהם אני מרפא אותך. מנין תדע כי מן הקדוש ברוך הוא? צא ולמד ממרה, שהורה למשה דבר מר והשליך למים ונמתקו המים, שנאמר (שמות טו, כה): ויורהו ה' עץ וישלך אל המים. אי זה היה? רבי נתן אומר: ירדינון היה. רבי יהושע אומר: של ערבה היה. רבי אליעזר המודעי אומר: של זית היה. מכל מקום עץ מר היה והמתיק המים המרים. וכך משה, לא קנטר אלא באז, ובמה שסרח תיקן מעשיו, ואמר: אז ישיר משה:

ד דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (משלי לא, כו): פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה. מיום שברא הקדוש ברוך הוא את העולם ועד שעמדו ישראל על הים, לא מצינו אדם שאמר שירה לקדוש ברוך הוא, אלא ישראל. ברא אדם הראשון ולא אמר שירה. הציל אברהם מכבשן האש, ומן המלכים ולא אמר שירה. וכן יצחק מן המאכלת, ולא אמר שירה. וכן יעקב מן המלאך, ומן עשו, ומן אנשי שכם, ולא אמר שירה. כיון שבאו ישראל לים, ונקרע להם, מיד אמרו שירה לפני הקדוש ברוך הוא, שנאמר: אז ישיר משה ובני ישראל. הוי, פיה פתחה בחכמה. אמר הקדוש ברוך הוא: לאלו הייתי מצפה ואין אז אלא שמחה, שנאמר (תהלים קכו, ב): אז ימלא שחוק פינו. אמר רבי יהודה בן פזי: מה ראו ישראל לומר שירה באז? אלא אמרו: מתחלה היה הים הזה יבשה, ועמדו דורו של אנוש והכעיסו לפניו באז, שנאמר (בראשית ד, כו): אז הוחל לקרא בשם ה', ועשאו הקדוש ברוך הוא ים ופרע מהם, שנאמר (עמוס ה, ח; ט, ו): הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ, ועכשיו ים היה ונעשה לנו יבשה, שנאמר (שמות יד, כט): ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, נקלסנו באז, שהפך לנו ים ליבשה. הוי, אז ישיר משה ובני ישראל, ואין אז אלא לשון בטחון, שנאמר (משלי ג, כג): אז תלך לבטח דרכך:

ה דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (שיר ד, ח): אתי מלבנון כלה. אמר רבי לוי: בנוהג שבעולם, כלה מקשטין ומבשמין אותה, ואחר כך מכניסין אותה לחופה, והקדוש ברוך הוא לא עשה כן, אלא אמר לכנסת ישראל: אתי מלבנון כלה, מטיט ולבנים לקחתיך ועשיתיך כלה. למה שני פעמים אתי מלבנון? אלא אמר הקדוש ברוך הוא: אתי גליתם מבית המקדש, שנקרא לבנון, שנאמר (ישעיה לז, כד): אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון. ומנין שהלכה שכינה עם ישראל בגולה? שנאמר (שם מג, יד): למענכם שלחתי בבלה. ואומר (יחזקאל א, ג): היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן. וכן דניאל אומר (דניאל י, ד): ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל. וכן משה אומר (ויקרא כו, מד): ואף גם זאת בהיותם בארץ

אויביהם וגו׳. איני יכול להניחם, כי אני ה׳ אלהיהם, מפני קדושת שמי עשיתי ועמי אתם חוזרים, הדא הוא דכתיב (שיר ד, ח): אתי מלבנון כלה, אתי מלבנון תבואי, מן המלכיות, שנקראו לבנון, שנאמר (יחזקאל לא, ג): הנה אשור ארז בלבנון. וכן הוא אומר (מיכה ב, יג): עלה הפורץ לפניהם ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם. (שיר שם, שם): תשורי מראש אמנה. אמר רבי יוסטא: הר הוא ושמו אמנה, עד אותו ההר ארץ ישראל, ממנו ולהלן חוץ לארץ. אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: כשיגיעו הגליות לשם יהיו אומרים שירה, לכך נאמר: תשורי מראש אמנה. דבר אחר: תשורי מראש אמנה עתידין ישראל לומר שירה לעתיד לבוא, שנאמר (תהלים צח, א): שירו לה׳ שיר חדש כי נפלאות עשה. ובאיזה זכות אומרים ישראל שירה? בזכות אברהם שהאמין בהקדוש ברוך הוא, שנאמר (בראשית טו, ו): והאמין בה׳, היא האמונה שישראל נוחלין בה, ועליו הכתוב אומר (חבקוק ב, ד): וצדיק באמונתו יחיה. הוי, תשורי מראש אמנה. (שיר שם, שם): מראש שניר, בזכות יצחק. (שם שם, שם): וחרמון, בזכות יעקב. (שם שם, שם): ממעונות אריות, גלות בבל ומדי. (שם שם, שם): מהררי נמרים, זו אדום. דבר אחר: תשורי מראש אמנה אמר רבי נחמיה: לא זכו ישראל לומר שירה על הים, אלא בזכות אמנה, שנאמר (שמות ד, לא): ויאמן העם. וכתיב (שם יד, לא): ויאמינו בה׳. אמר רבי יצחק: היו רואין כל אותן נסים שנעשו להם, ולא היה להם להאמין? ! אלא אמר ר׳ שמעון בר אבא: בשביל האמנה שהאמין אברהם להקדוש ברוך הוא, שנאמר: והאמין בה׳, ממנה זכו ישראל לומר שירה על הים, שנאמר: אז ישיר משה. הוי, תשורי מראש אמנה:

ו דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (תהלים נט, יז): ואני אשיר עזך וארנן לבקר חסדך. ואני אשיר עזך, לעתיד לבוא, שנאמר (ישעיה יב, ב): הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד. וארנן לבקר חסדך, אותו בקר של יום הדין, שנאמר (שם כא, יב): אמר שומר אתא בקר וגם לילה. (תהלים שם, שם): כי היית משגב לי באדום. (שם שם, שם): ומנוס ביום צר לי בגוג ומגוג. דבר אחר: ואני אשיר עזך אימתי? בשעה שעמדו ישראל על הים ואומרים שירה, שנאמר: אז ישיר משה. ומה אמרו? עזי וזמרת יה. וארנן לבקר חסדך, אותו בקר שהשקפת על מחנה מצרים, שנאמר (שמות יד, כד): ויהי באשמורת הבקר. דבר אחר: אותו הבקר שהורדת לנו את המן, שנאמר (שם טז, יג): ובבקר היתה שכבת הטל. דבר אחר: אותו הבקר של מתן תורה, שנאמר (שם יט, טז): ויהי ביום השלישי בהיות הבקר. כי היית משגב לי, בפרעה ובמצרים. ומנוס ביום צר לי, בעמלק:

ז דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (תהלים סח, כו): קדמו שרים אחר נוגנים. אמר רבי יוחנן: בקשו המלאכים לומר שירה לפני הקב״ה באותו הלילה, שעברו ישראל את הים ולא הניחן הקב״ה. אמר להם: לגיונותי נתונין בצרה ואתם אומרים לפני שירה? ! הדא הוא דכתיב (שמות יד, כ): ולא קרב זה אל זה כל הלילה. כמה דתימא (ישעיה ו, ג): וקרא זה אל זה ואמר, וכיון שיצאו ישראל מן הים, באו המלאכים להקדים שירה לפני הקדוש ברוך הוא, אמר להם הקדוש ברוך הוא: יקדמו בני תחלה, הדא הוא דכתיב: אז ישיר משה, אז שר לא נאמר, אלא אז ישיר שהקדוש ברוך הוא אמר: ישיר משה ובני ישראל תחלה. וכן דוד הוא אומר: קדמו שרים, אלו ישראל, שעמדו על הים, דכתיב: אז ישיר משה. אחר נוגנים, אלו המלאכים. ולמה כך? אמר הקדוש ברוך הוא למלאכים: לא מפני שאני משפיל אתכם, אני אומר שיקדמו תחלה, אלא מפני שבשר ודם יאמרו תחלה, עד שלא ימות אחד מהם, אבל אתם כל זמן שאתם מבקשים, אתם חיים וקיימים. משל למלך, שנשבה בנו והלך והצילו, והלכו בני הפלטון מבקשין לקלס למלך, ובנו מבקש לקלסו. אמרו לו: אדונינו ! מי יקלסך תחלה? אמר להם: בני ! מכאן ואילך, מי שרוצה לקלסני, יקלסני ! כך כשיצאו ישראל ממצרים, וקרע להם הקדוש ברוך הוא את הים, והיו המלאכים מבקשים לומר שירה, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אז ישיר משה ובני ישראל תחלה, ואחר כך אתם, הוי, קדמו שרים, אלו ישראל. אחר נוגנים, אלו המלאכים. (תהלים שם, שם): בתוך עלמות תופפות, אלו הנשים, שהן קלסו באמצע, כדכתיב: ותקח מרים הנביאה:

ח רבי יהודה אומר: מי אמר קילוס להקדוש ברוך הוא? התינוקות אותן שהיה פרעה מבקש להשליך ליאור, שהם מכירין להקדוש ברוך הוא. כיצד? כשהיו ישראל במצרים והיתה אשה מבנות ישראל מבקשת לילד, והיתה יוצאת לשדה ויולדת שם, וכיון שהיתה יולדת עוזבת הנער ומוסרת אותו להקדוש ברוך הוא, ואומרת: רבון העולם ! אני עשיתי את שלי, ואתה עשה את שלך. אמר רבי יוחנן: מיד היה יורד הקדוש ברוך הוא בכבודו כביכול, וחותך טיבורן, ומרחיצן, וסכן. וכן יחזקאל אמר (יחזקאל טז, ה): ותשלכי אל פני השדה בגעל נפשך. וכתיב (שם שם, ד): ומולדותיך ביום הולדת אותך לא כרת שרך. וכתיב (שם שם, י): ואלבישך רקמה. וכתיב (שם שם, ט): וארחצך במים. והיה נותן שני טנרין בידו, אחד מניקו שמן, ואחד מניקו דבש, שנאמר (דברים לב, יג): ויניקהו דבש מסלע, והיו גדלים בשדה, שנאמר (יחזקאל שם, ז): רבבה כצמח השדה נתתיך, וכיון שהיו גדלין, היו נכנסין לבתיהן אצל אבותיהן, והיו שואלין להם: מי היה זקוק לכם? והיו אומרים להם: בחור אחד נאה ומשובח, היה יורד ועושה לנו כל צורכינו, שנאמר (שיר ה, י): דודי צח ואדום דגול מרבבה, וכיון שבאו ישראל לים, היו אותן התינוקות שם, והם ראו להקדוש ברוך הוא בים, התחילו אומרים לאבותיהם: זהו אותו שהיה עושה לנו כל אותן הדברים, כשהיינו במצרים, שנאמר: זה אלי ואנוהו:

ט דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (תהלים ט, יז): נודע ה׳ משפט עשה, מדבר במצרים, שעשה הקדוש ברוך הוא בהם משפטים, במצרים ועל הים. רבי יהושע אומר: עשר מכות לקו המצרים באצבע אחד, שנאמר (שמות ח, טו): ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא. ועל הים לקו חמשים מכות, שנאמר (שם יד, לא): וירא ישראל את היד הגדולה, והיד חמש אצבעות וחמש פעמים עשר, הרי חמישים. וכן אתה מוצא באיוב, שבאו עליו חמישים מכות, שנאמר (איוב יט, כא): חנוני חנוני אתם רעי כי יד אלוה נגעה בי. רבי אליעזר אומר: ארבעים מכות לקו המצרים במצרים, ומאתים על הים, שכל מכה ומכה שהיתה באה עליהן, היו באות ארבע, כשם שנאמר (תהלים עח, מז): יהרוג בברד גפנם. וכתיב (שם שם, מט): חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים. עברה אחת, זעם שתים, צרה שלש, משלחת מלאכי רעים, ארבע, הוי, באצבע לקו ארבעים מכות, וביד מאתים, הוי, משפט עשה. ומהו נודע ה׳? כדכתיב (שמות שם, יח): וידעו מצרים כי אני ה׳, בשעה שאעשה הדין לפרעה, שכן כתיב אחריו (שם שם, שם): בהכבדי בפרעה. וכתיב (תהלים ט, שם): בפועל כפיו נוקש רשע, זה פרעה. מה אמר? (שמות א, כב): כל הבן הילוד וגו׳, ואף הקדוש ברוך הוא עשה לו, כשם שעשה, שנאמר (תהלים קלו, טו): ונער פרעה וחילו בים סוף. מהו? (שם ט, שם): הגיון סלה. אמרו ישראל: מה עלינו לעשות, אלא לומר שירים וזמרים, שנאמר: אז ישיר משה, אז ישירו משה ובני ישראל אינו אומר, אלא אז ישיר משה. אמר רבי יהושע בן לוי: מכאן, שנאמרה הפרשה על פי משה ואחר כך אמרוה אבותינו על הים:

י דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (שיר א, ה): שחורה אני ונאוה. כנסת ישראל אומרת: שחורה אני, במעשי. ונאוה, אני במעשה אבותי. אמרו רבותינו: אל תהי קורא (שיר שם, שם): בנות ירושלים אלא בונות ירושלים, זו סנהדרי גדולה של ישראל, שהן יושבין ומבנין אותה. דבר אחר: בנות ירושלים אמר רבי יוחנן: עתידה ירושלים להעשות מטרפולין לכל הארצות, כדכתיב (עי׳ יהושע טו, מז): אשדוד ובנותיה. מהו (שיר שם, שם): כאהלי קדר? מה אהלים של ישמעאלים כעורים מבחוץ ונאים מבפנים, כך הם תלמידי חכמים אף על פי שהן נראים כעורים בעולם הזה, הם מלאים מבפנים, מקרא, משנה, תלמוד, הלכות ואגדות. אי מה אהליהם של ישמעאלים, מטלטלין ממקום למקום, יכול אף ישראל יטלטלו? ! תלמוד לומר (שם שם, שם): כיריעות שלמה, כיריעה של מי שאמר והיה העולם, שמשעה שמתחן כאהל, לא זזו ממקומן.אי מה אהליהם של ישמעאלים אין להם תכבוסת, יכול אף ישראל כן? ! תלמוד לומר: כיריעות שלמה. מה השלמה הזאת מתלכלכת וחוזרת ומתלבנת, כך ישראל, אף על פי שהן חוטאים הן, שבים בתשובה לפני הקדוש ברוך הוא. דבר אחר: שחורה אני ונאוה במה שאני שחורה, בו אני נאוה. חטאו בחורב, שנאמר (דברים ט, ח): ובחורב הקצפתם את ה׳. ובחורב אמרו (שמות כד, ז): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע. בים המרו, שנאמר (תהלים קו, ז): וימרו על ים בים סוף. ובים אמרו שירה, שנאמר: אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת:

יא כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבות, לומר, מה הנקבה הזאת מתעברת ויולדת וחוזרת ויולדת, כך הן הצרות באות עליהן, והיו אומרים שירות בלשון נקבות, לכך עמדו בבל ומדי ויון ואדום ושיעבדו את ישראל, אבל לעתיד לבוא אין עוד צרות בו, שנאמר (ישעיה סה, טז): כי נשכחו הצרות הראשונות. וכתיב (שם לה, י): ששון ושמחה ישיגו וגו׳. באותה שעה אומרים שיר לשון זכר, שנאמר (תהלים צח, א): שירו לה׳ שיר חדש:

יב דבר אחר: אז ישיר משה, הדא הוא דכתיב (תהלים מ, ג): ויעלני מבור שאון, ממצרים. מטיט היון, מטיט ולבנים. ויקם על סלע רגלי, זה הים. כונן אשורי, שעברו ביבשה. ויתן בפי שיר חדש. משל לאשה, שהיתה נדה השלימה ימי נדתה וטהרה, באתה אצל אישה. אמר לה: מי מעיד עליך שטהרת? אמרה לו: הרי שפחתי מעידה שטהרתי לפניה, וטבלתי. לכך נאמר: את השירה הזאת, נאים אנו לומר שירה לפניך, שאין בנו טומאה. והרי המילה מעידה עלינו שאנו טהורים, לכך נאמר: את השירה הזאת ואין זאת אלא מילה, שנאמר (בראשית יז, י): זאת בריתי אשר תשמרו. ויאמרו לאמר, נהיה אומרים לבנינו ובנינו לבניהן, שיהיו אומרים לפניך כשירה הזאת, בעת שתעשה להם נסים:

יג אשירה לה׳ כי גאה גאה - הדא הוא דכתיב (איוב מ, י): עדה נא גאון וגבה. הכל מתגאין זה על זה. חשך מתגאה על התהום, שהוא למעלה הימנו. והרוח מתגאה על המים, שהוא למעלה הימנו. והאש מתגאה על הרוח, שהוא למעלה הימנו. והשמים מתגאים על האש, שהם למעלה ממנו. והקדוש ברוך הוא מתגאה על הכל הוי, כי גאה גאה. אמר רבי אבין: ארבעה מיני גאים נבראו בעולם: גאה שבבריות, אדם. גאה שבעופות, נשר. גאה שבבהמות, שור. גאה שבחיות, ארי. וכולן נטלו מלכות, ונתנה להם גדולה, והם קבועים תחת המרכבה של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (יחזקאל א, י): ודמות פניהם פני אדם ופני אריה ופני שור ופני נשר. וכל כך למה? כדי שלא יתגאו בעולם, וידעו שיש מלכות שמים עליהם, ועל זה נאמר (קהלת ה, ז): כי גבוה מעל גבהו שומר וגבוהים עליהם. הוי, כי גאה גאה:

יד דבר אחר: כי גאה גאה, הדא הוא דכתיב (שיר א, ט): לסוסתי ברכבי פרעה. דרש רבי פפוס: לְסָסָתִי כתיב, (כמו שכתוב בשיר השירים רבה): עד יש לך רוח, יש לך כנפים? ! מיד הסיטן הקדוש ברוך הוא והביאן מבין גלגלי המרכבה, והסיטן על הים. מהו (שם שם, שם): דמיתיך רעיתי? שנדמו גלי

הים לסוסיות נקבות, ומצרים הרשעים לסוסים זכרים מזוהמין, והיו רצים אחריהם עד שנשתקעו בים, שנאמר: סוס ורוכבו רמה בים. והיה המצרי אומר לסוסו: אתמול הייתי מושכך להשקותך מים ולא היית בא אחרי, עכשיו אתה בא לשקעני בים? ! והיה הסוס אומר לו: רמה בים, ראה מה בים, רומו של עולם אני רואה בים: דבר אחר: סוס ורוכבו רמה בים סוסיהם ורוכביהם לא נאמר, אלא סוס ורוכבו, מלמד, שנטל הקדוש ברוך הוא שר שלהם תחלה והשליכו לתוך הים. עזי וזמרת יה עזי הוא ועטרה לראשי, והוא כחי. ויהי לי לישועה, יהי לי אין כתיב כאן, אלא ויהי לי לישועה, היה לי ויהיה לי. זה אלי ואנוהו אמר רבי ברכיה: בא וראה כמה גדולים יורדי הים. משה, כמה נתחבט ונתחנן לפני המקום, עד שראה את הדמות, שנאמר (שמות לג, יח): הראני נא את כבודך. אמר לו הקדוש ברוך הוא (שם שם, כ): לא תוכל לראות את פני, ובסוף הראה לו בסימן, שנאמר (שם שם, כב): והיה בעבור כבודי. החיות הנושאות את הכסא אינן מכירות את הדמות, ובשעה שמגיע זמנן לומר שירה, הן אומרים. באיזה מקום הוא, אין אנו יודעות, אם כאן הוא, אם במקום אחר הוא, אלא בכל מקום שהוא, (יחזקאל ג, יב): ברוך כבוד ה' ממקומו. ועולי הים כל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר: זה אלי ואנוהו. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: בעולם הזה אמרתם לפני פעם אחת, זה אלי, אבל לעתיד לבא, אתם אומרים אותו דבר שתי פעמים, שנאמר (ישעיה כה, ט): ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה וגו':

פרשה כד

א ויסע משה את ישראל - הדא הוא דכתיב (דברים לב, ו): הלה' תגמלו זאת. רבי ששא בנו של רבי אבא, היה כותב ה"א למטן ולמ"ד למעלן, כלומר הוי, הלה' תגמלו זאת? ! אחר כל הנסים שעשה לכם: שקרע לכם את הים לשנים עשר קרעים, ושקע את המצריים בים, והיתה ידו אחת משקעתן, וידו אחת מצלת אתכם, שנאמר (שמות טו, ו): ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' וגו'. העלה אתכם מן הים, ונתן לכם כספם וזהבם, וכל מה שהיה על סוסיהם, שהיו מקושטים בכסף ובזהב, וזן אתכם ארבעים שנה. ולא הניח אתכם אפילו שעה אחת. כמה שונאים באים עליכם ולא הניח אתכם לברוח, אלא היה מפילן לפניכם ומשמרכם, ולא משונאיכם בלבד, אלא אף מן הנחשים ומן העקרבים. והיה מאיר לפניכם, שנאמר (שם יג, כא): וה' הולך לפניהם יומם. שכחתם כל הנסים האלו, שעשה עמכם הקדוש ברוך הוא, והיה צלמו של מיכה עובר עמכם בים, והנחתם דברי תורה, והתקעתם בדברים אחרים, הלה' תגמלו זאת? ! אמר רבי יהודה בר רבי אלעאי: לא דיים שעבר עמהם צלמו של מיכה, אלא שהיו מקישין כלפי מעלה דברים, שנאמר (ש"ב ז, כג): אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. וכן הוא אומר (תהלים קו, ז): וימרו על ים בים סוף. מהו שני פעמים? אלא על הים המרו, שלא היו רוצים לירד, אלולי שבט יהודה שקפץ תחלה, וקדש שמו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שם קיד, א-ב): בצאת ישראל ממצרים היתה יהודה לקדשו. ובים סוף מנין שהמרו? אלא כיון שירדו לתוך הים, היה מלא טיט, שהיה עד עכשיו לח מן המים, והיה בו כמין טיט, שנאמר (חבקוק ג, טו): דרכת בים סוסיך חומר מים רבים, והיה אומר ראובן לשמעון: במצרים בטיט, ובים טיט. במצרים בחמר ובלבנים, ובים חמר מים רבים. הוי, וימרו על ים בים סוף. ואחר כל הנסים האלו אתם גומלים לי בישא? ! הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם, על דורו של ירמיה אמר הפסוק הזה. עם נבל, שעשו נבלות, שנאמר (תהלים עט, ב): נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים. למה? שלא היו חכמים, שנאמר (דברים לב, ו): עם נבל ולא חכם. אמר רבי שמעון בן חלפתא: אם יהיה הגבור שבגבורים למטה והחלש שבחלשין למעלה נוצח הוא, וביותר אם יהיה הגבור למעלן והחלש למטה, על אחת כמה וכמה הקדוש ברוך הוא גבור שבגבורים למעלה, ואתה בשר ודם למטה, אין אתה צריך להתבונן? ! עם נבל ולא חכם. (דברים שם, שם): הלא הוא אביך קנך, אם זכית אביך, כשם שבנו מתחטא עם אביו והוא עושה רצונו, כן אתם מתחטאין לפניו והוא עושה רצונכם. דבר אחר: אם אביך למה קנך, אם קנך למה אביך? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, הוא מרחם עליהם כאב על בנים, ובזמן שאין עושין רצונו, הוא רודה אותן כעבד. מה העבד בטובתו ושלא בטובתו משמש לאדוניו בעל כרחו. כך אתם, תעשו רצונו של מקום בטובה ושלא בטובה על כרחכם. רבי תחליפא דקיסרין בשם רבי פילא אומר: בא וראה כמה נסים עושה הקדוש ברוך הוא עם האדם והוא אינו יודע, שאלולי היה אוכל פת כשהיא חיה, היתה יורדת בתוך מעיו ומשרטת אותו, אלא ברא הקדוש ברוך הוא מעין בתוך גרגרתו, שהוא מוריד את הפת בשלום. הוא עשך ויכוננך, עשאך מה שאתה צריך, ואחר כל אלו, הלה' תגמלו זאת? ! הולך אתה ומדבר דברים יתירים. דבר אחר: הלה' תגמלו זאת אמר להם: אחר שעשה לכם כל הנסים, אתם מסרבין בו, דכתיב (תהלים קו, ז): וימרו על ים בים סוף. על ים, על שפת הים. בים סוף, כמשמעו. באותה שעה נתמלא עליהם חימה, שכר של ים ובקש לשוטפן, עד שגער בו הקדוש ברוך הוא ויבשו, שנאמר (נחום א, ד): גוער בים ויבשהו. ואומר (תהלים קו, ט): ויגער בים סוף ויחרב, כיון שראה משה כך, הסיען מחטאו של ים, לכך נאמר: וַיַּסַּע משה את ישראל:

ב רבי יהודה אומר: אמרו ישראל באותה שעה: כלום הוציאנו הקדוש ברוך הוא ממצרים, אלא בשביל חמישה דברים: אחת, לתת לנו ביזת מצרים. שנית, להרכיבנו על ענני כבוד. שלישית, לקרוע לנו את הים. רביעית, להפרע לנו מן המצריים. חמישית, לומר לפניו שירה. עכשיו כבר נתן לנו ביזת

מצרים, והרכיבנו על ענני כבוד, וקרע לנו את הים, ופרע מן המצריים, ואמרנו שירה לפניו, נחזור למצרים? ! אמר להם משה: כך אמר לי המקום (שמות יד, יג): כי כאשר ראיתם את מצרים היום וגו׳. אמרו לו: כבר מתו כלן, נחזור למצרים? ! אמר להם: באו ופרעו את השטר, שכך אמר לי הקדוש ברוך הוא (שם ג, יב): בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. רבי אלעזר אומר: על פי הגבורה לא נסעו, אלא שהסיען משה במקל, לפי שראו פגרי מצרים שהיו מעבידים בהם בחומר ובלבנים מושטפים על פני המים, אמרו: לא נשתייר אדם במצרים. (במדבר יד, ד): נתנה ראש ונשובה מצרימה נעשה עבודת כוכבים ותלך בראשנו ונחזור למצרים. יכול שאמרו ולא עשו? תלמוד לומר (נחמיה ט, יז): וימאנו לשמוע ולא זכרו נפלאותיך. רבי יהודה בר אלעאי אומר: עבודת כוכבים היתה בידן של ישראל, והסיעה משה מישראל, לכך נאמר: וַיַּסַּע משה את ישראל:

ג דבר אחר: ויסע משה את ישראל, הדא הוא דכתיב (תהלים עח, נב): ויסע כצאן עמו. כאיזה צאן? כצאנו של יתרו. מה צאנו של יתרו יצא מן הישוב למדבר, כך ישראל יצאו ממצרים למדבר, שנאמר (שם שם, שם): וינהגם כעדר במדבר. דבר אחר: מה הצאן, אין נכנסת לצל קורה, כך הנהיג הקדוש ברוך הוא ארבעים שנה ישראל במדבר. דבר אחר: מה הצאן אין מתקנין לה אפוטיקון אלא רועה בכל יום, כך ישראל, לא התקין להם אפוטיקון אלא במדבר, שנאמר (שמות טז, ד): ויצא העם ולקטו. דבר אחר: מה הצאן אפילו מחבלת את האילנות, אין בעליה מעלין עליה, כך ישראל אף על פי שהן חוטאין, הקדוש ברוך הוא נוהג בהן כצאן. אי מה הצאן, אינה מקבלת מתן שכר. יכול אף ישראל כן, שקראם צאן אין להם מתן שכר? תלמוד לומר (יחזקאל לד, לא): ואתן צאני, צאן מרעיתי אדם אתם. צאן לעונשין. ואדם למתן שכר. אי מה הצאן מתוקן לטביחה, אף ישראל כך? תלמוד לומר (שם לו, לח): כצאן קדשים. מה קדשים, כל מי שנוגע בהן מתחייב, כך ישראל שנאמר (ירמיה ב, ג): קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתו כל אוכליו יאשמו. מה הצאן כל מקום שהרועה מנהיגה שם נמשכת, כך ישראל, כל מקום שהיה משה מסיען, הן נמשכין אחריו, שנאמר (שיר א, ד): משכני אחריך נרוצה. לכך נאמר: ויסע משה את ישראל מים סוף. אמר רבי אבא בר כהנא: הסיען מחטאו של ים סוף, שכיון שאמרו שירה, מַחֲלָה להם השירה על שחטאו בים:

ד אל מדבר שור - אין אנו מוצאין שיש מדבר ששמו שור. ומהו מדבר שור? אמר רבי יצחק: בזכות אברהם, שדברתי עמו ואמרתי לו (בראשית טו, יד): וגם את הגוי אשר יעבודו וגו׳ שכתוב בו (שם כ, א): וישב בין קדש ובין שור. רבי אבין אומר: מהו מדבר שור? שנתאוו ישראל ליעשות בו שורות שורות, דגלים דגלים. דבר אחר: מדבר שור, מדבר כוב. אמרו עליו, על מדבר כוב, שהוא שמונה מאות פרסה, ומלא נחשים שרפים ועקרבים. רבי אבא הסיח לפני רבינו: פעם אחת עבר אדם בתוך מדבר כוב זה, וראה נחש אחד ישן, והיה בו כקורת בית הבד וראה את הנחש והוא לא ראהו, מרוב שנכנסה בו חרדה, נתבהל ונשר שערו והיו קורין אותו מרוטה. הוא שמשה אמר להם לישראל (דברים ח, טו): המוליכך במדבר הגדול והנורא. אמר רבי יוסי בר חנינא: אין אנו יודעין למי הוא אומר גדול, אם להקדוש ברוך הוא או למדבר, אלא אמר להם משה: גדול ונורא הוא אלהים, שהייתם מכעיסים אותו ומהלכין באותו מדבר, שהוא מלא נחשים ועקרבים, ושרפים ורעבון, והוליך אתכם בתוכו בשלום. ולא עוד, אלא שהיו הנחשים והשרפים רובצים בפניהם, כדי שלא יתבהלו ישראל מהן. דבר אחר: מהו מדבר שור? אלא, עד שלא יצאו ישראל ממצרים, היה העולם מדבר, כיון שיצאו נעשה העולם שור. דבר אחר: עד שלא קבלו ישראל את התורה, היה העולם עשוי מדבר, כיון שקבלו את התורה, נעשה העולם שור, אלו דברי רבי יהודה בר רבי סימון. אמר הקדוש ברוך הוא: לעתיד לבוא כן אני עושה לציון, שהיא מדבר, כדכתיב (ישעיה סד, ט): ציון מדבר היתה. ולעתיד לבוא אני אהיה לה שור, שנאמר (זכריה ב, ט): ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה:

פרשה כה

א ויאמר ה׳ אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים - הדא הוא דכתיב (תהלים קלה, ו): כל אשר חפץ ה׳ עשה בשמים ובארץ, כל מה שהקדוש ברוך הוא חפץ לעשות עושה, שהכל שלו בשמים ובארץ. אמר ריש לקיש: בשר ודם עושה לו טרקירין ונותן כל מיני משקין כל אחד ואחד בפני עצמו, שמא יכול להוציא את כלן ממקום אחד? ! אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, כשהמטיר אש וגפרית על הסדומיים היה מן השמים, שנאמר (בראשית יט, כד): וה׳ המטיר על סדום מן השמים והטל מן השמים, שנאמר (מיכה ה, ו): כטל מאת ה׳ והמן מן השמים. משל למולייר של זהב, בקש צנים הוציא ממנו, בקש גחלים הוציא ממנו, כך כשהביא הקדוש ברוך הוא המכות על המצריים, לא הביא אלא מן השמים, וכשפרע מן האמוריים, לא פרע מהן אלא מן השמים, שנאמר (יהושע י, יא): וה׳ השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים. וכשפרע מסיסרא, פרע ממנו מן השמים, שנאמר (שופטים ה, כ): מן השמים נלחמו. וכשמטיב לישראל, אינו מטיב אלא מן השמים, שנאמר (דברים כח, יב): יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים, הברכות מן השמים, שנאמר (שם כו, טו): השקיפה ממעון קדשך מן השמים:

ב רבי סימון בשם רבי אליעזר פתח: (הושע יב, ו): וה׳ אלהי הצבאות ה׳ זכרו, שהוא עושה צביונו בבריותיו. דבר אחר: אלהי הצבאות, שהוא עושה צביונו במלאכיו, כשהוא מבקש הוא עושה אותם יושבים, שנאמר (שופטים ו, יא): ויבא מלאך ה׳ וישב תחת האלה. ופעמים עושה אותן עומדים, שנאמר (ישעיה ו, ב): שרפים עמדים. וכתיב זכריה ג, ז): ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה. ופעמים עושה אותן בדמות נשים, שנאמר (שם ה, ט): והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם. ופעמים בדמות אנשים, שנאמר (בראשית יח, ב): והנה שלשה אנשים. ופעמים עושה אותן רוחות, שנאמר (תהלים קד, ד): עושה מלאכיו רוחות. ופעמים אש שנאמר (שם שם, שם): משרתיו אש לוהט. דבר אחר: וה׳ אלהי הצבאות, שהוא עושה צביונו בעולם. כשבקש, הוציא לחם מן הארץ, שנאמר (שם): להוציא לחם מן הארץ. והוריד מים מן השמים, שנאמר (דברים יא, יא): למטר השמים תשתה מים. וכשבקש, העלה מים מן הארץ, שנאמר (במדבר כא, יז): עלי באר ענו לה והוריד מן לישראל מן השמים, שנאמר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים:

ג דבר אחר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, הדא הוא דכתיב (תהלים קמה, טז): פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון. בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם מדת בשר ודם, כל זמן שהספוג בידו, פותח ידו, אין טיפה יורד, קפץ ידו, הוא מוריד מים. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, הספוג בידו, שנאמר (שם סה, י): פלג אלהים מלא מים. וכן (ישעיה מ, יב): מי מדד בשעלו מים, אם עצר אין המים יורדין, שנאמר (איוב יב, טו): הן יעצר במים ויבשו. ואומר (דברים יא, יז): ועצר את השמים ולא יהיה מטר, פותח ידו המטר יורד, שנאמר (שם כח, יב): יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב. ואומר: פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון, לכל חי מזון אין כתיב כאן, אלא לכל חי רצון, שהוא נותן לכל אחד ואחד רצונו מה שהוא מבקש. וכן לעתיד לבוא, נותן הקדוש ברוך הוא לכל אחד ואחד כל מה שהוא מבקש, ואם תמה אתה על הדבר, ראה מה עשה לישראל בעולם הזה, שהוריד להם המן, שהיה בו מכל מיני מטעמים, והיה כל אחד מישראל טועם כל מה שהיה רוצה, שכן כתיב (שם ב, ז): זה ארבעים שנה ה׳ אלהיך עמך לא חסרת דבר. מהו דבר? כשהיה מתאוה לאכול דבר והיה אומר בפיו: אלולי היה לי פטמא אחת, לאכול, מיד היה נעשה לתוך פיו טעם פטמא, דבר היו אומרים, והקדוש ברוך הוא עושה רצונם. אמר רבי אבא: אף דבר לא היה אומר בפיו, אלא חושב בלבו לומר מה שנפשו מתאוה, היה הקדוש ברוך הוא עושה רצונו, והיה טועם טעם מה שהיה מתאוה. תדע לך שהוא כן, שכן אמר יחזקאל (יחזקאל טז, יט): ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך. כתוב אחד אומר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. וכתוב אחד אומר (שמות טז, לא): וטעמו כצפיחת בדבש. ואומר (במדבר יא, ח): והיה טעמו כטעם לשד השמן. כיצד מתקיימין שלשה כתובין הללו? בחורים היו טועמין טעם לחם. זקנים טעם דבש, תינוקות טעם שמן:

ד דבר אחר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, הדא הוא דכתיב (ישעיה סה, א): נדרשתי ללא שאלו. מה כתיב למעלה מהענין? (שמות טז, ב): וילונו כל עדת בני ישראל. מה הלנה היה שם? אלא הצידה שהוציאו בידם ממצרים, עשה להם ששים ואחת סעודות, ואכלו אותו שלושים ואחד יום, ושלם אותו הבצק, ובערב הלינו, שנאמר: וילונו כל עדת בני ישראל, היה להם לבא ולומר למשה: הוי יודע שנשלם אותו הבצק, אלא באו עליו במריבה ואמרו (שם שם, ג): כי הוצאתם אותנו (ממצרים): אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב. אמרו רעב של לחם, ורעב של מים, וכיון שהלינו היה צריך מיד שיצא הכעס עליהם, ולא עשה להם כך. אמר הקדוש ברוך הוא: הן עשו כמות שהן, ואני אעשה כמות שאני! אמור להם: בשחרית, יהיה המן יורד לכם, הוי, נדרשתי ללא שאלו, נמצאתי ללא בקשוני, היה להם, שכיון שכלתה העוגה יעמדו ויבקשו רחמים מלפני, אלא עמדו ושפכו תרעומות כלפי מעלה, לפיכך אמר הכתוב (ישעיה שם, שם): הנני הנני אל גוי לא קרא בשמי. מהו הנני שתי פעמים? אלא הנני על הבאר, שנאמר (שמות יז, ו): הנני עומד לפניך שם על הצור. והנני על המן, שנאמר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים:

ה דבר אחר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, הדא הוא דכתיב (קהלת יא, א): שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו. רבי חנין אמר: בשעה שקרא הקדוש ברוך הוא לאברהם, ענה לו (בראשית כב, א): ויאמר הנני! אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך! (בו): [באותו] לשון אני משלם שכר לבניך, שנאמר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, ועליו הכתוב אומר (משלי כ, ז): מתהלך בתומו צדיק, זה אברהם, דכתיב ביה (בראשית יז, א): התהלך לפני והיה תמים. (משלי שם, שם): אשרי בניו אחריו. אתה מוצא כל מה שעשה אברהם אבינו למלאכי השרת בעצמו, עשה הקדוש ברוך הוא לבניו במדבר. הוא אמר (בראשית יח, ד): יוקח נא מעט מים, על ידי שליח. והקדוש ברוך הוא נתן מים על ידי שליח. מנין? שנאמר (שמות יז, ו): הנני עומד לפניך שם על הצור. הוא אמר (בראשית שם, שם): ורחצו רגליכם. ופרע להם במדבר, שנאמר (יחזקאל טז, ט): וארחצך במים. הוא אמר (בראשית שם, שם): והשענו תחת העץ. והקדוש ברוך הוא (תהלים קה, לט): פרש ענן למסך. הוא ליוה אותם, שנאמר (בראשית שם, טז): ואברהם הולך עמם לשלחם. ופרע הקדוש ברוך הוא לבניו, שנאמר (שמות יג, כא): וה׳ הולך לפניהם יומם. הוא אמר (בראשית שם, ה): ואקחה פת לחם. והקדוש ברוך הוא אמר: הנני ממטיר לכם לחם. אמר רבי יהודה הלוי בר רבי שלום, בשם רבי יונה, ואף רבי לוי, בשם רבי חמא בר רבי חנינא אמר:

לארבעים ושנים מסעות ירד להם המן. והיכן ירד? באלוש. ולמה באלוש? בזכות שאמר אברהם (שם שם, ו): לושי ועשי עוגות. כך הקדוש ברוך הוא פרע לבניו, שנאמר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים:

ו דבר אחר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, הדא הוא דכתיב (תהלים פו, ח): אין כמוך באלהים ה׳ ואין כמעשיך. למה אין כמוך באלהים ה׳? שאין מי שיעשה כמעשיך. כיצד? בנוהג שבעולם, בשר ודם עושה לו שביל בדרך, שמא יכול הוא לעשות לו שביל בים? ! והקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא עושה לו שביל בתוך הים, שנאמר (שם עז, כ): בים דרכך ושבילך במים רבים ועקבותיך לא נודעו. בשר ודם מפשפש שטרותיו, אם מצא שמתחייבים לו בני אדם, הוא מוציא שטרותיו וגובה מהם, ואם מצא שהוא חייב לאדם, כובשו ואינו מוציאו. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, מצא שאנו חייבין לו, הוא כובשו, שנאמר מיכה ז, יט): ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו, ואם מוצא לנו זכות הוא מוציא, שנאמר (ירמיה נא, י): הוציא ה׳ את צדקתינו. בשר ודם, בשעה שמבקש לבנות פלטין, משהוא בונה את התחתונים, אחר כך הוא בונה את העליונים. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא משברא את העליונים, ברא את התחתונים, שנאמר (בראשית א, א): בראשית ברא אלהים את השמים (ואחר כך): ואת הארץ. בשר ודם, בזמן שהוא מבקש ליקח לו עבד, אם יש עליו עוררים אינו לוקחו, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא אומר (דברים ד, לד): או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי. בשר ודם תלמיד טוען פנס לפני רבו. והקדוש ברוך הוא אינו כן, (שמות יג, כא): וה׳ הולך לפניהם יומם. בשר ודם העבד מרחיץ רבו. והקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא (יחזקאל טז, ט): וארחצך במים. בשר ודם העבד מלביש רבו. והקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא (שם שם, י): ואלבישך רקמה. בשר ודם העבד מנעיל את רבו. והקדוש ברוך הוא אינו כן, (שם שם, שם): ואנעלך תחש. בשר ודם העבד טוען את רבו. והקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא (שמות יט, ד): ואשא אתכם על כנפי נשרים. בשר ודם הרב ישן והעבד עומד על גבו. והקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא הקדוש ברוך הוא שומר ישראל, שנאמר (תהלים קכא, ד): לא ינום ולא יישן שומר ישראל.בבשר ודם המים מלמעלן והלחם מלמטן. והקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא המים מלמטן, זו הבאר, שנאמר (במדבר כא, יז): עלי באר וגו׳. והלחם מלמעלה, הנני ממטיר לכם וגו׳. הוי, אין כמוך באלהים ה׳ ואין כמעשיך:

ז דבר אחר: הנני ממטיר לכם לחם, [הדא הוא דכתיב] (דכתיב): (משלי ט, ה): לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי. אמר הקדוש ברוך הוא: מי גרם לכם לאכול מן המן ולשתות מהבאר? מפני שקבלתם את החוקים ואת המשפטים, כמה שנאמר (שמות טו, כה): שם שם לו חק ומשפט וגו׳. הוי, בזכות לחמי נטלתם לחמו של מן, ובזכות יין שמסכתי, שתיתם מי הבאר, שנאמר: ושתו ביין מסכתי. ולמה לא אמרו שירה על המן כשם שאמרו על הבאר? אלא על המן היו מוציאין דברי תפלות, שנאמר (במדבר יא, ו): ועתה נפשנו יבשה אין כל. אמר הקדוש ברוך הוא: איני מבקש לא תרעומותיכם ולא קלוסיכם, לפיכך לא נתן להם רשות לומר שירה, אלא על הבאר, מפני שהיו מחבבין אותה, שנאמר (שם כא, יז): עלי באר ענו לה. דבר אחר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, הדא הוא דכתיב (תהלים כג, ה): תערוך לפני שלחן נגד צוררי. אימתי אמרו ישראל דבר זה? כשיצאו ממצרים והיו אומות אומרים: עתידין אלו למות במדבר. ואמרו (שם עח, יט): היוכל אל לערוך שלחן במדבר מה עשה הקדוש ברוך הוא? הסיבן תחת עננ כבוד, שנאמר (שמות יג, יח): ויסב אלהים את העם. והאכילם מן, שנאמר (דברים ח, טז): המאכילך מן במדבר. והיה גבהו של מן יותר ממי המבול, שנאמר (תהלים שם, כג): ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח. ובמבול כתיב (בראשית ז, יא): וארובות השמים נפתחו. והיו אומות רואין את ישראל מסובין ואוכלין ומקלסין להקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים כג, ה): תערוך לפני שלחן נגד צררי דשנת בשמן ראשי, זה השליו. (שם שם, שם): כוסי רויה, זה הבאר. וכן לעתיד לבוא הוא עושה שלום להם, והם מסובין ואוכלין בגן עדן, ועובדי כוכבים רואין מנהגם ונימוסין (נוסחא אחרת: ונימסין), שנאמר (ישעיה סה, יג): הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וגו׳:

ח דבר אחר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, הדא הוא דכתיב (שם לג, טז): הוא מרומים ישכון. הדא הוא דכתיב (ש״א ב, ח): מקים מעפר דל, אלו ישראל, שהיו משוקעים בטיט ובלבנים במצרים, והוציאן הקדוש ברוך הוא בקומה זקופה, שנאמר (ויקרא כו, יג): ואולך אתכם קוממיות. הוי, מקים מעפר דל. סיקוסים נתן הקדוש ברוך הוא ליעקב, ואמר לו (בראשית כח, יד): והיה זרעך כעפר הארץ, כשיגיעו בניך עד עפר הארץ, אותה שעה (שם שם, שם): ופרצת ימה וקדמה. הוי, מקים מעפר דל, ורימן הקדוש ברוך הוא על הכל, שנאמר (דברים כח, א): ונתנך ה׳ אלהיך וגו׳. ראה מה כתיב (שם א, לא): ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה׳ אלהיך. אמר להם: הרי רוממתי אתכם על כל העולם, אם תהיו עושים רצוני, אני משרה אתכם במה שבראתי, עד שלא נברא העולם, זה בית המקדש, שנאמר (ירמיה יז, יב): כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, שם אני מרומם אתכם, שנאמר (ש״א שם, שם): וכסא כבוד ינחילם. אותה שעה אני מספיק לכם מעדני גן עדן, שנאמר (תהלים לא, כ): מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. לכך אמר: הוא מרומים ישכון. דבר אחר: הוא מרומים ישכון, הדא הוא דכתיב (דברים ח, ז): כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה ורחבה, לראות שלחן, שהוא ערוך בגן עדן, שנאמר (תהלים קטז, ט): אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים, כביכול מיסב למעלה מן האבות, ואבות וכל הצדיקים בתוכו, שנאמר (דברים לג, ג): והם תָּפּוּ לרגליך, והוא מחלק להם מנות. ואם תמה אתה בדבר זה, הלא בעולם הזה בשבילם היה מיסב בין שני הכרובים, שנאמר (שיר א, יג): בין שדי

ילין, קל וחומר בגן עדן, והוא מביא להם פירות מגן עדן, ומאכילן מעץ חיים. ומי מברך תחלה? הכל חולקין כבוד להקדוש ברוך הוא, שהוא יצוה לברך, והקדוש ברוך הוא אומר למיכאל: ברך! והוא אומר לגבריאל, וגבריאל לאבות העולם, והן חולקין כבוד למשה ולאהרן, והם לזקנים, והם חולקין כבוד לדוד, ואומרים המלך שבארץ יברך את המלך שבשמים, ונותנין לדוד הכוס, ואומר (תהלים שם, יג): כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא. עליהם שבח דוד ואמר (שם לא, כ): מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. הוי, כי ה׳ אלהיך הוא מביאך, על זה נאמר: הוא מרומים ישכון. דבר אחר: הוא מרומים ישכון, הדא הוא דכתיב (איוב לט, יג-יח): כנף רננים נעלסה כי תעזוב לארץ ביציה הקשיח בניה ללא לה וגו׳ כעת במרום תמריא וגו׳. משל לחסידה, שהיתה יולדת בעפר הארץ, והיו העוברים והשבים דשין אותה ומאבדין אותה. מי גרם לה? על שהיתה יולדת בארץ, אלא משעלתה למרום ותלד לשם, אין בריה מזיקתה, אבל היא משחקת מן הכל. כך ישראל, כנף רננים נעלסה כנף, (יחזקאל טז, ח): ואפרוש כנפי עליך. רננים, (תהלים לג, א): רננו צדיקים בה׳. נעלסה, (משלי ז, יח): נתעלסה באהבים. אם אברה, (תהלים נה, ז): ואומר מי יתן לי אבר כיונה. חסידה, (ירמיה ח, ז): גם חסידה בשמים ידעה מועדיה. כי תעזוב לארץ ביציה, (שם יב, ז): עזבתי את ביתי. ועל עפר תחמם, (תהלים מד, כו): כי שחה לעפר נפשנו. ותשכח כי רגל תזוריה, (ישעיה נא, יג): ותשכח ה׳ עושך. וחית השדה תדושיה, אלו עובדי כוכבים שנאמר (מ״ב יג, ז): וישימם כעפר לדוש. הקשיח בניה ללא לה, (ירמיה ד, כב): בנים סכלים המה. לריק יגיעה, (תהלים ו, ז): יגעתי באנחתי. בלי פחד, (ירמיה לו): ולא פחדו. כי הִשָּׁה אלוה חכמה, (שם ד, כב): כי אויל עמי אותי לא ידעו בנים סכלים המה ולא נבונים המה חכמים המה להרע. ולא חלק לה בבינה, לא נבונים המה. כל אלו למה? מפני שהניחו להקדוש ברוך הוא, אבל כשיעשו תשובה ויתלו עיניהם למרום, כמה דאת אמר (תהלים קכג, א): אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים, כעת במרום תמריא (איוב ה, יא): לשום שפלים למרום. אותה שעה, תשחק לסוס ולרוכבו, שנאמר (תהלים כ, ח): אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר. הוי, הוא מרומים ישכון. דבר אחר: הוא מרומים ישכון, זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר (ישעיה נז, טו): מרום וקדוש אשכון. מצדות סלעים משגבו, זה דוד, שנאמר (תהלים יח, ג): ה׳ סלעי ומצודתי. לחמו נתן, זה אברהם, שנאמר (בראשית יח, ה): ואקחה פת לחם. מימיו נאמנים, זו התורה, שנאמר (ישעיה נה, א): הוי כל צמא לכו למים. דבר אחר: לחמו נתן, זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר (תהלים קלו, כה): נותן לחם לכל בשר. מימיו נאמנים, שנאמר (שם קד, ג): המקרה במים עליותיו. דבר אחר: לחמו נתן, זה המן, שנאמר: הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. מימיו נאמנים, זה הבאר, שנאמר (במדבר כא, יז): עלי באר ענו לה. דבר אחר: לחמו נתן מימיו, זה הקדוש ברוך הוא, שמפקד לבני תורה. אל תהא אומר: על מה שלא שמעתי, שמעתי, ולא תהא אוסר לאחרים ומתיר לעצמו, אלא יהיו יוצאין מפיך נאמנין, כשם שיצאו מפי משה, ואני מראה לך יופי פנים אל פנים, שנאמר (ישעיה לג, יז: מלך ביפיו תחזינה עיניך. אמרו ישראל: היאך אנו רואין פניך והלא מסרתנו ביד אדום, שנאמר (דניאל ז, ז): דחילא ואימתני? ! אמר להם: אל תיראו מהם, שעתידים אתם שתאמרו לי היכן הם, הדא הוא דכתיב (ישעיה שם, יט): את עם נועז לא תראה. ואתם רואים שמחתה של ציון, שנאמר (שם שם, כ): חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן:

ט ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו - הדא הוא דכתיב (תהלים סח, כ): ברוך ה׳ יום יום. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: במדה שאדם מודד בה, מודדין לו. אני נתתי לכם את התורה, שתהיו עוסקים בה יום יום, שנאמר (משלי ח, לד): אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום. וכן (ישעיה נח, ב): אותי יום יום ידרושון, חייכם! שאשביע אתכם לחם מן השמים, יום ביומו שנאמר: ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי וגו׳. ולא עוד, אלא שאני מברך אתכם יום יום, שנאמר: ברוך ה׳ יום יום יעמס לנו. וכשאתם עושים רצוני אני קורא אתכם, (שם מו, ג): העמוסים מני בטן, ומעמיס אני לכם כוס ישועות, בזכות בית המקדש שנקרא אבן מעמסה, שנאמר (זכריה יב, ג): והיה ביום ההוא אשים את ירושלים וגו׳:

י ויותירו אנשים ממנו - אלו מחוסרי אמנה שהיו בהם. ומי הם? אמר רבי שמעון בן לקיש: אלו דתן ואבירם. נאמר כאן אנשים, ונאמר להלן אנשים, שנאמר (במדבר טז, כו): סורו נא מעל אהלי האנשים. מה אנשים שנאמרו להלן דתן ואבירם, אף אנשים שנאמרו כאן דתן ואבירם. וירם תולעים ויבאש וכי יש לך דבר שבתחלה עושה תולעים ואחר כך מבאיש? אלא שהקדוש ברוך הוא בקש להראות מעשיהן לבריות, שלא יריח את ריחו בערב, ויעמדו וישליכו אותו, אלא שהיה עושה לכל אותו הלילה שורות שורות של תולעים, מיד ויקצוף עליהם משה, כיון שכעס, שכח לומר להם, שילקטו ביום הששי שני עומרים לאחד, כיון שהלכו ולקטו ביום הששי ומצאו כפלים, באו הנשיאים ואמרו למשה, שנאמר: ויבואו כל נשיאי העדה ויגידו למשה. ומה אמר להם: הוא אשר דבר ה׳, ואינו אומר הוא אשר דברתי, אלא אשר דבר, ששכח, ועל זה נאמר: עד אנה מאנתם, שהוא מכניס משה בכללם:

יא ראו כי ה׳ נתן לכם השבת - לא היה צריך לומר, אלא דעו מה רְאוּ, אלא כך אמר להם הקדוש ברוך הוא: אם יבואו עובדי כוכבים ויאמרו לכם: למה אתם עושים את יום השבת ביום הזה? אמרו להם: ראו שאין המן יורד בשבת. ומהו נתן לכם? לכם נתנה ולא לעובדי כוכבים, מכאן אמרו: אם יבואו מעובדי כוכבים וישמרו את השבת, לא דיים שאין מקבלים שכר, אלא שחיבים מיתה, שנאמר (בראשית ח, כב): ויום ולילה לא ישבותו. וכן הוא אומר (שמות לא, יז): ביני ובין בני ישראל וגו׳. משל למלך, יושב ומטרונא יושבת כנגדו, העובר ביניהם חייב:

יב אמר רבי לוי: אם משמרים ישראל את השבת כראוי, אפילו יום אחד, בן דוד בא. למה? שהיא שקולה כנגד כל המצות. וכן הוא אומר (תהלים צה, ז): כי הוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקולו תשמעו. אמר רבי יוחנן, אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: אף על פי שנתתי קצבה לקץ שיבא בין עושין תשובה בין שאין עושין, בעונתה היא באה. אם עושין תשובה אפילו יום אחד, אני מביא אותה שלא בעונתה. הוי, היום אם בקולו תשמעו. וכשם שמצינו שעל כל המצות בן דוד בא, על שמירת יום אחד של שבת בן דוד בא, לפי שהשבת שקולה כנגד כל המצות. אמר רבי אלעזר בר אבינא: מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים, ששקולה שבת כנגד כל המצות בתורה. מנין שבשעה ששכח משה לומר להם מצות שבת, אמר לו הקדוש ברוך הוא (שמות טז, כח): עד אנה מאנתם לשמור מצותי וגו'? ומה כתיב אחריו? ראו כי ה' נתן לכם את השבת. בנביאים מנין? שנאמר (יחזקאל כ, כא): וימרו בי בית ישראל במדבר בחוקותי לא הלכו. מה כתיב אחריו? (שם שם, שם): ואת שבתותי חללו. בכתובים מנין? שנאמר (נחמיה ט, יג): ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם. מה כתיב אחריו? (שם שם, יד): ואת שבת קדשך הודעת להם. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אם תזכו לשמור שבת, מעלה אני עליכם כאלו שמרתם כל המצות שבתורה, ואם חללתם אותה, מעלה אני עליכם כאלו חללתם כל המצות. וכן הוא אומר (ישעיה נו, ב): שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, בעת שאדם שומר את השבת גוזר גזירה, והקדוש ברוך הוא מקיימה, שנאמר (שם נח, יג): אם תשיב משבת רגלך. מה כתיב אחריו? (שם שם, יד): אז תתענג על ה'. כמה דתימא (תהלים לז, ד): והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך. ולא עוד, אלא כל מה שאתה אוכל בעולם הזה, אינו אלא מן הפירות, אבל הקרן קיימת לך לעולם הבא, שנאמר (ישעיה שם, שם): והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי ה' דבר:

פרשה כו

א ויבא עמלק - הדא הוא דכתיב (איוב ג, כו): לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רגז. לא שלותי, מבבל. ולא שקטתי, ממדי. ולא נחתי, מיון. ויבא רוגז, באדום. דבר אחר: לא שלותי, מגזירה הראשונה, שגזר פרעה עלי, שנאמר (שמות א, יד): וימררו את חייהם. והעמיד לו הקדוש ברוך הוא גואל, זו מרים, על שם המירור. ולא שקטתי, מגזירה שנייה, (שם שם, טז): אם בן הוא והמתן אותו, והעמיד הקדוש ברוך הוא גואל, זה אהרן, על שם ההריון. ולא נחתי, מגזירה שלישית, שגזר ואמר (שם שם, כב): כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, והעמיד הקדוש ברוך הוא גואל על שם המים, זה משה, שנאמר (שם ב, י): כי מן המים משיתיהו. ויבא רוגז, זה עמלק:

ב ויבא עמלק - מה כתיב למעלה מן הענין? (שם יז, א): ויסעו כל עדת בני ישראל ואין מים לשתות העם, לעם לא היה, לצאן ולבקר היה. מיד, באו לעשות מריבה עם משה, ואמרו לו (שם שם, ג): למה זה העליתנו ממצרים. מיכן היה? רבי יהושע אומר: נפל ביתא, חבל לכוותא. (שם שם, שם): אני ומקני בצמא. יש אומרים: בהמתו של אדם אינה אלא חייו, יוצא אדם לדרך אם אין בהמתו עמו, מסתגף הוא, מיד עמד משה בתפלה, שנאמר (שם שם, ד): ויצעק משה אל ה' לאמר. מהו לאמר? אמר לפניו: רבונו של עולם! הודיעני אם הורגים אותי, אם לאו? אמר לו: מה איכפת לך? (שם שם, ה): עבור לפני העם. מהו עבור? אמר לו: עבור על דבריהם! רבי מאיר אומר: מהו עבור? אמר: הוי דומה לי מה אני משלם טובה תחת רעה, אף אתה הוי משלם טובה תחת רעה, שנאמר (מיכה ז, יח): מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע. רבי יהודה אומר: עבור על חטייא שלהם. ורבי נחמיה אומר: עבור לפני העם, מי שיש בו גאוה יבא וידבר כנגדך. וקח אתך מזקני ישראל, שיהיו עדים שלא יהו אומרים לך מעיינות היו שם. (שם שם, שם): ומטך אשר הכית בו את היאור אמר לפניו: רבונו של עולם! מטה זה של פורענות הוא, הוא הבאיש המים במצרים, והוא הביא עשר מכות על המצרים. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אין מדתי כמדת בשר ודם, שהוא מכה באיזמל, ומרפא ברטיה, אבל אני, במה שאני מכה בו, אני מרפא! לכך נאמר: ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך, כדי שידעו הכל שהוא של ברכה. (שם שם, ו): והכית בצור מהו והכית בצור? אמר לו הקדוש ברוך הוא: אם מבקשים הם מן האבן הזו, הוציא להם, אם מן האבן הזו, תן להם, כיון שיצאו המים, השקו כל אהליהם של ישראל. מה כתיב שם? (שם שם, ז): ויקרא שם המקום ההוא מסה ומריבה. ומה מריבה היתה שם? רבי יהודה ורבי נחמיה, ורבנן, ורבי יהודה אומר: אמרו: אם רבון הוא על כל המעשים, כדרך שהוא רבון עלינו, נעבדנו! ואם לאו, נמרוד בו! ורבי נחמיה אומר: אם מספיק לנו מזונותינו, כמלך שהוא שרוי במדינה, ואין בני המדינה צריכין לו כלום, נעבדנו! ואם לאו, נמרוד בו! ורבותינו אמרו: אם מהרהרים אנו בלבבנו, והוא יודע מה שאנו מהרהרים, נעבדנו! ואם לאו, נמרוד בו! אמר להם הקדוש ברוך הוא: אם בקשתם לבדוק אותי, יבא הרשע ויבדוק אתכם. מיד, ויבא עמלק. מה כתיב שם? (שם שם, שם): היש ה' בקרבנו אם אין, ויבא עמלק. וכי מה ענין זה אצל זה? משל לתינוק, שהיה רוכב על כתיפו של אביו וראה חבירו של אביו. אמר לו: ראית את אבא? אמר לו אביו: אתה רוכב על כתפי, ואתה שואל עלי? הריני משליכך ויבא השונא וישלוט בך! כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: אני נשאתי אתכם על עני כבוד, ואתם אומרים: היש ה' בקרבנו? לפיכך, יבא השונא וישלוט בכם. הוי, ויבא עמלק:

ג ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים - למה ליהושע? מתחלה אתה דורש, שהיה מבקש להדריכו למלחמה, לפי שהוא עתיד להכניס את ישראל לארץ. דבר אחר: למה ליהושע? אמר לו: זקנך על ידו ירדו למצרים, לך הזדווג עם מי שאירע אותם בעלותם ממצרים. דבר אחר: למה ליהושע? אמר לו: זקנך אמר (בראשית מב, יח): את האלהים אני ירא. ובזה כתיב (דברים כה, יח): ולא ירא אלהים. יבא בן בנו שאמר: את האלהים אני ירא ויפרע ממי שנאמר עליו: ולא ירא אלהים. בחר לנו אנשים מהו אנשים? אנשים של חכמה וביראת חטא. וצא הלחם בעמלק, מיכן אתה למד, שהיו תחת ענני הכבוד, שאין אומרים צא, אלא למי שהוא שרוי בפנים. ומטה האלהים בידי אמר לו: מטה זה בידי, שאמר: המקום יהי בידך לעולם. דבר אחר: ומטה האלהים בידי כשעשה בו אהרן נסים, נקרא על שמו, שנאמר (שמות ז, יב): מטה אהרן. ובזמן שעשיתי אני בו נסים, נקרא על שמי. ובזמן שהקדוש ברוך הוא עושה נסים, נקרא על שמו, שנאמר: ומטה האלהים:

פרשה כז

א וישמע יתרו - הה״ד (משלי כז): רעך ורע אביך אל תעזוב. רעך, זה הקדוש ברוך הוא. כמה דאת אמר: (תהלים קכב) למען אחי ורעי. ורע אביך, זה אברהם, שנאמר (ישעיה מא): זרע אברהם אוהבי. אל תעזוב, ואם עזבת, תן דעתך שלא תכנס לבית אחיך. ביום אידך, זה ישמעאל ועשו. אמר רבי יהושע בן לוי: כשהגלה נבוכדנצר את ישראל לבבל, היו כפותים מאחוריהם, כמו שכתוב במדרש איכה: עד (שם כא) כי מפני חרבות נדדו. אביכם שהיה מושלך במדבר פתחתי לו באר מים, ואתם עשיתם כך. הוי (משלי כז): טוב שכן קרוב מאח רחוק. דבר אחר: טוב שכן קרוב, הוא יתרו, שהיה רחוק לישראל מן עשו אחיו של יעקב. ביתרו מה כתיב? (ש״א טו): ויאמר שאול אל הקיני וגו׳. בעשו כתיב (דברים כה): זכור את אשר עשה לך עמלק. אתה מוצא דברים רבים כתובים בעשו לגנאי, וכתובים ביתרו לשבח. בעשו כתיב (איכה ה): נשים בציון ענו. וביתרו כתיב ויתן את צפורה בתו. בעשו כתיב (תהלים יד): אוכלי עמי אכלו לחם. וביתרו כתיב: קראן לו ויאכל לחם. בעשו כתיב: ולא ירא אלהים. וביתרו כתיב: וצוך אלהים. עשו בטל את הקרבנות. וביתרו כתיב (שמות יח): ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים. עשו שמע ביציאתן של ישראל ונלחם עמהם, שנאמר (שם יז): ויבא עמלק. יתרו שמע בשבחן של ישראל ובא ונדבק עמהם, שנאמר: וישמע יתרו:

ב דבר אחר: וישמע יתרו, הה״ד (משלי ג) כבוד חכמים ינחלו, זה יתרו, בשעה שבא אצל משה, מה כבוד נחל? ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך. רבי יהושע אומר: שלח לו ביד שליח. ר׳ אליעזר אומר: שלח לו אגרת ואמר: עשה בגיני, ואם אין אתה עושה בגיני, עשה בגין אשתך, ואם אין אתה עושה בגינה, עשה בגין בניך. דבר אחר: ר׳ אליעזר אומר: הקב״ה אמר לו צא! ויאמר אל משה. א״ל הקב״ה: אני הוא שאמרתי והיה העולם, שנאמר (תהלים נ) אל אלהים ה׳ דבר ויקרא ארץ. אני הוא שאני מקרב, אני הוא שאני מרחק, שנאמר (ירמיה כג) האלהי מקרוב אני נאם ה׳. אני הוא שקרבתי ליתרו ולא רחקתיו. אדם זה שבא אצלי לא בא אלא לשם שמים, ולא בא אלא להתגייר, אף אתה קרבהו אל תרחיקהו. מיד, ויצא משה לקראת חותנו. אמרו: יצא משה, יצא אהרן, נדב ואביהוא, ושבעים מזקני ישראל. ויש אומרים: אף ארון יצא עמהם, לכך נאמר: כבוד חכמים ינחלו:

ג דבר אחר: וישמע יתרו ראה כמה טובות וברכות באו ליתרו, משעה שנתחתן עם משה. מה כתיב? ויבא אהרן וכל זקני ישראל. וכן אתה מוצא, בשעה שבא בלעם לקלל את ישראל, לא דיין שלא קללן אלא ברכן, ולא עוד, אלא כיון שראה עמלק התחיל לקללו, שנאמר (במדבר כד): ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אובד. אבל ליתרו מהו אומר? (שם) איתן מושבך ושים בסלע קנך. אמר לו: קיני, עמנו היית בעצה. מי הושיבך אצל איתני עולם? משל לצפור, שברח מן הצייד ונפלה לתוך ידו של אנדרואנטיא, כיון שראה אותו הצייד התחיל מקלסה, ואמר לו כמה נאה בריחה שברחת. כך היה בלעם משבח את יתרו ואמר לו: איתן מושבך:

ד דבר אחר: וישמע יתרו, הה״ד (ירמיה טז): ה׳ עוזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה אליך גוים יבואו מאפסי ארץ. אמרו ישראל להקב״ה: כשעשית לנו נסים בים, אמרנו לך (שמות טו): עזי וזמרת יה, הלא שמעה רחב ובאה ודבקה בך, שנאמר (יהושע ב): ותאמר אל האנשים ידעתי כי נתן ה׳ לכם את הארץ (שם) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף. הוי, ה׳ עוזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה. כשעשית נסים בימי שלמה, שנאמר (ש״א ב): ויתן עוז למלכו, לא באת מלכת שבא ושבחה אותך, שנאמר (מ״א י): ומלכת שבא שומעת את שמע שלמה. ומה אמרה? (שם) יהי ה׳ אלהיך ברוך אשר חפץ בך. כשהוצאת אותנו ממצרים ונתת לנו את התורה, שנקראת עוז, שנאמר (תהלים כט): ה׳ עוז לעמו יתן, ולא שמע יתרו ובא ונדבק בך? ! הוי, (ירמיה טז) אליך גוים יבואו מאפסי ארץ:

ה דבר אחר: וישמע יתרו, הה״ד (איוב לא): בחוץ לא ילין גר, כמו שכתוב לעיל בפרשה זאת חקת הפסח, עד גר שנשא בת ישראל והוליד בת והלכה הבת ונשאת לכהן כשר וילדה בן, הרי זה ראוי להיות כהן גדול, עומד ומקריב על גבי המזבח, ונמצא הגר מבפנים ובן לוי מבחוץ. הוי, בחוץ לא ילין הבת ונשאת לכהן כשר וילדה בן, הרי זה ראוי להיות כהן גדול, עומד ומקריב על גבי המזבח, ונמצא הגר מבפנים ובן לוי מבחוץ. הוי, בחוץ לא ילין

גר. (שם) דלתי לאורח אפתח, זה יתרו, שהוריד לו הקב״ה את המן, שנאמר (תהלים עח): ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח:

ו דבר אחר: וישמע יתרו, הה״ד (משלי יט): לץ תכה ופתי יערים. וכן הוא אומר (שם כא): בענוש לץ יחכם פתי. עמלק ויתרו היו בעצה עם פרעה, כשראה יתרו שאבד הקב״ה את עמלק מן העוה״ז ומן העוה״ב, תוהא ועשה תשובה, שכן כתיב למעלה: כי מחה אמחה את זכר עמלק ואח״כ וישמע יתרו. אמר: אין לי לילך אלא אצל אלוה של ישראל. ומנין אתה למד שעמלק והמדינים צריהם של ישראל? שנאמר (במדבר כב): וילכו זקני מואב וזקני מדין. וכן (שופטים ז): מדין ועמלק ובני קדם. וכן בלעם הרשע אומר: וירא את עמלק, שלא חזר בו, וכשראה ליתרו שעשה תשובה, מה אמר? (במדבר כו) וירא את הקיני. משל לצייד, שהיה צד צפרים. צד את הראשונה, בא לצוד את השניה, הלכה וישבה לה על איקונין של מלך. עמד לו הצייד תוהא בה, אמר לה: אם אזרק עליה אבן אני מתחייב בנפשי, ואם אתן את הקנה, מתיירא אני שלא יגע באיקונין של מלך, איני יודע מה אומר לך, אלא למקום יפה ברחת ונפלטת. כך בלעם ראה ליתרו ועמלק בעצה, עמד על עמלק ומחה שמו. בא לראות יתרו, מצאו שעשה תשובה. אמר לו: למקום יפה ברחת! הוי, איתי מושבך כאברהם, הוי, לץ תכה, זה עמלק. ופתי יערים, זה יתרו. והוכח לנבון, זה משה, שהוכיחו יתרו כשראהו יושב ודן את ישראל כל היום. אמר לו: מדוע אתה יושב לבדך? נבול תבול! אמר לו: מדעתי לא תעשה כן, אלא המלך בהקב״ה, שנאמר (שמות יח): ועתה שמע בקולי איעצך. מה כתיב אחריו? וישמע משה לחותנו ויעש כל אשר אמר:

ז דבר אחר: וישמע יתרו, הה״ד (קהלת יא): שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו. וכי בני אדם שוטים הם שנותנין לחמם על פני המים?! ועל מי אמר? על יתרו, שנתן לחמו למשה, שנאמר (שמות ב): קראן לו ויאכל לחם. הוי, שלח לחמך על פני המים, זה משה, שנאמר (שם): כי מן המים משיתיהו. למה? כי ברוב הימים תמצאנו, ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם:

ח דבר אחר: וישמע יתרו שבעה שמות נקראו לו, יתר, כשהיה עובד כוכבים, שנאמר (שם ד): וישב אל יתר חותנו. ומשנתגייר הוסיף לו אות אחת, כשם שעשה לאברהם ונקרא יתרו. דבר אחר: יתרו, שיתר פרשה אחת בתורה, שנאמר: ואתה תחזה מכל העם. חובב, שחיבב את התורה, כמו שכתוב בפרשת (במדבר י): ויאמר משה לחובב:

ט דבר אחר: וישמע יתרו, הה״ד (ירמיה ב): שמעו דבר ה׳ בית יעקב. זש״ה (משלי ו) בני אם ערבת לרעך. אמר רבי נחמיה: נאמרה על החברים כל הימים, שאדם חבר לא איכפת לו בצבור, ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טלית, לא יאמר לטובתי אני נזקק, לא איכפת לי בצבור, אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר בייא על חבירו, או עובר עבירה ולא ממחה בידו, הוא נענש עליו. ורוח הקדש צווחת: בני אם ערבת לרעך, אתה ערב עליו. תקעת לזר כפיך אמר לו הקב״ה: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה, או ניצוח או נוצח. א״ל הקב״ה: אני ואתה עומדים בזירה, או נצחת או נצחתי. נוקשת באמרי פיך אין אמרי, אלא הוראת תורה, שנאמר (שם ז): בני, שמור אמרי. וכן (שם ד): לאמרי הט אזנך, (שם ו) עשה זאת איפוא, בני, והנצל, כי באת בכף רעך, אלא תן רצונך לידע מה לעשות, והואיל והכנסת עצמך לערבות זה, ליעשות ראש, לך התרפס באבק רגליהם של שרים וגדולים ממך, הה״ד (שם): ורהב רעך, ואין רהב אלא מלכות, שנאמר (תהלים פה): אזכיר רהב. ואם לאו, דמך בראשך, כדם צבי ואיל, הה״ד (משלי ו): הנצל כצבי מיד (כמ״ש בפרשת ויגש בבראשית רבה). ורבנין אמרין: בני! אם ערבת לרעך, אלו ישראל, שהם ערבים בינן לבין הקב״ה. חביבים ישראל שנקראו רעים, שנאמר (תהלים קכב): למען אחי ורעי. ומה היתה ערבותן? אלא, בשעה שהקב״ה בא ליתן את התורה, לא קבלוה אחת מן האומות, אלא ישראל. משל למלך, שהיה לו שדה והיה מבקש למוסרה לאריסים. קרא לראשון ואמר לו: תקבל אתה השדה הזו? א״ל: אין בי כח, קשה הימני. וכן לשני ולשלישי ולרביעי ולא קבלוה ממנו, וקרא לחמישי ואמר לו: תקבל אתה השדה הזו? א״ל: הן! על מנת לפולחה? אמר לו: הן! משנכנס לתוכו הובירה, על מי המלך מקפיד, על אותם שאמרו אין אנו יכולין לקבלה, או על מי שקבלה עליו, ומשקבלה עליו נכנס בה והובירה, לא על זה שקבלה?! כך כשנגלה הקב״ה על הר סיני, לא הניח אומה שלא הרתיק עליה ולא קבלו עליהם לשמרה, וכשבא אצל ישראל, אמרו (שמות כד): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע, לכך בדין הוא שתשמעו. הוי, (ירמיה ב) שמעו דבר ה׳ בית יעקב ואם לאו תענשו בערבות. הוי, בני אם ערבת לרעך. דבר אחר: שמעו דבר ה׳ משל למלך, שאמר לעבדיו שמרו לי ב׳ כוסות הללו, והיה דיאטריטא. א״ל: הוי זהיר בהם, עד שהוא נכנס לפלטין, היה עגל אחד שרוי על פתח הפלטין. נגח העבד ונשבר אחד מהם, והיה העבד עומד ומרתית לפני המלך. אמר לו: למה מרתית? אמר: שנגחני עגל, ושבר אחד משני הכוסות. א״ל המלך: א״כ דע והזהר בשני! כך אמר הקב״ה: שני כוסות מזגתם בסיני, נעשה ונשמע שברתם נעשה, עשיתם לפני עגל, הזהרו בנשמע! הוי, שמעו דבר ה׳ בית יעקב. דבר אחר: שמעו דבר ה׳, הה״ד (ישעיה נה): שמעו ותחי נפשכם. היאך חביבים ישראל? שהוא מפתה אותם. אמר להם: אם יפול אדם מראש הגג כל גופו לוקה, והרופא נכנס אצלו ונותן לו רטייה בראשו, וכן בידיו וכן ברגליו ובכל אבריו, נמצא כולו רטיות, אני איני כך, אלא רמ״ח אברים באדם הזה, והאוזן אחד מהם, וכל הגוף מלוכלך בעבירות, והאוזן שומעת וכל הגוף מקבל חיים, שמעו

ותחי נפשכם, לכך אמר: שמעו דבר ה׳ בית יעקב. וכן אתה מוצא ביתרו, שע״י שמיעה זכה לחיים, ששמע ונתגייר, שנאמר: וישמע יתרו את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו וגו׳:

פרשה כח

א ומשה עלה אל האלהים - הה״ד (תהלים סח): עלית למרום שבית שבי. מהו עלית? נתעלית, נתגששת עם המלאכים של מעלה. דבר אחר: עלית למרום, שלא שלטה בריה מלמעלן, כשם ששלט משה. אמר רבי ברכיה: הלוחות היו ארכן ששה טפחים, כביכול, היו ביד מי שאמר והיה העולם שני טפחים, ובידו של משה שני טפחים, ושני טפחים היו מפרישין בין יד ליד. דבר אחר: עלית למרום שבית שבי בנוהג שבעולם, הנכנס למדינה נוטל דבר שאין עין בני המדינה עליו, ומשה עלה למרום ונטל את התורה, שהיו הכל נושאין עיניהם עליה. הוי, עלית למרום שבית שבי. יכול מפני ששבה אותה נטלה חנם? ת״ל (שם): לקחת מתנות באדם, בלקיחה נתנה לו. יכול יהא חייב ליתן לו דמים? ת״ל: מתנות במתנה נתנה לו. באותה שעה בקשו מלאכי השרת לפגוע במשה, עשה בו הקב״ה קלסטירין של פניו של משה, דומה לאברהם. אמר להם הקב״ה: אי אתם מתביישין הימנו, לא זהו שירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו? ! אמר הקב״ה למשה: לא נתנה לך תורה, אלא בזכות אברהם, שנאמר: לקחת מתנות באדם ואין אדם האמור כאן אלא אברהם, שנאמר (יהושע יד): האדם הגדול בענקים. הוי, ומשה עלה אל האלהים:

ב ויקרא אליו ה׳ מן ההר לאמר - בזכות ההר, ואין ההר אלא אבות, שנאמר (מיכה ז): שמעו הרים את ריב ה׳. ומשה עלה אל האלהים, עלה בענן וירד בענן, וזכות אבות עולה ויורדת עמו. כה תאמר לבית יעקב, אלו הנשים. א״ל: אמור להם ראשי דברים, שהם יכולות לשמוע. ותגיד לבני ישראל, אלו האנשים. א״ל: אמור להם דקדוקי דברים, שהם יכולין לשמוע. דבר אחר: למה לנשים תחלה? שהן מזדרזות במצות. דבר אחר: כדי שיהו מנהיגות את בניהן לתורה. אמר רבי תחליפא דקיסרין: אמר הקב״ה, כשבראתי את העולם לא צויתי אלא לאדם הראשון, ואחר כך נצטוית חוה ועברה וקלקלה את העולם, עכשיו אם איני קורא לנשים תחלה, הן מבטלות את התורה, לכך נאמר: כה תאמר לבית יעקב. ור׳ יוחנן אמר: כה תאמר לבית יעקב, אלו סנהדרין, שנאמר (ישעיה ב): בית יעקב לכו ונלכה באור ה׳. וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר בטכסיס של מלכים נהג הקב״ה עם ישראל, שנאמר (שיר ד): אתי מלבנון כלה. למה כך? בזכות שאמרו נעשה ונשמע:

ג וישב משה את דברי העם אל ה׳ - אותה שעה בקש הקב״ה ליתן להם את התורה ולדבר עמהם, והיה משה עומד. אמר הקב״ה: מה אעשה מפני משה? אמר רבי לוי: משל למלך, שבקש לעשות אופימשטאטא חוץ מדעתו של אפרכוס. אמר לו: עשה דבר פלוני! אמר לו: כבר נעשית שוב! א״ל: לך קרא לפלוני סינקליטקוס ויבא עמך! עד שהוא הולך, עשה המלך מה שביקש. כך ביקש הקב״ה ליתן י׳ דברות, היה משה עומד מצדו. אמר הקב״ה: אני גולה להם את הרקיע, ואומר: אנכי ה׳ אלהיך. הם אומרים: מי אמר, הקב״ה או משה? ! אלא ירד משה ואח״כ אני אומר אנכי ה׳ אלהיך! כך אמר הקב״ה למשה: לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם. א״ל: כבר הקדשתים, שנאמר: כי אתה העדותה בנו לאמר וגו׳. א״ל: לך רד ועלית אתה ואהרן עמך, עד שמשה יורד נגלה הקב״ה, שנאמר: וירד משה אל העם. מיד, וידבר אלהים:

ד את כל הדברים האלה - לאמר, שהוא עושה את הכל בבת אחת. ממית ומחיה בבת אחת, מכה ורופא בבת אחת, אשה על המשבר, יורדי הים, והולכי מדברות, וחבושי בבית האסורין, אחד במזרח, ואחד במערב, ואחד בצפון, ואחד בדרום, שומע כולן בבת אחת. וכן הוא אומר (ישעיה מה): יוצר אור ובורא חשך. עפר, כמו כן נהפך לאדם, חזר נהפך לעפר, שנאמר (עמוס ה): והופך לבקר צלמות. מהו לבקר? כתחילתו, בתחילתו מהו אומר? (שמות ז): ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם, חזר ונהפך הדם למים. בשר חי נהפך למת, חזר המת ונהפך לחי, המטה נהפך לנחש, חזר הנחש ונהפך למטה. הים נהפך ליבשה, חזרה היבשה ונהפכה לים. וכן הוא אומר (עמוס ה): הקורא למי הים וגו׳. וכן דבור זכור את יום השבת לקדשו. ואומר (במדבר כח): וביום השבת שני כבשים בני שנה. דבור (ויקרא יח) ערות אשת אחיך לא תגלה. (דברים כה) כי ישבו אחים יחדו. וכלן אמרו בבת אחת. הוי, וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר:

ה בא וראה שאין מדותיו של הקב״ה, כמדת בשר ודם. מלך בשר ודם, אינו יכול להיות עושה מלחמה ולהיות סופר ומלמד תינוקות, והקב״ה איננו כן, אתמול בים, כעושה מלחמה, שנאמר (שמות טו): ה׳ איש מלחמה. ואומר (איוב כו): בכחו רגע הים. והיום במתן תורה, ירד ללמד תורה לבניו. וכן הוא אומר (שם לו): הן אל ישגיב בכחו. מי כמוהו מורה? הוי, וידבר אלהים את כל הדברים האלה:

ו דבר אחר: וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר אמר רבי יצחק: מה שהנביאים עתידים להתנבאות בכל דור ודור, קבלו מהר סיני, שכן משה אומר להם לישראל (דברים כט): כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה עמנו היום. עמנו עומד היום אין כתיב כאן, אלא עמנו היום,

אלו הנשמות העתידות להבראות, שאין בהם ממש, שלא נאמרה בהם עמידה, שאע״פ שלא היו באותה שעה, כל אחד ואחד קבל את שלו. וכן הוא אומר (מלאכי א): משא דבר ה׳ אל ישראל ביד מלאכי, בימי מלאכי לא נאמר, אלא ביד מלאכי, שכבר היתה הנבואה בידו מהר סיני, ועד אותה שעה לא נתנה לו רשות להתנבאות. וכן ישעיה אמר (ישעיה מח): מעת היותה שם אני. אמר ישעיה, מיום שנתנה תורה בסיני, שם הייתי וקבלתי את הנבואה הזאת, אלא (שם): ועתה אלהים שלחני ורוחו, עד עכשיו לא ניתן לו רשות להתנבאות, ולא כל הנביאים בלבד קבלו מסיני נבואתן, אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור, כל אחד ואחד קבל את שלו מסיני. וכן הוא אומר (דברים ה): את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם קול גדול ולא יסף. ר׳ יוחנן אמר: קול א׳ נחלק לז׳ קולות, והם נחלקים לע׳ לשון. רשב״ל אמר: שממנו נתנבאו כל הנביאים שעמדו. רבנן אמרי: שלא היה לו בת קול. אמר רבי שמואל בר נחמני, אמר רבי יונתן: מהו תהלים כט) קול ה׳ בכח? אפשר לומר כן, והלא מלאך אחד, אין כל בריה יכולים לעמוד בקולו, שנאמר (דניאל י): וגויתו כתרשיש וקול דבריו, כקול המון, והקב״ה שכתוב בו (ירמיה כג): הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, צריך לדבר בכח? ! אלא קול ה׳ בכח, בכח כל הקולות. ועל דעתיה דרבי יוחנן, הדא קרא מסייע ליה, שנאמר (תהלים סח): ה׳ יתן אומר המבשרות צבא רב:

פרשה כט

א אנכי ה׳ אלהיך, הה״ד (דברים ד): השמע עם קול אלהים. המינין שאלו את ר׳ שמלאי, א״ל: אלוהות הרבה יש בעולם? אמר להם: למה? אמרו לו: שהרי כתיב, השמע עם קול אלהים! אמר להם: שמא כתוב מדברים, אלא מדבר. אמרו לו תלמידיו: רבי לאלו דחית בקנה רצוץ, לנו מה אתה משיב? חזר ר׳ לוי ופירשה, אמר להם: השמע עם קול אלהים, כיצד? אילו היה כתוב קול ה׳ בכחו, לא היה העולם יכול לעמוד, אלא קול ה׳ בכח, בכח של כל אחד ואחד. הבחורים לפי כחן, והזקנים לפי כחן, והקטנים לפי כחן. אמר הקב״ה לישראל: לא בשביל ששמעתם קולות הרבה, תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה יש בשמים, אלא תהיו יודעים שאני הוא ה׳ אלהיך, שנאמר (שם ה): אנכי ה׳ אלהיך:

ב דבר אחר: אנכי ה׳ אלהיך, הה״ד (שם): פנים בפנים דבר ה׳ עמכם. אמר ר׳ אבדימי דמן חיפה: כ״ב אלף ירדו עם הקב״ה לסיני, שנאמר (תהלים סח): רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, הנאים והמשובחים. יכול אע״פ שהיו רבים, דחוקים היו? ת״ל: שנאן, שאנן והשקט. אדני בם אין כתיב ביו״ד, אלא באל״ף דל״ת, אדונו של כל העולם בהם. [דבר אחר: ה׳ בם אמר ר׳ לוי: שהיה טבלא של שם המפורש כתוב על לבם]. דבר אחר: ה׳ בם רבנן אמרין: שמו של אלהים היה מעורב עם כל אחד ואחד, מיכאל וגבריאל. אמר הקב״ה לישראל: לא בשביל שראיתם פנים הרבה, תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה בשמים, דעו, שאני הוא ה׳ אחד, שנאמר: אנכי ה׳ אלהיך:

ג אמר ר׳ טוביה ב״ר יצחק: אנכי ה׳ אלהיך, שעל מנת כן הוצאתיך מארץ מצרים, שתקבל אלהותי עליך. דבר אחר: אנכי ה׳ אלהיך משל לבת מלכים, שנשבית ביד הלסטים ובא המלך והצילה. לאחר ימים ביקש לישא אותה לאשה. אמרה לו: מה אתה נותן לי? אמר לה: אם אין ליך עלי אלא שפדיתיך מיד הלסטים, די:

ד דבר אחר: אנכי ה׳ אלהיך ר׳ אחא בר׳ חנינא פתח בו: (שם נ) שמעה עמי ואדברה (כמ״ש בעשרת הדברות עד) אמר רבי שמעון בן יוחאי: אמר להם הקב״ה לישראל: אלוה אני על כל באי עולם, אבל לא יחדתי שמי אלא עליכם, איני נקרא אלהי עובדי כוכבים ומזלות, אלא אלהי ישראל. אמר רבי לוי: שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב״ה: שיראו כבודו וישמעו קולו והיו רואין את כבודו ושומעין את קולו, שנאמר (דברים ה): ותאמרו הן הראנו ה׳ אלהינו את כבודו ואת גדלו. וכתיב (שם) ואת קולו שמענו מתוך האש. ולא היה בהם כח לעמוד, שכיון שבאו לסיני ונגלה להם, פרחה נשמתם על שדבר עמהם, שנאמר (שיר ה): נפשי יצאה בדברו, אבל התורה בקשה עליהם רחמים מלפני הקב״ה. יש מלך משיא בתו והורג אנשי ביתו, כל העולם כולו שמחים ובניך מתים? ! מיד חזרה נשמתן, שנאמר (תהלים יט): תורת ה׳ תמימה משיבת נפש. אמר רבי לוי: וכי לא היה גלוי לפני המקום, שאם הוא מראה כבודו לישראל ומשמיען קולו, שאינן יכולין לעמוד? ! אלא צפה הקב״ה, שהן עתידין לעשות עבודת כוכבים, שלא יהו אומרין: אלו הראנו את כבודו, ואת גדלו, והשמיענו את קולו, לא היינו עושים עבודת כוכבים, לכך נאמר: שמעה עמי ואדברה:

ה דבר אחר: אנכי ה׳ אלהיך אמר רבי אבהו: משל למלך בשר ודם מולך ויש לו אב או אח. אמר הקב״ה: אני איני כן. אני ראשון, שאין לי אב; ואני אחרון, שאין לי אח. ומבלעדי אין אלהים, שאין לי בן. דבר אחר: אנכי ה׳ אלהיך, הה״ד (ישעיה מג): אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי וגו׳. אנכי הגדתי למצרים שברחתם, כדי שישמעו וירדפו אחריכם ויטבעו בים, שנאמר (שמות יד): ויגד למלך מצרים כי ברח העם. והושעתי אתכם, שנאמר (שם): ויושע ה׳ ביום ההוא את ישראל. והשמעתי לעובדי כוכבים, שנאמר (שם טו): שמעו עמים ירגזון, ואין בכם זר, שנאמר (שם יח): וישלח משה את חותנו. מיד, בחדש השלישי, ואתם עדי נאם ה׳ ואני אל, אנכי ה׳ אלהיך:

ו משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה, מכבדין אותה, ומרביצין אותה, ומעטרים אותה, ומפרישין קיטאות, וכלים נאים, ומדליקין נרות. אמר הקב״ה: אני איני כן, אלא נכנסתי בעולמי - פרשתי קיטאות, שנאמר (ישעיה מ): הנוטה כדוק שמים. הדלקתי נרות, שנאמר (בראשית א): ויאמר אלהים יהי מאורות. רבצתי מים, שנאמר (שם): יקוו המים. עטרתי כל מה שעשיתי, שנאמר (שם ב): ויכלו השמים והארץ וכל צבאם:

ז אנכי ה׳ אלהיך - מלך בשר ודם בונה פלטין, שמא יכול להזיז אותו ממקומו? ! אני איני כך, שנאמר (ישעיה מז): אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט. אני עשיתי, שנאמר (בראשית ד): ויעש ה׳ אלהים לאדם ולאשתו. ואני אשא, ויקח אלהים את האדם. דבר אחר: אני עשיתי, כי נחמתי כי עשיתים. ואני אשא לנח, שנאמר (שם) ויסגור ה׳ בעדו. ואני אסבול, שנאמר (שם יא): וירד ה׳ לראות את העיר ואת המגדל. ואמלט לאברהם, שנאמר (שם טו): ויאמר ה׳ אליו אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים. דבר אחר: אני עשיתי, לישראל, שנאמר (דברים לב): הוא עשך ויכוננך. ואני אשא, שנאמר (שמות יט) ואשא אתכם על כנפי נשרים. אני אסבול, בעגל ואמלט, שנאמר (במדבר יד): ויאמר ה׳ סלחתי כדברך:

ח דבר אחר: מלך בשר ודם יוצא לאמירה, יוצא יחידי. נלחם, יוצאין עמו רבי רבבות. והקב״ה אינו כן, אלא כשיוצא למלחמה, יוצא לעצמו, שנאמר: ה׳ איש מלחמה. וכשהוא יוצא לתת תורה בסיני, יצאו עמו רבי רבבות, שנאמר (תהלים סח): רכב אלהים רבותים אלפי שנאן:

ט דבר אחר: אנכי ה׳ אלהיך, הה״ד (עמוס ג): אריה שאג מי לא יירא, וזהו דכתיב (ירמיה י): מי לא יראך מלך הגוים כי לך יאתה. אמרו הנביאים לירמיהו: מה ראית לומר מלך הגוים, כל הנביאים קורין אותו מלך ישראל, ואתה קורא אותו מלך הגוים? אמר להן: שמעתי ממנו (שם א): נביא לגוים נתתיך, ואני אמרתי מלך הגוים, לומר אם על בניו ועל בני ביתו לא חס, על אחרים הוא חס? ! שנאמר (תהלים סח) נורא אלהים ממקדשיך. מי לא ייראך מלך הגוים, מי לא יתיירא ממך. משל לדניסטוס, שמלא כיסו זהובים והיה עומד וצווח: מי שהוא מבקש יבא וישאל! והיו הכל שומעים ובורחים. לומר, כשיבא ליפרע ממי שלוה, מי יוכל לעמוד? כך כביכול ירד הקב״ה לסיני ליתן הדברות, שלא יהיה העולם מתמוטט, שנאמר: ארץ רעשה אף שמים נטפו. וכן הרים נזלו מפני ה׳. וכן עמודי שמים ירופפו וישראל מרתיתין, שנאמר: ויחרד כל העם. וההר מרתת, שנאמר: ויחרד כל ההר מאד. כל אלו למה? אלא מפני שדבר דברות של חיים, והנביא צווח (עמוס ג): אריה שאג מי לא יירא. אמר רבי ירמיה: ומה אם בשעה שהוא נותן חיים לעולם, ארץ רעשה, כשיבא לפרוע מן הרשעים שעברו על דברי תורה, עאכ״ו! שנאמר: לפני זעמו מי יעמוד, ומי מכלכל את יום בואו, כשהוא רצוי אין בריה יכולה לעמוד בכחו, כשהוא קם בחרון אפו, מי יעמוד לפניו? ! הוי, (ירמיה י): מי לא יראך מלך הגוים. דבר אחר: אריה שאג, הה״ד (הושע יא) אחרי ה׳ ילכו כאריה ישאג אמר רבי סימון: משל למלך, שנכנס בפלטין שלו. שמעה מטרונה שלו ונתנה מקום והיתה מרתתת. אם המטרונה מתייראת, מה יעשו השפחות והעבדים? ! כך כשנגלה הקב״ה ליתן תורה לישראל, שמעו קולות ומתו, שנאמר (שיר ה): נפשי יצאה בדברו, אם ישראל כך, עובדי כוכבים עאכ״ו! דבר אחר: אריה שאג אמרי רבנן, בשם ר׳ הושעיא: שאל בלצא את רבי עקיבא, אמר לו: מהיכן הרעש נעשה? אמר לו: בשעה שהקדוש ברוך הוא מסתכל בבתי עבודת כוכבים ובעובדיה, היאך נתונין בשקט ובשלוה בעולם, ורואה ביתו חרב ונתון בידם של עובדי כוכבים, כביכול הוא מקנא ושואג ומיד, השמים והארץ רועשים, שנאמר (יואל ד) מציון ישאג ומירושלים יתן קולו. וישראל מה היו עושין? כביכול הוא מגין עליהם, שנאמר (שם) וה׳ מחסה לעמו. דבר אחר: אריה שאג בוא וראה, בית המקדש נקרא אריה, שנאמר (ישעיה כט): הוי אריאל אריאל. ומלכות בית דוד נקרא אריה, שנאמר (יחזקאל יט): מה אמך לביא בין אריות רבצה. ישראל נקרא אריה, שנאמר (בראשית מט): גור אריה יהודה. ונבוכדנצר נקרא אריה, שנאמר (ירמיה ד): עלה אריה מסבכו והחריב בית המקדש, ונטל מלכות בית דוד, והגלה את ישראל, והקב״ה אומר (נחום ב): איה מעון אריות היכן הם בני? באותה שעה, שאג ישאג על נוהו. דבר אחר: אריה שאג אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: מקבלין אתם עשרת הדברות? אמרו לו: הן! שנאמר (תהלים צב): עלי עשור ועלי נבל. עלי לקבל עשרת הדברות. ומהו? (עמוס ג) ה׳ אלהים דבר מי לא ינבא. אמר רבי אבהו, בשם ר׳ יוחנן: כשנתן הקב״ה את התורה, צפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש קדוש, הים לא נזדעזע, הבריות לא דברו. אלא העולם שותק ומחריש. ויצא הקול: אנכי ה׳ אלהיך. וכן הוא אומר (דברים ה): את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם קול גדול ולא יסף. אמר רשב״ל: מהו ולא יסף? אלא, כשאדם קורא לחבירו, יש לקולו בת קול, והקול שהיה יוצא מפי הקב״ה לא היה לקולו בת קול. ואם תמה אתה על זו, הרי אליהו כשבא לכרמל, כנס כל הכומרים ואמר להם (מ״א יח): קראו בקול גדול כי אלהים הוא. מה עשה הקב״ה? הדמים כל העולם והשתיק העליונים והתחתונים, והיה העולם תוהו ובוהו, כאלו לא היה בריה בעולם, שנאמר (שם): אין קול ואין עונה ואין קשב, שאם ידבר, הם אומרים: הבעל עננו עאכ״ו, כשדבר הקב״ה על הר סיני, השתיק כל העולם, כדי שידעו הבריות שאין חוץ ממנו, ואמר: אנכי ה׳ אלהיך, ולעתיד לבא כתיב (ישעיה נא): אנכי אנכי הוא מנחמכם:

פרשה ל

א ואלה המשפטים - הה״ד (תהלים צט) ועוז מלך משפט אהב. אימתי נתן העוז להקב״ה? בשעה שהוא עושה את הדין בעובדי כוכבים. שכן אתה מוצא בנבוכדנצר הרשע, ע״י שנתגאה ואמר (דניאל ד): הלא דא היא בבל רבתא. אמר לו הקב״ה: רשע! ליחה סרוחה נתגאית ואמרת: בתקוף חסני ויקר הדרי, ואין אתה יודע שהכל שלי, הגדולה שלי, והחסן שלי, הכבוד שלי, וההדר שלי. וכן דוד אומר (ד״ה א כט): לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת. ואומר (תהלים קד): ה׳ אלהי גדלת מאד. אמר הקב״ה לנבוכדנצר: מעט מלכות שנתנה לך, משלי הוא. וכן דניאל אומר לו (דניאל ב): די אלה שמיא מלכותא חסנא תוקפא ויקרא יהיב לך. ואתה אמרת בתקוף חסני ויקר הדרי?! הוי, ועוז מלך משפט אהב, העוז של מלך מלכי המלכים הקב״ה, והוא אוהב את המשפט ונתנו לישראל שהם אוהביו. ומה שכתוב (תהלים צט): אתה כוננת מישרים, אתה כוננת ישרות לאוהביך, שע״י המשפטים שנתת להם הם עושים מריבה זה עם זה ובאין לידי משפט והם עושין שלום. אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולם! עד מתי אי אתה עושה דין בעובדי כוכבים? אמר להם: עד שתגיע עונתן ליבצר, שנאמר (ישעיה כז): ביום ההוא כרם חמר ענו לה, כלום קוטף אדם את כרמו קודם שיתבשל?! אלא מאחר שהוא מבושל, הוא קוטפו ונותנו בגת, ודורכו ומזמר, והן עונין אחריו. כך אמר הקב״ה לישראל: המתינו לי, עד שתגיע עונתה של אדום ואני דורך אותה, שנאמר (תהלים ס): על אדום אשליך נעלי, אני פותח לכם ואתם עונים אחרי, לכך נאמר: כרם חמר ענו לה. (ישעיה כז) אני ה׳ נוצרה לרגעים אשקנה, אני הוא שמשמר אותה להשקותה כוסות הרבה, שנאמר: לרגעים אשקנה, אם בא אני להביט בהם, מכלה אני אותם מן העולם, אלא חמה אין לי, כשם שהם מתמלאין חמה על בני, אלא מה אני עושה להם? (שם) אפשעה בה אציתנה יחד. אמר רבי לוי: אמר הקב״ה לעובדי כוכבים: ישראל שלי הם, שנאמר (ויקרא כה): כי לי בני ישראל עבדים. והחמה שלי שנא׳ (נחום א): נוקם ה׳ ובעל חמה, ואתם מתמלאים משלי על שלי?! שנאמר (ישעיה כז) מי יתנני שמיר ושית במלחמה. ורבנן אמרין: אמר להם הקב״ה: אם משנה אני מדת הדין שלי, בברק אחד אני מכלה אותן, שנאמר (דברים לב): אם שנותי ברק חרבי. ומה אני עושה? ותאחז במשפט ידי. וכן הוא אומר (ישעיה כז): או יחזיק במעוזי, ואין מעוזי אלא דין, שנא׳ (תהלים צט): ועוז מלך משפט אהב. אמר להם הקב״ה לישראל: כשם שאני יכול לעבור את הדין על עובדי כוכבים, ואני איני מעביר אלא תופס אני בדין, כך אתם לא תצאו חוץ לדין, שנאמר (שמות כ): ואלה המשפטים:

ב מה כתיב למעלה מן הענין: ולא תעלה במעלות על מזבחי. וכתיב: ואלה המשפטים וכי מה ענין זה אצל זה? וכי ערותן של כהנים היתה מגולה, והרי כתיב (שם כח): ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה?! אלא, אמר רבי אבינא: כשם שהזהיר הקב״ה את הכהנים, שלא יהו פוסעין פסיעות גסות על גבי המזבח, אלא יהו מהלכין עקב בצד גודל, כך הזהיר הקב״ה את הדיינין, שלא יפסיעו פסיעות גסות בדין:

ג דבר אחר: ואלה המשפטים אמר רבי אבהו: בכל מקום שכתוב, ואלה מוסיף על הראשונים, ובכל מקום שכתוב, אלה פוסל את הראשונים. כיצד? (בראשית ב:ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. ומה פסל? שהיה בורא שמים וארץ, והיה מסתכל בהם ולא היו ערבים עליו, והיה מחזירן לתוהו ובוהו, כיון שראה שמים וארץ אלו, ערבו לפניו. אמר: אלו תולדות. לפיכך, אלה תולדות השמים והארץ, אבל הראשונים לא היו תולדות. כיוצא בו: אלה תולדות נח. ומה פסל? דורו של אנוש, ודור המבול וקינן וחביריו, לפיכך אמר (בראשית י): בני יפת גומר ומגוג. וכיוצא בו (שם כה): ואלה תולדות ישמעאל בן אברם, מוסיף על הראשונים. ומי הם? מה שכתוב למעלה, שנא׳ (שם): ותלד לו את זמרן ואת יקשן. ואף כאן, ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם, בכור ישמעאל נביות, רשעים היו, כיוצא בהן. כיוצא בו (שם): ואלה תולדות יצחק בן אברהם, מוסיף על הראשונים, על מה שכתוב למעלה הימנו, בני ישמעאל. ומי היה זה? עשו ובניו, שהיה בנו של יצחק. וא״כ יש לומר, הואיל ואין כתוב אלא ואלה תולדות, אף יעקב, שהוא תולדות יצחק בכלל עשו?! אתה מוצא כל תולדות שבמקרא חסרים חוץ משנים: (בראשית ב:ד) אלה תולדות השמים והארץ. (רות ד) ואלה תולדות פרץ. וטעם גדול יש להם, למה אמר אלה תולדות השמים והארץ מלא? מפני שברא הקב״ה את עולמו ולא היה מלאך המות בעולם, ובשביל כך הוא מלא, וכיון שחטא אדם וחוה, חסר הקב״ה כל תולדות שבמקרא, וכיון שעמד פרץ נעשה תולדות שלו מלא, שהמשיח עומד הימנו, ובימיו הקב״ה מבליע המות, שנאמר (ישעיה כה): בלע המות לנצח. לפיכך, תולדות השמים והארץ ותולדות פרץ מלא, ולכך תולדת יצחק חסר, להוציא יעקב מכלל הרשעים. כיוצא בו (בראשית לז): אלה תולדות יעקב, פסל לאלופי עשו. כיוצא בו (שמות א) ואלה שמות בני ישראל מוסיף על הראשונים. ומי היו אלו שכתב למעלה? בני ראובן ובני שמעון. כיוצא בו: ואלה תולדות אהרן מוסיף על הראשונים. ומי היו אלו שכתב למעלה? כל הפקודים אשר פקד משה ואהרן, מה הראשונים היו צדיקים, אף אלו צדיקים. אף כאן, ואלה המשפטים, מוסיף על הראשונים. מה שכתוב למעלה (שמות טו): שם שם לו חוק ומשפט. דבר אחר: ואלה המשפטים מה כתיב למעלה מן הפרשה? (שם יח) ושפטו את העם בכל עת. ואמר כאן, ואלה המשפטים והדברות באמצע. משל למטרונה, שהיתה מהלכת הזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע. כך התורה דינין מלפניה, ודינין מאחריה, והיא באמצע. וכן הוא אומר (משלי ח):

באורח צדקה אהלך. התורה אומרת באיזה נתיב אני מהלכת. אהלך בדרכן של עושי צדקה, בתוך נתיבות משפט התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מאחריה. מלפניה שנא׳: שם שם לו חוק ומשפט. ודינין מאחריה, שנאמר: ואלה המשפטים:

ד דבר אחר: ואלה המשפטים שלשה דברים נתן משה נפשו עליהם ונקראו על שמו ואלו הן: ישראל והתורה והדינים ישראל כמה נצטער עליהם ונקראו על שמו, שנאמר (ישעיה סג): ויזכור ימי עולם משה עמו התורה שנאמר (מלאכי ג): זכרו תורת משה עבדי. הדינין, שנאמר: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. וכן אסתר נתנה נפשה על ישראל ונקראו על שמה, שנאמר (אסתר ד): ולבקש מלפניו על עמה:

ה בא וראה כמה משובחת פרשה זו, כמה פרשיות בה וכמה אזהרות הזהיר הקב״ה לישראל בפרשה זו. כי תקנה עבד עברי כי ימכור איש את בתו לאמה ומכה אביו ומה ענין אלו לאלו? אמר להם הקב״ה לישראל: אני קניתי אתכם במצרים, בי׳ מכות שהראיתי, שנאמר (תהלים קלט): נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד, כשם שאתם מצווים לא תעבוד באחיך יותר מו׳ שנים, שלא בראתי את העולם אלא לו׳ ימים, לפיכך נתתי לך ו׳ שנים, שתהא רשאי לעבוד בעבד עברי. כי ימכור איש את בתו לאמה, בת אחת היתה לי ומכרתיה לכם, שאין אתם מוציאין אותה אלא חבושה בארון, לא תצא כצאת העבדים, נהגו בה כבוד ששביתם אותה מאצלי, שנאמר (שם סח): עלית למרום שבית שבי. וכן דוד משבח (שם קמז) הללויה כי טוב זמרה אלהינו כי נעים. ר׳ שמואל אומר: הזהיר הקב״ה קל בחמור, שהרבה אזהרות יש כאן, כגון: מכה אביו ואמו. אמר הקב״ה: חם אבי כנען, לא הכה אלא ראה בלבד, עכשיו הוא ובניו עבדים לעולם, המקלל והמכה עאכ״ו! ומי היו אלו? עשרת השבטים, שלא רצו ליתן עליהם עולו של הקב״ה, ובא סנחריב עליהם והגלם. משל למלך, שהיו לו י׳ בנים ומרדו בו, ובטלו י׳ דיוטגמאות שלו. אמר להם: כשם שבטלתם שלי, כך אני משלח לזבוב ויפרע מכם. כך י׳ השבטים מרדו בהקב״ה ובטלו את התורה, שנאמר (ירמיה ה): כחשו בה׳ ויאמרו לא הוא, הביא עליהם הזבוב, שנאמר (ישעיה יז): ישרוק ה׳ לזבוב, זה סנחריב, הוי אם בטלו ישראל את המצות, כאילו מקללין אב ואם, ואין אב אלא הקב״ה, שנא׳ (שם סד): ועתה ה׳ אבינו אתה. וְאֵם זו התורה, שנאמר (משלי א): ואל תטוש תורת אמך, והיא מגודלת בסיני שנאמר (שם ד): בדרך חכמה הוריתיך:

ו בא וראה כמה צוה הקב״ה בפרשה זו על כל דבר ודבר, שנאמר: כי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה אם מתה ונתת נפש תחת נפש, ואם לא מתה עונשין אותו ממון, עד עכשיו לא ראה האור אלא נתון במעי אמו, שבכל דבר ודבר התורה מזהרת לישראל. משל לבן מלכים, שהזהירו אביו שלא יתקל בכל דבר וילקה, והוא חביב עליו כבבת עינו. כך הקב״ה הזהיר לישראל על המצות. למה? שהם חביבין עליו יותר מן המלאכים, שנאמר (דברים יד): בנים אתם לה׳ אלהיכם. וכן דוד אמר (תהלים צט): ה׳ אלהינו אתה עניתם אל נושא היית להם ונוקם על עלילותם:

ז ר׳ יהודה אומר: אמרו ישראל להקב״ה: הרבה דיני מצות יש כאן, כי יגנוב איש שור או שה, לפי ששור גנבנו ועשינו עגל, לפיכך ה׳ בקר שלמנו תחתיו, שמתו תחתיו אבותינו במדבר. וד׳ צאן תחת השה, ד׳ מלכיות שמלכו בנו ושגנבנו ליוסף, עשינו ד׳ מאות שנה משועבדים במצרים. ולמה בשור נותן חמישה ובשה אינו נותן אלא ארבעה? בשור נותן ה׳ שהוא מוציאו בפרהסיא. משל לשנים, שעלו לבימה לידון, אחד שמכר בנו של שר, ואחד שזרק אבן באיקונין של שר. אותו שזרק אבן באיקונין של שר, לקח ה׳ קטפורס. ואותו שמכר בנו של שר, משלם ד׳ מאות לרבו. לכך כתיב: ה׳ בקר. אמר דוד (תהלים קמג): ואל תבא במשפט את עבדך:

ח כל אלמנה ויתום לא תענון - ר׳ יוסי אומר: למה אהב אלהים יתומים ואלמנות? אלא, שאין עיניהם תלויות אלא בו, שנאמר (שם סח): אבי יתומים ודיין אלמנות. לכך, כל הגוזלן כאלו גוזל להקב״ה, שהוא אביהם שבשמים והוא כועס עליו, שנאמר (שמות כב): וחרה אפי והרגתי אתכם. משל לבת מלכים, שסרחה על אביה והיו לה בנים וטרפה אותם עליו והלכה לה, כשהוא רואה אותם כאלו רואה את בתו לפניו, ומי שהוא נוגע בהן נפרע ממנו. כך ישראל היו בציון והקב״ה שרוי ביניהן, שנאמר (תהלים קלב): זאת מנוחתי עדי עד, וכיון שחטאו טרפה אף היא, השליכה בניה עליו, שנאמר (איכה ד): יתומים היינו ואין אב אמותינו כאלמנות, וכשהוא רואה לישראל שעושים מצותיו, מתנחם על מה שעשה בציון ומבקש לה זכות, שנא׳ (זכריה ח): שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים. וכן דוד אומר (תהלים קכז) שובה ה׳ את שביתנו:

ט דבר אחר: ואלה המשפטים - הה״ד (שם קמז) מגיד דבריו ליעקב, אלו הדברות. חוקיו ומשפטיו לישראל, אלו המשפטים. לפי שאין מדותיו של הקב״ה כמדת ב״ו, מדת ב״ו מורה לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום, הקב״ה אינו כן, אלא מה שהוא עושה, הוא אומר לישראל לעשות ולשמור. מעשה ברבן גמליאל ור׳ יהושע ור״א בן עזריה ור׳ עקיבא שהלכו לרומי ודרשו שם, אין דרכיו של הקב״ה כבשר ודם, שהוא גוזר גזירה והוא אומר לאחרים לעשות, והוא אינו עושה כלום, והקב״ה אינו כן. היה שם מין אחד, אחר שיצאו אמר להם: אין דבריכם אלא כזב! לא אמרתם: אלהים אומר ועושה. למה אינו משמר את השבת? אמרו לו: רשע שבעולם! אין אדם רשאי לטלטל בתוך חצירו בשבת?! אמר לו: הן. אמרו לו: העליונים והתחתונים חצירו של הקב״ה, שנאמר (ישעיה ו) מלא כל הארץ כבודו, ואפילו אדם עובר עבירה, אינו מטלטל מלא קומתו?! אמר לו: הן. אמרו לו:

כתיב (ירמיה כג) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא. דבר אחר: מגיד דבריו ליעקב אמר רבי אבהו בשם רבי יוסי ב״ר חנינא: משל למלך, שהיה לו פרדס והיה נוטע בו כל מיני אילנות, ולא היה נכנס לתוכו אלא הוא שהיה משמרו, משעמדו בניו על פרקן, אמר לו: בני, הפרדס הזה אני הייתי משמרו, ולא הנחתי אדם להכנס בתוכו, אתם תהיו משמרין אותו כדרך שהייתי אני משמרו. כך אמר האלהים לישראל: עד שלא בראתי את העולם הזה, התקנתי את התורה, שנאמר (משלי ח): ואהיה אצלו אמון. מהו אמון? אומן, שנאמר (במדבר יא): כאשר ישא האומן את היונק, לא נתתיה לאחד מן עובדי כוכבים אלא לישראל, שכיון שעמדו ישראל ואמרו (שמות כד): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע, מיד נתנה להם. הוי, מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי. אלא למי? ליעקב, שבחרו מכל העובדי כוכבים, ולא נתן להם, אלא מקצת. נתן לאדם ו׳ מצות, הוסיף לנח אחת, לאברהם ח׳, ליעקב ט׳, אבל לישראל נתן להם הכל. אמר רבי סימון בשם ר׳ חנינא: משל למלך, שהיה לפניו שלחן ערוך ומיני תבשילין. נכנס עבדו נתן לו חתיכה, שני נתן לו ביצה, שלישי נתן לו ירק, וכן לכל או״א. נכנס בנו נתן לו כל השולחן לפניו. אמר לו: לאלו נתתי מנה מנה, אבל את הכל נתתי ברשותך. כך הקב״ה, לא נתן לעובדי כוכבים אלא מקצת מצות, אבל כשעמדו ישראל, אמר להם: הרי כל התורה כולה לכם, שנאמר (תהלים קמז): לא עשה כן לכל גוי. אמר ר׳ אלעזר: משל למלך, שיצא למלחמה והיו הלגיונות עמו, והיה שוחט בהמה והיה מחלק לכל אחד ואחד מנה, כדי שיגיע. הציץ בנו ואמר לו: מה אתה נותן לי? אמר לו: ממה שהתקנתי לעצמי. לפיכך נתן האלהים לעובדי כוכבים מצות גולמיות שיגעו בהן ולא הפריש בהן בין טומאה לטהרה, באו ישראל ופירש להם המצות כל אחד ואחד עונשה ומתן שכרה, שנאמר (שיר א): ישקני מנשיקות פיהו, לכך נאמר: חוקיו ומשפטיו לישראל:

י דבר אחר: ואלה המשפטים מהו ואלה? בא וראה כמה חיבב הקב״ה למשה, שבשעה שחיסדו אותו דתן ואבירם במצרים, שאמרו לו (שמות ב): מי שמך לאיש שר ושופט עלינו, אמר לו הקב״ה: בזה שחיסדתם אותו, אני נותן לו גדולה, שנאמר: ואלה המשפטים. דבר אחר: ואלה המשפטים לפי ששמע משה מיתרו, שאמר (שם יח): ואתה תחזה מכל העם, ד׳ מדות אמר לו ולא מצא אלא אחת, שנאמר (שם): ויבחר משה אנשי חיל, ומינה אותם שופטים על ישראל. אמר לו הקב״ה: נתתי לך את המשפט ולאחרים מנית ואינן יודעין, לְךָ אתה ולמדם, שנא׳: ואלה המשפטים:

יא דבר אחר: ואלה המשפטים, ויהי ביום השלישי בהיות הבקר בבקר ניתנה התורה ובערב נתנו המשפטים, הה״ד מבקר לערב יֻפַּתוּ. משל לשנים שירדו לְמָקָמָא, אחד אומן ואחד הדיוט. מי גרם להדיוט ללקות? לפי שלא היה לו מי שילמדנו. כך הקב״ה עמד על הר סיני ומחזיק בדין, שנאמר (דברים לב): ותאחז במשפט ידי. אמר דוד (תהלים ז): שפטני ה׳ כצדקי, בדק ולא היה לו שילמדנו, ולקה התחיל צווח (שם קמג): ואל תבא במשפט את עבדך, כל כך אימתי, עד שלא סידר לפניו את המשפטים, לקיים מה שנאמר: מבקר לערב יֻפַּתוּ. דבר אחר: ואלה המשפטים מהו מבלי משים לנצח יאבדו? אמר איוב להקב״ה (איוב כג): מי יתן ידעתי ואמצאהו אערכה לפניו משפט. משל לבריון שהיה שכור. בעט בפלקי והוציא איסרין, רגם איקונין של מלך, קלל לשוטר, אמר: הודיעני באיזה המקום המלך שרוי, ואני מלמדו את הדין. נכנס, הראו לו המלך יושב בבימה, סגר למטרונה, וטרד אפרכוס, סימא לדוכוס, נתן קטריקי לקרטוס, קרב קיסין למגיסטיר. כיון שראה המלך עושה כך, נתיירא. אמר: בבקשה מכם, שכור הייתי ולא ידעתי כח המלך. כך היה איוב עומד וצווח: מי יתן ידעתי ואמצאהו, אערכה לפניו משפט. רגם האיקונין שאמר (שם ג): יאבד יום אולד בו. בעט בפילקי והוציא איסרין (שם): יחשכו כוכבי נשפו. קלל לשלטון (שם): הלילה ההוא יקחהו אופל. ראה המלך יושב בבימה סגר למטרונה (במדבר יב): והנה מרים מצורעת כשלג. טרד למשה (שם כ): לכן לא תביאו את הקהל הזה. סימא לדוכוס, זה יצחק, שנא׳ (בראשית כז) ותכהין עיניו מראות. נתן קטריקי לאברהם, שנא׳ (שם טו) ידוע תדע כי גר יהיה זרעך. קרב קיסין על יעקב (שם לב): והוא צולע על ירכו. כשראה איוב אמר: בבקשה ממך שכור הייתי, שנאמר (איוב טו) ואף אמנם שגיתי, אתי תלין משוגתי. וכל כך למה? שלא היו יודעין כחו של דין. הוי, מבלי משים לנצח יאבדו:

יב דבר אחר: ואלה המשפטים, הה״ד (תהלים קמז): מגיד דבריו ליעקב. פעם אחת אמר לו עקילס לאדריינוס המלך: רוצה אני להתגייר ולהעשות ישראל. אמר לו: לאומה זו אתה מבקש?! כמה בזיתי אותה, כמה הרגתי אותה, לירודה שבאומות אתה מבקש להתערב?! מה ראית בהם שאתה רוצה להתגייר? אמר לו: הקטן שבהם יודע היאך ברא הקב״ה את העולם, מה נברא ביום ראשון, ומה נברא ביום ב׳, כמה יש משנברא העולם, ועל מה העולם עומד, ותורתן אמת. אמר לו: לך ולמד תורתן ואל תמול. אמר לו עקילס: אפילו חכם שבמלכותך, וזקן בן מאה שנה אינו יכול ללמוד תורתן אם אינו מל, שכן כתוב (שם): מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי. ולמי? לבני ישראל:

יג דבר אחר: ואלה המשפטים, הה״ד (משלי כט): מלך במשפט יעמיד ארץ, זה הקב״ה, שברא את עולמו בדין, שנאמר: בראשית ברא אלהים. ברא ה׳ לא נאמר, אלא אלהים, ויאמר ה׳ יהי רקיע אינו אומר, אלא אלהים, וכן כולהון. וכן דוד אומר (תהלים עה): כי אלהים שופט, ללמדך שבדין נברא העולם. (משלי כט) ואיש תרומות יהרסנה, זה אדם. מה דרכה של אשה בשעה שהיא מבקשת להפריש חלתה מגבלת את הקמח ואח״כ נוטלת חלה, כך

עשה האלהים, גבל את העולם ואח״כ נטל אדם, שנאמר (בראשית ב): ואד יעלה מן הארץ ואח״כ, וייצר. כיון שחטא, אמר לו האלהים (שם ג): ארורה האדמה בעבורך, לכך נאמר: ואיש תרומות. דבר אחר: מלך במשפט יעמיד ארץ, זה יהושפט, שנאמר (דה״ב יט): ויאמר יהושפט אל השופטים. ראו מה אתם עושים. ואיש תרומות יהרסנה, זה חכם, שהוא יודע הלכות ומדרשות ואגדות. ויתום ואלמנה הולכין אצלו, שיעשה דין ביניהן, והוא אומר להן: עסוק אני במשנתי, איני פנוי! ואמר לו האלהים: מעלה אני עליך, כאלו החרבת את העולם, לכך נאמר: ואיש תרומות יהרסנה. דבר אחר: מלך במשפט יעמיד ארץ, אלו ישראל, שנאמר (שמות יט): ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. ואיש תרומות יהרסנה, אלו דור המבול, שלא היו עושין את הדין. ראה מה כתיב בהם? (איוב כד) חמור יתומים ינהגו יטו אביונים מדרך. אמר רבי אחא: בקש הקב״ה ליתן להם ארבעה דברים: תורה ויסורין ועבודת קרבנות ותפלה ולא בקשו, שנאמר (שם כא): ויאמרו לאל סור ממנו, אלו היסורין. ודעת דרכיך לא חפצנו, זה תורה. ומה שדי כי נעבדנו, אלו הקרבנות. ומה נועיל כי נפגע בו, זה תפלה. אמר להם הקב״ה: מי גרם לכם שתאבדו מן הערב של העוה״ז ומן הבקר של העוה״ב? מפני שלא קבלתם את התורה, שיש בה דין, שנאמר (שם ד): מבקר לערב יוכתו. למה? מבלי משים לנצח יאבדו, ואין משים, אלא דינין, שנאמר: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם:

יד דבר אחר: ואלה המשפטים דוד אמר (תהלים יט): יראת ה׳ טהורה עומדת לעד. מהו כך? אתה מוצא אדם שונה מדרש הלכות ואגדות, ואם אין בו יראת חטא, אין בידו כלום. משל לאדם שאמר לחבירו: יש לי אלף מדות של תבואה, יש לי אלף מדות של שמן, ואלף של יין. אמר לו חבירו: יש לך אפותיקאות ליתן אותן בהם, אם יש לך כן, הכל שלך, ואם לאו, אין בידך כלום. כך אדם שונה הכל, אמרו לו: אם יש לך יראת חטא, הכל שלך, שנאמר (ישעיה לג): והיה אמונת עתיך וגו׳ יראת ה׳ היא אוצרו, לכך נאמר: יראת ה׳ טהורה. והנביא צווח (שם א): ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה:

טו דבר אחר: ואלה המשפטים, הה״ד (תהלים עב): לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וגו׳ ידין עמך בצדק. ר׳ אומר: כשם שהזהיר הקב״ה על הדברות, כך הזהיר על הדין. למה? שבו העולם תלוי, שנאמר (משלי כט): מלך במשפט יעמיד ארץ, ובו ציון נבנית, שנאמר (ישעיה א): ציון במשפט תפדה, ובו צדיקים מתגדלין, שנאמר (תהלים קו): אשרי שומרי משפט. אתה מוצא משפטים הרבה יש בענין הזה, לפי שאמר הקדוש ברוך הוא (שמות כ): אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. מהו אומר על עבד עברי? כי תקנה עבד עברי, אמר הקב״ה: כשם שבראתי את העולם לו׳ ימים ונחתי בשביעי, כך יעשה עמך ו׳ שנים ויצא בן חורין. מהו שכתב לפניו אם בגפו יבא? אם נכנס יחידי יצא יחידי, אם באשתו, יצא עמה. אם אדוניו יתן לו אשה וגו׳ ואין ישראל נכנסין למדה הזו, אלא אם כן פשעו במצות, לפי שחביבין ישראל כבבת העין העליונה, שנאמר (זכריה ב): כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו, אלו הסופרים והחכמים שתקנו הסייג הזה. משל למלך שאמר לבנו יעשה עם פלוני ולא יצערנו, הלך ועשה אף על פי שעשה עמו חנם, לא הניח שלא היה מצערו, כשנתרצה לבנו גזר על מצעריו להרגן. כך גזר הקב״ה שיהו ישראל משועבדים במצרים, עד שירצה ויחזירם, עמדו עליהם ושעבדו אותם בחוזק לא שמרדו בהן, אלא אמר להם האלהים: הנהג בהם כעבדים ויעשו צרכיהם עד שתשלם הגזירה, אלא אני קצפתי מעט, והם עזרו לרעה. כך אחר הדברות הזהיר הקב״ה על המשפטים, שלא יעברו עליהם ישראל ויעשה להם כשם שעשה למצרים, לכך אמר הנביא להם לישראל (שם ח): אמת ומשפט שפטו ואלמנה ויתום וגר ועני אל תעשוקו:

טז ר׳ נתן אומר: נאה לאלהים הדין, שהוא שומרו ואינו נושא פנים, שנאמר (ירמיה ט): כי אני ה׳ עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ שכן מצינו באברהם, שעמד בעשר נסיונות ולא נשא (לו) פנים, אלא בדבר אחד שאמר (בראשית טו): ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, אלא הוא היה מבקש מן האלהים שישמור המשפט, שנאמר (שם יח): השופט כל הארץ לא יעשה משפט. ראה שלמה המלך היאך נתפש במצודה, שנאמר (איוב ה): לוכד חכמים בערמם. וכמה רוחות ושדים כבש שלמה והורה המשפט לכל, ולבסוף נלכד בזקנתו, והתחיל מפחד מן הרוחות, שנאמר (שיר ג): איש חרבו על ירכו מפחד בלילות, והיו הרוחות מתחלה מתבעתים מפניו, ולבסוף התחיל מפחד מפניהם, לכך אין מצוה שלא הזהיר עליה הקב״ה, שנאמר: וכי ימכור איש את בתו לאמה. מי גרם לו כך? אלא עיבור הדין שעיבר על אחרים. מכה איש ומת מי גרם לו מיתה? שלא נסתכל בתורה שכתוב בה (בראשית ט): שופך דם האדם באדם דמו ישפך משל לאדם שקפח איקונין של מלך ועלה לבימה. אמר המלך: לא קראת בדיוטגמא שלי, שכל מי שנוגע באיקונין שלי, הוא אבד. למה לא חסת על עצמך?! כך אם הרג אדם נפש מישראל, כאלו הוא מעביר איקונין של מלך, והוא נידון ואין לו חיים, שאדם נברא בדמות מלאכי השרת, ואם הרג בשגגה, נתן לו האלהים מקום שיברח לשם, ואם הרג במזיד, אפילו כהן גדול הוא - נהרג. אין לך גדול משאול, שנאמר (ש״ב א): בנות ישראל אל שאול בכינה. מי גבה הימנו? הדם שהיה בידו במיתתו. לא ישראל גבו אותו אלא הגבעונים, שנאמר (שם כא): יותן לנו שבעה אנשים מבניו. הכהנים מחלו לו והגבעונים לא מחלו לו, לכך ריחקם האלהים, שנאמר (שם): והגבעונים לא מבני ישראל המה ומן הדבר הזה היה דוד מתיירא, שנאמר (תהלים נא): הצילני מדמים אלהים:

יז ר׳ שמעון אומר: הרבה אזהרות כתובות כאן, שנאמר (שמות כא): כי יריבון אנשים והכה איש את רעהו, אין דבר טוב ואין שלום יוצא מתוך מריבה. קין לא נגע באחיו, אלא מתוך מריבה. והכה איש את רעהו באבן או באגרוף והזהיר האלהים כאן, שנאמר (שם) אם יקום והתהלך בחוץ. למה כתוב אלהים כאן על כל דבר ודבר? אלא שהבריות שטופים ביצר הרע, שנאמר (בראשית ח): כי יצר לב האדם רע מנעוריו, אם בלעו הקב״ה ליצר הרע, הרי הכל באין לתחת כנפיו, והקב״ה המיתהו. אתה מוצא יצר הרע הוא מרגיל את האדם לחטוא, והוא הורגו, שנאמר (חבקוק א): ממנו משפטו ושאתו יצא, לכך הזהיר הקב״ה על המשפטים שבתורה, שנאמר: ואלה המשפטים. אמר הקב״ה: שמרו משפט בעולם הזה, ואני מציל אתכם מן המשפט של גיהנם, לפיכך הקב״ה דן לרשעים על כל הדינין האלה, שנא׳ (יחזקאל לד): הנני אני ושפטתי בין שה בריה ובין שה רזה. מצרים שיעבדה את ישראל ונפרע הימנה, ודנה במצרים, ודנה בים. למה היו דומין? ללסטים שנכנסו לכרמו של מלך ורצצו גפנים. בא המלך ומצא כרמו מחובל ונתמלא חימה, וירד על הלסטים, לא היה צריך לא לדבר, ולא לבריה, אלא הוא ירד וקצצן ועקרן, כשם שעשו לכרמו של מלך. כך מצרים דנו בניו של אלהים דינין קשים, נתמלא עליהן הקב״ה חימה והכם מכה ראשונה, ושניה, ולא שבע מדמם, שפטם י׳ פעמים ואמר: לא עשיתי להן כלום! באו לים והרג המונים, שאין להן חקר. ומנין שאין פרעה מתנחם על המונו עד שיראה לגוג? שנא׳ (שם לב): אותם יראה פרעה ונחם על כל המונו:

יח ר׳ מאיר אומר: ואלה המשפטים, נתן הקב״ה משפט לזקני ישראל, כשם שסנהדרין יושבת במרום לפני האלהים, שנאמר (דניאל ז): חזה הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב וגו׳ דינא יתיב וספרין פתיחין, ישב הקב״ה שנקרא עתיק יומין, שיפרע מאלו שבאו עליו בגאוה, שנאמר (ש״א ב): אל תרבו תדברו גבוהה. משל למלך שהבריונים שלו גינו אותו בפורפירא שהוא לבוש. אמר לו המלך: הנחתם הכל ועסקתם בפורפירא שאני לבוש?! חייכם, שאני מחליפה ונפרע מכם! כך אלו הרשעים שנגעו בעתיק יומין לא שהוא זקן, אלא שייגעו במעשיהם, כדתיב (מלאכי ג): הוגעתם ה׳ בדבריכם. אמר לו: אני מחליפה, שנאמר (ישעיה סג): מדוע אדום ללבושך, ופורע מכם, שנאמר (שם מב): ה׳ כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה:

יט אמר ר׳ אלעזר: כל התורה תלויה במשפט, לכך נתן הקב״ה דינין אחר עשרת הדברות, לפי שהבריות מעבירין על הדין, והוא נפרע מהם, ומלמד את באי עולם שלא הפך את סדום עד שעברה את הדין, שנאמר (יחזקאל טז): גאון שבעת לחם ושלות השקט, ואף ירושלים לא גלתה, עד שעיברה את הדין, שנאמר (ישעיה א): יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבא אליהם. ולמה נתן הקב״ה כתר ליהודה, והלא לא לבדו הוא גבור מכל אחיו, והלא שמעון ולוי גבורים, והאחרים? אלא שדן דין אמת לתמר, לכן נעשה דיין העולם. משל לדיין שבא דין של יתומה לפניו וזיכה אותה. כך יהודה בא דין תמר לפניו שתשרף, והוא זיכה אותה מפני שמצא לה זכות. כיצד? היו יצחק ויעקב יושבים שם וכל אחיו והיו מחפין אותו, הכיר יהודה למקום ואמר: אמיתת הדבר. ואמר (בראשית לח): צדקה ממני, ועשאו הקב״ה נשיא. וכן היה בן זומא אומר ודורש: נתביישת בעולם הזה, אין אתה מתבייש מן הקב״ה לעולם הבא, שהוא אש אוכלה. למה? שאין בושתו של העולם הזה כלום, אלא בושת עמידתו של העולם הבא, שנאמר (תהלים לב): על זאת יתפלל כל חסיד אליך וגו׳:

כ ור׳ יהושע אומר: אמר הקב״ה: לפי שהרביתי עליכם דינין, אני מרבה עליכם שכר, והזהרתי אתכם על כל המצות, שהיא חייכם, שנאמר (קהלת ח): שומר מצוה לא ידע דבר רע, וכן כל ענין שכתוב בפרשה הזו, להורג נפש, למכה שור, למבעיר בעירה, כל אחת ואחת כתבתי עונשה בצדה ושכרה בצדה. משל למלך, שהתקין שני דרכים: אחת מליאה קוצים ודרדרים וסיראות, ואחת מליאה בושם. והעורים הולכין בדרך הרע, והקוצים מוסיפים מכה על מכותיהם, והפקחים הולכין בדרך הטובה, ונמצאו הם הולכין וכליהם מתבשמים הימנה. כך האלהים התקין שני דרכים: לצדיקים אחד, ולרשעים אחד. מי שאין לו עינים, הולך בדרך רשעים ונתקל ואין לו עמידה כבלעם הרשע, שנטרף מן העולם, וכדואג ואחיתופל שנתרחקו מן החיים, וכגיחזי שיצא מן העולם ריקם, אבל הצדיקים שמהלכים בתומם, הם זוכים ובניהם אחריהם, שנאמר (משלי כ): מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו:

כא דבר אחר: ואלה המשפטים הרבה הוא דינן של רשעים, מה שמוכן להם. מה כתיב בהם? (תהלים יא): ימטר על רשעים פחים וגו׳, לפי שהן עוברין על המצות ועל הדין שבתורה, שלא ניתנו אלא אחר הדברות, לכך עונשן חמור, שהוא מבטל את הדברות. כיצד בטלו ישראל לא יהיה לך ומחל להם? שאין בעבודת כוכבים ממש, אלא קנאה, שנאמר (דברים לב): יקניאוהו בזרים בתועבות יכעיסוהו. וכן כתיב (תהלים קו): וימירו את כבודם בתבנית שור. וכשחטאו ישראל בשטים בזנות, נפלו מהן כ״ד אלף. משל לבת מלכים, ששיחקה לסריס, כעס עליה המלך. אמרו לו: והלא לסריס שיחקה. אמר: לא כעסתי, אלא על שהרגילה את עצמה לשחוק ולזנות. וכן שנו רבותינו: שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה, כיון שזינתה, אמרו לאביה: לקתה כ״ד קטפורוס ושתק. כך ישראל, מה נהנו מעבודת כוכבים, שלא רואה, ולא שומעת, ולא מדברת, שנאמר (שם קטו): כמוהם יהיו עושיהם, אבל הזנות שהוא דבר של ממש לקו עליו, ונמחל להם על עבודת כוכבים, אבל על הדינין ועל המצות האלו הזהירן הקב״ה, שנאמר (משלי ז): שמור מצותי וחיה, וכן כתבם על לוח לבך:

כב דבר אחר: ואלה המשפטים יש לעובדי כוכבים שופטים, ויש לישראל שופטים, ואין אתה יודע מה ביניהם. משל לחולה, שנכנס הרופא אצלו לבקרו. אמר לבני ביתו: האכילוהו כל מה שהוא מבקש. נכנס אצל אחר, אמר להם: הזהרו בו, שלא יאכל דבר פלוני. אמרו לו: לראשון אמרת, שיאכל מה שירצה, ולשני אמרת, שלא יאכל דבר פלוני?! אמר להם: הראשון אינו לחיים, לפיכך אמרתי שיאכל כל מה שירצה, אבל זה, שהוא לחיים אמרתי, הזהרו בו! כך לעובדי כוכבים שנפרשים ואינן עוסקים בתורה, ואינן עושין אותה, שנאמר (יחזקאל כ): וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים, אבל המצות כתיב בהן (ויקרא יח): אשר יעשה אותם האדם וחי בהם:

כג דבר אחר: ואלה המשפטים, הה"ד (תהלים צט): ועוז מלך משפט אהב. אמר להם משה לישראל: הרי נתן לכם הקב"ה את תורתו, אם אין אתם עושין את הדינין, נוטל תורתו מכם. למה? שלא נתן לכם הקב"ה את התורה, אלא על מנת שתעשו את הדינין, שנאמר: ועוז מלך משפט אהב. ואם עשיתם את הדינין, עתיד הקב"ה להחזיר לכם בתי דינין שלכם, שנאמר (ישעיה א): ואשיבה שופטיך כבראשונה. מה כתיב אחריו? ציון במשפט תפדה:

כד דבר אחר: ואלה המשפטים, הה"ד (שם נו) כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה, זהו שאמר הכתוב (משלי כד): גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב. אמר הקב"ה: מי גרם לדיינין שיהיו יודעין לדון? ע"י שקבלתם את התורה, שכתוב בה (דברים יב): אלה החוקים והמשפטים והתורות, אלא הוו יודעים, הכר פנים במשפט בל טוב. מהו בל טוב ? אלא בשעה שהדיין יושב ודן באמת, כביכול מניח הקב"ה שמי השמים ומשרה שכינתו בצדו, שנאמר (שופטים ב): וכי הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט, וכיון שרואה אותו שהוא נושא פנים, כביכול מסלק שכינתו ועולה לשמים, והמלאכים אומרים לו: רבון העולם! מה יש לך? והוא אומר להם: ראיתי את הדיין, שהוא נושא פנים, ועמדתי לי משם, שנאמר (תהלים יב): משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה'. ומה הקב"ה עושה? שולף חרבו כנגדו, להודיע שיש דיין למעלה, שנאמר (איוב יט): גורו לכם מפני חרב כי חמה עונות חרב למען תדעון שדון. שדין כתיב, שיש דין בעולם, לפיכך אמר שלמה: גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב. אמר לו הקב"ה: לא טוב לך שאני מניחך, שנאמר (נחום א): טוב ה' למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו, לכך כתיב (ישעיה נו): כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה, ואני מקרב עצמי עמכם, שנאמר (שם): כי קרובה ישועתי לבא. וכן אתה מוצא בנבוכדנצר, כשראה את החלום, נכנס דניאל אצלו וראה שהוא עתיד לטורדו, שנאמר (דניאל ד): ומן אנשא לך טרדין, עשה עצמו כאלו מרתת ומפחד, שנאמר (שם): אדין דניאל די שמיה בלטשאצר אשתומם כשעה חדא. אמר לו: למה את מפחד? אמר לו: רואה אני את החלום, ואיני יכול לאמרו. אמר לו: (שם) מרי חלמא לשנאך ופשריה לערך, מי שדורש המקרא הזה, עושה לדניאל מטיח דברים כלפי מעלה, שאמר לנבוכדנצר: מרי חלמא לשנאך, אין שונאו בעולם יותר מן הקב"ה, שהחריב את ביתו, והגלה את בניו. ועוד, גם ישראל היו שונאיו והיה מקלל אותן, אלא נתן דניאל לבו כנגד הקב"ה, ואמר: מרי שבשמים! הבא את החלום לשונאך זה. אמר נבוכדנצר לדניאל: ראיתי בחלומי (שם): וארו אילן בגו ארעא, ומזון לכולא ביה, זה מלך גוזר גזירה, סוגר הים הכל מתים, פותח הים הכל חיים. לכך, ומזון לכולא בה. כיון שאמר לו החלום, אמר לו: מה אעשה היאך את מוליכני? אמר לו: להן מלכא, מלכי ישפר עלך, וחטאיך בצדקה פרוק. אמר לו הקב"ה: אני מסרתי את הצדקה לאברהם, שנא' (בראשית יח): כי ידעתיו למען אשר יצוה, ואתה אומר לרשע: וחטאיך בצדקה פרוק?! אלא, אמר לנבוכדנצר: עשה צדקה ופתח אוצרך, שראה לישראל שיצאו ערומים מירושלים, ולא היה בידם שוה פרוטה, לכך אמר לו שיעשה צדקה, פתח אוצרותיו והיה מפרנס לישראל י"ב חדש. (דניאל ד) ולקצת ירחין תרי עשר וגו', שמע נבוכדנצר בת קול שהיו מתרגשין. אמר: הקול הזה מהיכן הוא? אמרו לו: אותן העניים שאמרת לתת להם חלק, והיינו מחלקין להם י"ב חודש כמו שאמרת. אמר: אלולי נכסים שהיה לי, מהיכן הייתי בונה כל המדינה הזאת לכבודי?! שנאמר (שם): ענה מלכא ואמר: הלא דא היא בבל רבתא, ואני מבזבז כל נכסים, אם ילכו נכסי אין לי כבוד! נעל את האוצרות. כיון שאמר כך, ענה אותו בת קול מן השמים, שנאמר (שם): עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל. מי גרם לו לישב בשלוה י"ב חדש? הצדקה. ומה אם הרשע כך, ישראל עאכ"ו! הוי, (ישעיה נו) שמרו משפט ועשו צדקה. משל לאדם שנכנס למדינה ושמע שפלוטמיא נעשית, הלך ושאל ללודר. אמר: מתי פלוטמיא נעשית? אמר לו: רחוקה היא. הלך ושאל לאותו שעושה פלוטמיא, ואמר: קרובה היא. אמר זה: לא שאלתי ללודר, ואמר לי רחוקה היא?! אמר לו: זו היא דעתך, שהיית שואל ללודר, וכי רוצה הוא שאעשה פלוטמיא, אינו יודע שהוא יורד ונהרג?! כך שאלו ישראל לבלעם, אימתי תהיה ישועה? אמר להם (במדבר כד): אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב. אמר לו הקב"ה: זו היא דעתכם, אין אתם יודעין שסוף בלעם יורד לגיהנם ואינו רוצה שתבא ישועתי?! אלא היו דומים לאביכם, שאמר (בראשית מט): לישועתך קויתי ה', צפה לישועה שהיא קרובה, לכך נאמר (ישעיה נו): כי קרובה ישועתי לבא. דבר אחר: כי קרובה ישועתי לבא כי קרובה ישועתכם אינו אומר, אלא ישועתי, יהי שמו מבורך אלולי שהדבר כתוב, א"א לאמרו. אמר להם הקב"ה לישראל: אם אין לכם זכות, בשבילי אני עושה. כביכול כל ימים שאתם שם בצרה אני עמכם, שנאמר (תהלים צא): עמו אנכי בצרה, ואני גואל לעצמי, שנא' (ישעיה נט) וירא כי אין איש וישתומם וגו'. וכן הוא אומר (זכריה ט) גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע, ומושיע אין כתיב כאן, אלא ונושע. הוי, אפילו אין בידכם מעשים, עושה הקב"ה בשבילו, שנאמר (ישעיה נו): כי קרובה ישועתי לבא. דבר אחר: שמרו משפט ועשו צדקה,

הה״ד (תהלים קיט) עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי. אמרו לו ישראל: רבון העולם! הסתכל שאנו מבקשים לעשות צדקה ומשפט, ואנו מתייראין מן עובדי כוכבים, אלא אל תמסרנו בידיהם, הוי, עשיתי משפט וצדק. משל לסוחר מבקש ללכת בדרך, שמע שלסטים בדרך. מה עשה? לקח פרקמטיא שלו ועשאה אבנים טובות ומרגליות, יצא לדרך ותפשוהו לסטים. אמרו לו: מה בידך? אמר להם: כלי זכוכית. אמרו לו: מכמה זו? אמר להם: שתים בסלע ושלש בסלע. אמרו זה לזה: בשביל אלו אנו הורגים אותו?! הניחוהו. נכנס למדינה התחיל פותח הגלוסקאות, וישב למכור. נכנסו אותן הלסטים וראו אותו יושב ומוכר. אמרו לו: בכמה זו? אמר להם: זו בעשרים זהובים, וזו בשלשים. אמרו לו: אין אתה הוא שאמרת לנו בדרך, שתים בסלע, שלש בסלע?! אמר להם: הן, אלא אותה שעה הייתי במקום המות, עכשיו אם אין אתם נותנין לי דמיה, אין אתם נוטלין אותה. כך ישראל בעולם הזה, מי שהוא עושה מצות אינו יודע מתן שכרן, אבל לעולם הבא, כשיראו מתן שכרן של מצות, הם תמהים שאין העולם כולו יכול לקבל את השכר, שנאמר (ישעיה סד): ומעולם לא שמעו ולא האזינו עין לא ראתה. וכי מעולם לא שמעו?! אלא אין העולם יכול לשמוע מהו מתן שכרן של מצות, לכך נאמר: כי קרובה ישועתי לבא. אמר הקב״ה: אני מביא את הישועה, שנא׳: לה׳ הישועה. ומי שהוא עושה משפט, כותב אני עליו שהוא מקרב את הישועה. וכן אתה מוצא ביהושפט שעשה שופטים, שנאמר (ד״ה ב יט): ויעמד יהושפט שופטים, וכשבאו בני עמון ומואב, הן היו עומדין והקב״ה עושה מלחמתן, שנא׳ (שם כ, טו) כי לא לכם המלחמה כי לאלהים, כשם שאמר משה רבינו ע״ה (שמות יד): ה׳ ילחם לכם. למה? מפני שעשו את הדין, גרמו הישועה שתבא, לכך נאמר: שמרו משפט ועשו צדקה. הוי, ואלה המשפטים. מה כתיב אחריו? כי תקנה עבד עברי:

פרשה לא

א אם כסף תלוה את עמי - הה״ד (תהלים קיב): טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט. אין בריה שאינה חייבת לאלהים, אלא שהוא חנון ורחום ומוחל על כל הראשונים, שנאמר (שם עט): אל תזכר לנו עונות ראשונים. משל לאחד שלוה מן דיוסטוס ושכחו. לאחר זמן בא ועמד לפניו. אמר לו: יודע אני, שאני חייב לך. אמר לו: למה הזכרת חוב הראשון, כבר בטל הוא מלבי! כך אדון העולם. הבריות חוטאין לפניו והוא מסתכל שאין עושין תשובה, והוא מניח להם ראשון ראשון, וכשהם שבים באין להזכיר החוב שעשו בראשונה, והוא אומר להם: אל תזכרו ראשונות. מנין אתה אומר שאם שב אדם ועשה תשובה, אפילו יש בידו עונות הרבה הוא עושה אותן זכיות? דכתיב (יחזקאל לג): ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה, כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו, לכך הוא מזהיר על העני, לא תהיה לו כנושה לא תעמידנו ערום, והיה כי יצעק אלי. וכן דוד אומר: צעקו וה׳ שמע:

ב ר׳ אבהו אומר: כתיב (שמות כג): שלש רגלים תחוג לי בשנה, הקב״ה קבע שלש רגלים. והתורה, בזכות האבות שאינן באין לפני הקב״ה ריקנין, ואף בדורות הללו אע״פ שהן מְצֻרָעִים, אין התורה זזה מהן, שנאמר (ישעיה נט): לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך וגו׳. משל לאחד, שהיה לו עסק לפני המלך, והיו לו סניגורין מפייסין עליו. כך אדם עושה מצות, והוא בן תורה, וגומל חסדים, והשטן עומד ומקטרג, וסניגורין עומדין כנגדו מלמדין זכות, שנאמר (משלי יח): מתן אדם ירחיב לו, מה שהוא עושה עם העניים מסייעין אותו, לכך נאמר (תהלים מא): אשרי משכיל אל דל:

ג דבר אחר: אם כסף תלוה את עמי, הה״ד (קהלת ה): יש רעה חולה ראיתי תחת השמש עושר שמור לבעליו לרעתו ואבד העושר ההוא בענין רע. אשרי אדם שהוא עומד בנסיונו, שאין בריה שאין הקב״ה מנסה אותה. העשיר מנסהו, אם תהא ידו פתוחה לעניים. ומנסה העני, אם יכול לקבל יסורין ואינו כועס, שנאמר (ישעיה נח): ועניים מרודים תביא בית. ואם עמד העשיר בנסיונו ועושה צדקות, הרי הוא אוכל ממונו בעוה״ז והקרן קיימת לו לעולם הבא, והקב״ה מצילו מדינה של גיהנם, שנאמר (תהלים מא): אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה׳. ואם עמד העני בנסיונו ואינו מבעט, הרי הוא נוטל כפלים לעתיד לבא, שנאמר (שם יח): כי אתה עם עני תושיע. ממי אתה למד? מאיוב, שנתייסר בעוה״ז ושלם לו הקב״ה כפלים, שנאמר (איוב מב): ויוסף ה׳ את כל אשר לאיוב למשנה. אבל העשיר שעינו רעה, הולך הוא וממונו מן העוה״ז, שנא׳ (קהלת ה): ואבד העושר ההוא בענין רע, שעינו רעה. כנגד גבאי צדקה. למה? שגלגל הוא בעולם, לא מי שהוא עשיר היום, עשיר למחר, ומי שהוא עני היום, עני למחר, אלא לזה מוריד ולזה מעלה, שנאמר (תהלים עה): כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. בא וראה! יש עושר שהוא עושה רע לבעליו, ויש עושר שעושה טוב לבעליו. עושה רע לבעליו, זה עשרו של קרח, שהוא היה עשיר מכל ישראל, וכתיב (במדבר טז): וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה. דבר אחר: זה עשרו של המן הרשע, שנאמר (אסתר ה): ויספר להם המן את כבוד עשרו. וכתיב: ותלו אותו ואת בניו על העץ. ושהוא טוב לבעליו, זה עשרו של יהושפט, שנא׳ (ד״ה ב יח): ויהי ליהושפט עשר וכבוד לרב. ומה היה לו? ויצעק יהושפט וה׳ עזרו. ויש גבורה שהיא טובה לבעליה, ויש שהיא רעה לבעליה. טובה לבעליה, זה דוד, שכתוב (ש״א יח): הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו ומשם אהבוהו כל ישראל, שנאמר (שם): וכל ישראל ויהודה אוהב את דוד. רעה לבעליה, זו גבורתו של גלית, שהיה עומד ומחרף. ומה היה לו? שמת ככלב, שנאמר (שם יז): ויראו הפלשתים כי מת גבורם וינוסו. ויש חכמה טובה לבעליה ויש רעה לבעליה טובה לבעליה, זה יהושע, שנאמר (דברים לד): ויהושע בן נון מלא רוח חכמה. למה הוא דומה? לגיפיון שמשקה כל המדינה והכל משבחין אותו, אמר להם אחד: שבחו למעין שמספיק לזה. כך היו משבחים ליהושע, שהיה משקה כל ישראל מחכמתו. אמר להם: שבחו למשה שכך העמיד, שנאמר (שם): כי סמך משה את ידיו עליו. רעה לבעליה, זה בלעם, שנא׳ (במדבר כד): נאם שומע אמרי אל. ומה היה לו? (שם לא) ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב. לכך נאמר: עושר שמור לבעליו לרעתו:

ד דבר אחר: אם כסף תלוה את עמי, הה״ד (תהלים טו): כספו לא נתן בנשך. בא וראה: כל מי שיש בו עושר, ונותן צדקה לעניים, ואינו מלוה ברבית, מעלין עליו כאלו קיים המצות כולן, שנאמר: כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם. ומי היה? זה עובדיה, שהיה עשיר אפוטרופוס של אחאב, שנאמר (מ״א יח): ויקרא אחאב אל עובדיה אשר על הבית. והיה עשיר יותר מדאי והוציא כל ממונו לצדקה, שהיה זן את הנביאים. כיון שבא כל אותו הרעה, היה לוה בנשך מן יהורם בן אחאב, מה שהיה מספיק לנביאים, זה קיים, כספו לא נתן בנשך. אבל יהורם שהלוה ברבית, אמר האלהים: עד עכשיו זה קיים? ! יבא יהוא ויהרוג אותו, שנאמר (שם ב ט) ויהוא מלא ידו בקשת ויך את יהורם בין זרועיו ויצא החצי מלבו. ולמה בין זרועותיו ויצא מלבו לפי שהקשה את לבו, ופשט ידיו לקבל הרבית, לקיים מה שנאמר (יחזקאל יח): בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה,

לכך מזהיר להם, אם כסף תלוה את עמי, ואף בירושלים היו עושין כן, שנאמר (ישעיה א): כספך היה לסיגים. ומה נעשה להם? (ירמיה ו) כסף נמאס קראו להם. וכן (יחזקאל ז): כספם בחוצות ישליכו. למה? על שעברו על מה שכתוב בתורה (ויקרא כא): את כספך לא תתן לו בנשך:

ה דבר אחר: אם כסף תלוה את עמי כיון שבנה שלמה את הבית, אמר להקב"ה בתפלתו: רבון העולם! אם יש אדם שיתפלל לפניך, שתתן לו ממון, ואתה יודע שרע לו, אל תתן לו. ואם ראית אדם נאה בעשרו תן לו, שנאמר (ד"ה ב ז): ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, לפי שבעולם הזה היו הרשעים עשירים ונתונים בשלוה והשקט, והצדיקים עניים, אבל לעתיד לבא, כשיפתח הקב"ה לצדיקים אוצרות גן עדן, הרשעים שאכלו נשך ותרבית, עתידין להיות נושכין בשיניהם את בשרם, שנאמר (קהלת ד): הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו, והם אומרים: ולואי היינו פועלים והיינו טוענין בכתפנו, ולואי שהיינו עבדים ויהיה לנו כך, שנא': טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח, לכך נאמר: אם כסף תלוה את עמי. אמרו ישראל לפני הקב"ה: ומי הם עמך? אמר להם: העניים, שנאמר (ישעיה מח): כי נחם ה' עמו וענייו ירחם. מדת ב"ו, אם היו לו עניים קרובים והוא עשיר, אינו מודה בהם, שנאמר (משלי יט): כל אחי רש שנאוהו, והקב"ה אינו כן, שנאמר (ד"ה א כט): והעושר והכבוד מלפניך, ואינו מחופף אלא על העניים, שנאמר (ישעיה יד): כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו, לכך נאמר: אם כסף תלוה את עמי. אמר דוד: רבון העולם! ישב עולמך, שנאמר (תהלים סא): ישב עולם לפני אלהים. אמר לו הקב"ה: אם אעשה את עולמי שוה, (שם) חסד ואמת מן ינצרוהו:

ו לא תהיה לו כנושה - אם הלוית אותו לא תדחקנו, שאם יש לו שדה או כרם, לא תאמר לו טול לך מנה ועשה מהם פרקמטיא, וכתוב לי אפותיקי על שדך, או על כרמך, למחר הוא מפסיד הפרקמטיא ואתה נוטל את שדהו, או את כרמו, לכך כתיב: לא תהיה לו כנושה, מכאן אתה למד, שכל מי שלוקח רבית אין ירא אלהים. וכן יחזקאל אומר (יחזקאל יח): בנשך נתן ותרבית לקח, וחי לא יחיה. משל לאחד, שהיה אילוגין שלו. נקרא לפני הדיין. אמר הדיין: עד עכשיו הוא קיים? ! כך אמר הקב"ה: וחי? ! לא יחיה ! נשך ותרבית לקח ! דבר אחר: אמר הקב"ה: מי שחיה ברבית בעולם הזה, לא יחיה בעולם הבא. והוליד בן ולא לקח רבית, אמרו לו: אביו היה לוקח רבית. אומר להם: מה איכפת לי, ואני כתבתי: בן לא ישא בעון האב, הנפש החוטאת היא תמות. אמר להם הקב"ה: אתם אומרים שימות הבן, אפילו אביו אם רצה לעשות תשובה, וליטול לו חיים אני מקבלו, שנאמר: והרשע כי ישוב, אם בכל לבבו הוא שב, אני מקבלו. לפיכך נאמר: לא תהיה לו כנושה, לא תשימון עליו נשך. לא היה צריך לומר אלא לא תשים, מהו לא תשימון? אלו העדים, והערב, והדיינין, והסופר, שאלולי הם, לא יטול כלום, לפיכך לוקים כולם. ומנין שהלוה לוקה? שנאמר: לא תשיך לאחיך. למה הרבית דומה? למי שנשכו נחש, ולא הרגיש מי נשכו, ולא ידע עד שנתבטבט עליו. כך הרבית, אין אדם מרגיש בו, עד שתתבטבט עליו:

ז אם חבול תחבול - אמר לו האלהים: אם חייב הוא לך, אף אתה חייב לי, שנא' (ד"ה ב ו): כי יחטאו לך, כי אין אדם אשר לא יחטא. שני דברים יש כאן: חבול תחבול לימדך הכתוב, שהוא נוטל יתד של מחרישה, השכים הוא השיבו. כתוב אחד אומר: עד בא השמש תשיבנו לו. וכתוב אחד אומר: וכבוא השמש. אמור מעתה, שאתה צריך להחזיר לו במה שיישן, שאמר הכתוב: עד בא השמש. ובבקר אתה צריך להחזיר לו יתד של מחרישה. וכן אתה אומר בפועל: ביומו תתן שכרו. למה? כי עני הוא. ואומר: כי הוא כסותו לבדה, שאין לו במה ישכב, והוא יושב כל הלילה ויהא צנה פוגעת בו, והוא צועק אלי ואני עונה אותו, שנאמר: ושמעתי כי חנון אני. שני דברים יש כאן דומין זה לזה: בשכיר כתוב: ביומו תתן שכרו, כגון: שהיה מהלך והחמור אחריו, מכרו לו אלומה אחת, ונתנה בכתפו והחמור בא בדרך אחר האלומה, ומקוה לאכלה. מה עשה לו אדונו? קשר לו האלומה למעלה הימנו. אמרו לו: רשע! כל הדרך רץ בשבילה ולא נתתה בפניו! כך שכיר עמל ומצטער כל היום, שהוא מקוה לשכרו ומוציאו ריקם. וכן כתוב (דברים כד): ואליו הוא נושא את נפשו:

ח ושמעתי כי חנון אני - מה כתיב אחריו? אלהים לא תקלל. ומה ענין זה לזה? אמרו רבותינו: מעשה באחד, שהיה לו דין ובא אצל הדיין וזיכה אותו, ובא ויצא אותו שנזדכה, ואמר פלוני: השופט אין כמותו בעולם. אחר ימים היה לו דין, ובא אצלו וחייבו, יצא מלפניו ואמר: אין דיין שוטה הימנו. אמרו לו: אתמול היה משובח והיום שוטה, לכך הזהיר לך הכתוב: אלהים לא תקלל, ואם קללת תבואתך אתה מקלל, שנאמר (שמות כב): מלאתך ודמעך לא תאחר, לכך נכתבו זה אחר זה. וכן אתה מוצא, כשהדיינין מתקללין התבואה מתמעטת, שנאמר (רות א): ויהי בימי שפוט השופטים, ויהי רעב בארץ, לכך נאמר: מלאתך ודמעך לא תאחר, לא תפריש מעשרו' שלא כתקנן, לא תפריש מעשר ואח"כ תרומה, ולא מעשר שני ואח"כ מעשר ראשון, לכך נאמר: לא תאחר, ואם הפרשתם כתקנן, בנים זכרים אני נותן לך, שנאמר (שמות כד): בכור בניך תתן לי, שבכורי ישראל במדבר היו כהנים, שנאמר (שם כד): וישלח את נערי בני ישראל וכשחטאו בעגל, הוציאן הקב"ה והעמיד לוים תחתם, שכן הוא אומר (במדבר ג): ואני לקחתי את הלוים תחת כל בכור, לכך נאמר: בכור בניך תתן לי:

ט (שמות כב, כט) כן תעשה לשורך. (ויקרא כב, כז) ומיום השמיני והלאה. וכן כתיב (שם) וביום השמיני תתנו לי. ואם נתת, אין אתה נותן משלך, אלא משלי. וכן הוא אומר (ד״ה א כט) כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ואם עשית כן, אנשי קדש תהיון לי. וכן כתיב (ירמיה ב): קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתו, כשם שהערימה הזאת עומדת, והכהן יורד לתוכה ונוטל מתוכה התרומה, כך עשה הקב״ה את העולם ערימה, ונטל אבותינו שהם תרומתו, שנאמר: קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתו, ולכך אמר הקב״ה לישראל: בשביל שאתם תרומה, אין לכם רשות לאכול טרפה, שנאמר: ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו. למה לכלב? אמר הקב״ה: חייבים אתם לכלבים, שבשעה שהרגתי בכורי מצרים, והיו המצריים יושבין כל הלילה וקוברין מתיהם, והכלבים נובחין להם ולישראל אינן נובחין, שנא׳ (שמות יא): ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. לפיכך, אתם חייבים לכלבים, שנאמר: לכלב תשליכון אותו. מה הכלבים, אחד נובח וכולם מתקבצים ונובחים על חנם, אבל אתם לא תהיו כן, מפני שאתם אנשי קדש, שנאמר: ואנשי קודש תהיון לי:

י דבר אחר: אם כסף תלוה את עמי, הה״ד (ירמיה ו): כסף נמאס קראו להם. בשעה שגלו ישראל מירושלים, הוציאו אותם השונאין בקולרין, והיו אומות העולם אומרים: אין הקב״ה חפץ באומה הזו, שנאמר: כסף נמאס קראו להם, מה הכסף הזה נצרף ונעשה כלי, ושוב נצרף ונעשה כלי, וכן פעמים הרבה, ובאחרונה האדם פורכו בידו ואינו נעשה עוד למלאכה. כן ישראל היו אומרים, שאין להם תקומה, שמאסן הקב״ה, שנאמר: כסף נמאס קראו להם. כיון ששמע ירמיה זה, בא לו אצל הקב״ה, אמר לו: רבון העולם! אמת שמאסת את בניך, הה״ד (שם יד): המאוס מאסת את יהודה, ואם בציון געלה נפשך, מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא?! משל לאחד שהיה מכה לאשתו. אמר לו שושבינה: עד מתי אתה מכה אותה? אם לגרשה אתה רוצה, הכה אותה עד שתמות, ואם אין אתה רוצה אותה, למה אתה מכה אותה? אמר לו: אפילו כל פלטין שלי חרב, לאשתי איני מגרש! כך אמר ירמיה להקב״ה: אם לגרשנו אתה רוצה, הכה אותנו עד שנמות, שנאמר (איכה ה): כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד ואם לאו, מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא?! אמר לו הקב״ה: אפילו אני מחריב עולמי, איני מגרש ישראל, שנאמר (ירמיה לא): כה אמר ה׳ אם ימדו שמים ממעל אלא, אמר הקב״ה: אעפ״כ תנאי התניתי עמהם, אם יחטאו יהא ביהמ״ק מתמשכן עליהם, שנאמר (ויקרא כו): ונתתי משכני בתוככם אל תהי קורא משכני, אלא מַשְׁכּוּנִי. וכן בלעם אומר (במדבר כד): מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. שני משכונות ונקראו אוהליך כשהם בנויים, ומשכנותיך כשהם חרבים, לא מפני שאני חייב לעובדי כוכבים אני ממשכן להם משכני, אלא עונותיכם גרמו לכם, שאמשכן להם מקדשי, אלולי כן, למה אני חייב?! שנאמר (ישעיה נ): כה אמר ה׳ איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם. וכן התניתי עם משה עליהם, שנאמר (שמות כב): אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה, ואם תעברו על המצות האלו, אני ממשכן שתי משכונות, שנאמר: אם חבול תחבול שלמת רעך. אמר לו משה: ולעולם הם ממושכנים?! אמר לו: לאו! אלא עד בא השמש, עד שיבא משיח, שנאמר (מלאכי ג): וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא:

יא דבר אחר: אם כסף תלוה את עמי, הה״ד (משלי כח): מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו. יש אדם שהוא עשיר ומלוה ברבית, ומכנס ממון הרבה והוא מת בלא בנים, וכל הממון שלו נכנס לטמיון. מה המלך עושה באותו ממון? בונה בימסאות ומרחצאו, ואיצטבאות ובתי כסאות, כדי שיהא לצרכי העניים. הוי, לחונן דלים יקבצנו. דבר אחר: מרבה הונו בנשך, זה עשו הרשע, שהוא מלוה בנשך ותרבית. ולמי הוא מכניס כל הממון? לישראל, שנאמר לחונן דלים. ונאמר (יחזקאל לד): ושללו את שולליהם ובזזו את בוזזיהם, לפיכך הזהיר הקב״ה את ישראל, שלא ילוו ברבית, כדי שלא יאכלו אחרים את נכסיהם. הרי, אם כסף תלוה את עמי את העני:

יב דבר אחר: לא תהיה לו כנושה, הה״ד (משלי יט): מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו. עד היכן עבד לוה לאיש מלוה. דבר אחר: את העני עמך אין בעולם קשה מן העניות, שהוא קשה מכל יסורין שבעולם. אמרו רבותינו: כל היסורין לצד אחד, והעניות לצד אחד. רצונך לידע, בא וראה! כשהיה השטן מקטרג איוב להקב״ה ואומר לו: נתת לו ממון ובנים ואתה חס עליהם, שנאמר (איוב א): הלא אתה שכת בעדו ובעד ביתו ובעד כל אשר לו ואומר (שם): החנם ירא איוב אלהים, ואולם שלח נא ידך. אמר לו הקב״ה: מה אתה רוצה עניות, או יסורין? אמר לו איוב: רבון העולם! מקבל אני עלי כל יסורין שבעולם ולא עניות, כשאצא לשוק ואין בידי פרוטה לקנות מה אוכל, כיון שנתייסר, מה כתיב? התחיל צווח כנגד מדת הדין, שנאמר (שם כו): מי יתן ידעתי ואמצאהו. אמר לו אליהוא: מה אתה צווח, לא אמרת שאינך מבקש העניות אלא היסורין, לא אתה שבחרת היסורין?! שנאמר (שם לו): השמר לך אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני, לכך קשה עניות מכל היסורין. לכך נאמר: את העני עמך. אמר הקב״ה: לא דיו עניותו, אלא שאתה נוטל הימנו רבית?! הוי, את העני עמך:

יג דבר אחר: את העני עמך לא עמך הוא העני, אלא עמי הוא. וכן אמר דוד (תהלים יח): כי אתה עם עני תושיע. אין מדותיו של הקב״ה כמדת בשר ודם. מדת ב״ו, מי שהוא עשיר ויש לו קרוב עני, אינו מודה בו, רואה קרובו נטמן מפניו, שהוא מתבייש להשיח עמו, לפי שהוא עני. וכן שלמה אומר (משלי יט): כל אחי רש שנאוהו. ואומר (שם יד) גם לרעהו ישנא רש. וכן איוב אמר (איוב יט): חדלו קרובי וגו׳. ואם היה עשיר הכל נדבקים בו ואוהבים אות, שנאמר (משלי יד): ואוהבי עשיר רבים. אבל הקב״ה אינו כן, מי הם עמו? העניים, רואה לעני ונדבק בו. רצונך לידע ראה מה כתיב? (ישעיה סו) כה אמר ה׳ השמים כסאי. מה כתיב אחריו? (שם) ואל זה אביט אל עני וגו׳. וכן משה אומר לישראל (דברים ו): לא מרבכם חשק ה׳. וכתיב: כי אתם המעט מכל העמים. וכשיתרצה לציון על מי הוא מרחם תחלה? על העניים, שנאמר (ישעיה יד): כי ה׳ יסד ציון ובה יחסו עניי עמו. וכן (שם מט): כי נחם ה׳ עמו וענייו ירחם. הוי, את העני עמך, אין העני עמך, אלא עמי, לכך נאמר (תהלים יח): כי אתה עם עני תושיע: לא תשימון עליו נשך לא תנשוך את העני, כשם שנשך הנחש את האדם ועקרו לו ולתולדותיו. וכן אתה לא תראה את העני, שיש לו בתים, או שדות, או כרמים, או עבד, או אמה, ואתה עוקף עליו ונוטלו הימנו, לכך כתיב: לא תהיה לו כנושה, לא תנשכנו, לא תהיה כנחש, שהוא ערום לרעה. אל תקח מאתו נשך ותרבית, ויראת מאלהיך ולא תאמר לו: שאל לך, אני מלוה אותך, ולמחר רבית עולה ואתה נוטל את שלו, ומעלה אני עליך, שחבלת בו, שנאמר: אם חבול תחבול שלמת רעך. מיכן אתה למד, שכל מי שנוטל רבית מישראל, אינו ירא מן המקום. משל למי שרצח והביאוהו לפני השלטון, כיון שקרא את נוטרין שלו, אמר: עד עכשיו חי, כך כל מי שנוטל רבית, מעלה עליו הכתוב, כאלו עשה את כל הרעות והעבירות שבעולם, שנאמר (יחזקאל יח): בנשך נתן ותרבית לקח, והקב״ה אומר: עד עכשיו הוא חי? ! (שם) וחי, לא יחיה, את כל התועבות האלה עשה- מות יומת דמיו בו יהיה. אבל מי שהוא מלוה בלא רבית, מעלה עליו הקב״ה, כאלו עשה כל המצות, שנאמר (תהלים טו): כספו לא נתן בנשך וגו׳:

יד דבר אחר: את העני עמך, הה״ד (שם עה): כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. למה דומה העולם הזה? לגלגל שבגנה, כלי חרס שבו, התחתונים עולים מלאים והעליונים יורדין ריקנין. כך לא כל מי שהוא עשיר היום, הוא עשיר למחר, ולא מי שהוא עני היום, עני למחר. למה? שגלגל הוא בעולם, (דברים טו): כי בגלל הדבר הזה. אמר רבי אחא: גלגל הוא בעולם, שנאמר (משלי כב): מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן, ואין אופן אלא גלגל, שנאמר (שמות יד): ויסר את אופן מרכבותיו. אשריו כל מי שידו פשוטה לעניים, ראה מה כתיב (משלי כב): עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה׳. וכן (שם כט) רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה׳. העני קנה חיי העוה״ז והעשיר קנה חיי העוה״ב, ועני שפשט ידו ואין בעל הבית רוצה ליתן לו, עושה כולם ה׳, מי שעשה את זה עשיר, הוא עתיד לעשותו עני, ומי שעשה את זה עני, הוא עתיד לעשותו עשיר. אין לך מדה קשה מן העניות, שכל מי שהוא מדוקדק בעניות, כאלו דבוקין בו כל יסורים שבעולם, וכאלו באו עליו כל הקללות שבמשנה תורה. ואמרו רבותינו: אלו נתקבצו כל יסורין לצד אחד, והעניות לצד אחד, העניות מכרעת לכולן: לא תהיה לו כנושה בא וראה ! כל מי שהוא מלוה ברבית, עובר על כל העבירות שבתורה, ואינו מוצא מי שילמד עליו זכות. כיצד? אדם שחטא אחת מכל העבירות ועומד לפני הקב״ה בדין, המלאכים עומדין, אלו מלמדים זכות, ואלו מלמדים חובה, שנאמר (ד״ה ב יח): ראיתי את ה׳ יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים על ימינו ושמאלו. אבל מי שמלוה לישראל ברבית, אין אחד מהם מלמד לו זכות, שנאמר (יחזקאל יח) בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה. וכל אדם מישראל שמלוה לחבירו ואינו נוטל רבית, כאלו קיים כל המצות, שכן דוד אומר (תהלים טו): ה׳ מי יגור באהלך וכתיב כספו לא נתן בנשך וגו׳:

טו דבר אחר: לא תהיה לו כנושה, הה״ד (שם קיב): טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט. בא וראה ! כל בריותיו של הקב״ה לווין זה מזה, היום לוה מן הלילה, והלילה מן היום, ואינן דנין זה עם זה כבריות, שנא׳ (שם יט): יום ליום יביע אומר. הלבנה לוה מן הכוכבים, והכוכבים מן הלבנה, וכשהקב״ה רוצה אינם יוצאים, שנאמר (איוב ט): האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום. האור לוה מן השמש, והשמש מן האור, שנאמר (חבקוק ג): שמש ירח עמד זבולה. החכמה לוה מן הבינה, והבינה מן החכמה, שנאמר (משלי ז): אמור לחכמה אחותי את. השמים לוין מן הארץ, והארץ מהשמים, שנאמר (דברים כח): יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים. החסד לוה מן הצדקה, והצדקה מן החסד, שנאמר (משלי כא): רודף צדקה וחסד. התורה לוה מן המצות, והמצות מן התורה, שנאמר (שם ז): שמור מצותי. בריותיו של הקב״ה לווין זה מזה, ועושים שלום זה עם זה בלא דברים. ב״ו לוה מחבירו ומבקש לבולעו ברבית ובגזל, ואלו שנוטלין רבית, אומרים להקב״ה: למה אין אתה נוטל מעולמך שכר שהבריות בתוכו? שכר הארץ שאתה משקה, שכר הצמחים אתה מעלה, שכר המאורות שאתה מאיר, שכר הנשמה שנפחת, שכר הגוף שאתה שומר. אמר להם הקב״ה: ראו כמה הלויתי ואיני נוטל רבית, ומה הלויתה הארץ ואינה נוטלת רבית, אלא אני נוטל הקרן שהלויתי, והיא נוטלת את שלה, שנאמר (קהלת יב): וישוב העפר על הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. אוי למי שנוטל רבית, מה נאמר בו? בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה. משל למלך, שפתח לאחד אוצרו. התחיל מונה בו עניים, הורג בו אלמנות, מבזה בו אביונים, מפשיט בו בני אדם, ועושה אותם ערומים, ועשה בו חמס וגזל, וממלא אותו שקר ומפסיד אוצרו של מלך. כך הקב״ה פותח אוצרות, ונותן לבריות מכספו וזהבו שהם שלו, שנאמר (חגי ב): לי הכסף ולי הזהב. התחיל עני שהוא

לוה מן העשיר, נוטל הימנו רבית, הורג בו אלמנות, אם לוותה ממנו אלמנה, הרי הוא דוחקה ליטול הימנה רבית, מבזה בו אביונים, אם בקשו ממנו צדקה, הרי הוא מדקדק עמהם, והאלהים אומר (משלי יז): לועג לרש חרף עושהו. מפשיט בו ערומים, אם חייב לו מנה או יותר, נוטל טליתו הימנו, ויושב ערום ומתבייש, ועושה בו חמס וגזל, שהם מוסרים בידו משכונם והוא בולעם, והקב״ה אומר (ישעיה לג): הוי שודד ואתה לא שדוד. הקב״ה נתן לו ממון של אמת, ועושה אותו שקר, שנאמר (הושע י): חרשתם רשע עולתה קצרתם, לכך אתם עוברים מן העולם, שנאמר (משלי י): כעבור סופה ואין רשע. לכך הקב״ה מזהיר בתורה: אם כסף תלוה את עמי, ואם אינו משלם לך, דייך שאני קורא אותו רשע, שנאמר (תהלים לז): לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן, זה הקב״ה, שמזהיר את ישראל ואומר להם: אם חבול תחבול שלמת רעך, החזירהו לו שלא יצעק לפני, שנאמר: והיה כי יצעק אלי. וכן דוד אומר (שם מא): אשרי משכיל אל דל. וכן שלמה אומר (משלי כב) אל תגזול דל כי דל הוא. למה? כי ה׳ יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש:

טז אלהים לא תקלל - ר׳ מאיר אמר: על הכל הזהיר הקב״ה, על דייני ישראל שהם מלמדים אותן משפט, ועל הנשיא, שנאמר: אלהים לא תקלל. וכן אתה מוצא, שלא לקה קרח ועדתו, אלא על שפשט ידו במשה ואהרן. וכן אנשי ירושלים לקו, על שבזו הנביאים, שנאמר (ד״ה ב לו): ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים. וכתיב (ירמיה ה) חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב, לכך הזהיר הקב״ה על כבודן של זקנים, ושל צדיקים. וכן הוא אומר (משלי א) להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם. למה הזהיר עליהם? לפי שהם מזהירים את ישראל מן עבודת כוכבים, על כן נאמר (שמות כג, יג): ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו. מה כתיב אחריו? שלש פעמים בשנה, קבע אלהים שלשה רגלים: חג המצות, שבו עשה נסים להם במצרים חג הקציר, שבו ניתנה תורה לישראל שאוכלים מפירותיה בעוה״ז, שנאמר (שם ח): טוב פריי מחרוץ ומפז. חג האסיף, שבו האלהים ממלא בתיהם ברכה, שנא׳ (שם ג): כבד את ה׳ מהונך. לכך הוא אומר: ראשית בכורי אדמתך:

יז דבר אחר: אם כסף תלוה את עמי, הה״ד (שם כח): נבהל להון איש רע עין, זה קין, שהבהיל עצמו ליטול העולם. כיצד? כשהיה עם אחיו, שנאמר (בראשית ד): ויהי בהיותם בשדה. אמרו זה לזה: בא ונחלוק העולם! אמר קין: טול אתה את המטלטלין, ואני הקרקעות, וחלקו ביניהם. נטל הבל את המטלטלין, וקין את הקרקעות, וחשב להוציאו מן העולם. היה הבל מהלך בעולם, וקין רודפו. אמר לו: צא מתוך שלי! והיה הולך להרים, ואומר: צא מתוך שלי! עד שעמד עליו והרגו. הוי, נבהל להון איש רע עין, זה קין, שהיתה עינו רעה באחיו ולא ידע כי חסר יבואנו. ומה חסרון הגיע לו? שאמר הקב״ה: נע ונד תהיה בארץ. ומהו כן? שכל מקום שהולך הקב״ה, היה מביא לו רעה לרגליו, והיו מכין אותו ורודפין אחריו, עד שמוציאין אותו. ושלמה קורא עליו (קהלת ו): אם יוליד איש מאה, זה קין, שהוליד מאה בנים. ושנים רבות יחיה, שחיה כמו שחיה אדם. ורב שיהיו ימי שניו, שהוסיף ימים על ימי אביו תשכ״ו שנים. ונפשו לא תשבע מן הטובה, שלא תשבע נפשו בממונו, שנאמר: נע ונד תהיה בארץ. וגם קבורה לא היתה לו, שהיה תלוי ברפיון ובא המבול ושטפו. אמרתי טוב ממנו הנפל, זה הבל אחיו, שעמד עליו והפילו הרוג בשדה. דבר אחר: נבהל להון, זה עפרון. בשעה שמתה שרה והיה אברהם מבקש מקום לקברה, אמר להם: שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צוחר, מיד הלכו ומנוהו אותו היום אסטרטיגוס עליהם. אמרו לו: מכור את המערה לאברהם! אמר להם: איני מוכרה לו! אמרו לו: אם אין אתה עושה, אנו מעבירין אותך מן אסטרטיגוס שלך. מיד, עמד אברהם ושקל לו. אמר ר׳ חמא: כל שקל האמור בתורה סלעים, ובנביאים ליטרין, ובכתובים קנטרין. אמר רבי יהודה בן פזי: חוץ משקלי עפרון, שהיו קנטרין. מה היה אמר עפרון לאברהם: אם אתה נותן לי ד׳ מאות שקל כסף, מן סחורת ביתך אתה נותנה לי, וע״י שהכניס עין רעה בממונו של אברהם, חסרו הכתוב וי״ו, הוי, ולא ידע כי חסר יבואנו, האיש שעינו רעה חסרו הכתוב וי״ו. ולא עוד, אלא שלא נקראת המערה לשמו, אלא לשמן של בני חת, שנא׳ (בראשית מט): אשר קנה אברהם מאת בני חת. מעפרון אינו אומר, אלא מאת בני חת. דבר אחר: נבהל להון, זה עשו, בשעה שמת יצחק באו יעקב ועשו וחלקו את הכל. אמר יעקב: רשע זה עתיד הוא ליכנס הוא ובניו למערת המכפלה, ויהא לו חלק ודירה עם הצדיקים הקבורים בתוכה, מיד עמד ונטל את כל הממון שהיה בידו, ועשה אותו כרי, ואמר לעשו: אחי! חלק שיש לך במערה זו תרצה, או הכסף והזהב הזה? באותה שעה אמר עשו: הרי זה בית קבורה מצוי בכל מקום, ובשביל קבר אחד שיש לי במערה, אני מאבד כל הממון הזה! מיד, עמד ונטל כל אותו הממון, ונתן לו חלקו. הוא שיעקב אומר ליוסף (בראשית נ): בקברי אשר כריתי לי קניתי אין כתיב כאן, אלא כריתי. אמר להן: כרי של דנרין נתתי לעשו. הוי, ולא ידע כי חסר יבואנו. ומהו חסר? שלא נכנס במערת המכפלה. דבר אחר: נבהל להון, זה השואל, שהיתה עינו צרה לשכור שתי פרות כאחת, והוא שואל אחת ושוכר אחת, וע״י שלא שכר אלא אחת, אם מתה או נשברה הוא משלם. אם שכר ומתה, אמרה תורה: אם שכיר הוא בא בשכרו. הוי, נבהל להון איש רע עין, שהיתה עינו רעה לשכור. מתוך כך, ולא ידע כי חסר יבואנו, הוא שכתוב: בעליו אין עמו שלם ישלם. דבר אחר: נבהל להון אמר רבי לוי: זה שאינו מוציא מעשרותיו כראוי. מעשה באדם אחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, והיה לו שדה אחת והיתה עושה אלף מדות, ומוציא ממנה מאה מדות למעשר, ומן המותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו. בשעת פטירתו קרא לבנו ואמר לו: בני! תן דעתך על שדה זו, כך וכך מדות היא עושה, כך וכך מדות

למעשר, וממנה הייתי מתפרנס כל ימי. כשנפטר מן העולם, שנה ראשונה זרע אותה הבן עשתה אלף מדות, והוציא ממנה מאה למעשר, שנה שניה נכנס בו עין רעה, פיחת עשרה ופיחתה היא מאה, וכן שלישית, וכן רביעית, וכן חמישית, עד שעמדה על מעשרותיה. כיון שראו קרוביו כך, עמדו ולבשו לבנים, ונתעטפו לבנים, ונכנסו אצלו. אמר להן: לא באתם אלא לשמוח עלי. אמרו לו: ח״ו, לא באנו אלא לשמוח עמך. לשעבר היית בעל הבית, והקב״ה כהן, ועכשיו נעשית כהן, והקב״ה בעל הבית. הוי, ולא ידע כי חסר יבואנו. דבר אחר: נבהל להון אמר רבי יצחק: זה שהיה מלוה ברבית, שהיתה עינו צרה להלוות לישראל בלא רבית, ולא ידע כי חסר יבואנו, כמו שכתוב (משלי כח): מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו. ואיזה חונן דלים? זה עשו. וכי עשו חונן דלים הוא, והלא עושק דלים הוא?! אלא, כגון הגמונים, ודוכסים, ואפרכין, שהן יוצאין לעיירות וגוזלין ובוזזין, וכשהם חוזרין אומרים: הביאו לנו עניים ונפרנסם. והמשל הדיוט אומר: מנאפת בתפוחים וחולקת לחולין. דבר אחר: מהו לחונן דלים יקבצנו? שכל מה שמלכות בבל מכנסת בעוה״ז, הקב״ה נותנו לישראל לעתיד לבא, שנאמר (ישעיה כג): והיה סחרה ואתננה קודש לה׳. דבר אחר: אם כסף תלוה את עמי אמר הקב״ה: אם כסף תלוה ולא תקח ממנו רבית את עמי, מה אני איני מוט לעולם, אף אתה אין אתה מוט לעולם, שנאמר (תהלים טו): כספו לא נתן בנשך. וכתיב (שם) עושה אלה לא ימוט לעולם:

פרשה לב

א הנה אנכי שולח מלאך - הה״ד (שם פב) אני אמרתי אלהים אתם, אלו המתינו ישראל למשה ולא היו עושים אותו מעשה, לא היתה גליות ולא מלאך המות שולט בהן. וכן הוא אומר (שמות לב): והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות. מהו חרות? ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, ר׳ יהודה אומר: חירות מן גליות. ור׳ נחמיה אומר: חירות ממלאך המות. בשעה שאמרו ישראל כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע, אמר הקב״ה: אדם הראשון צויתיו מצוה אחת, כדי שיקיימנה והשויתיו למלאכי השרת, שנא׳ (בראשית ג): הן האדם היה כאחד ממנו, אלו שהן עושין ומקיימין תרי״ג מצות, חוץ מן הכללים, ומן הפרטים, ומן הדקדוקים, אינו דין שיהיו הן חיין וקיימין לעולם?! וכן הוא אומר (במדבר כא): וממתנה נחליאל, שנחלו מהקב״ה, שיהיו חיים וקיימין לעולם. כיון שאמרו: אלה אלהיך ישראל, בא מות עליהן. אמר הקב״ה: בשיטתו של אדם הראשון הלכתם, שלא עמד בנסיונו ג׳ שעות, ובתשע שעות נקנסה עליו מיתה. אני אמרתי אלהים אתם והלכתם אחר מדותיו של אדה״ר. אכן כאדם תמותון. מהו וכאחד השרים תפולו? אמר רבי יהודה: או כאדם, או כחוה. דבר אחר: וכאחד השרים תפולו אמר רבי פנחס הכהן, ב״ר חמא: אמר להם הקב״ה: הפלתם עצמכם. לשעבר הייתם משתמשים ע״י רוה״ק, עכשיו אין אתם משתמשים, אלא ע״י מלאך. הוי, הנה אנכי שולח מלאך לפניך:

ב דבר אחר: הנה אנכי שולח מלאך לפניך, הה״ד (ירמיה ג): ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים. מהו אשיתך? אמר הקב״ה: משעה שעמדתם בסיני, וקבלתם את התורה, וכתבתי שאני אוהב אתכם, שנאמר (דברים ז): כי מאהבת ה׳ אתכם, ואחר שאהבתי אתכם, היאך אני יכול לשנוא אתכם?! איך אשיתך בבנים ואין אשיתך, אלא שנאה, שנא׳ (בראשית ג) ואיבה אשית. דבר אחר: איך אשיתך בבנים ר׳ יהושע אומר: חייבתם עצמכם, כדכתיב (שמות כא): ככל אשר יושת עליו. ור׳ ברכיה אמר: ביירתם עצמכם, כדכתיב (ישעיה ה) שמיר ושית: (ירמיה ג) ואתן לך ארץ חמדה. למה נקראת חמדה? שבהמ״ק נתון בתוכה, הה״ד (תהלים סח): ההר חמד אלהים לשבתו. דבר אחר: ארץ חמדה, שחמדו לה כל המלכים. שבין העי ובין יריחו אינו אלא ג׳ מילין, לזו מלך, ולזו מלך. דבר אחר: ארץ חמדה רבנין אמרי: ארץ שנחמדו לה אבות העולם. אברהם, שנאמר (בראשית יב): לך לך מארצך. יצחק, גור בארץ הזאת. יעקב, (שם מז) ונשאתני ממצרים. ולמה הם מתחמדים לה? אמר ר׳ שמעון בן לקיש: מפני שהם חיים תחלה לימות המשיח. ומהו נחלת צבי, למה הוא מושלה לצבי?. מה הצבי, משאדם מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו, כך בשעה שזכו ישראל, אין ארץ ישראל מחזקת פירותיה. דבר אחר: מה צבי זה, קל לאכול, כך א״י, פירותיה קלין לאכול. ורבנין אמרי: מה צבי זה, רגליו קלין יותר מכל בהמה ומן החיה, כך א״י ממהרת לבשל פירותיה יותר מכל הארצות. וכל כך למה? אמר להם הקב״ה לישראל: כדי שיהא שמי מיוחד עליכם. (ירמיה ג) ואומר אבי תקראי לי ומאחרי לא תשובי, אתם לא עשיתם כן, אלא (שם): אכן בגדה אשה מרעה. רבנן אמרי: מאישה אין כתיב כאן, אלא מרעה. מה אשה זו, אינה יכולה למרוד בבעלה, אלא ברעה היא יכולה לכפור בו. למה? שאין ביניהן גמיסקין. כך אמר הקב״ה לישראל: לא עשיתוני כבעל אלא כרע, כשם שהאשה בוגדה ברעה, כך בגדתם בי בית ישראל. אמר רבי יהודה ב״ר סימון: הלואי כאשה ברעה, שכל זמן שהוא נותן לה שכר היא נשמעת לו, פסק הימנה שכר, אומרת לו: כלום הייתי משועבדת לך, אלא בשביל השכר! כך אמר הקב״ה לישראל: כלום חסרתי אתכם, עד שכפרתם בי?! הוי, אכן בגדה אשה מרעה. דבר אחר: הנה אנכי שולח מלאך אמר הקב״ה לישראל: אלו זכיתם, אני בעצמי נעשיתי לכם שליח, כדרך שעשיתי לכם במדבר, שנאמר (שמות יג): וה׳ הולך לפניהם יומם, ועכשיו שלא זכיתם, הריני מוסר אתכם לשליח, שנאמר: הנה אנכי שולח מלאך:

ג ואימתי נמסרו לשליח? בשעה שעבדו עבודת כוכבים. מנין שכן? אמר הקב״ה למשה: לך נחה את העם. אמר משה: אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. ועוד אמר משה: רבון העולם! מה בינינו לבין עובדי כוכבים? לנו נביאים ולהם נביאים, לנו שר ולהם שר. אמר רבי לוי: שתי מדות טובות בטל הקב״ה מעובדי כוכבים: שלא יעמדו עליהם נביאים, ושלא ימסרו ישראל לשר כל ימי משה. כיון שמת משה, חזר אותו השר למקומו, שכן יהושע ראהו, שנאמר (יהושע ה): ויהי בהיות יהושע ביריחו ויאמר לא כי אני שר צבא ה׳ עתה באתי. לכך נאמר: הנה אנכי שולח מלאך לפניך:

ד הישמר מפניו - אמר הקב״ה לישראל: הזהרו בשליח, שאינו חוזר בשליחותי. מדת הדין הוא. אל תמר בו, לשעבר הוא אומר: ממרים הייתם עם ה׳ והייתי מקבל מכם, אבל עכשיו, אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם. דבר אחר: אל תמר בו אל תמירוני בו, ואל תעשוני תמורתו, שמא תאמרו: הואיל והוא השר שלנו, לו אנחנו עובדים, והוא נושא את פשעינו? ! לאו, אלא כי לא ישא לפשעכם לא כמותי, שכתוב בי (מיכה ז): נושא עון ועובר על פשע, אבל הוא, לא ישא לפשעכם. ולא עוד, אלא שאתם גורמים לו שישמט שמי מקרבו, שנאמר: כי שמי בקרבו. דבר אחר: כי שמי בקרבו לפי שאין מלאכי השרת ניזונין, אלא מזיו שכינה, שנאמר (נחמיה ט): ואתה מחיה את כולם. מהו כך? אמר רבי חגאי, בשם ר׳ יצחק: ואתה מחיה לכולהון, ולא עוד, אלא שהוא מתחייב על ידם, כי אם שמוע תשמע בקולו ועשית כל אשר אדבר. ידבר אין כתיב כאן. אלא אדבר, אם מקבלין אתם הימנו, כאלו לי אתם מקבלים. אם עושים אתם כן, ואיבתי את אויביך. הוי, הנה אנכי שולח מלאך:

ה ר׳ יצחק פתח: (ירמיה ג) ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים, אכן בגדה אשה מרעה, ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים. כל הנסים והגבורות שעשיתי לכם, לא שתתנו שכרי, אלא שתהיו מכבדים אותי כבנים, וקוראים אותי אביכם. ואומר אבי תקראי לי. ומה נסים עשיתי לבריה בעולם יותר מכם, שעשיתי לכם שהייתם מהלכים אחרי, ואני מהלך לפניכם ומאיר לכם, שנא׳ (שמות יג): וה׳ הולך לפניהם יומם. ואומר אבי תקראי לי, ואתם מה עשיתם? אכן בגדה אשה מרעה, מאישה אין כתיב כאן, אלא מרעה. למה? אלא אדם שהוא נוטל אשה ועושה עמה ימים הרבה, אפי׳ הֶעֱנִי, אשתו אינה כופרת בו, אלא אומרת: בשעה שהיה עשיר, האכילני והלבישני, ועכשיו שהֶעֱנִי, איני כופרת בו. ובשעה שהיא זונה, אם נתן לה הרי היא מודה לו, ואם לא נתן לה, אינה מכרת אותו, לכך נאמר: אכן בגדה אשה מרעה. דבר אחר: הזונה, בשעה שיש לה אוהב והוא מכבדה בחפץ, היא מראתו לחברותיה ואומרת: ראו כמה כבדני אוהבי. ואתם בית ישראל לא עשיתם כן, אלא עשיתי לכם נסים וגבורות: שהיו ענני כבוד מקיפין אתכם, והמן יורד, והבאר עולה, והשליו מצוי, ולא קלסתם אותי, ולא הייתם כזונה לקלס אתנן, שנאמר (ירמיה ב): ולא אמרו איה ה׳ המעלה אותנו מארץ מצרים, אף אני כי לא אעלה בקרבך. אלא מה אעשה? הנה אנכי שולח מלאך:

ו דבר אחר: הנה אנכי שולח מלאך, הה״ד (תהלים לד) חונה מלאך ה׳ סביב ליראיו ויחלצם. עושה אדם מצוה אחת, הקב״ה נותן לו מלאך אחד לשמרו, שנאמר: חונה מלאך ה׳. עושה שתי מצות, הקב״ה נותן לו שני מלאכים לשמרו, שנאמר (שם צא): כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. עשה הרבה מצות, נותן לו הקב״ה חצי מחנהו, שנא׳ (שם): יפול מצדך אלף ורבבה מימינך והוא חצי מחנהו, שנאמר (שם סח): רכב אלהים רבותים אלפי שנאן:

ז דבר אחר: הנה אנכי שולח מלאך, הה״ד (שם פב): אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם. כשעמדו ישראל בסיני וקבלו את התורה, אמר הקב״ה למלאך המות: על כל עובדי כוכבים יש לך רשות בהם, ועל אומה זו אין לך רשות בה, שהם חלקי. כשם שאני חי וקיים, כך בני קיימין, שנא׳ (דברים לב): בהנחל עליון גוים. וכתיב (שם): כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו, ולא רציתם, אלא חבלתם מעשיכם ואמרתם לעגל: אלה אלהיך ישראל, ולכך (תהלים פב): אכן כאדם תמותון. מה עובדי כוכבים משתמשים בשרים, אף אתם כן, שנאמר: הנה אנכי שולח מלאך. וכן אתה מוצא, שהראה הקב״ה ליעקב שרי כל מלכות ומלכות, שנאמר (בראשית כח): ויחלום והנה סולם מוצב ארצה, הראה לו כמה אומות, וכמה איפרכין, וכמה שילטונין עומדים מכל מלכות ומלכות, וכשם שהראה לו אותן עומדים, כך הראה לו אותן נופלין, שנאמר: והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. אמר לו הקב״ה: עלה אף אתה! אמר לו יעקב: מתיירא אני, שמא ארד כשם שירדו אלו. אמר לו הקב״ה: אל תתירא! כשם שאיני יורד מגדולתי, כך לא אתה ולא בניך יורדים מגדולתם, שנאמר: והנה ה׳ נצב עליו. אימתי? בשעה שהם עושים רצוני. ובשעה שאמרתם: אלה אלהיך ישראל ועזבתם אותי והלכתם בדרכי עובדי כוכבים, מה עובדי כוכבים בשרים, אף אתם בשרים, שנאמר: הנה אנכי שולח מלאך:

ח אמר לו משה: מלאך אתה משלח עמי? ! כך היו התנאים? ! לא אמרת (שמות ג): וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא! ועתה אתה אומר: הנה אנכי שולח מלאך לפניך? ! אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה! אמר לו: כי לא אעלה בקרבך. אמר משה: הרי אמרת מלאך, ואני אומר: אם אין פניך הולכים, נראה דברי מי עומדים? הה״ד (שמות לג): ויאמר משה אל ה׳ ראה אתה אומר אלי. אמר לו הקב״ה: חייך! פני ילכו והניחותי לך. ורוח הקודש צווחת (קהלת ח): באשר דבר מלך שלטון וגו׳ שומר מצוה לא ידע דבר רע:

ט הנה אנכי שולח מלאך - אמר לו הקב״ה למשה: מי ששמר את האבות, הוא ישמור את הבנים. וכן אתה מוצא באברהם, כשבירך את יצחק בנו, אמר לו (בראשית כד): ה׳ אלהי השמים וגו׳ הוא ישלח מלאכו לפניך. ויעקב אבינו מה אמר לבניו? (שם מח) המלאך הגואל אותי וגו׳. אמר להם: הוא גאלני מיד עשו, הוא הצילני מיד לבן, הוא זנני ופרנסני בשני רעבון. אמר הקב״ה למשה: אף עכשיו, מי ששמר את האבות, ישמור את הבנים, שנאמר: הנה אנכי, בכל מקום שהמלאך נראה השכינה נראית, שנאמר (שמות ג): וירא מלאך ה׳ אליו בלבת אש. ומיד, ויקרא אליו אלהים. ולא עוד, אלא בשעה שצועקים ישראל לפניו, תבא להם תשועה. כך בסנה, שנאמר (שם): הנה צעקת בני ישראל באה אלי. וכן בגדעון (שופטים ו): ויבא מלאך וגו׳ וירא אליו מלאך ה׳ וגו׳ (שם) ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל. וכן לעתיד לבוא, בשעה שיגלה הגאולה בא על ישראל, שנאמר (מלאכי ג): הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני:

פרשה לג

א ויקחו לי תרומה - הה״ד (משלי ג): כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו, אל תעזובו את המקח שנתתי לכם. יש לך אדם שלוקח מקח, יש בו זהב אין בו כסף, יש בו כסף אין בו זהב, אבל המקח שנתתי לכם יש בו כסף, שנאמר (תהלים יב): אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף. יש בו זהב, שנאמר (שם יט): הנחמדים מזהב ומפז רב. יש אדם לוקח שדות אבל לא כרמים, כרמים ולא שדות, אבל המקח הזה, יש בו שדות ויש בו כרמים, שנאמר (שיר ד): שלחיך פרדס רמונים. יש לך אדם לוקח מקח, ובני אדם אינן יודעין מהו, אבל משכר הסרסור נתודע מה לקח. כך התורה אין אדם יודע מה היא, אלא משכר שלקח משה, שנאמר (שמות לד): ומשה לא ידע כי קרן אור פניו בדברו אתו. ויש לך מקח שמי שמכרו נמכר עמו. אמר הקב״ה לישראל: מכרתי לכם תורתי, כביכול נמכרתי עמה, שנאמר: ויקחו לי תרומה. משל למלך, שהיה לו בת יחידה. בא אחד מן המלכים ונטלה. ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו. אמר לו: בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול, לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי, שכל מקום שאתה הולך, קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם, שאיני יכול להניח את בתי. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים, בית אחד עשו לי שאדור בתוכו, שנאמר: ועשו לי מקדש:

ב דבר אחר - ויקחו לי תרומה. הה״ד (תהלים סח): עלית למרום שבית שבי. כל עלוייך לא היה אלא מן המרום. עלית למרום (שמות יז): ומשה עלה אל האלהים. ומשה נגש אל הערפל. שבית שבי מלך בשעה שחיילותיו נשבים הוא מיצר. תאמר אף כאן כך? תלמוד לומר: לקחת. ובשעה שאדם מוכר הוא מיצר? תלמוד לומר: מתנות באדם. אמר להם: כך אני מעלה עליכם, כאלו מתנה נתתיה לכם. אף סוררים אמר הקב״ה למשה: מה עובדי כוכבים אומרין, שאיני חוזר עמהם על שעבדו עבודת כוכבים, שנאמר (דברים ט): סרו מהר, אפילו סוררים הן, איני מניח אותם ועמהם אני דר, שנאמר: אף סוררים לשכון יה אלהים:

ג דבר אחר: ויקחו לי תרומה, הה״ד (שיר ה): אני ישנה ולבי ער. אמרה כנסת ישראל: אני ישנתי לי מן הקץ, אלא הקב״ה ער, שנאמר (תהלים עג): צור לבבי וחלקי אלהים לעולם. אני ישנה מן המצות, אבל זכות אבותי עומדת לי, ולבי ער. אני ישנה ממעשה העגל, ולבי ער והקב״ה מרתיק עלי. הוי, ויקחו לי תרומה. פתחי לי אחותי רעיתי עד מתי אהיה מתהלך בלא בית, שראשי נמלא טל? אלא, עשו לי מקדש, שלא אהיה בחוץ:

ד דבר אחר: ויקחו לי תרומה רבי ברכיה פתח: (ד״ה א כט): לך ה׳ הגדולה והגבורה וגו׳, כי כל בשמים ובארץ. אתה מוצא, כל מה שברא הקב״ה למעלן ברא למטן. למעלן זבול וערפל, שנאמר (ישעיה סג): וראה מזבול קדשך. ערפל, ומשה נגש אל הערפל. וכתיב (איוב כב): הבעד ערפל ישפוט. למטן (מלכים א ח): אז אמר שלמה ה׳ אמר לשכון בערפל. וכתיב: בנה בניתי בית זבול לך. למעלן (ישעיה ו): שרפים עומדים ממעל לו. למטן: עצי שטים עומדים. למעלן כרובים, שנאמר (שם לז): יושב הכרובים. למטן, ויהיו הכרובים. למעלן (יחזקאל א): והאופנים ינשאו לעומתם. למטן, ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה. וכן (שם): והנה אופן אחד בארץ. למעלן (תהלים יא): ה׳ בהיכל קדשו. למטן, היכל ה׳. למעלן (שם סח): מלכי צבאות ידודון ידודון. למטן (שמות יב): יצאו כל צבאות ה׳. למעלן (בראשית א): יהי רקיע בתוך המים. למטן (שם כו): והבדילה הפרוכת לכם. למעלן, כסא ה׳. למטן (ירמיה יז): כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. למעלן (איוב כה): היש מספר לגדודיו. למטן (שמואל ב ד): ושני אנשים שרי גדודים. למעלן (בראשית טו): וספור הכוכבים. למטן (דברים א): והנכם היום ככוכבי השמים לרוב. למעלן (יחזקאל ט): והנה האיש לבוש הבדים. למטן, כתונת בד קודש ילבש. למעלן (תהלים לד): חונה מלאך ה׳ ולמטן (ישעיה ו): כי מלאך ה׳ צבאות הוא למעלן (שם): במלקחים לקח מעל המזבח ולמטן, מזבח אדמה תעשה לי. למעלן (שם מ): וימתחם כאהל לשבת. למטן (במדבר כד): מה טובו אוהליך יעקב. למעלן (תהלים קד): נוטה שמים כיריעה. ולמטן, עשר יריעות. למעלן (דניאל ב): ונהורא עמיה שרא למטן, שמן זית זך כתית למאור. ולא עוד אלא שחביבין כל מה שלמטן

משל למעלן. תדע לך, שהניח מה שלמעלן וירד בשלמטן, שנאמר: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. הוי (ד"ה א כט): כי כל בשמים ובארץ. ואומר (חגי ב): לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות:

ה דבר אחר: ויקחו לי תרומה, הה"ד (משלי כב): נבחר שם מעושר רב. נבחר שמו של משה, שנאמר (תהלים קו): לולי משה בחירו. וכן הוא אומר (שמות לג): ואדעך בשם. מעשרו של קרח, שנאמר (במדבר טז): חמשים ומאתים מחתות. אמר לו הקב"ה: מפני שיש לך עושר, אתה מתגאה? ! נבחר שמו של משה, מכל עשרך של כסף ושל זהב. הוי, (משלי יז): מכסף ומזהב חן טוב. דבר אחר: נבחר שמו של פנחס מן עשרו של זמרי, שהיה נשיא שבט שמעון. ומה עשה זמרי? עליו אמר שלמה (שם כא): העז איש רשע בפניו, זה זמרי. וישר הוא יבין דרכו, זה פנחס. ומה העז זמרי? אלא, כיון שבאה כזבי בקש ליטלה. אמרה לו: איני נשמעת לך, שכן צוני אבא, שלא אהיה נשמעת אלא למשה! אמר לה: אני גדול ממשה, שהוא משבט ג' ואני משבט ב', ורצונך לידע שאני גדול ממשה, בפניו אני נוטל אותך, שנאמר (במדבר כה): והנה איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו את המדינית לעיני משה, שהיה מקיש דברים כנגדו. אמר לו: משה! זו אסורה או מותרת? אמר לו: אסורה היא לך! אמר לו זמרי: אתה הוא הנאמן של תורה, שהקב"ה מתגאה בך, ואומר (שם יב): לא כן עבדי משה, שאתה אומר אסורה זו, אף אשתך שנטלת אסורה היא לך! זו מדינית וזו מדינית, זו גדולה בת אבות, ואשתך בת כומר! הוי, לעיני משה. ושלמה צווח: העז איש רשע בפניו. וכיון שראו אותו היו בוכים, שנאמר (שם כה): והמה בוכים. אמר לו הקב"ה: משה, בוכה אתה, והיכן חכמתך שאמרת דבר והבלעת לקרח, ועכשיו אתה בוכה? ורוח הקדש צווחת (תהלים עו): אשתוללו אבירי לב נמו שנתם. אמר לו משה: אין חכמה, ואין תבונה, ואין עצה לנגד ה'. אמר הקב"ה: יודע אני מי מוכן לדבר זה. מה כתיב אחריו? (שם): סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה. אמר ר' יוסי: דרש פנחס בעצמו: ומה אם הסוס, שהוא נותן נפשו ליום מלחמה, אפילו הוא מת נותן נפשו על בעליו, אני על קדושת שמו של הקב"ה עאכ"ו! וירא פינחס בן אלעזר התחיל אומר בינו לבין עצמו: ומה אעשה, איני יכול, שנים יכולין לאחד, שמא אחד יכול לשנים? עד שהוא נוטל עצה בינו לבין עצמו, הנגף נוגף והקב"ה אומר (שם כד): התרפית ביום צרה, הצל לקוחים למות, כי תאמר הן לא ידענו זה, אני מעיד עליך, שנאמר (שם): הלא תוכן לבות הוא יבין. נכנס פנחס ומצא אותם, שקבעם הקב"ה זה עם זה והיו כרוכין זה בזה, ולא היו יכולין להפריש עצמן, ודקר שניהם דרך דביקתן, שנאמר (במדבר כה): וידקור את שניהם. כיון שיצא נכנסו שבטו של זמרי. מה עשה הקב"ה? נגף את כולן, כיון שראה פנחס את הנגף, עמד והיה מתפלל, שנאמר (תהלים קו): ויעמוד פינחס ויפלל. מיד קרא הקב"ה למשה ואמר לו: בא ואודיעך מי העמיד זרעו של אברהם, שנאמר: פינחס בן אלעזר, לכך נאמר (משלי כב): נבחר שם מעושר רב. דבר אחר: נבחר שמו של מרדכי, מעשרו של המן. אמר ר' יאשיה: מה עשה אותו רשע? הוציא כל כסף וזהב שהיה לו, ונתן לאחשורוש. אמר לו הקב"ה: חייך! (שם טז): נבחר מכסף ומזהב חן טוב. נבחר חנה של אסתר, שנאמר (אסתר ב): ותהי אסתר נושאת חן. כיון שבא הרשע עם הממון, אמר לו המלך: הכסף נתון לך. אמר הקב"ה: כך אתם מוכרים שלי על שלי? ! שנאמר (ויקרא כה): כי לי בני ישראל עבדים וכתיב (חגי ב): לי הכסף והזהב, חייך! מה שאמרת: הכסף נתון לך וגו'. כך (אסתר ח): ביום ההוא נתן המלך אחשורוש לאסתר המלכה את בית המן:

ו דבר אחר: ויקחו לי תרומה, הה"ד (משלי ג): כי לקח טוב נתתי לכם. אמר ר' ברכיה הכהן ברבי: בנוהג שבעולם, אדם מוכר חפץ בתוך ביתו הוא עצב עליו, והקב"ה נתן תורה לישראל ושמח. הוי, לקח טוב וגו'. בנוהג שבעולם, אדם לוקח חפץ מיצר לשמרה, אבל התורה משמרת בעליה, שנאמר (שם ז): בהתהלכך תנחה אותך. בנוהג שבעולם, אדם לוקח חפץ מן השוק, שמא יכול לקנות בעליו, אבל הקב"ה נתן תורה לישראל, ואומר להם: כביכול לי אתם לוקחים. הוי, ויקחו לי תרומה:

ז דבר אחר: ויקחו לי תרומה, הה"ד (דברים לג): תורה צוה לנו משה. דרש ר' שמלאי: תרי"ג מצות נתנו לישראל ע"י משה. שכן מְנַיָן תורה. ואם תאמר אינן אלא תרי"א, ושתים היכן הם? ! אלא, אמרי רבנן: אנכי, ולא יהיה לך, מפי הגבורה שמעום, ותרי"א אמר להם משה, שנאמר: תורה צוה לנו משה מורשה וגו'. אל תקרי מורשה, אלא ירושה, ירושה היא לישראל לעולם. משל לבן מלכים, שנשבה כשהוא קטן למדינת הים. אפילו לאחר כמה שנים אינו בוש מפני שהוא אומר: לירושת אבותי אני חוזר! כך ת"ח שהוא פורש מן התורה והלך והתעסק בדברים אחרים, אפילו לאחר כמה שנים הוא מבקש לחזור, אינו בוש מפני שאומר לירושת אבותי אני חוזר. דבר אחר: מורשה, אל תהי קורא מורשה, אלא מאורסה. מה חתן זה, כל זמן שלא נשא ארוסתו הוא הוה פראדורין לבית חמיו, משנשאה הרי אביה בא אצלה. כך עד שלא נתנה תורה לישראל: (שמות יט): ומשה עלה אל האלהים. משנתנה תורה, אמר הקדוש ברוך הוא למשה: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם: דבר אחר: אל תהי קורא מורשה, אלא מאורסה. מלמד, שהתורה ארוסה לישראל, שנאמר (הושע ב): וארשתיך לי לעולם. ומנין שהיא כאשת איש לעובדי כוכבים? שנאמר (משלי ו): היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כן הבא אל אשת רעהו:

ח דבר אחר: ויקחו לי תרומה בשעה שאמר הקב״ה למשה על עסקי המשכן, אמר לפניו: רבש״ע! יכולין הם ישראל לעשותו? אמר לו הקב״ה: אפילו אחד מישראל יכול לעשותו, שנאמר (שמות כה): מאת כל איש אשר ידבנו לבו. אמרו רבנן: אף במן שהיה יורד לישראל, היו יורדות בו אבנים טובות ומרגליות, והיו הגדולים שבהן באין ומלקטים אותן, והיו גונזין אותן. תדע שכן הוא, שנאמר (שם לו): והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר. וכי בבקר היו מביאין, בצהרים לא היו מביאים?! אלא ממה שהיה המן מוריד להם הביאו. וכן הוא אומר: והנשיאים הביאו וזאת התרומה. אמר רבי טביומי: בשעה שהגיע זמנו של יעקב אבינו ליפטר מן העולם, קרא לבניו אמר להם: היו יודעין שהקב״ה עתיד לומר לבניכם לעשות משכן, אלא יהיו כל צרכיו מוכנים בידכם, שנאמר (בראשית מח): והיה אלהים עמכם. וכי תעלה על דעתך כשהיה יעקב אבינו חי, לא היה הקב״ה עם בניו?! אלא כך אמר להם: עתיד הוא לומר לכם ועשו לי מקדש, והוא יורד ומשרה שכינתו בתוככם, שנאמר: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ויש מהם שהתקינו עצמן לדברים, ויש מהן ששכחו, וכשבא משה ועשו המשכן, יש מהם שהביאו מעצמן ויש מהם שלא הביאו אלא ממה שהיה מונח בידו, שכן הוא אומר: כל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן ואומר כל אשר נמצא אתו עצי שטים:

פרשה לד

א ועשו ארון עצי שטים - הה״ד (איוב לו): שדי לא מצאנוהו שגיא כח. אמר רבינו הגדול: צריכין אנו להחזיק טובה לאיוב, שכל מה שאמר אליהוא, בא הוא והוסיף על דבריו. אמר איוב לחביריו: מה אתם סוברים, שכל מה שאמרתם הוא כל שבחו, מי יוכל לספר כל שבחיו וגבורותיו של הקב״ה?! כל הדברים שדברתם (שם כו): הן אלה קצות דרכיו. בא אליהוא ואמר: שדי לא מצאנוהו שגיא כח, מי ששומע הפסוק הזה אומר: שמא חירופים הוא חס ושלום?! אלא כך אמר אליהוא, לא מצינו כח גבורתו של הקב״ה עם בריותיו, שאין הקב״ה בא בטרחות עם בריותיו, לא בא על האדם אלא לפי כחו. אתה מוצא, כשנתן הקב״ה את התורה לישראל, אלו היה בא עליהם בחוזק כחו, לא היו יכולין לעמוד, שנאמר (דברים ה): אם יוספים אנחנו לשמוע וגו׳, אלא לא בא עליהם אלא לפי כחם, שנאמר (תהלים כט): קול ה׳ בכח, בכחו אינו אומר, אלא בכח, לפי כחו של כל אחד ואחד. דבר אחר: שדי לא מצאנוהו שגיא כח בשעה שאמר הקב״ה למשה עשה לי משכן, התחיל מתמיה ואומר: כבודו של הקב״ה מלא עליונים ותחתונים, והוא אומר עשה לי משכן?! ועוד היה מסתכל וראה ששלמה עומד ובונה בית המקדש, שהוא גדול מן המשכן, ואמר לפני הקב״ה (מלכים א ח): כי האמנם ישב אלהים על הארץ. אמר משה: ומה בהמ״ק שהוא יותר ויותר מן המשכן, שלמה אומר כן, משכן אעכ״ו! לכך אמר משה (תהלים צא): יושב בסתר עליון. אמר רבי יהודה בר ר׳ סימון: יושב בסתר הוא עליון על כל בריותיו. מהו בצל שדי? בצל אל, בצל רחום, בצל חנון אין כתיב כאן, אלא בצל שדי, בצל שעשה בצלאל, לכך נאמר: בצל שדי יתלונן. אמר הקב״ה: לא כשם שאתה סבור, כך אני סבור, אלא כ׳ קרש בצפון, וכ׳ בדרום, וח׳ במערב. ולא עוד, אלא שארד ואצמצם שכינתי, בתוך אמה על אמה:

ב דבר אחר: ועשו ארון עצי שטים מה כתיב למעלה? ויקחו לי תרומה. מיד, ועשו ארון עצי שטים. מה התורה קדמה לכל, כך במעשה המשכן, הקדים את הארון לכל הכלים. מה האור קדם לכל מעשה בראשית, דכתיב (בראשית א): ויאמר אלהים יהי אור, ואף במשכן בתורה שנקראת אור, דכתיב (משלי ו): כי נר מצוה ותורה אור, קדמו מעשיה לכל הכלים. דבר אחר: ועשו ארון מפני מה בכל הכלים האלה כתיב ועשית, ובארון כתיב ועשו ארון? אמר רבי יהודה ב״ר שלום: אמר לו הקב״ה: יבאו הכל ויעסקו בארון, כדי שיזכו כולם לתורה. אמר רבי שמעון בן יוחאי: ג׳ כתרים הם: כתר מלכות וכתר כהונה וכתר תורה כתר מלכות, זה השלחן, דכתיב בו: זר זהב סביב. כתר כהונה, זה המזבח, דכתיב בו: זר זהב סביב. וכתר תורה, זה הארון, דכתיב בו: זר זהב. למה נכתבים זר ונקראים זר? אלא לומר לך, אם אדם זוכה נעשים לו זֵר, ואם לאו זָר. ומפני מה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשו עליו? ללמדך, שכתר תורה מעולה יותר מכולן. זכה אדם לתורה, כאלו זכה לכולן:

ג דבר אחר: ועשו מה כתיב למעלן? ועשו לי מקדש. אמר הקב״ה לישראל: אתם צאני ואני רועה, שנאמר (יחזקאל לד): ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם, ואני רועה, שנאמר (תהלים פ): רועה ישראל האזינה, עשו דיר לרועה שיבא וירעה אתכם, לכך נאמר: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. אתם כרם, שנאמר (ישעיה ה): כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל, ואני שומר, שנאמר (תהלים קכא): הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. עשו סוכה לשומר שישמור אתכם. אתם בנים ואני אביכם, שנאמר (דברים יד): בנים אתם לה׳ אלהיכם. ואני אביכם, שנאמר (ירמיה לא): כי הייתי לישראל לאב. כבוד לבנים כשהן אצל אביהם, וכבוד לאב כשהוא אצל בניו, וכן הוא אומר (משלי יז): עטרת זקנים בני בנים. עשו בית לאב שיבא וישרה אצל בניו, לכך נאמר ועשו לי מקדש:

פרשה לה

א ועשית את הקרשים למשכן - הה״ד (תהלים קד): ישבעו עצי ה׳ ארזי לבנון אשר נטע. הרבה בריות ברא הקב״ה בעולמו, ולא היה העולם ראוי להשתמש בהן, וגנזן הקב״ה מן העולם. ואיזה? זה אור שנברא ביום ראשון. דאמר רבי יהודה בר סימון: האור שברא הקב״ה ביום ראשון, אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו. כיון שנסתכל הקב״ה בדורו של אנוש, ובדור המבול, ובדור הפלגה, שמעשיהם מקולקלים עמד וגנזו מהן, שנאמר (איוב לח): וימנע מרשעים אורם. ולמי גנזו? לצדיקים, לעתיד לבא, שנאמר (בראשית א): וירא אלהים את האור כי טוב. מהו כי טוב? שהיה אורו נאה לעולם ולא היה מזיק כשמש הזה. והיכן גנזו? בגן עד, שנאמר (תהלים צז): אור זרוע לצדיק. והרבה בריות ברא הקדוש ברוך הוא בעולם, ולא היה העולם ראוי להשתמש בהן, והיו ראויין להגנז ולא נגנזו מפני כבוד הקב״ה. ואיזה? זה זהב. אמר רבי אבהו: טובה גדולה חלק הקב״ה לעולמו בזהב, יש אדם פורט זהוב אחד והוא מוציא ממנו כמה יציאות, שנאמר (בראשית ב): וזהב הארץ ההיא טוב. ומהו טוב? טוביה דהוא בביתיה, טוביה דהוא בלווייתיה. אמר רבי שמעון בן לקיש: לא היה העולם ראוי להשתמש בזהב, ולמה נברא? בשביל המשכן ובשביל בהמ״ק, שנאמר: וזהב הארץ ההיא טוב, כמה דאת אמר (דברים ג): ההר הטוב הזה והלבנון. שבעה זהבים היו בבית המקדש: זהב טוב, זהב טהור, זהב שחוט, זהב סגור, זהב מזוקק, זהב פרוים, זהב מופז. זהב טוב, כמשמעו. וטהור, שהיו מכניסין אותו לכור ואינו חסר כלום. זהב שחוט, שהיה נמשך כחוט, והיו סכין בו כשעוה הנתונה על גבי פנקס. זהב סגור, שהיה סוגר כל הזהבים שהיו שם. זהב מזוקק, שהיו טוחין בו את הכתלים, והרי כתוב (ד״ה א כט): כסף מזוקק לטוח בו קירות הבתים. למה קורין אותו כסף? שהיה מכסיף כל הזהבים שהיו שם. זהב מופז ר׳ פטריקי, אחיו של ר׳ דרוסאי אומר: שהיה דומה לגפרית הזו, שהיא מוצתה באש. זהב פרוים ארשב״ל: שהיה דומה לדם הפרים. וי״א שהיה עושה פירות, ואף הארזים היו ראויין להגנז ולא נגנזו. אמר רבי חנינא: לא היה העולם ראוי להשתמש בארזים, אלא לא נבראו אלא בשביל המשכן ובשביל בהמ״ק, שנאמר (תהלים קד): ישבעו עצי ה׳ ארזי לבנון אשר נטע ואין לבנון אלא ביהמ״ק, שנאמר (דברים ג): ההר הטוב הזה והלבנון. אמר רבי שמואל בר נחמן בשם ר׳ יונתן: כ״ד מיני ארזים הם, ואין לך משובח מכולן אלא שבעה, שנאמר (ישעיה מא): אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן וגו׳. ולמה נגנזו? שצפה הקב״ה שהן עתידין לעשות בהן מלאכת המשכן, במקום שהשכינה עתידה לשכון, שנאמר (תהלים קד): אשר שם צפרים יקננו. וכי תעלה על דעתך ששם צפרים היו מקננות? ! אלא הצפרים שהיה כהן שוחט ומקריב בבהמ״ק. ומהו חסידה ברושים ביתה, וכי חסידה בארזים ביתה? ! ומהו חסידה? זה כהן גדול, שנאמר (דברים לג): תומיך ואוריך לאיש חסידך:

ב דבר אחר: ועשית את הקרשים למשכן עצי שטים עומדים למה עצי שטים? למד הקב״ה דרך ארץ לדורות, שאם יבקש אדם לבנות ביתו מאילן עושה פירות, אומר לו: ומה מלך מלכי נמלכים הקדוש ברוך הוא, שהכל שלו, כשאמר לעשות משכן, אמר: לא תביא אלא מאילן שאינו עושה פירות, אתם עאכ״ו!

ג דבר אחר: ועשית את הקרשים מה כתיב למעלה מן הענין? וראה ועשה, וכי משה עשה את המשכן, והלא כתיב ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב? ! אלא משה לתלמוד ובצלאל למעשה. מכאן אמרו רבותינו: ליתן שכר למעשה כעושה, שכן מצינו במשה, שעשה בצלאל למלאכת המשכן, והעלה עליו הקב״ה כאלו הוא עשאו, שנאמר (ד״ה א כא): ומשכן ה׳ אשר עשה משה במדבר:

ד דבר אחר: ועשית את הקרשים לא היה צריך לומר, אלא ועשית את הקרשים משכן, מהו למשכן? אמר רבי הושעיא: על שום שהוא עומד לְמַשְׁפֵּן, שאם נתחייבו שונאיהם של ישראל כלייה, יהא מתמשכן עליהן. אמר משה לפני הקב״ה: והלא עתידים הם, שלא יהיה להם לא משכן ולא מקדש, ומה תהא עליהם? אמר הקב״ה: אני נוטל מהם צדיק אחד וממשכנו בעדם, ומכפר אני עליהם על כל עונותיהם. וכן הוא אומר (איכה ב): ויהרוג כל מחמדי עין:

ה דבר אחר: ועשית את הקרשים מה כתיב למעלה? וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת זהב, זו בבל, שנאמר (דניאל ג): הוא צלמא ראשה די דהב טב. וכסף, זו מדי, שנאמר (שם): חדוהי ודרעוהי די כסף. נחושת, זו יון, שנאמר (שם): מעוהי וירכתיה די נחש. אבל ברזל אין כתיב כאן, לא במקדש ולא במשכן, למה? שנמשל בו אדום, שהחריבו בהמ״ק. ללמדך, שמכל המלכיות יקבל הקב״ה דורון לעתיד לבא חוץ מאדום. והרי בבל אף היא החריבה אותו? ! אלא על שלא קעקעה אותו, אבל אדום מה כתיב בה? (תהלים קלז): האומרים ערו ערו עד היסוד בה. עד עכשיו היסוד בה, לפיכך לא נכתב ברזל במשכן ובמקדש, שמשולין בו אדום. וכן אתה מוצא לעתיד לבא, שכל האומות עתידין להביא דורון למלך המשיח, ומצרים מביאה תחלה, וכסבור שלא לקבל מהם, ואומר לו הקב״ה: אכסניא נעשו לבני במצרים, שנאמר (שם סח): יאתיו חשמנים מני מצרים כוש תריץ ידיו לאלהים. מיד מקבל מהן. נשאה כוש קל וחומר, ומה מצרים ששעבדו בהן קבל מהם, אנו שלא נשתעבדנו בהן על אחת כמה וכמה! מיד, כוש תריץ ידיו

לאלהים. מיד כל המלכיות שומעות והן מביאות, שנאמר (שם): ממלכות הארץ שירו לאלהים. ואח"כ מלכות אדום נושאת ק"ו בעצמה ואומרת: ומה הללו שאינן אחיהם קבלו מהם, אנו עאכ"ו! ואף היא מבקשת להביא דורון למלך המשיח, ואומר לו הקב"ה: גער חית קנה שכולה חיה מן הקנה. דבר אחר: געור חיה הדרה בין הקנים, שנאמר (שם פ): יכרסמנה חזיר מיער, עדת אבירים בעגלי עמים. אותה שאוכלת שמנן של עמים, ובאה בכחו של אברהם ואומר: מהם אני! עשו בן יצחק, בן אברהם. מתרפס ברצי כסף, אע"פ שחטא אדם וכועסת עליו מתרת את הפס ונוטלת את הכסף, והיא מתרצה לו. ומהו בזר עמים קרבות יחפצו? שהיא מפזרת לישראל מתלמודה של תורה, ומכנסת אותן במה שיצר הרע חפץ בו. דבר אחר: בזר עמים קרבות יחפצו שפיזרו את ישראל מן העולם. דבר אחר: בזר עמים שעשו את ישראל זרים לי, והם מביאין קרבנות:

ו דבר אחר: ועשית את הקרשים למשכן אמר רבי אבין: משל למלך, שהיה לו איקונין נאה. אמר לבן ביתו: עשה לי כמותה. אמר לו: אדוני המלך! איך יכול אני לעשות כמותה?! אמר לו: אתה בסממניך ואני בכבוד. כך אמר הקב"ה למשה: וראה ועשה. אמר לפניו: רבון העולם! אלוה אני, שאני יכול לעשות, כאלו?! אמר לו: כתבניתם, בתכלת ובארגמן ותולעת שני. וכשם שאתה רואה למעלה, כך עשה למטה, שנאמר: עצי שטים עומדים, כנתון באיסטרטיא של מעלה. ואם תעשה כאותה של מעלה למטה, אני מניח סנקליטין של מעלה ומשרה שכינתי ביניכם למטה. מה למעלן שרפים עומדין, אף למטה עצי שטים עומדים. מה למעלה כוכבים אף למטן כן. אמר רבי חייא בר אבא: מלמד, שהיו קרסי זהב נראין במשכן, ככוכבים הנראים ברקיע:

פרשה לו

א ואתה תצוה - הה"ד (ירמיה יא) זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך. וכי לא נקראו ישראל אלא כזית הזה בלבד, והלא בכל מיני אילנות נאים ומשובחים נקראו ישראל?! בגפן ותאנה, שנאמר (תהלים פ): גפן ממצרים תסיע. תאנה, שנאמר (הושע ט): כבכורה בתאנה בראשיתה. כתמר, שנא' (שיר ז): זאת קומתך דמתה לתמר. כארז, שנא' (תהלים צב): כארז בלבנון ישגה. כאגוז, שנאמר (שיר ז): אל גנת אגוז ירדתי. וקראן בכל מיני שלחים, שנאמר (שם ד) שלחיך פרדס רמונים. ובא ירמיה לומר, זית רענן יפה פרי תואר?! אלא מה הזית הזה, עד שהוא באילנו מגרגרין אותו ואח"כ מורידין אותו מן הזית ונחבט, ומשחובטין אותו, מעלין אותו לגת ונותנין אותן במטחן, ואח"כ טוחנין אותן, ואח"כ מקיפין אותן בחבלים ומביאין אבנים, ואח"כ נותנין את שומנן. כך ישראל, באין עובדי כוכבים וחובטין אותם ממקום למקום, וחובשים אותן, וכופתין אותם בקולרין, ומקיפין אותן טרטיוטין, ואח"כ עושין תשובה והקב"ה עונה להם. מנין? שנא' (שמות ב): ויאנחו בני ישראל. וכן (דברים ד): בצר לך ומצאוך כי אל רחום ה' אלהיך. הוי, זית רענן יפה פרי תואר. דבר אחר: מה ראה ירמיה למשול אבותינו כזית? אלא כל המשקין מתערבים זה בזה והשמן אינו מתערב, אלא עומד. כך ישראל, אינם מתערבים עם העובדי כוכבים, שנאמר (דברים ז): ולא תתחתן בם. דבר אחר: כל המשקים אדם מערב בהם ואינו יודע איזה תחתון ואיזה עליון, אבל השמן אפילו אתה מערבו בכל המשקין שבעולם, הוא נתון למעלה מהן. כך אבותינו, בשעה שהיו עושים רצונו של מקום, נצבים למעלה מן העובדי כוכבים, שנאמר (שם כח): ונתנך ה' אלהיך עליון. הוי, זית רענן יפה פרי תואר. דבר אחר: זית רענן, הה"ד (תהלים מח): יפה נוף משוש כל הארץ. מהו יפה נוף? לשון יוני קורין לכלה נמפי. משוש כל הארץ, שלא היה אחד מישראל מיצר, כשהיה ביהמ"ק קיים. למה? שהיה אדם נכנס לשם מלא עונות, והיה מקריב קרבן ומתכפר לו, אין שמחה גדולה מזו, שהיה יוצא צדיק. הוי, יפה נוף משוש כל הארץ. כתיב בצור (יחזקאל כז): צור את אמרת אני כלילת יופי, את אמרת, אבל אחרים אינם אומרים, אבל ירושלים הכל אומרים שבחה, שנאמר (איכה ב): הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי. וכתיב (תהלים מח) הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב, מקום שמקריבין בו קרבנות, שנאמר (ויקרא א): ושחט אותו על ירך המזבח צפונה, לכך נאמר: זית רענן יפה פרי תואר, כשם שהשמן מאיר, כך ביהמ"ק מאיר לכל העולם, שנאמר (ישעיה ס): והלכו גוים לאורך. לכן נקראו אבותינו זית רענן, שהם מאירים לכל [באמונתם]. לכך אמר הקב"ה למשה: ויקחו אליך שמן זית זך:

ב לא שאני צריך להם, אלא שתאירו לי, כשם שהארתי לכם. למה? כדי להעלות אתכם בפני כל האומות, שיהיו אומרים: ישראל מאירים למי שמאיר לכל. משל לפקח וסומא, שהיו מהלכין. אמר הפקח לסומא: בא ואני סומכך! והיה הסומא מהלך, כיון שנכנסו לבית, אמר הפקח לסומא: צא, והדלק לי את הנר והאיר לי, שלא תהא מחזיק לי טובה שלויתיך, לכך אמרתי לך שתאיר. כך הפקח, זה הקב"ה, שנאמר (ד"ה ב טז) כי ה' עיניו המה משוטטות בכל הארץ. והסומא, אלו ישראל, שנאמר (ישעיה נט): נגששה כעורים קיר וכאין עינים נגששה כשלנו בצהרים כנשף. בעגל, בששה שעות והיה הקב"ה מאיר להם והנהיגם, שנאמר (שמות יג): וה' הולך לפניהם יומם, כיון שבאו לעשות המשכן, קרא למשה ואמר לו: ויקחו אליך שמן זית זך. אמרו ישראל (תהלים יח): כי אתה תאיר נרי, ואתה אומר שנאיר לפניך?! אמר להם: בשביל להעלות אתכם שתאירו לי, כשם שהארתי לכם, לכך נאמר: זית רענן:

ג דבר אחר: זית רענן ראה, היאך דברי תורה מאירין לאדם בשעה שעוסק בהן, וכל מי שאינו עוסק ואינו יודע, הוא נכשל. משל למי שעומד באפילה בא להלך, מצא אבן ונכשל בה. מצא ביב נופל בו. הקיש פניו בקרקע. למה? שלא היה בידו נר. כך הדיוט, שאין בידו דברי תורה. מצא עבירה ונכשל בה ומת, שכן רוח הקודש צווחת (משלי ה): הוא ימות באין מוסר, ואין מוסר אלא דברי תורה, שנאמר (שם ד) החזק במוסר אל תרף. למה הוא מת? לפי שאינו יודע בתורה והולך וחוטא, שנא' (שם): דרך רשעים באפילה לא ידעו במה יכשלו, אבל אותם שעוסקים בתורה, הם מאירים בכל מקום. משל למי שעומד באפלה, ונר בידו. ראה אבן ולא נכשל. ראה ביב ולא נפל. למה? על שהיה בידו נר, שנאמר (תהלים קיט): נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. וכן (משלי ד)": אם תרוץ לא תכשל. וכן (שם כ): נר ה' נשמת אדם. אמר הקב"ה: יהא נרי בידך ונרך בידי. ואיזו נרו של הקב"ה? זו תורה, שנאמר (שם ו): כי נר מצוה ותורה אור. מהו כי נר מצוה? אלא, כל מי שעושה מצוה, הוא כאלו מדליק נר לפני הקב"ה, ומחיה נפשו שנקראת נר, שנאמר (שם כ): נר ה' נשמת אדם. ומהו ותורה אור? אלא, הרבה פעמים שאדם מחבב בלבו לעשות מצוה, ויצר הרע שבתוכו אומר: מה לך לעשות מצוה ומחסר את נכסיך? עד שאתה נותן לאחרים, תן לבניך. ויצר טוב אומר לו: תן למצוה! ראה, מה כתיב: כי נר מצוה. מה הנר הזה, כשהוא דולק אפילו אלף אלפים קרוינין וסבקין מדליקין הימנו, אור במקומו. כך כל מי שיתן למצוה, אינו מחסר את נכסיו, לכך נאמר: כי נר מצוה ותורה אור:

ד ואתה תצוה - הה"ד (איוב יד): תקרא ואנכי אענך למעשה ידיך תכסוף. בד' דברים נתאוה הקב"ה למעשה ידיו, ואין תכסוף אלא תאוה, שנאמר (בראשית לב): כי נכסוף נכספתה. (תהלים פד) נכספה וגם כלתה נפשי. ואלו הן ד' דברים: הקב"ה סובל עולמו, שנא' (ישעיה מו): אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט; וצוה לבני קהת שיסבלוהו, שנאמר (במדבר ז): ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו. ותדע, שכביכול הוא היה סובלן בשעה שבאו לירדן, שנאמר (יהושע ג): והירדן מלא על כל גדותיו, ולא היו יכולין בני קהת לעבור. מה עשה הקב"ה? סבלם, שנאמר (שם): והיה כנוח כפות רגלי הכהנים. אמר רבי ברכיה: הארון סובל את סובליו ולא הכהנים סבלוהו? ! אלא הוא סבלן, שנא' (שם ד): נתקו כפות רגלי הכהנים והקב"ה משמר עולמו, שנאמר (תהלים קכא): הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל ה' שומרך; ואמר לישראל שישמרוהו, שנאמר (במדבר ג): והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה; ומאיר לעולם, דכתיב (יחזקאל מג): והארץ האירה מכבודו. ואמר לישראל: ויקחו אליך שמן זית זך. הוי, למעשה ידיך תכסוף:

פרשה לז

א ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך - הה"ד (זכריה י): ממנו פנה ממנו יתד ממנו קשת מלחמה. בא וראה אומות הקדמונים, כשהיו מבקשים להעמיד להם מלך, היו מביאים מכל מקום ומעמידים עליהם, שכן הוא אומר (בראשית לו): וימלוך באדום מדנהבה מבצרה, וכן כלן. אבל ישראל אינו כן אלא, מהם גדוליהם, מהם מלכיהם, מהם כהניהם, מהם נביאיהם, מהם שריהם, שנאמר: ממנו פנה, זו המלך דוד, שנאמר (תהלים קיח): אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה. ממנו יתד, זה כהן גדול, שנא' (ישעיה כב): ותקעתיו יתד במקום נאמן, ממנו קשת מלחמה, שנאמר (ד"ה א יב): נושקי קשת מימינים ומשמאילים ממנו יצא כל נוגש יחדיו, אלו סופרי הדיינין. וכן הוא אומר: ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו. מהיכן? מתוך בני ישראל. משל למלך, שהיה לו אוהב ובקש למנות קתליקוס, ומנהו על כל בית גנזיו. לאחר ימים בקש לעשות אסטרטיגוס, והיה אותו אוהבו סבור, שמא יעשהו ולא עשאו. אמר לו: לך ומנה אסטרטיגוס! אמר לו: אדוני המלך! מאיזו גינוסיא? אמר לו: מגינוסיא שלך. כך ביקש הקב"ה למנות על מלאכת המשכן, ועשאו למשה גזבר על הדיינין, ועל הכל, וכשבקש לעשות הקב"ה כהן גדול, היה משה סבור שהוא נעשה כ"ג. אמר לו הקב"ה: לך ומנה לי כהן גדול! אמר לפניו: רבון העולם! מאיזה שבט אמנה לך? אמר לו: משבט לוי! אותה השעה שמח משה, אמר: כך שבטי חביב! אמר לו הקב"ה: אהרן אחיך הוא, לכך נאמר: ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך. רבנן אמרי: כל מ' שנה שהיו ישראל במדבר, שמש משה בכהונה גדולה. ויש אומרים: לא שמש אלא שבעת ימי המלואים. ר' ברכיה בשם ר' סימון אומר: כל מ' שנה שמש משה בכהונה גדולה, שנא' (שם ה): ובני עמרם אהרן ומשה וכתיב (דברים לג): ומשה איש האלהים:

ב דבר אחר: ואתה הקרב אליך אמרו: בשעה שירד משה מסיני וראה ישראל באותו מעשה, הביט באהרן והיה מקיש עליו בקורנס, והוא לא נתכוין אלא לעכבם, עד שירד משה, ומשה היה סבור, שהיה אהרן שותף עמהן, והיה בלבו עליו. אמר לו הקב"ה: משה! יודע אני כוונתו של אהרן, היאך היתה לטובה. משל לבן מלכים, שזחה דעתו עליו ונטל את הצפורן לחתור בית אביו. אמר לו פדגוגו: אל תיגע עצמך, תן לי ואני אחתור. הציץ המלך עליו ואמר לו: יודע אני היאך היתה כוונתך, חייך! איני משליט בריה על פלטין שלי, אלא אתה. כך בשעה שאמרו ישראל לאהרן (שמות לב): קום עשה לנו אלהים! אמר להם: פרקו נזמי הזהב. אמר להם: אני כהן, אני אעשה אותו ומקריב לפניו, והוא לא נתעסק אלא לעכבן, עד שיבא משה. אמר לו הקב"ה: אהרן, יודע אני היאך היתה כוונתך, חייך! אין אני משליט על קרבנותיהן של בני אלא אתה, שנאמר: ואתה הקרב אליך. היכן אמר לו הדבר הזה

למשה? במשכן. אמר רבי לוי: משל לאוהבו של מלך, קומיס ורפוסא. בקש לעשות סטרטיגוס לא' והודיע לו. אמר לו: אחיך הוא! כך עשה הקב"ה למשה קומיס, (במדבר יב): לא כן עבדי משה, עשאו רפוסא, שנאמר (שמות יח): וישב משה לשפוט את העם. בקש לעשות כ"ג, הודיע לו, אמר לו: אהרן אחיך הוא:

ג דבר אחר: ואתה הקרב אליך, הה"ד (תהלים סה): אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך. אמר רבי יצחק: משל לאוהבו של מלך, שתיגרו ועשאו פרוטיקאטור, שלא יהא זז מפלטין ואוכל מותריו של מלך. כך אהרן היה שוה לכל ישראל, ועשאו הקב"ה כ"ג, ואמר לו (ויקרא כא): ומן המקדש לא יצא, ואכל מותריו של הקב"ה, שנ': והנותרת מן המנחה:

ד דבר אחר: ואתה הקרב אליך, הה"ד (תהלים קיט): לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי. כשאמר הקב"ה למשה: ואתה הקרב אליך הרע לו, אמר לו: תורה היתה לי ונתתיה לך, שאלולי היא אבדתי עולמי. משל לחכם, שנטל קרובתו ועשתה עמו י' שנים ולא ילדה. אמר לה: בקשי לי אשה! אמר לה: יכול אני ליטול חוץ מרשותך, אלא שהייתי מבקש ענותנותך. כך אמר הקב"ה למשה: יכול הייתי לעשות לאחיך כ"ג חוץ מדעתך, אלא שהייתי מבקש שתהא גדול עליו. מתוך בני ישראל מכל הארצות בחר הקב"ה בארץ ישראל, ומא"י בחר בבהמ"ק, ומבהמ"ק לא בחר אלא בבית קדשי הקדשים. כך בחר הקב"ה בישראל, ומישראל לא בחר אלא שבט לוי, ומשבט לוי בחר אהרן, שנאמר (ש"א ב): ובחור אותו מכל שבטי ישראל. תרומה לצד והמעשר לצד, נדב ואביהוא לצד, אלעזר ואיתמר לצד. אלעזר ואיתמר נבחרו, שנאמר: ובחור אותו מכל שבטי ישראל, לכך נאמר (תהלים סה): אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך:

פרשה לח

א וזה הדבר אשר תעשה להם - הה"ד (שם קיט): לעולם ה' דברך נצב בשמים. אמר דוד: כשם שאתה אמת, שנאמר (ירמיה י): וה' אלהים אמת, כך דברך אמת, שנאמר: לעולם ה' דברך נצב בשמים. אל תאמר בשמים, אלא כשמים, כשם שמתחלה גזר ונעשו שמים, אף דבר שדברת, לקדש את אהרן ואת בניו קיים לעולם, שנא' (במדבר כה): והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם. למה כך? (ישעיה נה) כן יהיה דברי אשר יצא מפי. לכך נאמר: זה הדבר:

ב דבר אחר: וזה הדבר, הה"ד (חבקוק א): הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות, עד שלא עמד אדם הראשון ואכל את האילן, כך הייתי אומר: שלא יאכל מן האילן ולא ימות, שנאמר: הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות, אלא מפני שביטל צוויך הבאת עליו מיתה להכות את הבריות, שנא' (שם) ה' למשפט שמתו. אתה גוזר ואומר: קדושים תהיו לאלהיכם, וכן זה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם. רבון העולם! אתה מבקש שנהא קדושים, הסר ממנו המות, שנאמר: הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי ולא נמות. אמר להם: אי אפשר, ה' למשפט שמתו:

ג לקח פר בן בקר - הה"ד (תהלים קיא): גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם, כשהוא רוצה הוא קוראה לשון נקבה, שנא' (במדבר יט): ויקחו אליך פרה אדומה תמימה, וכשהוא רוצה הוא קוראו לשון זכר, שנאמר: לקח פר בן בקר לכפר עליהם, על מה שעתיד, שנאמר (ויקרא ט): ויאמר אל אהרן קח לך עגל בן בקר לחטאת, לכך נאמר: גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם. דבר אחר: שעשה הקב"ה כבוד לאהרן, שהלבישו כמלאכי השרת, שנאמר (מלאכי ב): כי מלאך ה' צבאות הוא. אמר רבי יהודה: מכאן אמרו: כל כהן שהוא אוכל בתרומה ואינו בן תורה, אינו כהן לעתיד לבא, אלא נמאס מג' דברים, שנאמר (הושע ד): כי אתה הדעת מאסת ואמאסאך מכהן לי, שכן ג' אלפין יש בו: שנמאס מן הכהונה, ומן המקדש, ומן הלויה. אבל אם היה בן תורה, הוא כמלאך, שנא' (מלאכי ב ז): כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, ואם לאו, ראה מה כתיב (איוב י): ארץ עֲפָתָה כמו אופל, זה גיהנם, שהרשעים פורחים כעוף. דבר אחר: עֲפָתָה, שהרשעים עייפים בה. ומי ירד לשם? אמר רבי חמא: מי שאינו רגיל לעשות תלמודו סדרים סדרים ובועט, שנאמר (שם): צלמות ולא סדרים, ותורה יבקשו מפיהו. אם יגע בה אלו לא דיו, אלא שהוא נעשה תלמידו של הקב"ה, שנאמר (ישעיה נד): וכל בניך למודי ה'. וכן (שם לא) ולא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך:

ד דבר אחר: זה הדבר, הה"ד (הושע יד): קחו עמכם דברים, זהו שאמר הכתוב (תהלים כו): ארחץ בנקיון כפי לשמיע בקול תודה. יכול אף להקריב פרים ואילים? תלמוד לומר: לשמיע בקול תודה, לפי שישראל אומרים: רבון העולם! הנשיאים חוטאים ומביאים קרבן ומתכפר להם, משיח חוטא ומביא קרבן ומתכפר לו, אנו אין לנו קרבן?! אמר להם: ואם כל עדת ישראל ישגו וגו'. אמרו לו: עניים אנו ואין לנו להביא קרבנות. אמר להם: דברים אני מבקש, שנאמר: קחו עמכם דברים ושובו אל ה', ואני מוחל על כל עונותיכם, ואין דברים, אלא דברי תורה, שנאמר (דברים א): אלה הדברים אשר דבר משה. אמרו לו: אין אנו יודעין. אמר להם: בכו והתפללו לפני, ואני מקבל. אבותיכם כשנשתעבדו במצרים לא בתפלה פדיתי אותם?! שנאמר

(שמות ב): ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו. בימי יהושע לא בתפלה עשיתי להם נסים? ! שנאמר (יהושע ז): ויקרע יהושע שמלותיו. ומה אמרתי לו? נטה בכידון! בימי השופטים, בבכיה שמעתי צעקתם, שנאמר (שופטים ו): ויהי כי זעקו בני ישראל אל ה'. בימי שמואל, לא בתפלה שמעתי להם? ! שנאמר (ש"א ז) ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל ויענהו ה'. וכן אנשי ירושלים, אע"פ שהכעיסוני בשביל שבכו לפני, רחמתי עליהם, שנא' (ירמיה לא): כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה וגו'. הוי, איני מבקש מכם, לא זבחים, ולא קרבנות, אלא דברים, שנאמר: קחו עמכם דברים ושובו אל ה'. לכך אמר דוד (תהלים כז): ארחץ בנקיון כפי, איני אומר להקריב לך, אלא לִשְׁמַע בקול תודה שאני מודה לך על דברי תורה. דבר אחר: קחו עמכם דברים אמר משה (דברים לג): מעונה אלהי קדם, אלו ישראל, שבזכותן נברא העולם ועליהם העולם עומד. רבי אומר: ויגרש מפניך אויב, זה המן, שנאמר (אסתר ז): איש צר ואויב. ולמה צר ואויב? אלא צר למעלן ואויב למטן. צר לאבות ואויב לבנים. צר לי ואויב לך. ויאמר השמד, אלו בניו, (דברים לג): וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב, אין עין אלא נבואה, שנאמר (ישעיה כט): כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה ויעצם את עיניכם. אמר רבי שמעון בן גמליאל: גדולה חיבתן של ישראל, שהקב"ה משנה סדרי בראשית בשביל טובתן, שהוא מוריד להם מן מן השמים, ומעלה להם מן הארץ טל, שנא' (שמות טז): ותעל שכבת הטל. וכן (דברים לג): אף שמיו יערפו טל. כיון, שראה משה מתן שכרן של צדיקים, אמר להם: אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה'. בני אדם, שהן משתמשים בהקב"ה מגן עזרך, כנגד אברהם, שנאמר (בראשית יד): אשר מגן צריך בידך. ואשר חרב גאותך, כנגד יצחק, שפשט צווארו. כנגד החרב. ויכחשו אויביך לך, כנגד יעקב, שנאמר (שם לו) וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו. (דברים לג) ואתה על במותימו תדרוך, בימי מרדכי, שנאמר (אסתר ו): ויקח המן את הלבוש ואת הסוס. מי גרם למרדכי לבא לידי הגדולה הזאת? אמור, שהיה מתפלל בכל שעה, שנאמר (שם ד): ומרדכי ידע את כל אשר נעשה, מאחר שראה עצמו בגדולה, לא הגיס לבו ולא עמד מן התפלה, אלא וישב מרדכי, כשם שהיה מתחלה. (דברים ל) ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה, לא עליך, אלא על אויביך ועל שונאיך, אשר רדפוך, ואתה תעמוד לך מן התפלה? ! לאו! אלא, מה כתיב אחריו? ואתה תשוב ושמעת בקול ה', כשם שעשה מרדכי, שנאמר (אסתר ז): וישב מרדכי אל שער המלך, שחזר לשקו ולתעניתו, לכך נאמר: קחו עמכם דברים, אף כאן הוא אומר, זה הדבר, לפי שלא התרצה הקב"ה לאהרן, אלא ע"י התפלה, שנאמר (דברים ט): ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו:

ה דבר אחר: וזה הדבר, הה"ד (משלי ג): כבוד חכמים ינחלו. אין כבוד אלא תורה. תדע לך, מה אמר בראש דברי הימים? אדם, שת, אנוש, וכן כולן, ואין אתה מוצא באחד מהם כבוד, עד שמגיע ליעבץ, שנאמר: ויהי יעבץ נכבד מאחיו. למה כתוב בו כבוד? על שיגע בתורה. הוי, כבוד חכמים ינחלו. וכן אתה מוצא באהרן, מה כתיב? (מלאכי ב) תורת אמת היתה בפיהו. מה אמר הקב"ה למשה? ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת וכל אלו בזכות התורה שהיה יגע בה. הוי, כבוד חכמים ינחלו:

ו דבר אחר: וזה הדבר, הה"ד (תהלים קיט): לעולם ה' דברך נצב בשמים. וכי אין דברו של הקב"ה נצב בארץ, אלא בשמים? ! אמר רבי חזקיה בר חייא: מפני שהבטיח הקב"ה דבר בשמים, ואחר רד"ו שנים, באתה ההבטחה, שהבטיח הקב"ה את הצדיק. כיצד? בשעה שאמר הקב"ה לאברהם (בראשית יב): לך לך מארצך ואעשך לגוי גדול. אמר לפני הקב"ה: רבש"ע! מה הנאה יש לי בכל הברכות הללו, והריני הולך מן העולם בלא בנים? אמר לו הקב"ה לאברהם: כבר אתה יודע, שאין אתה מוליד? ! אמר לפניו: רבש"ע! כך אני רואה במזל שלי שאיני מוליד! אמר לו: מן המזל אתה מתיירא? ! חייך! כשם שאי אפשר לאדם למנות את הכוכבים, כך א"א למנות בניך! אמר רבי יהודה ב"ר סימון, בשם ר' חנין: באותה שעה, העלה הקב"ה את אברהם למעלה מכיפת הרקיע, ואמר לו (שם טו): הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם, ויאמר לו כה יהיה זרעך. אמר לו: כשם שאתה רואה את אלו, ואי אתה יכול למנותם, כך יהיה זרעך, שאין אדם יכול למנותם. וכן אתה מוצא ביעקב, שהבטיחו הקב"ה ואמר לו (שם כח): והיה זרעך כעפר הארץ. וכן (שם מו): אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, וקיים לו הקב"ה. הוי, לעולם ה' דברך נצב בשמים. וכן אתה מוצא באהרן, שהבטיחו הקב"ה למשה, ואמר לו: ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך, וקיים לו הקב"ה. הוי, וזה הדבר אשר תעשה להם:

ז אמר ר' חנינא: יבא קדוש ויכנס לקדוש, ויקריב לפני קדוש, ויכפר על קדושים. יבא קדוש, זה אהרן, שנאמר (תהלים קו): לאהרן קדוש ה'. ויכנס לקדוש, זה מקדש, שנאמר (שמות טו): מקדש ה' כוננו ידיך. ויקריב לפני קדוש, זה הקב"ה, שנאמר (ויקרא יט) כי קדוש אני ה'. ויכפר על קדושים, אלו ישראל, שנא' (שם): קדושים תהיו. לקח פר בן בקר אחד אמר רבי פנחס הכהן בר חמא: הה"ד (ישעיה מו): מגיד מראשית אחרית. פר אחד, זה אהרן. ואילים שנים, זה אלעזר ואיתמר, רמז נתן לו, ששני בניו עתידין למות ואינן משמשין, אלא שנים:

ח דבר אחר: וזה הדבר באיזה זכות היה אהרן נכנס לבית קדשי הקדשים? אמר רבי חנינא, בנו של רבי ישמעאל: זכות המילה היתה נכנסת עמו, שנא' (ויקרא טז): בזאת יבא אהרן, זו המילה. כמה דאת אמר: (בראשית טו): זאת בריתי אשר תשמרו. וכן הוא אומר (מלאכי ב): בריתי היתה אתו החיים

והשלום. ר׳ יצחק אומר: זכות השבטים היתה נכנסת עמו, שנאמר (שמות כט): וזה הדבר אשר תעשה להם, מנין זה י״ב, ואלו הן י״ב אבנים שהיו נתונות על לבו של אהרן, ועליהם שמות השבטים וכסדר הזה היו נתונות: ראובן שדרגנין שמעון שימפוזין לוי דייקניתין יהודה ברדינין יששכר סנפרינון זבולון אסמרגדין דן כוחלין נפתלי אבאטיס גד הימוסיון אשר קרומטיסין יוסף פראלוקין בנימין מרגליטוס. מה טעם? שיהא הקב״ה מסתכל בהם ובבגדי כהן, בכניסתו ביום הכפורים, ונזכר לזכות השבטים. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר: משל לבן מלכים, שהיה פדגוגו נכנס אצלו ללמד סניגוריא על בנו, והיה מתיירא מן העומדים עליו, שמא יפגע בו. מה עשה המלך? הלבישו פורפירא שלו, שיהיו רואין אותו ומתייראין ממנו. כך אהרן היה נכנס בכל שעה לבית קדשי הקדשים, ואלולי זכיות הרבה, שהיו נכנסות עמו ומסייעות אותו. לא היה יכול להכנס, למה? שהיו מלאכי השרת שם. מה עשה לו הקב״ה? נתן לו מדמות לבושי הקודש, שנאמר (שם כח): ולבני אהרן תעשה כתנות. כשם שכתוב (ישעיה נט): וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו וילבש בגדי נקם:

ט ומלאתבו מלואת אבן כיצד היו נתונים? טור אודם פטדה וברקת. על אודם היה כתוב: אברהם יצחק ויעקב ראובן. על פטדה היה כתוב: שמעון. על ברקת היה כתוב לוי. והטור השני נופך ספיר ויהלום. על נופך היה כתוב יהודה. על ספיר היה כתוב יששכר. על יהלום היה כתוב זבולן. והטור השלישי לשם שבו ואחלמה. על לשם היה כתוב דן. על שבו היה כתוב נפתלי. על אחלמה היה כתוב גד. והטור הרביעי תרשיש שוהם וישפה. על תרשיש היה כתוב אשר. על שוהם היה כתוב יהוסף. על ישפה היה כתוב בנימין שבטי ישורון:

פרשה לט

א כי תשא - כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא: (שיר ז): שררך אגן הסהר וגו׳, וכל הפתוחות כולן, כענין הכתוב בפרשיות. ועוד, אמר לו הקב״ה: משה! חייבין לי ישראל מה שלוו הימני, שנאמר: כי תשא כמה דתימא (דברים כד): כי תשה ברעך. אמור להם: שיפרעו מה שהם חייבים לי. הוי, כי תשא, ואשלמה להם, שנאמר (הושע ב): והיה מספר בני ישראל כחול הים:

פרשה מ

א וידבר ה׳ ראה קראתי בשם בצלאל - כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא: (איוב כח): אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, צפה הקב״ה וראה שישראל מקבלין את התורה, שאלולי כן, לא ברא העולם, שנאמר: אז ראה ויספרה. ומה כתיב אחריו? (שם): ויאמר לאדם הן יראת ה׳ היא חכמה, ואין אדם אלא ישראל, שנאמר (יחזקאל לד): ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם. אז ראה ויספרה, בסיני. הכינה, באהל מועד. וגם חקרה, בערבות מואב, באלה הדברים. דבר אחר: אז ראה ויספרה אמרו רבנן: צריך אדם להיות נוטל משל, לומר פרקו, או אגדתו, או מדרשו, בשעה שהוא מבקש לאמרם בצבור, לא יאמר: הואיל שאני יודע ביפה, כשאכנס לדרוש אני אומר. אמר רבי אחא: מן האלהים אתה למד, כשבקש לומר תורה לישראל, אמרה ד׳ פעמים בינו לבין עצמו, עד שלא אמרה לישראל, שנאמר: אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, ואח״כ ויאמר לאדם. וכן (שמות כ): וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ואח״כ לאמר לישראל. אמרו רבנן: ר׳ יוחנן בן תורתא פעם אחת בא לפני רבי עקיבא, אמר לו: עמוד וקרא בתורה. אמר להם: לא עברתי על הפרשה, ושבחוהו חכמים. הוי, אז ראה ויספרה. אמר ר׳ הושעיא: כל מי שהוא יודע ואין בידו יראת חטא, אין בידו כלום. כל נגר שאין בידו ארגליא שלו, אינו נגר. למה? שקפליות של תורה ביראת חטא, שנאמר (ישעיה לג): יראת ה׳ היא אוצרו. אמר רבי יוחנן: כל מי שיודע תורה ואינו עושה, מוטב לו שלא יצא לעולם, אלא נהפכה השליא על פניו, לכך נאמר (איוב כח): ויאמר לאדם הן יראת ה׳ וגו׳. אמר רבי חייא בר אבא: מהו הן יראת ה׳ וגו׳? אמר האלהים: אם היו לך מעשים טובים, אני נותן לך שכר. ומה שכר תורה, שנאמר: ויאמר לאדם הן יראת ה׳ היא חכמה וסור מרע בינה, ואם סרת מן הרע, אני מעמיד ממך בני אדם שמבינים בתורה. מהיכן אתה למד? מיוכבד ומרים בעת שיראו מהאלהים, כדכתיב (שמות א): ותיראן המילדות את האלהים. אמר רבי ברכיה, בשם ר׳ חייא בר אבא: שכר היראה תורה, שמיוכבד העמיד הקב״ה את משה, וזכה שתכתב התורה על שמו, שנאמר (מלאכי ג): זכרו תורת משה עבדי. וכתיב (דברים לג): תורה צוה לנו משה. מרים, ע״י שסרה מן הרע ומן החטא, העמיד ממנה הקדוש ברוך הוא בצלאל, וזכה לחכמה ולבינה, הה״ד: ראה קראתי בשם בצלאל. וכתיב: ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת:

ב דבר אחר: קראתי בשם בצלאל אין כתיב כאן, אלא ראה קראתי. אתה מוצא כשעלה משה למרום, הראה לו הקב״ה כל כלי המשכן, ואמר לו: כך וכך עשה, ועשית מנורת, ועשית שלחן, ועשית מזבח, כך כל מעשה המשכן. בא משה לירד, סבור שהוא עושה אותו, קרא לו הקב״ה, אמר לו: משה! מלך עשיתיך, אין דרך המלך לעשות דבר, אלא גוזר ואחרים עושים. אף אתה, אין לך רשות לעשות דבר, אלא אמור להם והם עושין, ולא אמר לו למי יאמר.

אמר משה: למי אומר? אמר לו: אני מראה לך. ומה עשה הקב״ה? הביא לו ספרו של אדה״ר והראה לו כל הדורות, שהן עתידין לעמוד מבראשית עד תחיית המתים, דור ודור ומלכיו, דור ודור ומנהיגיו, דור ודור ונביאיו. אמר לו: כל אחד ואחד התקנתיו מאותה שעה, וכן בצלאל מאותה שעה התקנתיו. הוי, ראה קראתי בשם בצלאל:

ג דבר אחר: ראה קראתי בשם בצלאל, הה״ד (קהלת ז): מה שהיה כבר נקרא שמו. אמר הקב״ה: מי שהתקנתיו מראש שיעשה המשכן, כבר קראתי לו שם. מהו ונודע אשר הוא אדם? עד שאדה״ר מוטל גולם, הראה לו הקב״ה כל צדיק וצדיק שעתיד לעמוד ממנו, יש שהוא תלוי בראשו של אדם, ויש שהוא תלוי בשערו, ויש שהוא תלוי במצחו, ויש בעיניו, ויש בחוטמו, ויש בפיו, ויש באזנו, ויש במלתין. ותדע לך, בשעה שהיה איוב מבקש להתווכח עם הקב״ה, ואמר (איוב כג): מי יתן ידעתי ואמצאהו אערכה לפניו משפט. הקב״ה משיבו: אתה מבקש להתוכח עמי, (שם לח): איפה הייתי ביסדי ארץ. מהו איפה? אמר רבי שמעון בן לקיש: אמר לו הקב״ה: איוב! אמור לי האיפה שלך, באיזה מקום היתה תלויה בראשו, או במצחו, או באיזה אבר שלו, אם יודע אתה באיזה מקום היתה איפתך, אתה מתוכח עמי?! הוי, איפה היית. הראה לו הקב״ה לאברהם, ע״י שאמר דבר אחד, בניו יורדין למצרים ומשתעבדין במצרים. הראה אותו למשה עומד וגואלם. הראה לו ליוסף, זן את השבטים. הראה לו למשה מושח נביאים. הראה לו לשמואל מושח מלכים. ליהושע מכניס ישראל לאר. לדוד מייסד הבית. לשלמה בונהו. לעתליה אם אחזיה ובניה, מנתקין את מסמרות הזהב של בהמ״ק. יהוידע מתקן. אמון עושה עבודת כוכבים. יאשיה מבערה. נבוכדנצר מחריב הבית. דריוש בונה אותו. והראהו לבצלאל עושה המשכן. הוי, ראה קראתי בשם בצלאל:

ד דבר אחר: ראה קראתי בשם זה אחד משבעה בני אדם שנקראו להם שמות. יש שנקראו לו ארבעה, זה אליהו, בצלאל ו׳, ויהושע ו׳, ומשה ז׳, מרדכי ב׳, דניאל ה׳, חנניה מישאל ועזריה ד׳, אליהו ד׳. אמר רבי אלעזר בן פדת: אליהו ירושלמי היה, ומיושבי לשכת הגזית היה, ומכרך של יהודה היה, ובשני שבטים היה חלקו. חמשה בבנימין, שנאמר (יהושע יח): וצלע האלף והיבוסי היא ירושלים. שלשה ביהודה, שנאמר: צנה וחדשה ומגדל גד. אמר רבי חנינא בר פפא: צנן, שהיא צנה. וחדשה, שהקב״ה מחדשה לעתיד לבא. ומגדל גד, שמשם הקב״ה יוצא ומגיד משתיתן של עשו. ונקראו לו לאליהו ד׳ שמות, שכן כתיב (ד״ה א ח): ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם. למה נקרא שמו כן? אלא בשעה שהקב״ה מבקש להרעיש עולמו, הוא עומד ומזכיר זכות אבות, ואלהים מרחם על עולמו. ובצלאל נקראו לו ששה שמות, ואת מייחסו ובא משבטו של יהודה, שנאמר (שם ד): ובני יהודה: פרץ, וחצרון, וכרמי, וחור, ושובל, וראיה וגו׳. ואין חצרון אלא בן בנו של יהודה, שנאמר (בראשית מו): ויהיו בני פרץ חצרון וחמול. וכתיב: ואחר מות חצרון בכלב אפרתה. וכי יש אדם מת באדם שכתוב ואחר מות חצרון בכלב?! אמר ריש לקיש: מהו ואחר מות חצרון בכלב וגו׳? משמת חצרון, בא כלב אל אפרת, זו מרים, שהיה שמה אפרת. ולמה נקרא שמה כן? שהיו ישראל פרים ורבים על ידיה. ותלד לו את חור, וחור הוליד את אורי, ואורי הוליד את בצלאל, וראיה בן שובל הוליד את יחת, ויחת הוליד את אחומי, ואת להד. בצלאל, מה שקרא לו אומתו שלו, והקב״ה קרא לו חמשה שמות של חבה, על שם המשכן, ראיה, שהראהו הקב״ה למשה ולכל ישראל, ואמר להם: מן בראשית התקנתיו לעשות המשכן. ושובל, שהעמיד שובך לאלהים, זה המשכן, שהיה עומד כשובך. אמר רבי יהודה ב״ר סימון: העמיד הקב״ה משכן כשובך. יחת, שנתן חתיתו על ישראל. אחומי, שאיחה את ישראל להקדוש ברוך הוא, ועשאן כאחים למקום.. דבר אחר: אחומי, שנתן אימתו של הקדוש ברוך הוא על ישראל. להד, שנתן הוד והדר על ישראל, שהיה המשכן הדרן. דבר אחר: להד אמר רבי אבא בר חייא: שהדל שבשבטים מדבק לו. אמר רבי חנינא בן פזי: אין לך גדול משבט יהודה, ואין לך ירוד משבט דן, שהיה מן הלחינות. ומה כתיב בו? (בראשית מו): ובני דן חושים. אמר הקב״ה: יבא ויזדווג לו, שלא יהו מבזין אותו, ושלא יהא אדם רוחו גסה עליו, לפי שהגדול והקטן שוין לפני המקום. בצלאל, משל יהודה, ואהליאב, מדן, והוא מזדווג לו. אמר ר׳ חנינא: הגדול והקטן שוים. לעולם אל יהא אדם מניח בְּצֶרו המשכן, בשני שבטים אלו נעשה. וכן המקדש שלמה מיהודה וחירם. (מלכים א ז): בן אשה אלמנה ממטה נפתלי. אמר הקב״ה: אני הוא בצרכן אל תניחו בצרכן ולא בצרן של אבותיכם, אף אתם אל תניחו אותו, דכתיב (איוב כב): והיה שדי בצריך, עשה אותו בצרך, שיהא עמך בצרה שמגיע אתכם, שנאמר (תהלים צא): עמו אנכי בצרה. דבר אחר: בצריך, שאם באו שונאים אֱהֶא כנגדן, שנאמר: והיה שדי בצריך. דבר אחר: שנעשה חומותיך ואין בצריך אלא חומה, כמה דאת אמר (ישעיה כה): ומבצר משגב חומותיך. אמר הקב״ה: בעוה״ז אני חומה לכם, וכן לעתיד לבא כשיבנה ציון, אני נעשה לה חומה, שנאמר (זכריה ב): ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה, וכן קראתי בשמך לי אתה:

פרשה מא

א ויתן אל משה ככלותו - כך פתח ר' תנחומא בר אבא: (דניאל ט): לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. מהו כן? אמר רבי נחמיה: אפילו בשעה שאנו עושין את הצדקה, מביטים אנו מעשים שלנו, ויש לנו בושת פנים. אין לנו שעה שאנו באין בזרוע, אלא בשעה שאנו מוציאים מעשרותינו, שנאמר (דברים כז): כי תכלה לעשר. מה כתיב בסוף? השקיפה ממעון קדשך מן השמים. אמר רבי אלכסנדרי: גדול כחן של מוציאי מעשרות, שהן הופכין את הקללה לברכה. אתה מוצא כל מקום שכתוב בתורה השקיפה, לשון צער הוא, כמה דאת אחר: (שמות יד): וישקף ה' אל מחנה מצרים. וכן בסדום, שנאמר (בראשית יט): וישקף ה' על פני סדום, חוץ מזו. אמר רבי אלכסנדרי: גדול כחן של מוציאי מעשרות, שהם הופכים דבר ארורה לברכה, שנאמר: השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך. אמר ר' נחמיה: אפילו בשעה שאנו מביטים במעשינו, יש לנו בושת פנים. כיצד הוא הדבר? אלא בנוהג שבעולם, אדם נותן שדהו לאריסות, והוא נותן זרע ונותן פעולה, והוא חולק עמו בשוה, אבל הקב"ה ישתבח שמו ויתעלה זכרו אינו כן, אלא העולם וכל אשר בו שלו, כמה דאת אמר (תהלים כד): לה' הארץ ומלואה, הארץ שלו, הפירות שלו, והוא מוריד גשמים ומפריח טללים כדי לגדלם, והוא משמרם, והוא עושה כל דבר. אמר להם הקב"ה: לא אמרתי לך שתתן לי אלא אחד מעשרה, מעשר אחד מחמשים תרומה. הוי (דניאל ט): לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. רבי יהודה אומר: לנו בושת הפנים ושלך הצדקה, ישראל עוברים בים, וכספו של פסל מיכה עובר בים, שנאמר (זכריה י): ועבר בים צרה. והיה הים נקרע לפניהם. הוי, לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. אמר ר' שמואל בר נחמן: נאה היה לאבותינו לקבל את התורה, ולומר: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, שמא נאה היה להם לומר: אלה אלהיך ישראל אתמהא?! אותה שעה היה משה יורד מלמעלן. אמר לו יהושע: קול מלחמה במחנה. אמר לו משה: אין קול ענות גבורה. והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, אין קול ענות חלושה, ויחלוש יהושע. מהו קול ענות אנכי שומע? קול חירופין וגידופין אני שומע. אנשי כנסת הגדולה עמדו ופרשו אותה (נחמיה ט): אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך ממצרים, חסר כלום?! מהו ויעשו נאצות גדולות? חירופין וגידופין שהיו שם, ואחר כל מה שעשו, לא היה המן צריך לירד, אלא מה כתיב (שם): ומנך לא מנעת מפיהם. הוי (דניאל ט): לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. אמר רבי יהודה ב"ר שלום: ודייך עד כאן ולא עוד?! אלא, שהיו נוטלין מן המן ומקריבין לפני עבודת כוכבים, שנאמר (יחזקאל טז): ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך ונתתיהו לפניהם לריח ניחוח, וחוזר ויורד ביום האחר. הוי, לך ה' הצדקה. דבר אחר: לך ה' הצדקה אמר רבי לוי: ישראל עומדין למטה וחוקקים עבודת כוכבים, להכעיס ליוצרם, כדכתיב (שמות לב): ויקח מידם ויצר אותו בחרט, והקב"ה יושב למעלן, וחוקק להם לוחות לתת להם חיים, שנאמר: ויתן אל משה ככלותו. הוי, לך ה' הצדקה:

ב דבר אחר: ויתן אל משה, הה"ד (משלי יח): מתן אדם ירחיב לו. מתנה שאדם נותן משלו, ירחיב לו. מעשה באבין רמאה וכו' (כמו שכתוב במגילת אסתר במדרש), עד שנטלו אותו והושיבוהו אצלם, לקיים: מתן אדם ירחיב לו.. דבר אחר: מתן אדם ירחיב לו, זה אברהם, כשרדף אחר המלכים יצא מלך סדום לקראתו. אמר לו (בראשית יד): תן לי הנפש והרכוש קח לך. אמר אברהם: הרימותי ידי אל ה' אם מחוט ועד שרוך נעל. אמר לו הקב"ה: אתה אומר: אם מחוט, חייך! בו בלשון אני מקלס את בניך, שנאמר (שיר ד): כחוט השני שפתותיך. אתה אמרת: עד שרוך נעל, בו בלשון אני מקלס את בניך, שנאמר (שם ז): מה יפו פעמיך בנעלים. הוי, מתן אדם ירחיב לו. דבר אחר: מתן אדם ירחיב לו, אלו ישראל. בשעה שאמר להם משה להביא נדבה למשכן, מה כתיב (שמות לו): והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר. אמר רבי יוחנן: לשני בקרים הביאו כל מלאכת המשכן. מה זכו להרחיב הקב"ה את גבולן? שנאמר (דברים יב): כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך, של כל אחד ואחד. הוי, מתן אדם ירחיב לו. ר' יונתן אומר: ג' דברים נתנו מתנה: הגשמים, והמאורות, והתורה. גשמים מנין? שנאמר (ויקרא כו): ונתתי גשמיכם בעתם. מאורות מנין? דכתיב (בראשית א): ויתן אותם אלהים ברקיע השמים. תורה מנין? שנאמר: ויתן אל משה. ור' עזריה בשם רבי שמעון אומר: אף שלום, שנאמר (ויקרא כו): ונתתי שלום בארץ:

ג דבר אחר: ויתן אל משה, הה"ד (משלי ב): כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. גדולה החכמה וגדולה ממנה הדעת ותבונה, הוי. כי ה' יתן חכמה, אבל למי שהוא אוהב, מפיו דעת ותבונה. ר' יצחק ור' לוי, חד מנהון אמר: למה הדבר דומה? לעשיר שהיה לו בן. בא בנו מבית הספר. מצא תמחוי לפני אביו. נטל אביו חתיכה אחת ונתנה לו. מה עשה בנו? אמר לו: איני מבקש אלא מזה שבתוך פיך. מה עשה? נתנו לו. ולמה? על שהיה מחבבו, נתן לו מתוך פיו. הוי, כי ה' יתן חכמה, וכל מי שהוא מחבבו יותר, מפיו דעת ותבונה. והא' אומר: משל לעשיר, שהיה לו בן בא מבית הספר ונתן לו מנה. אמר לו בנו: איני מבקש, אלא מן הפיצטלין שבתוך פיך. נטל ונתן לו מתוך פיו. הוי, כי ה' יתן חכמה, אלא מפיו דעת ותבונה. דבר אחר: כי ה' יתן חכמה אתה מוצא, בשעה שעמדו ישראל על הר סיני לקבל את התורה, היו מבקשים לשמוע הדברות מפי הקב"ה. אמר רבי פנחס הכהן, בן חמא: שני דברים שאלו ישראל מן הקב"ה: לראות דמותו, ולשמוע מפיו הדברות, כמו שכתוב (שיר א): ישקני מנשיקות פיהו. אמר רבי פנחס הכהן בן חמא: שומעין לשוטה מה שהוא מבקש?! אלא שהיה צפוי וגלוי לפני הקב"ה, שעתידין ישראל אחר מ' יום לעשות העגל. אמר הקב"ה: אם איני שומע להם, עתידין

הם לומר: לא תבענו ביד משה, אלא שיראנו הקב״ה דמותו, וידבר עמנו! אמר הקב״ה: שלא יהא להם פתחון פה לומר, שמפני שלא שמענו מפיו, ולא ראינו דמותו, לפיכך עשינו לנו אלהים, אלא מה אעשה? הריני מראה להם דמותי, ומדבר עמהם פה אל פה, כמה דאת אמר (שמות כ): וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. הוי, כי ה׳ יתן חכמה ויתן אל משה. הוי, מפיו דעת ותבונה, שנתנה להם תורה מפיו של הקב״ה:

ד דבר אחר: ויתן אל משה, הה״ד (תהלים יח): ותתן לי מגן ישעך, מדבר בישראל, שהם בוטחים בהקב״ה והוא מגן להם, כדכתיב (שם): מגן הוא לכל החוסים בו. וימינך תסעדני, זו תורה, דכתיב (דברים לג): מימינו אש דת למו. וענותך תרבני וכי יש ענין גדול מן הקב״ה?! אמר רבי אבא בר אחא: בנוהג שבעולם, התלמיד יושב לפני רבו, ומשהוא גומר התלמיד אומר לרב: יגעתיך, וכל הענין כמו שכתוב בבראשית רבה, עד וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים יש עניו גדול מזה?! הוי, וענותך תרבני. אמר ר׳ סימון: בא וראה, מה כתיב (בראשית יח): ויקמו משם האנשים וישקיפו על פני סדום וגו׳, לא היה צריך לומר, אלא וה׳ עודנו עומד לפני אברהם, אלא תקון סופרים הוא. הוי, וענותך תרבני. דבר אחר: וענותך תרבני אמר בן עזאי: בא וראה, ענוה שביד הקב״ה, ב״ו... (חסר).. דבר אחר: וענותך תרבני בנוהג שבעולם, מלך ב״ו כל הימים שהבריות מושלמים לו, הוא נזקק ליתן להם דונטיבא, לחלק להם אנונות, והוא זקוק לחייהם, אבל אם מרדו בו ח״ו, אינו נזקק להם לכל דבר שבעולם, אלא פוסק אנונות שלהם. למה? שכפרו במלכותו. והקב״ה אינו כן, אלא הם עוסקים ומכעיסים אותו למטה, והוא עוסק למעלה ליתן להם את התורה, שכלה חיים. הוי, ויתן אל משה ככלותו, יש עניו גדול מזה?! הוי, וענותך תרבני:

ה דבר אחר: ויתן אל משה רבנין אמרי: אלו עשו ישראל אותו מעשה, עד שלא ניתנו הלוחות למשה, לא היו יורדין בידו. ר׳ לוי אמר: משעשו אותו מעשה, נתן הקב״ה למשה את הלוחות, כמו שכתוב: ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו. אמר ר׳ שמעון בן לקיש: מהו לדבר אתו? משל לתלמיד, שלמדו רבו תורה, עד שלא למדו, היה הרב אומר והוא עונה אחריו. משלמד, אותו, אומר לו רבו: בא ונאמר אני ואתה. כך כשעלה משה לשמים, התחיל לומר אחר בוראו התורה, כשלמדה אמר: בא ונאמרה אני ואתה. הוי, לדבר אתו. מהו ככלותו? אר׳ שמעון בן לקיש: כל מי שהוא מוציא דברי תורה ואינן ערבין על שומעיהן ככלה שהיא עריבה לבעלה, נוח לו שלא אמרן. למה? שבשעה שנתן הקב״ה התורה לישראל, היתה חביבה עליהם ככלה, שהיא חביבה על בן זוגה. מנין? שנאמר: ויתן אל משה ככלותו. אמר רבי לוי, אמר רבי שמעון בן לקיש: מה כלה זו מקושטת בכ״ד מיני תכשיטין, כך תלמיד חכם צריך להיות זריז בכ״ד ספרים. ככלותו אמר ר׳ שמעון בן לקיש: מה כלה זו, כל ימים שהיא בבית אביה מצנעת עצמה, ואין אדם מכירה, וכשבאת ליכנס לחופתה, היא מגלה פניה, כלומר כל מי שהוא יודע לי עדות, יבא ויעיד עלי. כך תלמיד חכם צריך להיות צנוע ככלה הזו, ומפורסם במעשים טובים ככלה הזו, שהיא מפרסמת עצמה. הוי, ויתן אל משה ככלותו:

ו דבר אחר: ויתן אל משה אמר ר׳ אבהו: כל מ׳ יום, שעשה משה למעלה, היה למד תורה ושוכח. אמר לו: רבון העולם! יש לי מ׳ יום ואיני יודע דבר. מה עשה הקב״ה? משהשלים מ׳ יום, נתן לו הקב״ה את התורה מתנה, שנאמר: ויתן אל משה. וכי כל התורה למד משה?! כתיב בתורה (איוב יא): ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, ולארבעים יום למדה משה?! אלא כללים למדהו הקב״ה למשה. הוי, ככלותו לדבר אתו. שני לוחות העדות מהו שני לוחות? כנגד שמים וארץ, כנגד חתן וכלה, כנגד שני שושבינין, כנגד העולם הזה והעוה״ב. שני לוחות העדות אמר רבי חנינא: לחת כתיב, לא זו גדולה מזו. לוחות אבן ולמה של אבן? שרובן של עונשין שבתורה בסקילה, לכך נאמר: לחות אבן. דבר אחר: לוחות אבן בזכות יעקב, שנקרא אבן, שנאמר (בראשית מט): משם רועה אבן ישראל. דבר אחר: לוחות אבן כל מי שאינו משים לחייו כאבן הזו, אינו זוכה לתורה:

ז והלוחות מעשה אלהים המה - אמר רבי יהושע בן לוי: בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת: אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, שכל מי שאינו עוסק תדיר בתורה, הרי זה נזוף להקב״ה, שנאמר: והלוחות מעשה אלהים המה חרות על הלוחות. מהו חָרוּת? ר׳ יהודה ור׳ ירמיה ורבנן ר׳ יהודה אומר: אל תקרי חָרוּת אלא חֵרוּת מן גליות. ר׳ נחמיה אומר: חירות ממלאך המות. ורבותינו אומרים: חירות מן היסורין. אמר רבי אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי: אם יבא מלאך המות ויאמר לפני הקב״ה: על חנם בראתני בעולם?! הוא אומר: על כל אומה שבעולם השלטתי אותך, חוץ מאומה זו, שנתתי לה חירות. הוי, חרות על הלוחות. וירא העם כי בושש משה מהו כי בושש? באו שש שעות ולא ירד. למה? שהתנה עמהם למ׳ יום אני מביא לכם את התורה, וכיון שבאו שש שעות ולא ירד משה, מיד ויקהל העם על אהרן. רבנן אמרי: השטן מצא את ידיו. אותה שעה, שהיה משה נראה תלוי בין השמים והארץ, והיו מראין אותו באצבע, ואומר: כי זה משה האיש. אותה שעה עמד עליהם חור, ואמר להם: קציעי צואריא, אין אתם נזכרים מה נסים עשה לכם הקב״ה! מיד, עמדו עליו והרגוהו. נכנסו על אהרן, שנאמר: ויקהל העם על אהרן, ואמרו לו: כשם שעשינו לזה, כך אנו עושים לך, כיון שראה אהרן כך, נתיירא, שנאמר (שמות לב): וירא אהרן ויבן מזבח לפניו. מהו מזבח? מן הזבוח שלפניו. דבר אחר: ויבן מזבח בקשו לבנות מזבח עמו ולא הניח להם. אמר להם: הניחו לי ואני בונהו לעצמי, שאין כבודו של מזבח, שיבנה אותו אחר, ואהרן נתכוון כדי לאחר הדברים. אמר: עד שאני

בונהו לעצמי, משה ירד. בנה אותו ולא ירד. מיד, וישכימו ממחרת, והנביא צווח (צפניה א): אכן השכימו השחיתו כל עלילותם. וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק, בעבודת כוכבים. כל מקום שאתה מוצא ישיבה, אתה מוצא שם תקלה, שכן מצינו בדור המגדל, שנאמר (בראשית יא): וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם. ומה תקלה היתה שם? (שם): ויאמר הבה נבנה לנו עיר. (שם לז): וישבו לאכל לחם. וכתיב: וימכרו את יוסף. (במדבר כה): וישב ישראל בשטים. מה תקלה היתה שם? ויחל העם לזנות אל בנות מואב. ומה היה בסופן? (שם): ויהיה המתים וגו'. ואף כאן ישיבה של עבודת כוכבים, וישב העם לאכול וגו'. אמר הקב"ה למשה: הם קמו לצחק בעבודת כוכבים, ואתה יושב כאן?! רד! אותה שעה ביקש משה לירד, ומצא מלאכי חבלה ונתיירא מהם ולא ירד, כמו שכתוב (דברים ט): כי יגורתי מפני האף והחמה. מה עשה משה? הלך ואחז את הכסא, שנאמר (איוב כו): מאחז פני כסא פָּרַשׂ עליו עֲנָנו, פרש והגין עליו הקב"ה. אמר לו: קום רד מהר מזה! אמר לו: מתיירא אני! בא וראה כמה גדולים העוונות. אתמול מנגח אותם, ועתה מתיירא מהם! כי יגורתי מפני האף והחמה. חמשה מלאכי חבלה היו שם: אף, וחמה, וקצף, והשמד, והשחת. אותה שעה, באו שלשה האבות ועמדו בשלשה, מהם נשתיירו: אף וחמה. אמר משה: רבון העולמים! בבקשה מכסא כבודך, עמוד אתה באחד, ואני באחד, שנאמר (תהלים ז): קומה ה' באפך, ואני אעמוד בחמה, שנאמר (שם קו): ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו. מיד אמר לו הקב"ה: רד! ירידה היא לך. אמר לו: למה? ששחת עמך! אמר לו משה: עכשיו אתה קורא אותם עמי, אינן אלא עמך! שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך. אמר רבי שמעון בן יוחאי: לא זז משה מתפלה, עד שקראן הקב"ה עמו, שנאמר: וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. אמר הקב"ה למשה: בעוה"ז, ע"י שהיה בהם יצה"ר, עושין עבודת כוכבים, אבל לעתיד לבא אני עוקר מהם יצר הרע, ונותן להם לב בשר, כמה דאת אמר (יחזקאל ל): והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר:

פרשה מב

א וידבר ה' אל משה לך רד - ר' תנחומא בר אבא פתח: (משלי כה): נשיאים ורוח וגשם אין. (שם): בארך אפים יפתה קצין. מי שהוא אומר ליתן מתנה לחבירו, ואינו נותנה. למה הוא דומה? לנשיאים ורוח ולברקים, שהם באים וגשמים אינם יורדין, זה היה דור המדבר, כשהיו בסיני היו ס' רבוא של זקנים, וכן של בחורים, וכן של נערים, וכן של נשים, כיון שבאו לסיני וקבלו עליהם מלכותו של הקב"ה, וענו כולם קול אחד ואמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, הרי קול שהיה קול, כיון שבאו למדבר עברו על הכל ושחתו מעשיהם, כיון שראה הקב"ה כן, אמר למשה: לך רד כי שחת עמך, ואין שחת אלא שחבלו מעשיהם, כמה דאת אמר (דברים לב): שחת לו לא בניו מומם. ולא עבודת כוכבים עשו בלבד, אלא גילוי עריות ושפיכות דמים, ואין שחוק האמור כאן, אלא עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. ומנין לשחוק שהוא שפיכות דמים? שנאמר (שמואל ב ב): יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. וגילוי עריות מנין? שנאמר (בראשית לט): בא אלי העבד העברי לצחק בי וגו'. ולא היה שם גדול מחור והרגו אותו, זו שיטת אבא הדורש. דבר אחר: לך רד בזעף, אותה שעה דבר הקב"ה כנגדו דברים קשים. אמר רבי יוחנן: אין דבור האמור כאן, אלא דברים קשים, כמה דאת אמר (שם מב): דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות. אותה שעה ראה משה למלאכי השרת, שהם עומדים ומבקשים לצאת ולחבל כל ישראל. אמר משה: אם מניח אני את ישראל וארד, אין להם תקומה לעולם, איני זז מכאן, עד שאבקש עליהם רחמים. מיד, התחיל מלמד עליהם סניגוריא. אמר להקב"ה: יש לי זכות ללמד עליהם. אמר לו: רבון העולם! הזכר להם, כשבקשת ליתן תורה לבני עשו ולא קבלוה וישראל קבלוה, שנאמר ויענו כל העם יחדו וגו'. אמר הקב"ה: עברו על העשיה, שנאמר: סרו מהר מן הדרך וגו'. אמר לו: הזכר להם, כשהלכתי בשליחותך למצרים, ואמרתי להם שמך, מיד האמינו והשתחוו לשמך, שנאמר (שמות ד): ויאמן העם מיד ויקדו וישתחוו. אמר לו: עברו על השתחויה, שנאמר וישתחו לו. אמר לו: הזכר לבחוריהם ששלחתים והקריבו לפניך זבחים, שנאמר (שם כד): וישלח את נערי בני ישראל. אמר לו: עברו על הזביחה, שנאמר: ויזבחו לו. אמר לו: הזכר להם, מה שאמרת בסיני: אנכי ה' אלהיך. אמר לו: עברו עליו, שנאמר: ויאמרו אלה אלהיך. הוי, נשיאים ורוח וגשם אין. בטל משה מיד את הפורענות. הוי, בארך אפים וגו':

ב התחיל הקב"ה ליתן למשה שבילים שיבקש עליהם רחמים. מנין? אמר ר' יוחנן: למעלה כתוב: לך רד. ואחר כך הוא אומר: ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה. ואין אמירה אלא לשון רך, כאדם שיש בלבו על חברו והוא מבקש להתפייס לו, והוא אומר לו: אמור לי מה עשיתי לך, שכן עשית? כיון ששמע משה מן הקב"ה דברים רכים, התחיל מבקש עליהם רחמים, שנאמר: ויחל משה וגו'. לך רד אמר לו: רבון העולם! אתמול אמרת לי (שם יט): ועלית אתה ואהרן עמך. וכן, ואל משה אמר עלה אל ה'. וכאן אתה אומר: לך רד?! אמר לו: לא בשביל כבודך אתה עולה לכאן, אלא בשביל כבוד בני. אמרתי לזקן שלהם (בראשית כח): והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. מהו בו? אלא כך אמרתי לו: כשיהיו בניך צדיקים, הם מתרוממים בעולם ועולים, וכן שלוחיהם מתעלים עמהם, וכשהם יורדים, הם ושלוחיהם בירידה. לך רד למה? כי שחת עמך. אמר לו: הואיל וחטאו, אתה והם בירידה:

ג דבר אחר: לך רד אמר רבי ברכיה בשם ר' שמואל בר נחמן: נתנדה משה ונזעף, ואין רד אלא נידוי. ומהיכן אתה למד? בשעה שאחיו של יוסף מכרוהו והלכו לנחם אביהם ולא נתנחם, אמרו: כל הדברים הללו עשה לנו יהודה, שאלולי בקש לא מכרנו אותו, כשם שאמר לנו: אל תהרגוהו ושמענו לו, אלו אמר לנו: אל תמכרוהו נשמע לו, אלא אמר לנו: לכו ונמכרנו לישמעאלים, ועמדו ונדוהו, שנאמר (שם לח): ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו, ולא היה לו לומר אלא, וילך יהודה, שהיה לו ירידה מצד אחיו. ומה וירד האמור להלן נדוי, אף רד האמור כאן נידוי. משל למדינה ששלחה פרוזבוטיס לעטר למלך, עד שהוא הולך, עמדו בני המדינה וכפו את הצלמים, ורגמו את האיקונין. עמדו גדולי המדינה וכתבו למלך ונכנסו הכתבים, עד שלא הלך הפרוזבוטיס להכנס לעטר למלך, אמר לו המלך וכו'. כי שחת עמך וכי עמו של משה היו? אלא זהו שאמר הכתוב (הושע ז): אוי להם כי נדדו ממני שוד להם כי פשעו בי ואנכי אפדם והמה דברו עלי כזבים, ממני היו פורשים, שנאמר: אוי להם כי נדדו ממני, יש אדם מחליף דבר רע בדבר טוב?! אדם שנותנין לפניו מרגליות, ושיחור מניח המרגליות ונוטל השיחור?! והם מניחים לחיים של עולם ובוחרים במתים, שנאמר (תהלים קטו): עינים להם ולא יראו, שוד להם, שבר עתיד להגיעם, והמה דברו עלי כזבים. ומה כזבים דברו על הקב"ה? דרש רבי עקיבא: אמרו: וכי עמנו היה עסוק, עם עצמו היה עסוק, לעצמו פדה ולא פדה אותנו, שנאמר (ד"ה א ט): מפני עמך אשר פדית ממצרים גוי ואלהיו. רבנין אמרי: זה אלהיך פדה אותנו. ר' חגי בן אלעזר אומר: זה אלהיך אין כתיב כאן, אלא אלה אלהיך, שיתפו אותו עמהם, ואמרו אלוה והעגל פדה אותנו, ומכזבים בי, ואנכי אפדם והמה דברו עלי כזבים, אף אני אומר: שאינם עמי, לכך נאמר: כי שחת עמך:

ד דבר אחר: לך רד ר' יצחק פתח: (צפניה א): והצירותי לאדם, זה משה. והלכו כעורים, אלו ישראל. למה? כי לה' חטאו, שאמרו: אלה אלהיך. ושופך דמם כעפר, שנאמר (שמות לב): עברו ושובו משער לשער במחנה. ולחומם כגללים, שנהרגו והיה בשרם מושלך כגללים הללו. אמר רבי לוי: בערביא קורין לבשרא, לחמא. אמר ר' יצחק: בשעה שאמר לו הקב"ה: לך רד, חשכו פניו של משה, ונעשה כסומא מן הצרות, ולא היה יודע מאיזה מקום לירד, והיו מלאכי השרת מבקשים להרגו. אמרו: הרי השעה להרגו! ידע הקב"ה מה המלאכים מבקשים לעשות לו. מה עשה הקב"ה? אמר רבי ברכיה, בשם ר' חלבו, בשם רב חנן בר יוסף, בשם ר' אבא בר איבו: פתח לו הקב"ה פשפש מתחת כסא כבודו, ואמר: לך רד שנאמר (דברים ט): ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה. ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון, בשם ר' יהודה בר' אלעאי אמר: כיון שבא משה לירד באו המלאכים להרגו. מה עשה? אחז בכסא של הקב"ה, ופרש הקב"ה טליתו עליו שלא יחבלוהו, שנאמר (איוב כו): מאחז פני כסא פָּרַשׂ עליו עֲנָנו. מהו פָּרַשׂ? נוטריקון: "פרש "רחום "שדי "זיו עננו עליו:

ה דבר אחר: לך רד ר' מאיר אומר: מרדות הם צריכים. ומנין שאמר לו כן? ממה שהקב"ה אומר לו: אתה יודע, שנאמר (שמות לב): ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא. אין אדם אומר פלוני קשה, אלא שהוא צריך מרדות. ורבותינו אמרו: מהו לך רד? מרדות הם צריכים. מסייע ליה לר' מאיר. ותדע לך שכן, בא וראה, כיון שירד משה, מה אמר להם: ויעמוד משה בשער המחנה ויאמר מי לה', ויאמר להם: כה אמר ה' אלהי ישראל. והיכן אתה מוצא שאמר לו כך: לך רד, מהו רד? מרדות הם צריכין. דבר אחר: לך רד אמר רבי אבין: אמר לו הקב"ה למשה: אל ירע לך על שאמרתי לך לך רד, מכאן שהרי ב' ג' פעמים כביכול ירדתי מן השמים לארץ, בשביל לראות בקלקלת הבריות, שנאמר (בראשית יא): וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל, הבה נרדה, ארדה נא ואראה. אף אתה, לך רד, דיו לעבד להיות שוה לקונו. כיון שראה משה כן, אמר: אין סליחה?! ידע הקב"ה מה בלבו של משה, וקרא אותו לפייסו. אמר: לא אמרתי לך עד שאתה בסנה, מה שעתידין לעשות?! שנאמר (שמות ג): ויאמר ה' ראה ראיתי. אמר הקב"ה למשה: אתה רואה ראיה אחת, ואני רואה שתי ראיות. רואה אתה אותם באים לסיני ומקבלים תורתי, ואני רואה אותם, שאחר שאבא לסיני ליתן להם את התורה, ואני חוזר בטטראמילין שלי שהן מתבוננין בו, ושומטים אחד מהן ומכעיסים אותי בו, שנאמר (יחזקאל א): ופני שור מהשמאל לארבעתן, והם מכעיסים אותי בו, שנאמר (תהלים קו): וימירו את כבודם בתבנית שור. דבר אחר: ראה ראיתי וגו' מהו? עני עמי, זה קהל העגל. ראה ראיתי, היא הראיה שלהלן, היא הראיה שכאן:

ו לך רד כי שחת עמך - העם אין כתיב כאן אלא עמך. אמר משה: רבון העולם! מנין הם עמי? אמר לו הקב"ה: עמך הם. שעד שהיו במצרים אמרתי לך (שמות ז): והוצאתי את צבאותי את עמי, אמרתי לך שלא לערב בהם ערב רב. אתה שהיית עניו וכשר, אמרת לי: לעולם מקבלים השבים, ואני הייתי יודע מה הם עתידין לעשות, אמרתי לך: לאו! ועשיתי רצונך, והם הם שעשו את העגל, שהיו עובדים עבודת כוכבים, והם עשו אותו וגרמו לעמי לחטא. ראה מה כתיב: אלה אלהינו אין כתיב כאן, אלא אלה אלהיך, שהגרים שעלו עם משה, הם עשאוהו, ואמרו לישראל: אלה אלהיך. לכך הקב"ה אמר למשה: לך רד כי שחת עמך:

ז עברו מן הדרך אשר צויתים - אין כתיב כאן, אלא סרו מהר מן הדרך, כשהיו בסיני, היו שושנים, וורדין, עכשיו נעשו סריות, נעשו כזבים, לא עשו לא שעה ולא שתים, אלא מיד סרו. אמר ר׳ שמעון בן יוחאי: אחד עשר יום היו עם הקב״ה, וכ״ט יום היו מתחשבים, היאך לעשות את העגל, כמו שכתוב (דברים א): אחד עשר יום מחורב, ואחר באו לדרכי עשו דרך הר שעיר. ור׳ אליעזר בן יעקב אומר: כ״ט יום היו עם הקב״ה, וי״א יום היו מתחשבין היאך לעשות העגל, כמו שכתוב: אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר, שעשו מעשה שעיר. דבר אחר: הר שעיר מה עֵשָׂו מחרף ומגדף, אף הם מחרפים ומגדפים לפני עבודת כוכבים. מה עֵשָׂו עובד עבודת כוכבים, אף הם עשו כן. ור׳ יהודה ב״ר אלעאי אומר: יום אחד היו עם הקב״ה. מנין שכן? מיכה מפרש (מיכה ב): ואתמול עמי לאויב יקומם. אמר לו הקב״ה: אתמול אמרתם (שמות כד): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע והיום, אלה אלהיך ישראל. ור׳ שמעון בן חלפתא אמר: שני ימים, שנאמר (ירמיה ב): ועמי שכחוני ימים אין מספר. כמה ימים? שנים. ורבי יונה אמר: טעמא מפסוק אחר, שנאמר (ישעיה נח): ואותי יום יום ידרשון:

ח דבר אחר: סרו מהר אמר ר״ש בן חלפתא: הקשתם את הדרך על ראשו. אדם שהוא יוצא לדרך מהלך ב׳ או ג׳ מילין. וטועה בשלישי שמא מן הראשון הוא טועה?! כך אמר לו הקב״ה: לא היה לכם לסרוח, לא בשני, ולא בשלישי, אלא מן הראשון, אתמהא?! ר׳ מאיר אומר: אף לא יום אחד היה, אלא היו עומדים בסיני, ואמרו בפיהם: נעשה ונשמע, ולבם היה מכוון לעבודת כוכבים, שנאמר (תהלים עח): ויפתוהו בפיהם. ר׳ הונא בשם ר׳ אידי אמר: וארא והנה חטאתם לה׳ אלהיכם, בלה׳ אלהיכם, חטאתם! אמר הקב״ה: עשרת הדברות נתתי לכם לכבודכם: לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, וכן כולם לא היה להן לחטוא, אלא בשלי?! שנאמר (דברים ט): וארא והנה חטאתם לה׳, אתמהא?! ר׳ אבהו אמר: אחד עשר יום מחורב, במיוחד שבעשרה חטאתם בשמי, שהוא אחד, שהוא ראש לכל הדברות (שמות כ): אנכי ה׳ אלהיך. דבר אחר: סרו מהר ר׳ יונה בשם ר׳ שמואל בר נחמן אמר: כל נביא שהיה עומד היה אומר נבואתו של חבירו. ולמה היה אומר דבר חבירו? לברר נבואתו. ור׳ יהושע בן לוי אמר: לנבואתו הוא נזקק, חוץ ממשה, שאמר כל דברי הנביאים ושלו, וכל שהיה מתנבא מעין נבואתו של משה היה, וכל הדברות הוא אומר חוץ משנים, שהקדוש ברוך הוא אמרן לישראל מפיו: אנכי, ולא יהיה לך. אמר הקב״ה: לא היה לכם לחטוא, אלא במה שצויתי אתכם?! אמר רבי שמעון בשם ר׳ יהושע בן לוי: משל למלך, שקדש מטרונה בב׳ מרגליות מיד ליד וחזר ושלח לה עוד שמונה על ידי שלוחו. עם שהיתה משחקת עם אוהבה אבדה את ב׳ המרגליות, שנתן לה המלך, כיון שידע המלך שאבדה אותן, טרדה מביתו. בא לו שושבינה לפייס למלך, אמר: אדוני המלך אימתי אתה מוצא משובחת ונאה כמותה?! אמר המלך: אי שמים, ב׳ מרגליות נתתי לה מידי לידה ושלחתי לה על ידך שמונה, לא היה לה לאבד את שלך, או ג׳, או אפילו כולם, אלא כך היתה בוסרת עלי, שאותן שתי מרגליות שנתתי לה מידי ליד, איבדה אותן?! הוא שהקב״ה אומר לירמיה (ירמיה ב): כי שתים רעות עשה עמי ושתי רעות עשו, לכך ויתר על כ״ב. ומהו כי שתים רעות עשה עמי? אנכי ולא יהיה לך הוי, סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עשו להם עגל מסכה. ר׳ תנחום בר חנילאי אמר: קכ״ה קנטרין של זהב היה בעגל, מנין מסכ״ה. מ׳ ארבעים ס׳ ששים כ׳ עשרים ה׳ חמשה ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא אומר: ק״כ קנטרין, מנין מס״ך שהוא מעביר ה׳. דבר אחר: אמר רבי אמי: מסכה רעה הסכתן לדורות. משתי בישתא אישתיתין לדרייא. ור׳ יצחק אמר: לשון סרדיוטין הוא מסכה. אמר הקב״ה: כך אני מרפא אותן, שנאמר: עשו להם עגל מסכה:

ט ויאמר ה׳ אל משה ראיתי את העם הזה - מהו והנה עם קשה עורף הוא? אמר ר׳ יהודה בן פולויה בשם רבי מאיר: ראוים הן להערף. אמר רב יקים: שלושה חצופים הם: חצוף בחיה, כלב. בעוף, תרנגול. ובאומות - ישראל. אמר ר׳ יצחק בר רדיפא בשם ר׳ אמי: אתה סבור שהוא לגנאי ואינו אלא לשבחן, או יהודי, או צלוב. אמר רבי אבין: עד עכשיו קורין את ישראל בחוצה לארץ: האומה של קשה עורף. אמר רב נחמן: תדע לך, שהם קשים. כשבא הקב״ה ליתן להם את התורה, מה כתיב בהם (שמות יט): ויהי ביום השלישי בהיות הבקר. אמר הקב״ה: אראה להם כל נסי, ולואי ליהני. והנה עם קשה עורף הוא ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם וכי משה היה תופש בהקב״ה שהוא אומר הניחה לי?! אלא, למה הדבר דומה? למלך, שכעס על בנו והכניסו לקיטון ומתחיל לבקש להכותו, והיה המלך מצעק מן הקיטון: הניחה לי שאכנו, והיה פדגוג עומד בחוץ. אמר הפדגוג: המלך ובנו לפנים בקיטון, למה הוא אומר הניחה לי?! אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפייסנו על בנו, לכך הוא מצעק הניחה לי! כך אמר הקב״ה למשה: ועתה הניחה לי. אמר משה: מפני שהקב״ה רוצה שאפייס על ישראל, לפיכך הוא אומר: ועתה הניחה לי. מיד, התחיל לבקש עליהם רחמים. הוי, ויחל משה את פני ה׳ אלהיו:

פרשה מג

א ויחל משה - כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא: (תהלים קו): ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו. אמר רבי חמא בר חנינא: הסניגור הטוב מסביר פנים בדין. משה אחד משני סניגורין, שעמדו ללמוד סניגוריא על ישראל, והעמידו פנים כביכול כנגד הקב״ה: משה ודניאל. משה מנין?

שנאמר: לולי משה בחירו וגו׳. דניאל מנין? שנאמר (דניאל ט): ואתנה את פני אל ה׳ האלהים לבקש וגו׳. אלו שני בני אדם שנתנו פניהם לנגד מידת הדין לבקש רחמים על ישראל. ר׳ ברכיה אמר שתים: אחת בשם רבינו, ואחת בשם ר׳ שמואל בר נחמן: רבינו אמר: למה הדבר דומה? למלך, שהיה דן את בנו והיה הקטיגור עומד ומקטרג. מה עשה הפדגוג של בן? כיון שראה אותו מתחייב, דחף את הקטיגור והוציאו לחוץ, ועמד לו במקומו, מלמד על הבן סניגוריא. כך בשעה שעשו ישראל את העגל, היה השטן עומד ומקטרג בפנים, ומשה עומד מבחוץ. מה עשה משה? עמד ודחף את השטן והוציאו לחוץ, ועמד במקומו, שנאמר (תהלים קו): עמד בפרץ לפניו, עמד לו במקומו של פורץ. ר׳ שמואל בר נחמן אמר: עמד בפרץ לפניו, דבר קשה. משל למלך, שכעס על בנו וישב על בימה ודנו וחייבו. נטל את הקולמוס לחתום גזר דינו. מה עשה סונקתדרו? חטף את הקולמוס מתוך ידו של מלך, כדי להשיב חמתו. כך בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, ישב הקב״ה עליהם בדין לחייבם, שנאמר: הרף ממני ואשמידם, ולא עשה, אלא בא לחתום גזר דינן, שנאמר (שמות כה): זובח לאלהים יחרם. מה עשה משה? נטל את הלוחות מתוך ידו של הקב״ה, כדי להשיב חמתו. למה הדבר דומה? לשר, ששלח לקדש אשה עם הסרסור, הלך וקלקלה עם אחר. הסרסור שהיה נקי, מה עשה? נטל את כתובתה מה שנתן לו השר לקדשה וקרעה. אמר: מוטב שתדון כפנויה ולא כאשת איש. כך עשה משה, כיון שעשו ישראל אותו מעשה, נטל את הלוחות ושברן, כלומר, שאלו היו רואין עונשן לא חטאו. ועוד אמר משה: מוטב נידונין כשוגגין, ואל יהו מזידין. למה? שהיה כתוב בלוחות (שם כ): אנכי ה׳ אלהיך ועונשו אצלו, זובח לאלהים יחרם לפיכך, שבר את הלוחות. ויאמר להשמידם, מיד התחיל חוגר בתפלה. הוי, ויחל משה את פני ה׳ אלהיו, שעמד בקלות ראש לפני הקב״ה, לבקש צרכן של ישראל. הוי, ויחל משה:

ב דבר אחר: ויחל משה, הה״ד (משלי יז): חמת מלך מלאכי מות, מדבר במשה, כשעשו ישראל אותו מעשה עלתה חמתו של הקב״ה, ושלח מלאכי חבלה לחבל ישראל. הוי, חמת מלך מלאכי מות. ואיש חכם יכפרנה, זה משה שנקרא חכם, שנאמר (שם כא): עיר גבורים עלה חכם, שעמד ולמד סנגוריא על ישראל, וריצה אותם לאביהם שבשמים. הוי, ויחל משה. דבר אחר: ויחל משה, הה״ד (שם כט): אנשי לצון יפיחו קריה, אלו ישראל שנתנו פיחה בעולם בעגל שעשו. דאמר רבי אסי: אין דור ודור שאינו נוטל אוקיא ממעשה העגל. וחכמים ישיבו אף, זה משה שהשיב אפו של הקב״ה בסניגוריא שלמד על ישראל. הוי, ויחל משה:

ג דבר אחר: ויחל משה ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן. ר׳ יהודה אומר: חלה משה כשעשו אותו מעשה. ר׳ נחמיה אומר: מהו ויחל משה? שהכניס לאלהים כמין דורון, ואין הלשון הזה אלא לשון דורון, כמה דאת אמר (תהלים מה): ובת צור במנחה פניך יחלו וגו׳. וכן (מלאכי א): ועתה חלו נא פני אל וגו׳. ורבנן אמרין: מהו ויחל משה? עשה את המר מתוק. ויחל לשון חלוי. כיצד? אמר ר׳ ברכיה, בשם ר׳ חייא בר אדא, דיפו בשם ר׳ שמואל בר נחמן: כיון שבאו ישראל למרה, מה כתיב שם: ויבאו מרתה, התחיל משה מהרהר בלבו, ואמר: המים הללו למה נבראו, מה הניה יש לעולם בהן? מוטב היה אלו לא נבראו! ידע הקב״ה מה היה מחשב בלבו. אמר לו הקב״ה: לא תאמר כן, ולא מעשי ידי הן? ! יש דבר בעולם שלא נברא לצורך? ! אלא, אני מלמדך היאך תהא אומר, אמור כך: עֲשֵׂה את המר מתוק. ומנין שלמדו הקב״ה להיות אומר כך? ראה מה כתיב (שמות טו): ויצעק אל ה׳ ויורהו ה׳ עץ ויראהו אין כתיב כאן, אלא ויורהו, אין ויורהו אלא לשון למוד, שנאמר (משלי ד): ויורני ויאמר לי. וכתיב (שמות לה): ולהורות נתן בלבו. היה הדבר מסורת ביד משה ולא עשה. ולמה עשה? אלא כיון שבאו ישראל למדבר ובקש האלהים לכלותן, אמר לו משה: רבש״ע! בקשת לאבד את ישראל מכלה אתה אותם מן העולם? ! לא כך אמרת לי במרה, הוי מתפלל, ואמור עשה את המר מתוק? ! ואף עכשיו חלי מרירתן של ישראל ורפא אותן. הוי, ויחל משה אמר רבי אבין בשם ר׳ לוי בר פרטא: בימי משה היה לנו מי שיחלה המרירות שלנו. הוי, ויחל משה, אבל בימי דניאל, לא היה לנו מי שיחלה המרירות, שנאמר (דניאל ט): ולא חלינו את פני ה׳ אלהינו:

ד דבר אחר: ויחל משה מהו כן? אמר ר׳ ברכיה בשם ר׳ חלבו, בשם ר׳ יצחק: שהתיר נדרו של יוצרו. כיצד? אלא, בשעה שעשו ישראל העגל, עמד משה מפייס האלהים שימחול להם. אמר האלהים: משה! כבר נשבעתי (שמות כב): זובח לאלהים יחרם, ודבר שבועה שיצא מפי איני מחזירו! אמר משה: רבון העולם! ולא נתתי לי הפרה של נדרים, ואמרת (במדבר ל): איש כי ידור נדר לה׳ או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו לא יחל דברו, הוא אינו מוחל, אבל חכם מוחל את נדרו בעת שישאל עליו, וכל זקן שמורה הוראה, אם ירצה שיקבלו אחרים הוראתו, צריך הוא לקיימה תחלה, ואתה צויתני על הפרת נדרים, דין הוא שתתיר את נדרך, כאשר צויתני להתיר לאחרים! מיד נתעטף בטליתו וישב לו כזקן, והקב״ה עומד כשואל נדרו. וכן הוא אומר (דברים ט): ואשב בהר. ואפשר שהיה משה יושב והאלהים יתברך שמו עומד? ! אמר ר׳ דרוסאי: קתדרא עשה לו, כקתדרא של אסטליסטקין. הללו, בשעה שהן נכנסין לפני השלטון והן נראין עומדין, ואינן אלא יושבין. ואף כאן כך, ישיבה שהיא נראה עמידה. הוי, ואשב בהר. דבר אחר: ואשב בהר וכי יש ישיבה למעלה? אתה מוצא שכולם עומדין, שנאמר (ישעיה ו): שרפים עומדים ממעל לו. וכן (יחזקאל א): בעמדם תרפינה כנפיהם. וכן (דניאל ז): קרבית על חד מן קאמייא וכן אפילו משה, כשעלה למרום היה עומד, שנאמר (דברים י): ואנכי עמדתי בהר. וכתיב (שם

ה): ואנכי עומד בין ה׳ וביניכם, ואין יושב שם אלא הקב״ה לבדו, שנאמר (ד״ה ב יח): ראיתי את ה׳ יושב על כסאו, והוא אומר ואשב בהר. ומהו כן? אמר רבי הונא בר אחא: שישב להתיר נדרו של יוצרו. ומה אמר לו? דבר קשה. אמר רבי יוחנן: דבר קשה אמר לפניו: תהית, אתמהא? אמר לו: תוהא אנא על הרעה אשר דברתי לעשות לעמי, אותה שעה אמר משה: מותר לך, מותר לך, אין כאן נדר ואין כאן שבועה. הוי, ויחל משה, שהפר נדרו ליוצרו, כמה דאת אמר (במדבר ל): ולא יחל דברו. אר׳ שמעון בן לקיש: לפיכך נקרא שמו איש האלהים, לומר, שהתיר נדר לאלהים. וכן: ויחל משה:

ה אמר ר׳ יהושע בן לוי, בשם רשב״י: פתח של תשובה פתח לו הקב״ה, (שמות כ): אנכי ה׳ אלהיך בסיני למשה, בשעה שעשו ישראל העגל, היה משה מפייס את האלהים ולא היה שומע לו. אמר לו: אפשר שלא נעשה בהם מדת הדין, על שבטלו את הדיבור?! אמר משה: רבון העולם! כך אמרת בסיני: אנכי ה׳ אלהיך, אלהיכם לא נאמר, לא לי אמרת?! שמא להם אמרת ואני בטלתי את הדבור, אתמהא לי?! הוי, ויחל משה וגו׳. אמר ר׳ שמעיה דסכנין בשם ר׳ לוי: לפיכך, חזר וכתבה בלשון רבים (ויקרא כט): אני ה׳ אלהיכם. וכן בכל המצות אומר: אני ה׳ אלהיכם ולא אמר עוד, אני ה׳ אלהיך:

ו דבר אחר: ויחל משה מהו למה ה׳ יחרה אפך בעמך? ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, ר׳ יהודה אומר: למה הדבר דומה? למלך, שהיה לו בן בית והשליטו על כל מה שהיה לו. הלך אותו בן בית והלוה לבני אדם ע״י ערבים, הלוה לזה נ׳ זהובים, ולזה ק׳, ולזה מאתים, ברחו הלווים. אחר זמן שמע המלך ורע לו, אמר לו: השלטתיך על שלי, אלא לאבדן?! אמר לו בן בית: אני הלויתי ובאחריותי הם לשלם, אני מעמידך על הכל, הרי פלוני ערב יש בידו ק׳ זהובים, וביד פלוני נ׳. כך אמר משה להקב״ה: למה אתה כועס, לא בשביל תורתך?! באחריותי היא, שאני וחבירי נקיים אותה, אהרן ובניו יקיימוה, יהושע וכלב יקיימוה, יאיר ומכיר יקיימוה, הצדיקים יקיימוה, ואני אקיימנה. הוי, למה ה׳ יחרה אפך. ורבי נחמיה אמר: בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, עמד לו משה מפייס את האלהים. אמר: רבון העולם! עשו לך סיוע ואתה כועס עליהם?! העגל הזה שעשו, יהיה מסייעך, אתה מזריח את החמה, והוא הלבנה. אתה הכוכבים, והוא המזלות. אתה מוריד את הטל, והוא משיב רוחות. אתה מוריד גשמים, והוא מגדל צמחים. אמר הקב״ה: משה! אף אתה טועה כמותם, והלא אין בו ממש?! אמר לו: א״כ למה אתה כועס על בניך?! הוי, למה ה׳ יחרה אפך בעמך:

ז דבר אחר: למה ה׳ יחרה אפך בעמך אמר משה: לא כך אמרת לי, כי שחת עמך, עמך חטאו ולא עמי. אם עמי חטאו, לא עמך חטאו. הוי, למה ה׳ יחרה אפך בעמך. דבר אחר: למה ה׳ יחרה אפך בעמך משל למלך, שנכנס לביתו ומצא אשתו מגפפת לדלפקי וכעס. אמר לו שושבינו: אם היה מוליד, יפה היית כועס. אמר לו המלך: אין בו כח לדבר זה, אלא ללמדה, שלא תעשה כך. כך אמר האלהים: יודע אני שאין בו ממש, אלא שלא יאמרו לעשות עבודת כוכבים. אמר לו: ואם אין בו ממש, למה אתה כועס על בניך?! הוי, למה ה׳ יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים. מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים? אלא אמר משה: רבון העולם! מהיכן הוצאת אותם? ממצרים, שהיו כולם עובדי טלאים. אמר רבי הונא בשם ר׳ יוחנן: משל לחכם, שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות. המבוי עשה שלו, והאומנות עשתה שלה, והנער כבחור עשה שלו, יצא לתרבות רעה. בא אביו ותפסו עם הזונות, התחיל האב צועק, ואומר: הורגך אני! היה שם אוהבו, אמר לו: אתה איבדת את הנער, ואתה צועק כנגדו?! הנחת כל האומניות, ולא למדתו אלא בָּשֶׁם, והנחת כל המובאות ולא פתחת לו חנות, אלא בשוק של זונות. כך אמר משה: רבון העולם! הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים, שהיו עובדין טלאים, ולמדו מהם בניך, ואף הם עשו העגל. לפיכך אמר: אשר הוצאת מארץ מצרים, דע מהיכן הוצאת אותם:

ח דבר אחר: אשר הוצאת מארץ מצרים מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים? אמר רבי יהודה בר שלום, בשם ר׳ יהודה בר סימון, בשם ר׳ לוי בן פרטא: למה הדבר דומה? לאחד שבא ליקח עבד, אמר לאדוניו: העבד הזה שאתה מוכר קאקגריסין הוא, או קאלוחסין הוא? אמר לו: קאקגריסין הוא ועל זה אני מוכרו. לקחו והוליכו לביתו. פעם א׳ סרח אותו העבד התחיל אדונו מכהו, אמר לו: הורגך אני! מה אני מבקש, עבד רע?! התחיל העבד צווח: בייא מעביר עלי! אמר לו אדוניו: סרחת כל הסרחון הזה, ואתה צווח: בייא העברת לי?! אמר העבד :באמת בייא העברת עלי, אמר לו: מרי! היאך לקחת אותי בעבד טוב או בעבד רע? אמר לו: בעבד רע. אמר לו: בעבד רע אתה לקחתני, ותבקשני עבד טוב?! כך אמר משה: רבון העולם! לא כך אמרת לי (שמות ג): ועתה לכה ואשלחך אל פרעה, ואמרתי לך, באיזה זכות אתה גואלן, הם עובדים עבודת כוכבים. ואמרת לי: אתה עכשיו רואה אותם עובדים עבודת כוכבים, ואני עומד ורואה אותם, שהן יוצאין ממצרים, ואקרע להם את הים, ואביאם אל המדבר, ואתן להם את התורה, ואראה להם את כבודי פנים בפנים, והם מקבלים מלכותי, וכופרים בי בסוף ארבעים יום, ועושין את העגל, הוא שאומר (שם ג): ראה ראיתי את עני עמי, וזהו קול של עגל, קול ענות אנכי שומע. ועד שלא גאלתם אמרת לי, שהם עושים את העגל, ועכשיו שעשו אותו אתה מבקש להרגן?! לכך הזכיר יציאת מצרים בסניגוריא שלו. אמר רבי פנחס הכהן בן חמא, בשם רבי אבהו, בשם רבי יוסי בר חנינא: מהו ראה ראיתי? אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אתה רואה אותן עכשיו, ואני רואה אותם היאך מתבוננים בי, אני יוצא בקרוכין שלי שאתן להם את התורה, שנאמר (תהלים סח): רכב אלהים רבותים אלפי

שנאן, והם שומטין אחד מן טטראמולין שלי, שכתוב (יחזקאל א): ופני שור מהשמאל. לפיכך, אמר משה: למה ה׳ יחרה אפך, אתה היית יודע אותם, ועכשיו אתה כועס עליהם על שעשו העגל? !

ט דבר אחר: אשר הוצאת מארץ מצרים מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים? אמר רבי אבין, בשם ר׳ שמעון בן יהוצדק: משל למה הדבר דומה? למלך, שהיה לו שדה בור. אמר לאריס: לֵךְ פרנסה ועשה אותה כרם. הלך האריס ופרנס אותה שדה ונטעה כרם. הגדיל הכרם ועשה יין והחמיץ. כיון שראה המלך שהחמיץ היין, אמר לאריס: לך וקוץ אותה. מה אני מבקש מן הכרם, עושה חומץ? ! אמר האריס: אדוני המלך ! כמה יציאות הוצאת על הכרם, עד שלא עמד ועכשיו אתה מבקש לקצצו? ! ואם תאמר, בשביל שהחמיץ יינו, בשביל שהוא נער, לכך החמיץ ואינו עושה יין יפה. כך, כשעשו ישראל אותו מעשה, בקש הקב״ה לכלותם. אמר משה: רבון העולם ! לא ממצרים הוצאתם, ממקום עובדי עבודת כוכבים, ועכשיו נערים הם, שנאמר (הושע יא): כי נער ישראל ואוהבהו, המתן מעט להם, ולך עמהם ועושין לפניך מעשים טובים. הוי, אשר הוצאת ממצרים. למה יאמרו מצרים, והנחם על הרעה לעמך אמר ר׳ חנינא בר אבא: תהא התהות מצויה לפניך. אמר לו הקב״ה: מה אמרת, והנחם על הרעה לעמך, חייך ! כך אני עושה, שנאמר: וינחם ה׳ על הרעה:

פרשה מד

א זכור לאברהם - פתח ר׳ תנחומא בר אבא: (תהלים פ): גפן ממצרים תסיע. למה נמשלו ישראל לגפן? אלא, מה הגפן כשבעליה מבקשין שתשביח מה הם עושין, עוקרין אותה ממקומה, ושותלין אותה במקום אחר והיא משבחת. כך, כיון שבקש הקב״ה להודיע ישראל בעולם, מה עשה? עקרן ממצרים והביאן למדבר והתחילו מצליחים שם, והתחילו מקבלין התורה ואומרים (שמות כד): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע, ויצא להם שם בעולם, שנאמר (יחזקאל טז): ויצא לך שם בגוים ביפיך. דבר אחר: גפן ממצרים אתה מפרנס כל אותן הדעות האמורות בו (בראשית מ): והנה גפן לפני, גפן ממצרים תסיע, ובסוף אתה מפרנס. מה הגפן, היא חיה ונשענת על עצים מתים, כך ישראל הם חיים וקיימים ונשענין על המתים, אלו האבות. וכן אתה מוצא, כמה תפלות התפלל אליהו בהר הכרמל, שתרד האש כמה דאת אמר (מלכים א יח): ענני ה׳ ענני, ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים, ואמר: ה׳ אלהי אברהם יצחק וישראל, מיד נענה. מה כתיב? ותפול אש ה׳. וכן משה, בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, עמד ולמד עליהם זכות מ׳ יום ומ׳ לילה ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים, מיד נענה, שנאמר: זכור לאברהם ליצחק ולישראל. מה כתיב? וינחם ה׳ על הרעה. הוי, כשם שהגפן הזאת חיה ונשענת על עצים מתים, כך ישראל חיים ונשענים על האבות כשהם מתים. הוי, זכור לאברהם ליצחק ולישראל:

ב דבר אחר: זכור לאברהם, הה״ד (קהלת ד): ושבח אני את המתים שכבר מתו. כנגד מי אמר שלמה מקרא זה? ר׳ יהושע בן לוי ור׳ שמואל בר נחמן, ר׳ יהושע אומר: לא אמרו, אלא כנגד דוד אביו. כיצד? אתה מוצא, כשבנה שלמה בית המקדש, התפלל לפני האלהים שתרד האש ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המת דוד אביו, מיד נענה, שנאמר (ד״ה ב ו): זכרה לחסדי דויד עבדך. מיד, וככלות שלמה להתפלל אל ה׳. (שם ו): והאש ירדה מן השמים, כיון שראה שלמה שהזכיר אותן תפלות ולא נענה, וכיון שהזכיר דוד אביו מיד ירדה, התחיל אומר: ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה, על עצמו אמרו. ור׳ שמואל בר נחמן אמר: על משה אמרו. כיצד? כיון שראה משה עומד ומתפלל ארבעים יום וארבעים לילה על ישראל, שימחול להם הקב״ה על אותו מעשה שעשו, ומזכיר זכותו ולא היה האלהים מתרצה להם, וכיון שהזכיר את המתים, מיד נענה. מה כתיב אחריו? וינחם ה׳. הוי, ושבח אני את המתים מן החיים, זה משה:

ג דבר אחר: זכור לאברהם, הה״ד (משלי יא): יד ליד לא ינקה רע. אמר ר׳ פנחס הכהן בן חמא: אם עשית מצוה, אל תבקש מתן שכרה מיד ליד. למה? שלא תנקה, שאין אתה מתנקה מעונותיך, ורשע אתה נקרא, שלא בקשת להנחיל לבניך כלום. שאילו בקשו אברהם יצחק ויעקב מתן שכרן של מצות שעשו, היאך היה זרע צדיקים נמלט, היאך היה מזכיר זכור לאברהם ליצחק ולישראל? מיד וינחם ה׳. הוי, יד ליד לא ינקה רע:

ד דבר אחר: זכור לאברהם אמר רבי אבין בשם ר׳ אחא: משל למלך, שהפקיד לו אוהבו אצלו עשרה מרגליות. מת אוהבו והניח בת אחת, עמד המלך ונטלה לאשה, ועשאה מטרונה, ונתן לה שלשלת אחת של עשר מרגליות, ונתנה אותה בצוארה. לאחר ימים אבדה השלשלת, התחיל המלך מבקש להוציאה. אמר: מגרשה אני מביתי, אוציאה מאצלי. נכנס שושבינה אצל המלך, והיה מפייסו ולא היה המלך נשמע לו, אלא היה אומר: מגרשה אני מאצלי. אמר לו: למה אדוני המלך? אמר: שנתתי לה עשר מרגליות ואבדתן. אמר: חי מרי המלך, אעפ״כ צריך אתה להתפייס ולרצותה. לא היה המלך שומע לו, כיון שראה השושבין מה שבקש לעשות עמה ואינו מתרצה, אלא מתריס ואומר: אגרשנה אני ! אמר לו: בשביל עשר מרגליות שאבדה אתה מבקש להוציאה? ! אין אתה יודע, שאני יודע שהפקיד אביה אצלך עשר מרגליות? ! יוצאות עשר בעשר ! כך, כיון שעשו ישראל אותו מעשה, היה

האלהים כועס עליהם, התחיל אומר הקב״ה: הרף ממני ואשמידם. אמר משה: רבון העולם! על מה אתה כועס על ישראל? אמר: בשביל שבטלו עשרת הדברות. אמר לו: יש להן מהיכן ליפרע. אמר לו: מנין? אמר: הזכר שנסית אברהם בי׳ נסיונות, ויצאו עשר בעשר. הוי, זכור לאברהם ליצחק ולישראל:

ה דבר אחר: זכור לאברהם למה מזכיר כאן שלשת אבות? אמרין רבנן: אמר משה: אם שריפה הם חייבים, זכור לאברהם, שנתן נפשו לכבשן האש לישרף על שמך, ותצא שריפתו לשריפת בניו. ואם הריגה הם חייבים, זכור ליצחק אביהם, שפשט צוארו ע״ג המזבח לישחט על שמך, ותצא הריגתו להריגת בניו. ואם גלות הם חייבין, זכור ליעקב אביהן, שגלה מבית אביו לחרן, ויצאו אלו באלו. הוי, זכור לאברהם ליצחק ולישראל:

ו דבר אחר: זכור לאברהם למה הזכיר ג׳ אבות? אמר רבי לוי: אמר משה: רבון העולם! חיים הם המתים?! אמר לו: משה נעשית מין?! אמר לו משה: אם אין המתים חיים לעתיד לבא, יפה את עושה להם, כל מה שתבקש, אבל אם חיים המתים, מה יש לך לומר לאבות, לעתיד לבא כשיעמדו אבותיהם ויבקשו ממך הבטחה שהבטחתם, מה יש לך להשיבם, לא כך הבטחתם שאתה מרבה בניהם ככוכבי השמים, ועכשיו תבקש לכלותן?! הוי, זכור לאברהם:

ז דבר אחר: זכור לאברהם למה הזכיר כאן משה ג׳ אבות? אמר רבי אבין: אמר הקב״ה למשה: אני מבקש מידך, כשם שבקשתי מסדום עשרה, העמיד לי מהם עשרה צדיקים, ואיני מכלה אותם. אמר: רבון העולם! אני מעמיד לך! הרי אני, ואהרן, ואלעזר, ואיתמר, ופנחס, ויהושע, וכלב. אמר לו האלהים: הרי שבעה, והיכן השלושה? לא היה יודע מה לעשות. אמר לו משה: רבון העולם! חיים הם המתים? אמר לו: הן. אמר: אם חיים הם המתים, זכור לאברהם ליצחק ולישראל, הרי עשרה, לכך הזכיר שלושה אבות:

ח דבר אחר: זכור לאברהם מה ראה להזכיר ג׳ אבות? אמר רבי אלוני בן טברי, בשם ר׳ יצחק: כיון שעשו אותו מעשה, יצאו ה׳ מלאכי חבלה לכלותן: אף, וחמה, וקצף, והשמד, והשחת, כמו שכתוב (דברים ט): כי יגורתי מפני האף והחמה. אמר: רבון העולם! אתה עומד באחד, ואני בא׳, אתה עומד באף, שנאמר (תהלים ז): קומה ה׳ באפך. ואני בחמה, שנאמר (שם קו): להשיב חמתו מהשחית. אמר לו הקב״ה: הרי עמדתי באחד, ואתה באחד, לג׳ מה תעשה? אמר לו משה: הרי ג׳ האבות עומדין לשלשתן, לפיכך הוא מזכירן:

ט דבר אחר: זכור לאברהם אמר רבי זבידא, אמר ר׳ יהושע בן לוי: אמר משה: רבון העולם! אבות העולם היו צדיקים, או רשעים? הפרש בין אלו לאלו, אם היו רשעים, יפה אתה עושה לבניהם כך. למה? שלא היה לאבותם אצלך מעשים. ואם צדיקים הם, תן להם מעשה אבותם. הוי, זכור לאברהם. אמר רבי שמואל: אמר לו משה: רבון העולם! תן לי רשות שאדבר. אמר לו הקב״ה: אמור כל מה שתבקש. אמר: הם בטלו ראשו של דבור, (שמות כ): לא יהיה לך וגו׳ ועברו עליו, שעשו את העגל, ואתה מבקש לבטל סופו, שנאמר: ועושה חסד לאלפים לאוהבי. וכתיב (ישעיה מא): זרע אברהם אוהבי, אמרת לאברהם: אני שומר לבניך חסד עד ב׳ אלפים דור, שנאמר: ועושה חסד לאלפים, וכמה דורות מאברהם עד עכשיו? שבעה: אברהם, יצחק, ויעקב, לוי, קהת, עמרם, משה, ולשבעה אי אתה עושה חסד לב׳ אלפים דור, היאך אתה עושה חסד?! הרי הן בטלו ראשו של דבור, ואתה מבקש לבטל סופו! אמר הקב״ה למשה: ואין אתה מזרע בני בניהם?! אני הורג את אלו ואעשה אותך יותר מהן, ונמצאת שבועתי מתקיימת! אמר רבי יצחק: אמר משה: רבון העולם! איזה שטר מקוים יפה, הנחתם בשלושה או הנחתם באחד? הוי אומר אותו שנחתם בשלושה. איזה דין מקוים יפה, הנדון בג׳ או באחד? הוי אומר, זה שנדון בשלושה. איזה עדות מקוים, עדות של אחד או של ג׳? הוי אומר עדות של שלושה. כך אמר משה: רבון העולם! הדבר שנשבעת לשלושה אין אתה מקיים, אלא אתה מבקש לבטלו, של אחד היאך אתה מקיים?! כשם שכעסת על בניהן ואתה מבקש להרגם, כך על בני. ולא עוד, אלא כשם שנשבעת לאבות וקיימת עמהן ברית, שנאמר (ויקרא כו): וזכרתי את בריתי יעקוב. כך אף לשבטים, נשבעת וקיימת עמהם ברית. ומנין שהקב״ה נשבע לשבטים? שנאמר (חבקוק ג): שבועות מטות אומר סלה. ומניין שקיים הקב״ה עמהן ברית? שנאמר (ויקרא כו): וזכרתי להם ברית ראשונים, זו ברית השבטים. ולדברך, הרי אתה מעמיד משבט לוי, שאני משבטו, מה יש לך לומר לשבט ראובן, ולשבטים אחרים?! אמר רבי יצחק: אותה שעה לא היה יכול להשיבו. אמר הקב״ה: יפה אמרת! מיד, וינחם ה׳. אמר לו האלהים: אף הראשונות תהיתי עליהן:

י מהו אשר נשבעת להם בך? חזקיה ורבי ור׳ יהושע בן לוי חזקיה אמר: אמר משה: אילו בשמים ובארץ נשבעת לאבותם, יפה אתה עושה להם, שהיית אתה מכלה את בניהם. למה? כשם שהשמים והארץ בטלים, אף השבועה שלהם עוברת. רבון העולם! לא בך נשבעת לאבותם, שאין אתה מכלה את בניהם?! לא אמרת לאברהם (בראשית כב): בי נשבעתי! מהו בי נשבעתי? אמר הקב״ה לאברהם: כשם שאני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתי קיימת לעולם, ולעולמי עולמים. הוי, יפה אמר משה כשאמר: אשר נשבעת להם בך בעבור קדושת שמך עשה, ולא תחלל שמך. ור׳ יהושע בן לוי אמר: בשביל זכות האבות, ובזכות השבטים, עשה הקב״ה. ומנין אתה יודע שהזכיר משה השבטים כאן? בא ישעיה ופירשה, שנאמר (ישעיה סג): שוב למען עבדיך שבטי נחלתך. מכאן, שהשבטים נקראו עבדים, לפיכך אתה דורש (שמות לב): זכור לאברהם ליצחק ולישראל, אלו ג׳ האבות. עבדיך,

אלו השבטים. מיד נתרצה להם, שנאמ: וינחם ה' על הרעה. כיון שראה הנביא כך, התחיל אומר (מ"ב יד): ולא דבר ה' למחות את שם ישראל. אמר רבי אחא בשם רבי יונתן דבית גברין: אנו מוצאין דבר ה' למחות את ישראל בעגל, ומרגלים, והוא אומר: ולא דבר ה' למחות? ! אמר רבי לוי: כיון שאמר למשה: הרף ממני, שפתח לו פתח, שיבקש עליהן רחמים. הוי, ולא דבר ה' למחות את שם ישראל. ור' תנחומא אמר: כיון שאמר לו (שמות לב): ואעשה אותך לגוי גדול הוי, ולא דבר ה' למחות את שם ישראל. למה? שמשה, מישראל הוא:

פרשה מה

א ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי - הה"ד (ירמיה יח): רגע אדבר על גוי ועל ממלכה ונחמתי על הרעה. מהו רגע אדבר? כהרף עין, אני גוזר על האדם שימות, והוא עושה תשובה ואני מתנחם עליו, שנאמר (שם): ושב הגוי ההוא מרעתו. ומי הם? אלו אנשי נינוה. מה כתיב בהם (יונה א): קום לך אל נינוה העיר הגדולה. למה? כי עלתה רעתם לפני. ואומר (שם): ויחל יונה לבא בעיר מהלך יום אחד. מה כתיב שם (שם ג): ויאמינו אנשי נינוה באלהים וילבשו שקים האדם והבהמה. אמרו לפניו: רבון העולם! הבהמה אינה יודעת כלום, ואתה מזכה אותה, אף אנו חשוב אותנו כבהמה, שנאמר (שם): האדם והבהמה הבקר והצאן אל יטעמו מאומה. מיד, וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה. ורבנן אמרי: רגע אדבר על גוי, אלו ישראל, שנאמר (ש"ב ז): ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. ועל ממלכה, אלו ישראל, שנקראו ממלכה, שנאמר (שמות יט): ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. (ירמיה א): לנתוש ולנתוץ ולהאביד, לפי שעשו אותו מעשה וביקש להשמידם, שנאמר (דברים ט): הרף ממני ואשמידם. וכיון שעמד משה וביקש עליהם רחמים, מיד, וינחם ה'. אמר לפניו: רבש"ע! נתמלאת עליהם רחמים, הנהיגם אתה שיעלו לארץ, ולא ע"י שליח, הה"ד: ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי:

ב מה כתיב למעלה? (שמות לג): ויתנצלו בני ישראל את עדים. ר' חנין דציפורין אמר: עטרה שנתן בראשם, שנאמר (יחזקאל טז): ועטרת תפארת בראשך. ור"ש בן יוחאי אומר: זינאות שחגר להם. ור' סימי אמר: פורפראות, שנאמר (שם): ואעדך עדי. וכן הוא אומר (דברים כו): את ה' האמרת היום וה' האמירך היום. באותה שעה כעס עליהם משה, ונטל האהל והלך לו, שנאמר (שמות לג): ומשה יקח את האהל. ר' יהודה ברבי אמר: ראה כבוד שחלק הקב"ה למשה, שהניח את העליונים ובא אצל משה, והיו מלאכי השרת באין לומר הימנון לפניו, והוא נתון אצל משה, וכן השמש והירח והכוכבים באים להשתחוות לפניו וליטול רשות לצאת להאיר לעולם, שאלולי שהן נוטלין רשות ומשתחוים, לא היו יוצאין, שנאמר (נחמיה ט): וצבא השמים לך משתחוים. שאלו לחיות איפוא הוא כסא הכבוד? אמר לו: לכו אצל משה. מנין שכן הוא? שנאמר (שמות לג): והיה כל מבקש ה'. מבקש משה אין כתיב כאן, אלא מבקש ה'. מה כתיב שם? ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. אמר לו הקב"ה: לא כך התניתי עמך, כשיהיו פניך כעוסות, יהיו פני מרצין את פניך, וכשיהיו פני כעוסות, יהיו פניך מרצין את פני, חזור בך והכנס למחנה, שנאמר: ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. דבר אחר: ראה אתה אומר אלי, הה"ד (תהלים עז): חשבתי ימים מקדם שנות עולמים. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע! יושבת אני ומחשבת, לכמה שנים גאלתנו ממצרים! וחוזרת ואומרת: לכמה שנים גאלתנו מבבל! ומחשבת אני ואומרת: כמה שנים יש לי מיון! לכך נאמר: חשבתי ימים מקדם. ואומר (שם): חלותי היא . אמר ר' שמעון בן לקיש: אם חלאים הם יכולין להתרפאות ואם אינן חלאים איני יודעת מה לעשות, לכך נאמר: חלותי היא. אמר רבי אלכסנדרי: כל הדברים הללו באו עלינו, ע"י שלא חלינו מלפני הקב"ה, ואין לשון חלותי אלא תפלה, כמה דאת אמר (מלאכי א): חלו נא פני אל ויחננו (תהלים עז): השכח חנות אל שכחת אותן הדברים שאמרת: וחנותי את אשר אחון? ! (שם): האפס לנצח חסדו, לשון יוני. אפס, הניח, לכך נאמר: האפס לנצח חסדו. הלעולמים יזנח ה', ולא יוסיף לרצות, עוד בראשונה, כשהיה משה כועס על ישראל, היה הקב"ה מרצה אותו, כשהיה הקב"ה כועס על ישרא,ל היה משה מרצהו, שנאמר: ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. אמר הקב"ה: תרתין אפין מזגין רותחים? ! לא כן אמרתי: כשאהיה בכעס, אתה מרצה אותי, וכשתהיה בכעס, אהיה מרצך? ! אמר לפניו: רבון העולם! לא אתה הוא שכעסת עליהם תחלה? ! אמר לו: לך והתרצה לה, שוב אל המחנה. אמר רבי אחא: אותה שעה, מצא משה ידו לדבר לפני הקב"ה. אמר לו: ראה שאין אתה יכול להזיז אהבתך מהן, אפילו שעה אחת, שנאמר: ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי:

ג אתה מוצא: וידבר ה' אל משה, ויאמר ה' אל משה. וכן אתה מוצא: ויאמר משה אל ה', וידבר משה אל ה'. משל למערה, שהיא נתונה לשפת הים, עלה הים ומלאה, לא היה הים זז משם, אלא מכאן ואילך, הים נותן למערה, והמערה לים. כך וידבר ה' אל משה, ויאמר משה אל ה'. מה כתיב למעלה? הורד עדיך. רשב"י אומר: כלי הזין, שנתן להם הקב"ה ושם המפורש חקוק עליו, ומשה יקח את האהל, כיון שראה משה המתנה טובה שהיתה בידם ואבדוה, אף הוא כעס עליהם, שנאמר: ומשה יקח את האהל. כמה היה רחוק? אמר רבי יצחק: מיל. נאמר כאן הרחק, ונאמר להלן (יהושע ו): אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה. ולמה כעס עליהם? ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש ר' יוחנן אמר: כך דרש משה: מנודה לרב, מנודה לתלמיד.

לפיכך, ומשה יקח את האהל. ר׳ שמעון בן לקיש אמר: משל למלך, שהיה לו לגיון אחד ומרד עליו. מה עשה שר צבא שלו? נטל סגנוס של מלך וברח. כך משה, בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, נטל את האהל ויצא, לכך נאמר: ומשה יקח את האהל:

ד כצאת משה אל האהל יקומו כל העם - עומדין מכאן ומכאן ומכבדין אותו, שנאמר (שמות לג): ונצבו איש פתח אהלו והביטו אחרי משה. מה היו אומרים? אמר רבי יצחק: אשרי יולדתו. מה רואה בו? והיה כבוא משה האהלה, כיון שהיו ישראל רואין עמוד הענן, היו יודעין שהשכינה נגלית על משה, וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהלו. אמר לו הקב״ה: שוב אל המחנה! אמר לו: איני חוזר. אמר לו: אם אין אתה חוזר, הרי יהושע, הוי יודע שהוא באהל. משל למטרונה, שכעסה על בת המלך, ויצאה חוץ לפלטרין, והיתה יתומה אחת, מתגדלת עמה בפלטין של מלך. אמר לה: חזרי למקומך ולא בקשה. אמר לה: אם אין את חוזרת, הוי יודעת, שאותה היתומה נתונה בפלטין. כך אמר הקב״ה למשה: שוב אל המחנה, אם לאו יהושע בתוך האהל. מי גרם למשה ששב אל המחנה? משרתו, יהושע בן נון. אמר משה: רבון העולם! לכבודך כעסתי עליהן. ראה אתה אומר אלי, ראה, שאין אתה יכול להניחם, ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. אמר לו הקב״ה: כבר אמרתי לך: ושלחתי לפניך מלאך. אמר לפניו: רבש״ע! למלאך אתה מוסרני? ! אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה:

ה ויאמר הראני נא את כבודך - רבי תנחומא בר אבא פתח: (משלי כה): כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך. הלל אומר: השפלתי זו הגבהתי, והגבהתי היא השפלתי, מוטב לאדם שיאמרו לו: עלה למעלן, ולא יאמרו לו: רד למטן. אמר דוד (תהלים קיג): המגביהי לשבת, כשאני מגביה את עצמי, הם משפילים ישיבתי. הוי, המגביהי לשבת. וכשאני משפיל את עצמי, הם מגביהין אותי, שנאמר (שם): המשפילי לראות. מי גרם לי לראות כל הארצות? שכתוב (ד״ה א יא): ויצא שם דויד בכל הארצות, על שהשפלתי את עצמי. דבר אחר: כי טוב אמר לך עלה הנה, זה משה, כשנגלה עליו הקב״ה בסנה, כמה דתימא (שמות ג): וירא מלאך ה׳ וגו׳. אמר רבי יהודה בר נחמיה: טירון היה משה לנבואה. אמר הקב״ה: אם נגלה אני עליו בקול גבוה, אני מבעתו. ואם בקול נמוך, בוסר הוא על הנבואה. מה עשה הקב״ה? נגלה עליו בקולו של אביו. אמר: בא אבי ממצרים! אמר לו: איני אביך, אלא אלהי אביך. ויסתר משה פניו. ר׳ יהושע בן קרחה אמר: לא עשה משה יפה, שהסתיר פניו, שאלולי שהסתיר פניו, היה מגלה לו הקב״ה מה למעלן ומה למט,ן ומה שהיה ומה עתיד להיות, ובאחרונה בקש לראות, שנאמר: הראני נא את כבודך. אמר הקב״ה: כשבקשתי, לא בקשת, עכשיו שבקשת, איני מבקש. אמר רבי יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי: אעפ״כ הראה לו שלש בשכר שלש. זכה לשלש. בשכר ויסתר, וידבר ה׳ אל משה בשכר, כי ירא וייראו מגשת אליו. בשכר מהביט, ותמונת ה׳ יביט. ר׳ הושעיא רבה אמר: כבוד גדול עשה משה שהסתיר פניו, אבל נדב ואביהוא פרעו ראשיהן וזנו עיניהן מן השכינה, שנאמר (שם כד): ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו. דבר אחר: ויאמר הראני נא את כבודך נתאוה לעמוד על מתן שכרן של צדיקים, ושלותן של רשעים. ומנין שמתן שכרן של צדיקים נקרא כבוד? שנאמר (משלי ג): כבוד חכמים ינחלו. וכן הוא אומר (ישעיה כד): ונגד זקניו כבוד. ומנין ששלותן של רשעים נקרא כבוד? שנאמר (תהלים עג): ואחר כבוד תקחני. מה הקב״ה משיבו? ויאמר לא תוכל לראות את פני, אין לשון פני האמור כאן, אלא שלותן של רשעים, כדכתיב: ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו:

ו ויאמר ה׳ הנה מקום אתי ונצבת על הצור - אמר רבי יוסי בר ר׳ חנינא: הנה אנכי במקום הזה אין כתיב כאן, אלא הנה מקום אתי. אתרי טפלה לי, ואין אני טפל לאתרי. והסירותי את כפי אמר לו הקב״ה: אני מראה לך מתן שכרן של צדיקים, שאני עתיד ליתן להם באחרית הימים. אמר רבי אסי: הסעודה של גן עדן ראו נביאים, ומתן שכרן לא ראו, שנאמר (ישעיה סד): עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. וכן דוד אמר (תהלים לא): מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. מה כתיב למעלה? ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך, מדת הטוב ומדת הפורענות. וחנותי את אשר אחון באותה שעה, הראה לו הקב״ה את כל האוצרות של מתן שכר, שהן מתוקנין לצדיקים. והוא אומר האוצר הזה של מי הוא? והוא אומר: של עושי מצות. והאוצר הזה של מי הוא? של מגדלי יתומים. וכל אוצר ואוצר, ואח״כ ראה אוצר גדול, אמר: האוצר הזה של מי הוא? אמר לו: מי שיש לו, אני נותן לו משכרו, ומי שאין לו, אני עושה לו חנם ונותן לו מזה, שנאמר: וחנותי את אשר אחון. וחנותי את אשר אחון למי שאני מבקש לחון. וכן: ורחמתי את אשר ארחם:

פרשה מו

א ויאמר ה׳ אל משה פסל לך - הה״ד (איוב יא): ויגד לך תעלומות חכמה. אתה מוצא, בשעה שאמר לו הקב״ה: לך רד כי שחת עמך, היה תופס בלוחות, ולא היה מאמין שחטאו ישראל. אמר: אם איני רואה איני מאמין, שנאמר (שמות לב): ויהי כאשר קרב משה אל המחנה, שלא שברן עד שראה בעיניו. אי להם לבני אדם, שהם מעידים מה שאינם רואים, אפשר שלא היה משה מאמין בהקב״ה, שאמר לו: כי שחת עמך? ! אלא הודיע משה דרך ארץ לישראל, אפילו שיהא אדם שומע דבר מן יחידי נאמן, אסור לקבל עדותו לעשות דבר על פיו, אם אינו רואה. דבר אחר: שפרחו הכתובים מן

הלוחות, לכך שברן, שנאמר (דברים ט): וארא והנה חטאתם לה' אלהיכם. ראה משה שחטאו, ושבר את הלוחות. משל לשר, שנטל אשה וכתב לה כתובה, ונתנה ביד השושבין. לאחר ימים יצא עליה שם רע. מה עשה השושבין? קרע את הכתובה. אמר: מוטב שתהא נדונית כפנויה, ולא כאשת איש. כך עשה משה, אמר: אם אין אני משבר את הלוחות, אין לישראל עמידה, שנאמר (שמות כב): זובח לאלהים יחרם. מה עשה? שברם. אמר לו להקב"ה: לא היו יודעין מה היו כתוב בהם. דבר אחר: וארא והנה חטאתם לה' אלהיכם ראה שאין לישראל עמידה, וחבר נפשו עמהם, ושבר את הלוחות. ואמר להקב"ה: הם חטאו ואני חטאתי ששברתי הלוחות, אם מוחל אתה להם, אף לי מחול, שנאמר (שם לה): ועתה אם תשא חטאתם, כן לחטאתי מחול, ואם אין אתה מוחל להם, אל תמחול לי, אלא מחני נא מספרך אשר כתבת. אמר רבי אחא: לא זז משם, עד שפנה חטייה שלהם, שנאמר: ויפן וירד משה, כיון שפנה חטייה שלהם. אמר משה: הרי היה לישראל מי שיבקש עליהם, אני מי יבקש עלי? התחיל מצטער על שבור הלוחות. ואמר לו הקב"ה: אל תצטער בלוחות הראשונות, שלא היו אלא עשרת הדברות לבד, ובלוחות השניים אני נותן לך, שיהא בהם הלכות מדרש ואגדות, הה"ד (איוב יא): ויגד לך תעלומות חכמה כי כפלים לתושיה. ולא עוד, אלא שאתה מבושר שמחלתי לך על חטייה שלך, שנאמר (שם): ודע כי ישה לך אלוה מעונך:

ב דבר אחר: פסל לך, הה"ד (קהלת ג): לכל זמן ועת לכל חפץ עת ללדת ועת למות, מכאן אמרו רבותינו ז"ל: ישבה אשה על המשבר תשעה ותשעים חלקים למות, ואחד לחיים, שנאמר: עת ללדת, שהוא עת למות וכולהו, עד שאתה מגיע עת להשליך אבנים. (איכה ד): תשתפכנה אבני קדש. ועת כנוס אבנים, (תהלים קמז): בונה ירושלים ה'. (זכריה ט): כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו. דבר אחר: עת להשליך אבנים, ויחר אף משה. וישלך מידיו, ועת כנוס אבנים. פסל לך הפסולת שלך. משם העשיר משה. אמר הקב"ה: דין הוא שיטול אותן פסולת משה. למה? אלא, ישראל שלא נתעסקו במצות, נתתי להן כל טוב ארץ מצרים, שנאמר (שמות יב): וה' נתן את חן העם והעשירו, ומשה שעסק בעצמותיו של יוסף, יהא עני?! אתן לו את הפסולת שיעשיר:

ג זה אחד משלושה דברים שעשה משה מדעתו, והסכימה דעתו לדעת הקב"ה. פרש מן האשה ר' שמעון בן יוחאי אומר: דרש ואמר: מה אם הר סיני שקדושתו לשעה, נאמר בו (שם יט): אל תגשו אל אשה, אני, שבכל שעה הוא מדבר עמי, אינו דין שאהיה פרוש מהאשה?! ר' עקיבא אומר: מפי הקב"ה נאמר לו, (במדבר יב): פה אל פה אדבר בו . ר' יהודה אמר: מפי הקב"ה נאמר לו: אל תגשו אל אשה, אף משה בכלל עמהם. הרי נאסרו כולם, וכשהוא אומר: שובו לכם לאהליכם, הרי התירן. אמר לו משה: אף אני עמהם? אמר לו: לאו! אלא (דברים ה): ואתה פה עמוד עמדי. ועוד דרש ואמר: מה אם הר סיני, שהיה לשעה לא היה מדבר עמי עד שקראני, שנאמר (שמות יט): ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר, אהל מועד עאכ"ו! ידע הקב"ה וקרא לו, שנאמר: ויקרא אל משה. ועוד דרש ואמר: ומה הפסח, שהוא קדשים קלים, נאמר (שם יב): כל בן נכר לא יאכל בו לוחות מעשה אלהים, יהיו עובדי כוכבים משתמשים בהם?! לכך שברם! ראה שבחו של משה, אהרן ושבעים זקנים, אחוזים בידיו של משה, ולא יכלו לו, ולא אלו בלבד, אלא אף רצונו של הקב"ה היה שלא ישברם, שנאמר (דברים לד): לכל האותות והמופתים. אמר לו הקב"ה: יהא שלום באותו היד, שנאמר (שם): ולכל היד החזקה:

ד דבר אחר: פסל לך, הה"ד (ישעיה סד): ועתה ה' אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרנו. אמר הקב"ה לישראל: עכשיו אני אביכם?! כשראיתם עצמכם בצרה קראתם אותי אבינו! אמרו לו: הן, שנאמר (תהלים עז): ביום צרתי ה' דרשתי. משל לבן ארכיאטוס, שפגע בסמדרקוס והתחיל לשאול בשלומו. אמר לו: קירי, מרי, אבי. שמע אביו וכעס עליו, אמר: לא יראה פני. הואיל וקראו לסמדרקוס אבי. אחר ימים חלה הבן, אמר: בבקשה, קראו לאבי שיראני. באו ואמרו לאביו, מיד נכמרו רחמיו עליו, ועלה אצלו. ואמר לו: עתה, בבקשה ממך אבי, הסתכל בי! אמר לו: עתה אני אביך?! אתמול היית קורא לסמדרקוס אבי, עכשיו שנכנסת לצרה, אתה קוראני אבי?! כך אמר הקב"ה לישראל: עתה אתם קוראים אותי אבי?! אתמול הייתם עובדים עבודת כוכבים, וקוראים אותה אבי, שנאמר (ירמיה ב): אומרים לעץ אבי אתה, ובעת רעתם יאמרו וגו'. לכך נאמר: ועתה ה' אבינו אתה. דבר אחר: ועתה ה' אבינו אתה וגו', הה"ד (מלאכי א): בן יכבד אב, זה עשו, שכבד אביו הרבה, שהיה יוצא לשדות וצד ציד, ומביא, ומבשל, ומכניס, ומאכיל לאביו בכל יום. ועבד אדוניו, זה נבוזראדן, שנקרא עבד, שנאמר (מ"ב כה): בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל, שבשעה שבא לירושלים, הביא עמו איקונין של נבוכדנצר, והיה עומד לפניו באימה וביראה, כעבד, ואתם לא כבדתם אותי כאב, ולא כאדון יראתם מפני, הוי (מלאכי א): ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי, אלא בשעה שאתם רואים עצמכם בצרה, אתם קוראים לי אביכם?! לכך נאמר: ועתה ה' אבינו אתה. מהו אנחנו החומר ואתה יוצרנו? אמרו ישראל: רבון העולם! אתה הכתבת לנו (ירמיה יח): הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל, לכך אע"פ שאנו חוטאים ומכעיסים לפניך, אל תסתלק מעלינו. למה? שאנחנו החומר ואתה יוצרנו. בא וראה! היוצר הזה, אם יעשה חבית ויניח בה צרור, כיון שיוצאה מן הכבשן, אם יתן אדם בה משקה, מנטפת היא ממקום הצרור, ומאבדת את המשקה שבתוכה. מי גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה? היוצר,

שהניח בו את הצרור. כך אמרו ישראל לפני הקב״ה: רבון העולם! בראת בנו יצר הרע מנעורינו, שנאמר (בראשית ח): כי יצר לב האדם רע מנעוריו, והוא גורם לחטוא לפניך, ואין אתה מסלק ממנו את החטייא?! אלא בבקשה ממך, העבירהו ממנו, כדי שנהא עושים רצונך. אמר להם: כך אני עושה לעתיד לבא, שנאמר (מיכה ד): ביום ההוא נאם ה׳ אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי. מהו אשר הרעותי? זה יצר הרע, שנאמר: כי יצר לב האדם רע מנעוריו. דבר אחר: (ישעיה סד): ועתה ה׳ אבינו אתה, הה״ד (שם כו): ה׳ בצר פקדוך, אלא כיון שהם נכנסים לצרה, הן מבקשים אותך, שנאמר: ה׳ בצר פקדוך. משל לסנקליטוס, שהיו לו בנים. נדבקו לבני אדם רעים. ויצאו לתרבות רעה. הפשיטן והשליכן, כיון שראו עצמם בצרה, בקשו מבני אדם גדולים, שיבקשו עליהם רחמים. אמר להם אביהם: על מה אתם מבקשים? אמרו לו: על בניך שתתרצה להם. אמר: אינם בני ואיני מכירם, זנתה אמם וילדה אותם. אמרו לו: אין אתה יכול לכחש אותם. למה? שהכל יודעים, שהם בניך שהם דומים לך. כך: סנקליטוס, זה הקב״ה. בניו, אלו ישראל, שנאמר (דברים יד): בנים אתם לה׳ אלהיכם. נתערבו בעובדי כוכבים ויצאו לתרבות רעה, שנאמר (תהלים קו): ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם. מה עשה להם? הפשיטן והשליכן, שנאמר (יחזקאל כג): והפשיטוך את בגדיך. וכתיב (ירמיה טו): שלח מעל פני ויצאו. כיון שראו עצמן בצרה, התחילו מבקשים מהנביאים, שיבקשו עליהם רחמים מן הקב״ה. התחילו מבקשים עליהם רחמים, שנאמר (יואל ב): חוסה ה׳ על עמך. אמר הקב״ה: על מי אתם מבקשים? אמרו לו: על בניך! אמר להם: אינן בני! אם עושין רצוני הם בני, ואם לאו אינן בני, שנאמר (הושע ב): זנתה אמם הובישה הורתם. למה? כי אמרה אלכה אחרי מאהבי, זו עבודה זרה, לפיכך אמר הקב״ה (שם): ועתה אגלה את נבלותה לעיני מאהביה, זו עבודה זרה, שהיא אומרת עליה: נותני לחמי ומימי, והיא יש לה עינים ואינה רואה, אזנים ואינה שומעת, ולא זנה את עצמה. היאך זנה לאחרים?! והפשיטה הקב״ה, שנאמר (שם): פן אפשיטנה ערומה. אמרו הנביאים להקב״ה: הרי אתה אומר, שאינן בניך ובפניהם הם ניכרים, שנאמר (ישעיה סא): כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳. מה דרכו של אב, שמרחם על בניו אע״פ שסרחו, כך אתה צריך לרחם עליהם. הוי, ועתה ה׳ אבינו אתה. וכן אתה מוצא כשעשו העגל, כעס עליהם הקב״ה בא משה לרצותו, וקרא אותם אינן עמי, שנאמר כי שחת עמך. והפשיטן הקב״ה, שנאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב. אמר משה, עמך הם, ואי אתה יכול לכפור בהם, שנאמר למה ה׳ יחרה אפך בעמך, התרצה להם שהם בניך. מיד נתרצה להם, שנאמר וינחם ה׳, והראה למשה שנתרצה להם שהחזיר להם הדברות שנאמר פסל לך:

ה דבר אחר: ועתה ה׳ אבינו אתה אמר להם הקב״ה: מה ראיתם עכשיו לדרשני? למעלן כתיב (שם סד): ואין קורא בשמך מתעורר להחזיק בך כי הסתרת פניך ממנו ותמוגנו ביד עונינו, כיון שראיתם עצמכם בצרה, אתם באים ואומרים אבינו אתה?! אלא, אע״פ שהכל מעשי ידי הן, איני מבקש להראות אב ויוצר, אלא למי שהוא עושה רצוני, שנאמר (שם מג): כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו. דבר אחר: ועתה ה׳ אבינו אתה אמר להם הקב״ה: הנחתם אבותיכם אברהם יצחק ויעקב, ולי אתם קוראים אב?! אמרו לו: לך אנו מכירים כאב. משל ליתומה, שהיתה מתגדלת אצל אפוטרופוס, והיה אדם טוב ונאמן. גדלה ושמרה כראוי, בקש להשיאה, עלה הלבלר לכתוב הכתובה. אמר לה: מה שמך? אמרה: פלנית. אמר לה: ומה שם אביך? התחילה שותקת. אמר לה אפוטרופוס שלה: למה את שותקת? אמרה לו: מפני שאיני יודעת לי אב, אלא אותך, שהמגדל נקרא אב ולא המוליד. כך היתומים, אלו ישראל, שנאמר (איכה ד): יתומים היינו ואין אב. אפוטרופוס שלהם הטוב הנאמן, זה הקב״ה. התחילו ישראל קורין אותו אבינו, שנאמר (ישעיה סד): ועתה ה׳ אבינו אתה. אמר הקב״ה: הנחתם את אבותיכם ולי אתם קוראים אבינו?! שנאמר (שם נא): הביטו אל אברהם אביכם. אמרו לו: רבון העולם! המגדל אב ולא המוליד, שנאמר (שם סג): כי אתה אבינו, כי אברהם לא ידענו:

פרשה מז

א כתב לך את הדברים האלה, הה״ד (הושע ח): אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו, בשעה שנגלה הקב״ה בסיני ליתן תורה לישראל, אמרה למשה על הסדר: מקרא, ומשנה, תלמוד, ואגדה, שנאמר (שמות כ): וידבר אלהים את כל הדברים האלה, אפילו מה שהתלמיד שואל לרב, אמר הקב״ה למשה באותה שעה, מאחר שלמדה מפי הקב״ה, אמר לו: למדה לישראל! אמר לפניו: רבש״ע! אכתוב אותה להם. אמר לו: איני מבקש ליתנה להם בכתב, מפני שגלוי לפני, שעובדי כוכבים עתידים לשלוט בהם, וליטול אותה מהם, ויהיו בזוים בעובדי כוכבים, אלא המקרא אני נותן להם במכתב, והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם על פה, שאם יבואו עובדי כוכבים וישתעבדו בהם, יהיו מובדלים מהם. אמר לנביא: אם אכתוב לו רובי תורתי, כמו זר נחשבו. ומה אני עושה להם? נותן את המקרא בכתב, והמשנה והתלמוד והאגדה בעל פה. כתב, זה המקרא. כי על פי הדברים האלה, זו המשנה והתלמוד, שהם מבדילים בין ישראל לבין העובדי כוכבים:

ב דבר אחר: כתב לך אמר הקב״ה למשה: הלוחות הראשונות אני כתבתי אותם, כדכתיב שם לא): כתובים באצבע אלהים, אבל השניים כתוב אתה, ולואי אתן בו ידי. משל למלך, שנשא את האשה וכתב לה גמיסקוס משלו, לאחר ימים קלקלה וטרדה מביתו, בא שושבינה וריצה אותה למלך. אמר

המלך לשושבין: הרי נתרציתי לה, אלא עשה לה גמיסקוס, ולואי אתן בו ידי, הה״ד (דברים י): ואכתוב על הלוחות:

ג דבר אחר: כתב לך בזכותך אני נותן להם את התורה. אמר ר׳ שמעון בן חלפתא: הוא שמשה אומר להן לישראל (שם): ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון ויתנם ה׳ אלי, לי נתנם ואני נהגתי עמכם עין טובה, ונתתי אותה לכם, לכך נאמר: כתוב לך, בזכותך: את הדברים האלה כל מקום שכתוב: דבר, דברים, הדברים, אלות ותוכחות הם. ר׳ יוחנן ור׳ יהודה ב״ר שמעון, ר׳ יוחנן אמר: כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כרתי אתך ברית ואם המרת אותה ועשית אותה מה שבעל פה בכתב, ומה שבכתב בעל פה, אינך מקבל שכר. למה? שכך נתתיה, תורה בכתב ותורה בעל פה. ור׳ יהודה ב״ר שמעון אומר: כתב לך וגו׳, כי על פי וגו׳, תורה בכתב ותורה, בעל פה כרתי אתך ברית על מנת שתהא קורא בהם כך, אבל אם המרת אותם, הוי יודע שאתה מבטל הברית, לכך נאמר: כתב לך את הדברים האלה. וכן משה אומר לישראל (שם ד): רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים. מהו את הדברים? אלו דברים שאתה רואה אותן, שהם כתובים בכתב. ופן יסורו מלבבך אלו הדברים שנתתי לך על פה, לכך נאמר: כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה, שאלולי תורתי שקבלתם, לא הייתי מכיר אתכם, ולא הייתי מביט בכם משאר עובדי כוכבים, לפיכך כרתי אתך ברית ואת ישראל. ר׳ יהודה ב״ר סימון אמר, בשם רבי יהושע בן לוי: אמר להם הקב״ה: לשעבר הייתם נקראין כשאר אומות, כמו סבתא, ורעמא, וסבתכא, ומשקבלתם תורתי, כרתי ברית עמכם ועליתי אתכם ולא ישראל בלבד, אלא אף אתה מלכם, לא גדלתיך בעולם אלא בזכות התורה. ומה גדלו הקב״ה? אמר רבי ירמיה, בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק: כל הכבוד שראה משה בעולם הזה, אינו אלא מן הפירות, אבל הקרן קיימת לו לעולם הבא:

ד דבר אחר: כי על פי הדברים האלה שתהא יגע בהם בפיך. וכן הוא אומר (שם ל): בפיך ובלבבך לעשותו. ומהו כרתי אתך ברית ואת ישראל, שאלולי שקבלתם תורתי הייתי מחזיר העולם לתוהו ובוהו, שנאמר (ירמיה לג): אם לא בריתי יומם ולילה וגו׳. למה? שבתורה בראתי שמים וארץ, שנאמר (משלי ג): ה׳ בחכמה יסד ארץ (שם): בדעתו תהומות נבקעו, אם בטלת הברית, את גורם לי להחזיר את העליונים והתחתונים לתוהו ובוהו. לפיכך, כי על פי הדברים האלה:

ה ויהי שם עם ה׳ - וכי אפשר לו לאדם להיות מ׳ יום בלא מאכל ובלא משתה? ! ר׳ תנחומא בשם ר״א ב״ר אבין, בשם ר׳ מאיר אומר: המשל אומר: אזלת לקרתא הלך בנימוסיה ! למעלה, שאין אכילה ושתיה, עלה משה ונדמה להם. למטה, שיש אכילה ושתיה, ירדו מלאכי השרת ואכלו ושתו, שנאמר (בראשית יח): והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו. אמר רבי יוחנן: נראין כאוכלין, ראשון ראשון מסתלק דבר אחר: ויהי שם עם ה׳ מעשה ברבי יוחנן שהיה עולה מטבריא לציפורי. היה רבי חייא תלמידו אצלו והיה רבי יוחנן רואה כרם. אמר לרבי חייא: אין אתה רואה כרם זה שהיה שלי, ומכרתי אותו בכך וכך. אותה שעה בכה רבי חייא בר אבא ואמר לו: לא הנחת לעת זקנותך כלום? ! אמר לו: וכי קלה היא בעיניך, שמכרתי דבר שנברא בששה ימים, וקניתי דבר שניתן לארבעים יום, עולם כולו ומלואו נברא בו׳ ימים, אבל התורה ניתנה לארבעים יום. לחם לא אכל, אבל מלחמה של תורה אכל. ומים לא שתה, אבל מימיה של תורה שתה, והיה למד תורה ביום ופושט אותה בינו לבין עצמו בלילה. ולמה היה עושה כך? אלא ללמד את ישראל, שיהו יגעים בתורה ביום ובלילה. ר׳ שמעון בן לקיש היה אומר לתלמידיו: בואו ולמדו תורה דשחרין, ודקרין בלילה. ורבי יוחנן היה אומר לתלמידיו: בואו ולמדו תורה דאימטין, אלא אעפ״כ מודה היה ר׳ יוחנן שאין רנה של תורה אלא בלילה, שנאמר (איכה ב): קומי רוני בלילה. וכן הוא אומר (משלי לא): ותקם בעוד לילה. רבנין אמרי: ביום ובלילה, שנאמר: ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה, לכך התקינו חכמים שיהיו המשנין יושבין בבקר ובערב, לקיים מה שנאמר (יהושע א): לא ימוש ספר התורה הזה וגו׳. דבר אחר: ויהי שם עם ה׳ לחם לא אכל ומים לא שתה בעולם הזה, אבל לעולם הבא, הוא אוכל מלחמה של תורה, והוא שותה מימיה. לפיכך, לחם לא אכל, אלא מאין היה אוכל? מזיו השכינה היה ניזון. ואל תתמה, החיות שנושאות את הכסא, מזיו השכינה הן ניזונות:

ו ויכתב על הלוחות - מלמד שהראשונים והאחרונים היו שוים. עשרת הדברות כיצד? היו עשויין ה׳ על לוח זה וה׳ על לוח זה כדברי ר׳ יהודה. ור׳ נחמיה אומר: י׳ על לוח זה וי׳ על לוח זה, שנאמר (שמות לד): ויהי ברדת משה מהר סיני והכתובים הם טוענים אותן, והיו נראין כאלו הם ביד משה, שנאמר: ושני לוחות העדות ביד משה. ומשה לא ידע כי קרן עור פניו ומהיכן נטל משה קרני ההוד? רבנן אמרי: מן המערה, שנאמר: והיה בעבור כבודי. ר׳ ברכיה הכהן, בשם רבי שמואל אמר: הלוחות היו ארכן ו׳ טפחים, ורחבן ו׳, והיה משה אוחז בטפחיים, והשכינה בטפחיים, וטפחיים באמצע, ומשם נטל משה קרני ההוד. ר׳ יהודה בר נחמן, בשם ר׳ שמעון בן לקיש אומר: עד שהיה כותב בקולמוס נשתייר קימעא והעבירו על ראשו וממנו נעשו לו קרני ההוד שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו:

ז דבר אחר: ויאמר ה׳ אל משה כתב לך את הדברים האלה, הה״ד (תהלים קיט): טוב לי כי עניתי למען אלמד חקיך, לטובתו של משה נתענה ק״כ יום, שקבל את התורה. ומאין היה משה אוכל? מזיו השכינה, שנאמר (נחמיה ט): ואתה מחיה את כולם. דבר אחר: מאין היה אוכל? מן התורה, שנאמר (יחזקאל ג): בן אדם את אשר אתה תמצא אכול ואוכלה. למה? שהתורה מתוקה, שנאמר (תהלים יט): ומתוקים מדבש ונופת צופים. דבר אחר: מלחמה של תורה, כדכתיב (משלי ט): לכו לחמו בלחמי. מנין שלא ישן ולא נתנמנם? משל למלך שהיה אוהב לתיסומן. אמר לו: מדוד לך דינרי זהב, משמחתו לא בקש לא לאכול ולא לשתות, ביקש לישן. אמר: אם איש, אני מפסיד אלו. כך משה מודד התורה, שכח ולא אכל ולא שתה, ביקש לישן. אמר: אם אישן אני מפסיד, שלא אמר לי אלא מ׳ יום בלבד. אמר הקב״ה: נצטערת, חייך! אין אתה מפסיד. בלוחות הראשונות לא היו, אלא י׳ הדברות בלבד עכשיו שנצטערת, אני נותן לך הלכות, מדרשות ואגדות, שנאמר: כתב לך את הדברים האלה. למה אמר הקב״ה כתב לך, והכתיב (שמות לב): והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות וכתיב (שם לד): ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון?! אלא, כך אמר לו הקב״ה: כתוב לך, תורה נביאים וכתובים, שיהיו בכתב, אבל הלכות ומדרש ואגדות והתלמוד יהיו על פה, כיון שידע משה התחיל אומר (תהלים קיט): טוב לי כי עניתי, טוב לי תורת פיך:

ח דבר אחר: מנין היה משה יודע כמה ימים עשה? כתיב: ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וארבעים לילה. ומנין שאין למעלה לילה? שנאמר (שם קלט): גם חושך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה. ומנין היה יודע? שנאמר (דברים ז): ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים. וכתיב: ואשב בהר. אמור מעתה, בשעה שמדבר עמו, היה עומד ובשעה שמסתלק ממנו היה יושב ושונה. מה שלמד נמצאת מקיים, ואנכי עמדתי בהר. ואשב בהר, בשעה שהיה מדבר עמו, היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיה אומר לו: למוד תורתך, היה יודע שהוא לילה. וכן דוד אומר (תהלים יט): יום ליום יביע אומר:

ט דבר אחר: כתב לך - כל הצדיקים באו באומניות על הקב״ה. באברהם כתיב (שיר ז): מה יפו פעמיך בנעלים מעשה ידי אמן, בא באומניות, ויגש אברהם. וכן דוד אומר (תהלים לב): חטאתי אודיעך, בתחלה עשה אותו חטא אחד, ועון אחד, ולבסוף אמר: ואתה נשאת עון חטאתי סלה. וכן משה קטרג על ישראל, שנאמר: אנא חטא העם הזה חטאה גדולה, כשראו מלאכי חבלה שהוא מקטרג אותן, אמרו: לא יהיה לנו עסק לקטרג כל ימים שזה מקטרג, יפלו ביד זה, שלא יעמדו אבותיהם עלינו, למה קטרגתם את בנינו?! נסתלקו מלאכי חבלה, כשראה משה שנסתלקו, אמר להקב״ה: ועתה אם תשא חטאתם. אמר לפני הקב״ה: כל התורה שנתת לי היא. וידבר ה׳ אל משה דבר אל בני ישראל צו את בני ישראל אמור אל בני ישראל אם הם כלים, מה אני עושה בתורתך?! לכך אמר: אם אין מחני נא מספרך. דבר אחר: אמר משה לפני הקב״ה: למה אתה כועס עליהם, לא שעשו עבודת כוכבים לא צויתם?! אמר לו הקב״ה: בדיבור שני לא אמרתי: לא יהיה לך?! אמר לפניו: לא צוית אותם לי צוית, שמא אמרת להם: לא יהיה לכם?! לי צוית! אם עשיתי עבודת כוכבים, מחני נא מספרך! כשראה הקב״ה, שנתן נפשו עליהם, אמר: בשבילך אני נותן להם את התורה, שנאמר: כתב לך את הדברים האלה.. דבר אחר: כתב לך התחילו מלאכי השרת אומרים לפני הקב״ה: אתה נותן רשות למשה, שיכתוב מה שהוא מבקש, שיאמר לישראל אני נתתי לכם את התורה, אני הוא שכתבתי ונתתי לכם?! אמר להם הקב״ה: ח״ו שמשה עושה את הדבר הזה, ואפילו עושה, נאמן הוא, שנאמר (במדבר יב): לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא:

פרשה מח

א ויקהל - ראו קרא ה׳ בשם בצלאל, הה״ד (קהלת ז): טוב שם משמן טוב. כמה הולך שמן טוב? מקיטון לטרקלין. ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו, שנאמר (ד״ה א יד): ויצא שם דויד בכל הארצות. שמן טוב נופל על המת והוא מבאיש, שנאמר (קהלת י): זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח. שם טוב נופל על המת ואינו מבאיש, שנאמר (מ״ב ד): ויעל וישכב על הילד. ויום המות מיום הולדו, יום מיתתו של אדם גדול מיום לידתו. למה? שביום שנולד בו, אין אדם יודע מה מעשיו, אבל כשמת, מודיע מעשיו לבריות. הוי, יום המות מיום הולדו. אמר ר׳ לוי: משל לשתי ספינות, שהיו פורשות לים הגדול, אחת יוצאת מן הלמין ואחת נכנסת ללמין. זו שיוצאת, היו הכל שמחין בה, זו שנכנסת לא היו הכל שמחין בה. פיקח אחד היה שם, אמר: חלופי הדברים אני רואה כאן, זו שהיא יוצאת מן הלמין, לא היו הכל צריכים לשמוח, שאינן יודעין באיזה פרק היא עומדת, ומה ימים מזדווגין לה, ומה רוחות מזדווגות לה. וזו שנכנסת ללמין, היו הכל צריכין לשמוח, לפי שהם יודעים שנכנסת בשלום, ויצאה בשלום מן הים. כך אדם נולד מונין לו למיתה. מת מונין לו לחיים, ועליו אמר שלמה (קהלת ז): ויום המות מיום הולדו. טוב שם משמן טוב, טוב היה שמותן של חנניה מישאל ועזריה, משמן המשחה שנמשחו נדב ואביהוא. למה? שאלו נכנסו להקריב ויצאו שרופין, ואלו נכנסו לכבשן האש ויצאו בשלום. הוי, טוב שם משמן טוב. דבר אחר: טוב שם משמן טוב טוב היה שמו של בצלאל, משמן הטוב. למה? שפרסמו הכתוב, שנאמר (שמות לה): ראו קרא ה׳ בשם בצלאל.

ב דבר אחר: ראו קרא ה׳ בשם, הה״ד (ישעיה מ): ואל מי תדמיוני ואשוה. בשר ודם, אם מהלך באפילה ובא אדם והדליק לו את הנר, אינו צריך להחזיק לו טובה? ! אבל הבריות ישנים ואני מעלה להם את האור, ואינן צריכין להחזיק לי טובה? ! הוי, ואל מי תדמיוני ואשוה. דבר אחר: ואל מי תדמיוני ואשוה אם כן, יאמר קדוש, שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה. בזכות מי נבראו אלה תולדות השמים והארץ, ובזכות מי הם עומדים? בזכות (שמות א): אלה שמות בני ישראל. ואלה בזכות מי הם עומדים? בזכות (דברים ד): אלה העדות והחקים והמשפטים. (ישעיה מ) המוציא במספר צבאם לכולם בשם יקרא. וכתוב אחד אומר (תהלים קמז): לכלם שמות יקרא. כיצד יתקיימו שני כתובים אלו? אלא, כשהקב״ה מבקש לקרותם כאחד, הוא קורא לכלם שם אחד, וכשהוא קורא לכל אחד ואחד, בשמו הוא קורא אותו, מיכאל, גבריאל. לכך נאמר: לכלם שמות יקרא. אין לי אלא למעלן. מנין אף למטן? שנאמר: ראו קרא ה׳ בשם בצלאל. דבר אחר: ראו קרא ה׳ מדכרין ומניחין. ואתו אהליאב בן אחיסמך שבח לו, שבח לאביו, שבח למשפחתו, שבח לשבט שיצא ממנו, ומדכרין ומשחקים (ויקרא כד): ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן. גנאי לה, ולאביה, ולמשפחתה, ולשבט שיצתה ממנו. מדכרין ומניחין, פקוד את בני לוי. מדכרין ומשחקים (יהושע ז): עכן בן כרמי, בן זבדי, בן זרח, למטה יהודה, גנאי לו, גנאי לאביו, ולמשפחתו, גנאי לשבט שיצא ממנו:

ג דבר אחר: ראו קרא ה׳ בשם בצלאל בן אורי בן חור מה ראה להזכיר כאן חור? אלא בשעה שביקשו ישראל לעבוד עבודת כוכבים, נתן נפשו על הקב״ה ולא הניחן, עמדו והרגוהו. אמר לו הקב״ה: חייך, שאני פורע לך ! משל למלך, שמרדו עליו לגיונותיו, עמד שר הצבא שלו ונלחם עמהם. אמר להם: על המלך אתם מורדים? ! עמדו והרגו אותו. אמר המלך: אילו ממון נתן, לא הייתי צריך לפרוע לו? ! עאכ״ו שנפשו נתן עלי. מה אני עושה לו? אלא, כל בנים שיצאו ממנו, אני מעמידם דוכסים ואפרכים. כך, בשעה שעשו ישראל העגל, עמד חור ונתן נפשו על הקב״ה. אמר לו: חייך ! כל בנים היוצאים ממך, אני מגדלם שם טוב בעולם, שנאמר: ראו קרא ה׳ בשם בצלאל וימלא אותו רוח אלהים. ולא זה בלבד, אלא כל מי שנתעסק במלאכת המשכן, נתן בו הקב״ה חכמה ובינה ודעת, שנאמר (שמות לו): ויעשו כל חכם לב, ולא בבני אדם, אלא אפי׳ בבהמה ובחיה, שנאמר (שם): חכמה ותבונה בְּהֵמָה בְּהֵמָה כתיב, שנתנה חכמה באדם ובבהמה, ולא נתפרסם מכלם אלא בצלאל. הוי, קרא ה׳ בשם בצלאל:

ד וכל השבח הזה מנין לו? משבט יהודה. ומהיכן זכה לכל החכמה הזאת? בזכות מרים, שנאמר (שם א): ויעש להם בתים. ומה היו הבתים? בית הכהונה ובית המלכות. יוכבד נטלה כהונה ומלכות, אהרן כ״ג, משה מלך, שנאמר (דברים לג): ויהי בישורון מלך. ומרים נטלה חכמה, שהעמידה בצלאל, ויצא ממנו דוד שהיה מלך, שנאמר (דה״א ב): ותלד לו (אפרת) את חור וכתיב (ש״א יז) ודוד בן איש אפרתי, שבא מן מרים, שנקראת אפרת. בשלושה דברים הללו נברא העולם, שנאמר (משלי ג): ה׳ בחכמה יסד ארץ. כונן שמים בתבונה. (שם) בדעתו תהומות נבקעו. ובשלושה דברים הללו נעשה המשכן, שנאמר: ואמלא אותו רוח אלהים, בחכמה, בתבונה, ובדעת. ובג׳ דברים הללו נבנה בית המקדש, שנאמר (מ״א ז): בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי וגו׳. וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת. וכן, כשיעמוד הקב״ה לבנותו, לעתיד לבא, בשלושה דברים הללו נבנה, שנאמר (משלי כד): בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן. וכתיב (שם) ובדעת חדרים ימלאו. דבר אחר: ואמלא אותו כל החכמה הזה מנין? מן הקב״ה, רוח אלהים. וכן אתה מוצא ביהושע, שהוא בא מיוסף, ומה כתיב בו (דברים לד): ויהושע בן נון מלא רוח חכמה. וכן אתה מוצא בעתניאל בן קנז שבא מיהודה, מה כתיב בו (שופטים ג): ותהי עליו רוח ה׳. וכל הנסים שנעשו להם, בזכות הברכה שברך משה את השבטים, שנאמר (דברים לג): וזאת ליהודה ויאמר, בשעה שנכנסים בצרה, ועזר מצריו תהיה. דבר אחר: שמע ה׳ קול יהודה, שנתן בו רוח הקודש לגדולה ומתגבר בה. אמר ר׳ חנינא: הה״ד (איוב לב): אכן רוח היא באנוש, וכל הבינה שהיתה בבצלאל משל שדי היא. הוי, ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה, שהיה חכם בתורה ובתבונה, שהיה מבין בהלכה ובדעת, שהיה מלא דעת בתלמוד. אמר הקב״ה לישראל: בעולם הזה היתה רוחי נותנת בכם חכמה, אבל לעתיד לבא, רוחי מחיה אתכם, שנאמר (יחזקאל לז): ונתתי רוחי בכם וחייתם:

ה דבר אחר: ראו קרא ה׳ בשם. הה״ד (ישעיה נד): הנה אנכי בראתי חרש, זה בצלאל. נופח באש פחם, חטאו ישראל באש, שנאמר (שמות לב): ואשליכהו באש ויצא העגל הזה. בא בצלאל ורפא את המכה. משל לתלמידו של רופא, שנתן רטייה על מכה אחת ונתרפאת, והיו מקלסין אותו. אמר להם רבו: קלסו לי, שלימדתיו. כך היו הכל אומרים: בצלאל, בחכמתו ובתבונתו עשה את המשכן. אמר הקב״ה: אני הוא שבראתיו ולימדתיו, שנאמר: הנה אנכי בראתי חרש. לפיכך אמר משה: ראו קרא ה׳ בשם:

ו דבר אחר: ראו קרא ה׳ בשם בצלאל, הה״ד (הושע יד): ארפא משובתם אוהבם נדבה. מה כתיב למעלה? הביאו בני ישראל נדבה לה׳. ואח״כ, ראו קרא ה׳ בשם בצלאל. אלא כשעשו העגל, אמר הקב״ה למשה: ועתה הניחה לי וגו׳. אמר לו: בדוק אותן, שיעשו את המשכן. מה כתיב באותו קלקלה? פרקו נזמי הזהב. ומה הביאו? נזמים. וכשעשו המשכן עשו אותו נדבה. ומה כתיב? כל נדיב לב הביאו חח ונזם טבעת וכומז. בנזמים חטאו ובנזמים

נתרצה להם, ורוח הקדש צווחת על ידי הושע (שם ב): והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי. אמר משה לפני הקב״ה: כתבת (שמות כא): כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור, הרי הביאו חמישה: חח ונזם טבעת עגיל וכומז:

פרשה מט

א ויעשו כל חכם לב - הה״ד (שיר ח): מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. מים רבים, אלו העובדי כוכבים, שנאמר (ישעיה טז): כהמות ימים יהמיון. ואם היו מתכנסין כל העובדי כוכבים לבטל את האהבה שבין הקב״ה לישראל לא היו יכולים. הוי, מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, שנאמר (מלאכי א): ואוהב את יעקב. ונהרות לא ישטפוה, אלו הכשדים, שנאמר (ישעיה ח): את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו, אבל בני, עשו לי מקדש של יריעות, וירדתי ושכנתי בתוכם, שנאמר (שמות מ): ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וכבוד ה׳ מלא את המשכן:

ב דבר אחר: כל חכם לב - הה״ד (שיר א): שחורה אני ונאוה. אם שחורה, למה נאוה, וכי יש שחורה נאוה? ! אלא, אמרה כנסת ישראל: שחורה אני במעשי. ונאוה אני במעשה אבותי. שחורה אני במצרים. ונאוה אני באמרי בסיני (שמות כד): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע. שחורה אני על הים שנאמר (תהלים קו) וימרו על ים בים סוף. ונאוה אני באמרי (שמות טז): זה אלי ואנוהו. שחורה אני במעשה העגל. ונאוה אני במעשה המשכן. שחורה אני בשור, שנאמר (תהלים קו): וימירו את כבודם בתבנית שור. ונאוה אני בשור (ויקרא טז): שור או כשב או עז. שחורה אני במשכן, שנאמר (יחזקאל כג): טמאו את מקדשי. ונאוה אני במשכן. ויעשו כל חכם לב. מה מלאכה היו עושין? אלא, ראה מה כתיב (שמות כה): וזאת התרומה אשר תקחו מאתם, זו כנסת ישראל, שהיא תרומה, שנאמר (ירמיה ב): קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה. זהב וכסף, זו כנסת ישראל, שנאמר (תהלים סח): כנפי יונה נחפה בכסף. ונחשת, זו א״י, שנאמר (דברים ח): ומהרריה תחצב נחשת. תכלת, זו כנסת ישראל, שנאמר (במדבר טו): ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. וארגמן, ותולעת שני, זו כנסת ישראל, שנאמר (ישעיה מא): אל תיראי תולעת יעקב וכן כחוט השני שפתותיך ואומר (תהלים סח): שרי יהודה רגמתם. דבר אחר: זהב, זה אברהם, שנבחן בכבשן האש כזהב. וכסף, זה יצחק, שנצרף ככסף ע״ג המזבח. ונחשת, זה יעקב, שנאמר (בראשית לב): נחשתי ויברכני ה׳ בגללך:

פרשה נ

א ויעש בצלאל את הארון - הדא הוא דכתיב (תהלים קיט): פתח דבריך יאיר מבין פתיים. בשעה שברא הקב״ה עולמו, היה כולו מים במים, שנאמר (בראשית א): וחושך על פני תהום. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. ר׳ יהודה אמר: האור ברא תחלה ואח״כ העולם. משל למלך, שבקש לבנות פלטין, והיה המקום אפל. מה עשה? הדליק נרות ופנסין, לידע היאך הוא קובע דימוסים. כך האור נבראת תחלה. ור׳ נחמיה אמר: העולם נברא תחלה. משל למלך, שבנה פלטרין ועטרו בנרות. שאל רבי שמעון בן יהוצדק את רבי שמואל בר נחמן. אמר לו: בשביל ששמעתי עליך, שאתה בעל הגדה, מהיכן נבראת האורה? אמר: נתעטף הקב״ה בשלמה והבהיק העולם מזיוו, מראשו ועד סופו, כמו שכתוב (תהלים קד): עוטה אור כשלמה, ואח״כ, נוטה שמים כיריעה. לפיכך, פתח דבריך יאיר, ממנו למדו הצדיקים, כשהיו מתחילין בדבר, היו פותחין באורה. אתה מוצא, בשעה שאמר הקב״ה למשה שיעשה את המשכן, אמר בצלאל: ובמה אפתח תחלה? פתח בארון, שנאמר ועשו ארון:

ב הה״ד (משלי ט): תן לחכם ויחכם עוד, זה נח, שאמר לו הקב״ה (בראשית ז): מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה וגו׳. וכשיצא מה כתיב (שם ח): ויבן נח מזבח לה׳. מאי ויבן? נתבונן ואמר: מה טעם ריבה הקב״ה בטהורים יותר מן הטמאים, לא שהיה רוצה להקריב לו מהן? ! מיד, ויקח מכל הבהמה הטהורה. הוי, תן לחכם ויחכם עוד, לפי שהחכם שומע דבר ומקיימו ומוסיף עליו. דבר אחר: תן לחכם ויחכם עוד, זה משה, שנאמר (משלי כא): עיר גבורים עלה חכם, שהיה למד תורה מפי הגבורה, ובא ואמר לישראל ומטיבן, והוא מוסיף להם חיים. הוי, תן לחכם ויחכם עוד. דבר אחר: תן לחכם, זה בצלאל. אתה מוצא, בשעה שאמר הקב״ה למשה עשה המשכן, בא ואמר לבצלאל. אמר לו: מהו המשכן הזה? אמר לו: שישרה הקב״ה שכינתו בתוכו, ומלמד לישראל תורה. אמר לו בצלאל: והיכן התורה נתונה? אמר לו: משאנו עושים את המשכן, אנו עושין הארון. אמר לו: רבינו משה! אין כבודה של תורה בכך, אלא אנו עושין הארון ואח״כ המשכן. לפיכך, זכה שיקרא על שמו, שנאמר: ויעש בצלאל את הארון:

ג דבר אחר: ויעש בצלאל, הה״ד (ירמיה ל) כי אעלה ארוכה לך. אין מדותיו של הקב״ה, כמדת בשר ודם. מדת ב״ו שהוא מכה באיזמל ומרפא ברטייה, אבל הקב״ה, במה שהוא מכה הוא מרפא, שנאמר (שמות טו): ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים. ממרה למה? כי מרים הם. אמר רבי לוי: הדור היה

מר במעשיו, ויצעק אל ה׳ ויורהו ה׳ עץ. ומה היה? יש אומרים: זית, וי״א: ערבה, ויש אומרים: הרדופני היה, וי״א: עיקרי תאנים ועיקרי רמונים היה, ונטלו והשליכו למים. מיד, וימתקו המים. הוי (ירמיה ל): וממכותיך ארפאך. וכן אתה מוצא, במימי אלישע מה כתיב (מ״ב ב): והמים רעים והארץ משכלת. אמר להם: קחו לי צלוחית חדשה ושימו שם מלח ויקחו אליו. ומה כתיב (שם): וירפאו המים עד היום הזה כדבר אלישע אשר דבר. וכן אתה מוצא בישראל, בְּלֵכֶן הוכיחן, שנאמר (יחזקאל טז) לכן זונה שמעי דבר ה׳. ובְּלֵכֶן עתיד להחזירן, שנאמר (הושע ב): לכן הנה אנכי מפתיה ואין מפתין אלא לבתולה, שנאמר (שמות כב): כי יפתה איש בתולה. אף כך ישראל חטאו בשטים, שנאמר (במדבר כה): וישב ישראל בשטים, ונרפאו בשטים, שנאמר: ויעש בצלאל את הארון עצי שטים:

ד מה כתיב למעלה? ויעש את הפרוכת תכלת וארגמן. ושנו רבותינו: פרוכת היה עוביו טפח, ועל ע״ב נירים נארגת, ולא היה בה קשר, ושתים עושים בכל שנה ושנה, ושלוש מאות כהנים מטבילין אותה, והכהנים יורדין ומטבילין אותה בחוץ, ועולין ושוטחין אותה ע״ג החיל, ואתה מוצא כל המשכן על הסדר נעשה. בתחלה עשה את הקרשים וחברם. ואחר כך היריעות ופרסן עליו, שנאמר: ויעש יריעות עזים לאהל על המשכן. ואח״כ עשה את הפרוכת, שתהא נמתח בפני הארון. ואח״כ עשה את הארון ואת הכפורת, שיהא ניתן על הארון. אמר רבי אלעזר ב״ר יוסי: אני ראיתי את הפרוכת ברומי, והיו עליה כמה טיפי דמים, ושאלתי ואמרו לי מדם יום הכפורים, שהיה כהן עושה. ולמה נקרא כפורת? שהיה מכפר לישראל. ומשעשה הכפורת, עשה השולחן, שהיה לחם הפנים ניתן עליו, שהיה ניתן לפני הארון. ואחר כך עשה את המנורה, שהיתה למעלה מן השולחן:

ה דבר אחר: ויעש בצלאל וכי בצלאל עשה לעצמו, שבכל דבר ודבר הוא אומר ויעש בצלאל? ! אלא, על שנתן נפשו עליו ביותר, לא קיפח הקב״ה שכרו, ופרסמו הכתוב על כל דבר ודבר. כיוצא בדבר אתה אומר (עזרא י): אך יונתן בן עשהאל ויחזיה בן תקוה עמדו על זאת, ומשלם ושבתי הלוי עזרום, אלא יונתן נתן נפשו על הדבר הרבה, ולפי שבאו וסיעוהו, העלה עליהם הקב״ה, כאלו עשו הם המעשה, אבל יונתן ע״י שנתן נפשו בדבר, פרסמו הכתוב.אמר להם הקב״ה: עשיתם יריעות עזים, אני מגין עליכם לעוה״ב בענן, שנאמר (ישעיה ד): וברא ה׳ על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם. עשיתם כפורת, אני מכפר לכם עונותיכם. עשיתם שולחן, אני מציל אתכם מן הערוכה, ואערוך לפניכם שולחן לעתיד לבא. עשיתם לפני מנורה, אני מאיר לכם שבעתים לעוה״ב, שנאמר (שם ל): והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים. עשיתם לפני ארון, שהתורה ניתנת בתוכו, אתן לכם שכר טוב, שאין בו הפסק, שנאמר (תהלים לא): מה רב טובך אשר צפנת ליראיך:

פרשה נא

א ואלה פקודי המשכן - כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא (משלי כח): איש אמונות רב ברכות. אתה מוצא, כל מי שהוא נאמן, הקב״ה מביא ברכות על ידיו. מי שאינו נאמן, ואץ להעשיר לא ינקה. איש אמונות, זה משה, שהוא נאמנו של הקב״ה, שנאמר (במדבר יב): לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. הוי, איש אמונות רב ברכות, שכל הדברים שהיה גזבר עליהם היו מתברכים, לפי שהוא נאמן. ואץ להעשיר לא ינקה, זה קרח, שהיה לוי ובקש ליטול כהונה גדולה. ומה היה סופו? (שם טז) ותפתח הארץ את פיה. דבר אחר: איש אמונות, זה משה, שנעשה גזבר על מלאכת המשכן. שנו רבותינו: אין ממנין שררה על הצבור בממון פחות משנים, והרי אתה מוצא שהיה משה גזבר לעצמו, וכאן אתה אומר אין ממנין פחות מב׳ ! אלא, אע״פ שהיה משה גזבר לעצמו, הוא קורא לאחרים ומחשב על ידיהם, שנאמר (שמות לח): אלה פקודי המשכן אשר פקד משה אין כתיב כאן, אלא אשר פקד על פי משה, ע״י משה, ביד איתמר:

ב עליו נאמר: ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף. ולא יחשבו, זה דורו של יואש, שהיו עושין באמונה. שנו רבותינו: מי שהיה נכנס לתרום את הלשכה, לא היה נכנס לא בפרגוד חפות, ולא באנפליא, שאם יעשיר יאמרו: מתרומת הלשכה העשיר, שאדם צריך לצאת ידי הבריות, כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. שנאמר (במדבר לב): והייתם נקיים מה׳ ומישראל. ומשה היה גזבר לעצמו על מלאכת המשכן? ! אלא, בשעה שאמר לו הקב״ה למשה שיעשה המשכן, מיד ויבואו כל איש וגו׳. לכמה ימים הביאו כל הנדבה? אמר רבי יוחנן: לשני בקרים הביאו והותר, שנאמר (שמות לו): והמלאכה היתה דים. נכנס משה אצל בצלאל, ראה שהותיר מן המשכן, אמר לפני הקב״ה: רבון העולם ! עשינו את מלאכת המשכן והותרנו, מה נעשה בנותר? אמר לו: לך ועשה בהם משכן לעדות. הלך משה ועשה בהן, כיון שבא ליתן חשבון, אמר להם: כך וכך יצא למשכן, וביתר עשיתי משכן לעדות. הוי, אלה פקודי המשכן משכן העדות:

ג מהו משכן שני פעמים? אמר רבי שמואל בר מרתא: שנתמשכן שני פעמים על ידיהם, זהו שאנשי כנסת הגדולה אומרים (נחמיה א): חבול חבלנו לך ולא שמרנו את המצות ואת החוקים ואת המשפטים. מהו חבול חבלנו לך? הוי, שנתמשכן ב׳ פעמים, ואין חבול אלא משכון, שנאמר (דברים כד): לא

יחבול רחים ורכב, לכך כתיב: אלה פקודי המשכן משכן העדות, ב׳ פעמים:

ד מהו העדות? אמר רבי שמעון ב״ר ישמעאל: עדות הוא לכל באי עולם, שיש סליחה לישראל. דבר אחר: עדות הוא לכל העולם, שנתמנה מפי הקב״ה. אמר רבי יצחק: משל למה הדבר דומה? למלך שנטל אשה וחיבבה יותר מדאי, כעס עליה והניחה, והיו אומרים לה שכנותיה, אינו חוזר עליך עוד. לימים שלח לה, ואמר: כבדי את פלטין שלי, והציעי את המטות, שביום פלוני אבא אצלך, כיון שהגיע יום פלוני, בא המלך אצלה ונתרצה לה, ונכנס אצלה לפלטין, ואכל ושתה עמה, ולא היו שכנותיה מאמינות, אלא כיון שהיו מריחות ריח בשמים, באותה שעה ידעו שנתרצה לה המלך. כך הקב״ה חיבב את ישראל, והביאם לפני הר סיני, ונתן להם את התורה, וקראן ממלכת כהנים, שנאמר (שמות יט): ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. אחר ארבעים יום חטאו, אותה שעה אמרו העובדי כוכבים: אינו מתרצה להם עוד, שנאמר (איכה ד): אמרו בגוים לא יוסיפו לגור, כיון שהלך משה לבקש רחמים עליהם, מיד סלח להם הקב״ה, שנאמר (במדבר יד): ויאמר ה׳ סלחתי כדברך. אמר משה: רבון העולם! הריני מפויס שמחלת לישראל, אלא הודיע לעיני כל האומות, שאין בלבך עליהם. אמר לו הקב״ה: חייך! הריני משרה שכינתי בתוכם, שנאמר (שמות כה): ועשו לי מקדש, ומכירין שמחלתי להם, לכך נאמר: משכן העדות, שעדות היא לישראל, שמחל להם הקב״ה:

ה דבר אחר: משכן העדות אמר ר׳ שמעון בן יוחאי: בשעה שנכנס אנדריינוס לבית קדשי הקדשים, היה מתגאה שם ומחרף לאלהים. אמר רבי חייא בר אבא: אמר דוד: רבון העולם! כך תעלה לפניך, שאלו היו יכולין לקצוץ ארזים, לעשות סולמות עולים, היו למעלן. מנין? כמ״ש (תהלים עד): יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות. אלא שאינן יכולים ומניחים אותך ובאים עלינו, כמ״ש (שם כא): חשבו מזמה בל יוכלו. ובאים עלינו, שנאמר (שם עט): אלהים באו גוים בנחלתך וגו׳. ועל מה כל אלו? על ידי שנתמשכן על ידינו, שנאמר: אלה פקודי המשכן משכן העדות. אמר רבי חייא בר אבא: למה העובדי כוכבים דומין? לאדם שהיה שונא למלך והיה מבקש לשלוט בו, ולא היה יכול. מה עשה? הלך אצל אנדריאנטוס ובקש להפילו, והיה מתיירא מן המלך שיהרגנו. מה עשה? נטל את הציפורן של נחשת, והיה חופר הכותל שתחתיו. אמר: מתוך שאני מפיל את הבסיס, אנדריאנטוס נופל. כך העובדי כוכבים באים להתגרות בהקב״ה ואינן יכולין, והם באין ומתגרין עם ישראל. וכן דוד אמר (תהלים ב): יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה׳ ועל משיחו, ואינן יכולין. ומה הם עושין? מתגרים בישראל. מה כתיב אחריו (שם): ננתקה את מוסרותימו, נעקור אותם מן העולם. אימתי? בשעה שאין להם מה למשכן, אבל המשכן נתמשכן על ידיהם, הוי, אלה פקודי המשכן, אל תהי קורא כן, אלא הַמַּשְׁכּוֹן:

ו משכן העדות אשר פקד על פי משה - כל מה שהיו עושין, עושין על פי משה, שנאמר: אשר פקד על פי משה. וכל מה שהיה משה עושה על ידי אחרים, שנאמר: עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן, לא עשה אלא משנגמרה מלאכת המשכן. אמר להם: בואו ואני עושה לפניכם חשבון! אמר להם משה: אלה פקודי המשכן, כך וכך יצא על המשכן, עד שהוא יושב ומחשב, שכח באלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל, מה שעשה ווים לעמודים. התחיל יושב ומתמיה אמר: עכשיו ישראל מוצאין ידיהם לאמר: משה נטלן. מה עשה? האיר הקב״ה עיניו וראה אותם עשוים ווים לעמודים, אותה שעה נתפייסו כל ישראל על מלאכת המשכן. מי גרם לו? ע״י שישב ופייסן. הוי, אלה פקודי המשכן. ולמה עשה עמהם חשבון, הקב״ה יתברך שמו מאמינו, שנאמר (במדבר יב): לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, ולמה אמר להם משה: בואו ונעסוק במשכן ונחשב לפניכם? ! אלא, ששמע משה ליצני ישראל מדברים מאחריו, שנאמר (שמות לג): והיה כבוא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה ... והביטו אחרי משה. ומה היו אומרים? ר׳ יוחנן אמר: אשרי יולדתו של זה. ומה הוא רואה בו? כל ימיו הקב״ה מדבר עמו, כל ימיו הוא מושלם להקב״ה זהו והביטו אחרי משה. ר׳ חמא אמר: היו אומרים: חמי קדל דבריה דעמרם. וחבירו אומר לו: אדם ששלט על מלאכת המשכן, אין אתה מבקש שיהא עשיר? ! כששמע משה כך, אמר להם משה: חייכם, נגמר המשכן, אתן לכם חשבון! אמר להם: בואו ונעשה חשבון. הוי, ואלה פקודי המשכן:

ז משכן העדות מה העדות? זו תורה, שהם יגעים בה. אמר האלהים: בזכות התורה, ובזכות הקרבנות, אני מציל אתכם מגיהינום. וכן לאברהם אבינו הראה הקב״ה: התורה, והגיהינום, והקורבנות, וגליות, שנאמר (בראשית טו): והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה, זו תורה. וגיהנם, שנאמר (שמות כ) וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק והקרבנות מנין? דכתיב (בראשית טו): עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש ותור וגוזל. וגליות מנין? שנאמר: אימה, זו בבל, שנאמר (חבקוק א): איום ונורא הוא ממנו משפטו ושאתו יצא. חשכה, זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה. גדולה, זו יון, שנאמר (דניאל ח): וצפיר העזים הגדיל עד מאד וכעצמו נשברה הקרן הגדולה ותעלנה חזות ארבע תחתיה לארבע רוחות השמים. נופלת עליו, זו אדום, שנאמר (ירמיה מט): מקול נפלם רעשה הארץ. אמר הקב״ה: כל ימים שיהיו בניך עסוקים בתורה ובקרבנות, הם ניצולים מהן, אלא עתידין בניך לבטל הקרבנות. במה אתה מבקש שישתעבדו בניך, בגיהנם או בגליות? אמר רבי חנינא בר פפא: אברהם בירר לו הגליות. ומנין? שנאמר (דברים לב) אם לא כי צורם מכרם, זה אברהם, שנאמר (ישעיה נא):

הביטו אל צור חוצבתם. וה׳ הסגירם - שהסכים הקב״ה אחריו. אמר ר׳ הונא, בשם ר׳ אחא, וזקן אחר בשם רבי: עמד לו אברהם תמה, ולא היה יודע מה שיברור לו, עד שאמר לו הקב״ה, שיברור את הגליות, שנאמר (תהלים סו): הרכבת אנוש לראשנו, שעבדתנו בגליות. באנו באש ובמים, זו גיהנם, חציו אש וחציו ברד. ותוציאנו לרויה, הוי, ואלה פקודי המשכן משכן העדות. מהו העדות? שכל זמן שישראל עוסקין בתורה ובקרבנות, תהא עדות להם, שאינם יורדין לגיהנם:

ח דבר אחר: אלה פקודי המשכן מהו אלה? בשעה שנתן הקדוש ברוך הוא התורה לישראל, לא היו ראוים שישלוט מלאך המות בהם, שנאמר (שמות לב): חרות על הלוחות. מהו חרות? ר׳ יהודה אומר: חירות מן גליות. ור׳ נחמיה אומר: חירות ממלאך המות. אמר רבי פנחס בן חמא בשם ר״י בשם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: אמר הקב״ה: אם יבא מלאך המות ויאמר לי: למה נבראתי, אני אומר לו: סטטיונר בראתיך על העובדי כוכבים ולא על בני, שכיון שקבלו התורה, הלבישם הקב״ה מזיו הדרו. ומה היה הלבוש? רבי יוחנן אומר: עטרות הלבישן. ורבי שמעון בן יוחאי אומר: כלי זיין נתן להם, והשם הגדול חקוק עליו, וכל ימים שהיה בידם, לא היה מלאך המות יכול לשלוט בהם. מנין אתה למד? ממה שכתוב שם (שם לג): ועתה הורד עדיך מעליך. ור׳ סיסא אמר: פורפירא הלבישן. ורבי הונא אומר: זוניאות הלבישן. וכשחטאו, העביר הקב״ה מהם כל אותו הטוב, שנאמר (שם): ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב. בשלשה שמות נקרא ההר הזה: הר האלהים, הר חורב, הר סיני. הר האלהים למה? ששם הודיע הקב״ה אלהותו. סיני למה? ששנא את העליונים ואהב את התחתונים. חורב למה? שבו נתנה התורה שנקראת חרב, שנאמר (תהלים קמט): רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם. והיה משה בסיני מקבל את התורה, הלכו אצל אהרן ואמרו לו (שמות לב): עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו. אמר להם אהרן: אתמול אמרתם: כל אשר דבר ה׳ נעשה ועתה, אתם אומרים: קום עשה לנו אלהים? ! ראה שהרגו לחור ונתיירא. אמר להם: פרקו נזמי הזהב, מיד ויתפרקו, והיו כל העם נותנין לו, עד שאמר להם: דייכם! וכן משה הוכיחן (דברים א): ולבן וחצרות ודי זהב. משל לבחור שנכנס למדינה, ראה אותם גובין צדקה. ואמרו לו: תן! והיה נותן, עד שאמרו לו: דייך! הלך מעט וראה אותם גובין לתיטרון. אמרו לו: תן! והיה נותן, עד שאמרו לו: דייך! כך ישראל נתנו זהב לעגל, עד שאמר להם: די, ונדבו זהב למשכן, עד שאמר להם: די שנאמר (שמות לו): והמלאכה היתה דים לכל המלאכה לעשות אותה והותר. אמר הקב״ה: יבא זהב המשכן, ויכפר על זהב העגל. אמר הקב״ה לישראל: בשעה שעשיתם את העגל, הכעסתם אותי באלה אלהיך, עכשיו שעשיתם המשכן באלה, אני מתרצה לכם. הוי, אלה פקודי המשכן. אמר הקב״ה לישראל: בעוה״ז באלה נתרציתי לכם, וכן לעתיד לבא. שנאמר (ישעיה מט): הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים. ואומר (שם ס): מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארבותיהם:

פרשה נב

א ויביאו את המשכן אל משה - ר׳ תנחומא בר אבא פתח: (תהלים מה) לרקמות תובל למלך בתולות, אחריה רעותיה מובאות לך. מהו לרקמות? זה המשכן שהוא מצוייר, כמו שכתוב: ורוקם בתכלת. הוי, לרקמות. מהו תובל למלך? זה משה, שנקרא מלך, כמו שכתוב (דברים לג): ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל. תובל, שהביאו לו המשכן. בתולות אחריה רעותיה, אלו ישראל שנקראו בתולות, כמ״ש (שיר ד) גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום. רעותיה, שהן רעיו של הקב״ה, שנאמר (תהלים קכב): למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך. מובאות לך, שביום שנגמר המשכן הביאוהו אצלו, לכך נאמר: ויביאו את המשכן אל משה:

ב דבר אחר: ויביאו את המשכן, הה״ד (שם לא): תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה ובוז. כיצד אדם מתודה ביום הכפורים? אם בא יוה״כ אחר, והזכיר עונותיו, אומר לו הקב״ה: תאלמנה שפתי שקר. מהו עתק? דברים של סילוקים, כענין שנאמר (בראשית יב): ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה׳ ויקרא בשם ה׳. בגאוה ובוז, אומר לו הקב״ה: לא היה בידיך עונות משל שנה זו, שהיית מתגאה, בגאוה ובוז? ! דבר אחר: תאלמנה שפתי שקר מדבר במשה. בשעה שאמר הקב״ה לעשות לו משכן, מיד אמר משה לישראל: ויקחו לי תרומה. היה משה עושה במשכן, והיו ליצני ישראל אומרים: אפשר שהשכינה שורה על ידי בן עמרם? ! אמר רבי יוחנן: ששה חדשים היה עוסק במשכן, שלושה חדשים עשאוהו ושלשה חדשים קפלוהו, אעפ״כ היו מליצין אחריו ואומרים: הרי נעשה. לא היה משה אומר שישרה שכינתו אצלנו והקב״ה נתכוון להעמיד המשכן בחדש שנולד בו יצחק אבינו לא עשה אלא כשהגיע אותו החדש, אמר הקב״ה למשה: ביום החודש הראשון תקים את המשכן. אותה שעה אמרה רוח הקודש: תאלמנה שפתי שקר, אותם שמליצים אחר משה, לא עשה אלא כיון שאמר האלהים למשה, שיקים את המשכן, התחילו טוענין אותו ובאין כל אחד וא׳ ממלאכתו, שנאמר: ויביאו את המשכן אל משה:

ג דבר אחר: ויביאו את המשכן, הה״ד (משלי לא) עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון. מהו ליום אחרון? שכל מתן שכרן של צדיקים מתוקן להם לעוה״ב. הוי, ותשחק ליום אחרון. מעשה בר אבהו, שהיה מסתלק מן העולם, וראה כל הטוב שמתוקן לו לעולם הבא. התחיל שמח ואמר: כל אלין דאבהו. (ישעיה מט) ואני אמרתי לריק יגעתי לתוהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את ה׳ ופעולתי את אלהי. הוי, ותשחק ליום אחרון. דבר אחר: אימתי התורה משחקת? למי שהוא עמל בה ליום אחרון. הוי, ותשחק ליום אחרון. זבדי בן לוי ורבי יוסי בן פטרוס ור׳ יהושע בן לוי קראו כל אחד ואחד מהן בשעת סילוקן מן העולם. אחד מהן קרא (תהלים לב): על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו. והאחד קרא (שם לא): מה רב טובך אשר צפנת ליראך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. והאחד קרא (שם לג): כי בו ישמח לבנו. הוי, בשעת סילוקן של צדיקים, הקב״ה מראה להם מתן שכרן ומשמחן. אמר בן עזאי: (שם קטז) יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו. אימתי הקב״ה מודיע לצדיקים היקר שמתוקן להם? סמוך למיתתן, שנאמר: המותה לחסידיו. אותה שעה הם רואין ושוחקים. לפיכך, ותשחק ליום אחרון. מעשה בתלמיד אחד של רבי שמעון בן יוחאי, שיצא חוצה לארץ ובא עשיר, והיו התלמידים רואין אותו ומקנאין בו, והיו מבקשים הן לצאת לחוצה לארץ, וידע רבי שמעון, והוציאן לבקעה אחת של פגי מדון, ונתפלל ואמר: בקעה בקעה מלאי דינרי זהב! התחילה מושכת דינרי זהב לפניה. אמר להם: אם זהב אתם מבקשים, הרי זהב. טלו לכם, אלא היו יודעין, כל מי שהוא נוטל עכשיו, חלקו של עוה״ב הוא נוטל, שאין מתן שכר התורה, אלא לעוה״ב. הוי, ותשחק ליום אחרון. מעשה ברבי שמעון בן חלפתא, שבא ערב שבת ולא היה לו מאן להתפרנס. יצא לו חוץ מן העיר והתפלל לפני האלהים, וניתן לו אבן טובה מן השמים. נתנה לשולחני ופרנס אותה שבת. אמרה אשתו: מהיכן אלו? אמר לה: ממה שפרנס הקב״ה. אמרה: אם אין אתה אומר לי מהיכן הן, איני טועמת כלום! התחיל מספר לה. אמר לה: כך נתפללתי לפני האלהים, וניתן לי מן השמים. אמרה לו: איני טועמת כלום, עד שתאמר לי שתחזירה מוצאי שבת. אמר לה: למה? אמרה לו: אתה רוצה שיהא שולחנך חסר, ושולחן חבירך מלא?! והלך ר׳ שמעון והודיע מעשה לרבי אמר לו: לך אמור לה, אם שולחנך חסר, אני אמלאנו משלי. הלך ואמר לה. אמרה לו: לך עמי למי שלמדך תורה. אמרה לו: רבי, וכי רואה אדם לחבירו לעוה״ב, לא כל צדיק וצדיק הוה ליה עולם בעצמו, שנאמר (קהלת יב): כי הולך האדם אל בית עולמו וסבבו בשוק הסופדים עולמים אין כתיב אלא עולמו, כיון ששמע כן, הלך והחזיר. רבותינו אמרו: הנס האחרון היה קשה מהראשון. כיון שפשט ידו להחזירו, מיד ירד המלאך ונטלה הימנו. למה? שאין מתן שכרה של תורה אלא לעוה״ב, ליום אחרון. הוי, ותשחק ליום אחרון. דבר אחר: עוז והדר לבושה, זה משה, שנאמר (שמות לד): ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. ותשחק ליום אחרון, אלו ליצני ישראל, שמליצין אחריו ואומרים אלו לאלו: אפשר שהשכינה שורה על ידיו של בן עמרם?! לא עשה, אלא כיון שאמר לו האלהים להקים את המשכן, התחיל שוחק עליהם, שנאמר: ותשחק ליום אחרון. אמר לו: בואו שנקים את המשכן, התחילו טוענין ובאין אצלו, שנאמר: ויביאו את המשכן:

ד כמה חכמים היו שם, ובאו להם אצל משה ולא היו יכולין להקימו?! אלא אמר שלמה (משלי לא): רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה, שמשה היה מעולה מכולם. ואת עלית על כולנה. למה? שעשו את המשכן ולא היו יודעין ליישבו. מה עשה? נטלו כל אחד ואחד מלאכתו, ובאו להם אצל משה ואומרים: הרי קרשים, הרי בריחין. כיון שראה משה אותם, מיד שרתה עליו רוה״ק, והקימו. ולא תאמר משה העמידו, אלא המשכן נעשו בו נסים ועמד מעצמו, שנאמר: הוקם המשכן. ואם תמה את על זה, הרי שלמה, כשבנה בית המקדש הוא נבנה מעצמו. אמר רב הונא בשם רבי יוסי: הכל מסייעין אותו. כשבנה את בית האלהים הבריות והרוחות. מנין? שכתוב (מ״א ו): והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, מעצמו היה נבנה. לפיכך, במעשה נסים נבנה. וכן כשהוקם המשכן, במעשה נסים עמד. הוי, ויביאו את המשכן:

ה דבר אחר: ויביאו את המשכן, הה״ד (שיר ד): צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו. אימתי נאמר הפסוק הזה? ביום שעמד המשכן, שהיתה שמחה גדולה בישראל, שהקב״ה שורה אצלם. בנות ציון, בנים המצוינין לי, ע״י עובדי כוכבים. מה ציון הזה נראה באצבע, כך ישראל נראין באצבע. הוי, בנות ציון המצוינין לי. במלך שלמה, במלך שהשלום שלו, זה מ״ה הקב״ה. בעטרה שעטרה לו אמו, זה המשכן. למה קראו עטרה? אלא, מה העטרה מצויירת, כך המשכן היה מצוייר, שנאמר (שמות לה): ורוקם בתכלת ובארגמן בתולעת השני ובשש ואורג עושי כל מלאכה וחושבי מחשבות. הוי, בעטרה שעטרה לו אמו. אמר רבי יצחק: חזרתי בכל המקרא, ולא מצאתי שעשתה בת שבע עטרה לשלמה. רשב״י שאל את ר׳ אלעזר ברבי יוסי: איפשר ששמעת מאביך, מהו בעטרה שעטרה לו אמו? אמר לו: הן. משל למלך, שהיתה לו בת יחידה, והיה מחבבה ביותר מדאי, והיה קורא אותה בתי. לא זז מחבבה, עד שקראה אחותי, ועד שקראה אמי. כך הקב״ה, בתחילה קרא לישראל בת, שנאמר (תהלים מה): שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך, לא זז מחבבן עד שקראן אחותי, שנאמר (שיר ה): פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה, לא זז מחבבן, עד שקראן אמי, שנאמר (ישעיה נא): הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע. עמד רשב״י ונשקו על ראשו. ביום חתונתו, בסיני. ביום שמחת לבו, בירושלים. דבר אחר: ביום חתונתו, על הים. וביום שמחת לבו, באהל מועד. דבר אחר: ביום חתונתו, במשכן. וביום שמחת לבו, בבית המקדש. וכן דוד אמר (תהלים מח): יפה נוף משוש כל הארץ הר

ציון ירכתי צפון קרית מלך רב. יפה נוף משוש כל הארץ אמר רבי יוחנן בן אלעזר: מעשה היה בפרקמטיוס אחד, שהלך לירושלים למכור את שלו, הלך וישב שם ולא מכר. אמר: זו היא שאומרים עליה משוש כל הארץ?! לאחר שעה מכר כל פרקמטיא שלו. אמר: יפה נוף משוש כל הארץ. אמר רבי יוחנן: כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכל מי שמבקש לחשב הולך לשם. למה? שלא יחשב בירושלים ויצר, לפי שנקראת: משוש כל הארץ. וכל השבח הזה למה? שהיא קרית מלך רב. ומשחרבה, ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ. מהו ערבה? חשכה, קבלה, כמה דאת אמר (בראשית א): ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. בעולם הזה שבת משוש כל הארץ, וכשיבנה הקב"ה את ירושלים, הוא מחזר לתוכה את כל השמחה, שנאמר (ישעיה נא): כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה: